

СВІТЛО
НА СХОДІ

Христина Рой

Дорогою ціною

Христина Рой

Дорогою ціною

СВІТЛО
НА СХОДІ
Київ
2004

УДК 821.162.4-31
ББК 84.4СЛО-44
Р 65

Р 65

Рой Х.

Дорогою ціною. — К.: «Світло на Сході», 2004.

...У будинку під розвалинами замку сталося нещастя — отруївся син аптекаря Коримського... По засніженій дорозі назустріч вітру прямує юнак з напівзамерзлою дитиною на руках... Молода дівчина — єдина дочка єгипетського вельможі — у супроводі двох компаньйонки виходить на палубу корабля. Лице її закрито вуаллю — дівчина сліпа... З вікон будинку пана Орловського лунає музика. У залі танцюють вальс. А наречена з нареченим вперше після вінчання зустрічаються наодинці. Ні, не про кохання вони говорять, а скоріше про неприязнь одне до одного...

У повісті словацької письменниці Христини Рой (1860–1937) «Дорогою ціною» долі персонажів щільно переплітаються й утворюють багато драматичних, навіть таємничих ситуацій. Але світло Євангелія досягає найпотаємніших куточків людських душ, пробуджуючи їх до нового, щасливого життя.

Видавництво «Світло на Сході» пропонує нову серію книжок відомої словацької письменниці Христини Рой. Твори, що увійшли до цієї серії, українською мовою видаються вперше.

Вийшли з друку:

- Христина Рой. І сталося світло
- Христина Рой. У надійних руках
- Христина Рой. Пропаші
- Христина Рой. Повернення
- Христина Рой. Щастя
- Христина Рой. З ним був Бог
- Христина Рой. Пробудження
- Христина Рой. Хлопчик-рибалка
- Христина Рой. Ізнову віднайдений рай
- Христина Рой. Дорогою ціною

«Котрі ж прийняли Його — тим дав право дітьми Божими стати».

Йоана 1:12

«Не ти Його шукаєш, а Він шукає тебе; не ти Його знаходиш, а Він знаходить тебе. І все, що звершує віра в тобі, — від Нього, а не від тебе».

М. Лютер

Розділ перший

Давно вже слуги не бачили свого старого пана у такому доброму гуморі, як того дня, коли повернувся додому його улюблений онук Адам Орловського. Старий так жваво походжав маєтком, начебто він помолодів на десять років. Та й не дивно, адже він довгий час жив у повній самотності.

Пан Микола Орловський ще молодим перебрався до Угорщини з Польщі, де його втягли в політичну інтригу, через що він був змушений залишити свою любу батьківщину, яку любив аж до самої старості. Однак йому вдалося зберегти свої статки й придбати маєток у країні свого притулку, недалеко від містечка Подград. Разом із паном Миколою прибули і його красуня дружина, і троє діток. По деякім часі вони прижилися на новому місці.

Але щастя скороминуще. Померла пані Орловська. Вона не змогла звикнути до життя на чужині. А за кілька років через тугу за коханою дружиною, що померла при народженні свого первістка, Адама, відійшов і старший син Адам.

Ще до цієї втрати між паном Миколою та його молодшим сином Фердинандом відбулося щось таке, що для всіх так і залишилося загадкою. Було лише відомо, що пан Фердинанд Орловський одного разу поночі полишив батьківський дім, щоб більше ніколи сюди не повернутися. За пана Миколи навіть було заборонено згадувати його ім'я. Люди припускали, що він чимось зганьбив честь роду Орловських.

Після втрати обох синів у пана Орловського залишилося тільки одне дитя — молодша і сама улюблена, радість і гордість батьківського серця, — його дочка Наталія.

Маєток Орловського, який пан Микола назвав Орлів, знаходився на схід від містечка Подград. Містечко отримало свою назву від старої фортеці, що височила над ним, як пам'ятник колишньої слави. Унизу, під руїнами фортеці, проходила Замкова вулиця, й на будинку, що стояв на розі вулиці, золотими літерами було написано: «Аптека “Золота лілія”».

З давніх часів ця аптека належала родині Коримських і переходила від батька до сина. Коримські були вельми заможні, в Івана Коримського був тільки один спадкоємець, Манфред, якого той змусив дати обіцянку продовжувати справу батька і не продавати аптеку навіть після його смерті. Немоżliво собі уявити, чого коштувало гордому Манфреду Коримському дотриматися даного слова.

Уся округа була здивована, коли пан Орловський, старий гордовитий шляхтич, дозволив своїй єдиній дочці, навколо якої хмарою кружляли залицяльники, обрати собі за чоловіка саме Манфреда Коримського, що ані за своїм станом, ані достойністю, та й навіть за віросповіданням не годився молодій Орловській. Зате він усіх перевершував своїм багатством, освітою і красою.

Можливо, тому, що в пана Миколи було тільки єдине дитя й він своїй дочці ні в чім не хотів чинити жодних перешкод, то й погодився на цей шлюб. Але по шістьох роках він дуже про це шкодував. Лише шість років тривало щастя молодих Коримських. Ворожість вибухла між ними раптово, годі було зрозуміти де вона й узялася. Молода дружина знову вернулася до Орлова із твердим наміром ніколи більше не з'являтися у домі свого чоловіка. Усі спроби повернути її на розум: благання батька, прохання Коримських, умовляння священника — були марними. Процес скінчився розлученням. У Манфреда залишився старший син Микола, у Наталії — маленька дочка Маргіта. Розпався укладений перед Богом союз двох людей, що з волі Його мали б бути разом усе життя. Через те, що пан Микола, не змирившись із розлученням, у гніві заявив, що дочка в нього жити не буде, Наталія зі своєю дитиною виїхала до Відня. Для гордого і вразливого пана Орловського це було страшним ударом. Однак найгірше було ще попереду.

По трьох роках він одержав від дочки, з якою листувався час від часу, листа, в якому вона сповіщала, що приймає євангелічну віру через намір одружитися з інженером Райнером. Цей лист пан Микола залишив без відповіді: він більше не вважав Наталію своєю дочкою. Усю любов свого зраненого серця він з того часу віддавав онукові Адаму.

І от Адам, нарешті, після тривалого навчання, повернувся додому. І не на канікули, як звичайно, а назовсім! Йому дід вирішив віддати усе, що накопичив у праці й турботах, щоб радуватися щастю улюбленця й пожити ще у своє задоволення на схилі літ.

* * *

Бенкет з нагоди приїзду онука закінчився, друзі розійшлися. Микола Орловський сидів з Адамом у залі поруч з каміном: дід — на дивані, онук — у кріслі, задумливо дивлячись на вогонь. Його відблиски висвітлювали мужню фігуру старого, що нагадувала могутнє, бурями життя зігнуте, але не зломлене дерево. Сиве волосся й така ж борода облямовували його засмагле, прорізане зморшками обличчя з енергійними рисами, гордим чолом і міцно стуленими губами. Раптом старий підвів голову. З-під сивих брів він спрямував свій погляд, повний любові, на замисленого юнака.

Адам Орловський був дуже схожий на діда: такий самий стрункий стан, горде чоло, ті ж чорні очі та міцно стулені губи. Уся його зовнішність говорила про аристократичне походження. Адам відчув на собі допитливий погляд діда. Очі їх зустрілися.

— Діду, я хотів би знати, що означають слова пана Ц. і доктора Раушера про твої плани щодо мене, — почав розмову молодий Орловський.

— Он як? — посміхнувся старий. — Мої плани прості. Ти станеш хазяїном Орлова. Я готовий віддати тобі усе, що маю. А через те, що я хоча б на схилі літ хотів побачити навколо себе життя і радість, потрібно подумати про хазяйку. Коротше кажучи, я тебе виховав і тепер хочу женити.

Мене? — наче ужалений, молодий чоловік схопився на ноги. — Вибач, та з цього нічого не вийде! Я не думаю женитися й проти моєї волі не дозволю зв'язати себе!

— Тихше, Адаме! — пан Орловський насупився. — Ти мене не розумієш. Спочатку вислухай. Щодо твого одруження в мене особливі наміри. По-перше, ти маєш врятувати свою

родичку й привезти її туди, де їй належить бути, тобто — до дому. І, по-друге, те, що з такою легкістю забрали в католицької церкви, має бути їй повернуто.

— Я тебе дійсно не розумію. Як я через одруження можу врятувати душу для католицької церкви? Рятувати душі — це справа священників, але не моя.

Старий махнув рукою:

— Якби не було необхідності, я б навіть не згадав про ці вкрай неприємні справи.

Адам здивовано подивився на діда. Тремким і незвичайно м'яким голосом той продовжував:

— Ти знаєш, що в мене є онучка, Маргіта. Але з того часу, як її мати прийняла євангелічну віру, вона вирвана з лона нашої церкви, де вона має перебувати, тому що охрещена вона в католицькій... Якщо ми не врятуємо Маргіту тепер, коли їй немає ще вісімнадцяти, то її примусять до офіційного переходу і вона для нас буде втрачена назавжди. До того ж треба пам'ятати, що бідна дівчинка змушена при живому батькові жити в будинку свого вітчима.

— Так врятуй її! Навіщо я тобі для цього? У твоєї онуки в твоєму будинку стільки ж місця і прав, як у твого онука. Навіщо ж нас обох позбавляти волі?

— Твоя правда, але хіба мати Маргіти добровільно нам її віддасть? Ми ж навіть через суд не змусимо, — з роздратуванням вів далі пан Микола. — Є тільки один шлях: просити для тебе руки Маргіти і пообіцяти залишити вам усе, якщо ви одружитесь.

— Але вона мені сестра вдруге! Церква мені цього не дозволить, — заперечив Адам.

— Це зроблять гроші, а церква зацікавлена в тім, щоб наш намір здійснився. Я хочу, щоб ви — ти і Маргіта — були зі мною до кінця.

— Але ж це може здійснитися й без твоєї умови. Якщо ти пообіцяєш їй спадщину, вони тобі її і так віддадуть, і ми зможемо жити з тобою.

— Не говори так! — розсердився дід. — Сьогодні ви згодні жити в мене, а завтра з'явиться хтось, за кого Маргіта вийде

заміж, і ти теж одружишся з ким-небудь. А я? Ні, ні, я не дам розірвати маєток, не дозволю! — скрикнув він, ударивши кулаком по спинці дивана. — Або ви разом одержите все, або ніхто нічого не одержить!

— Так віддай усе їй! — вигукнув Адам. — Видай її заміж, тоді в тебе буде зять. Вони з радістю залишаться в тебе. А я не продаюся. Одна лише думка про таке ярмо мені огидна!

— Овва, он як! Виходить, я тебе купую? — с гіркотою вимовив старий. — Така твоя вдячність за все, що я для тебе зробив? Так ти мені хочеш відплатити? Хоча, з чого тут дивуватися? Якщо власні діти отруїли мені все моє життя, чому б і онуку не забити ще одного цвяха у мою труну? Отже, ти не можеш виконати моє єдине прохання? Добре, сину мій...

Пан Микола встав і попрямував до виходу. Він уже був готовий прочинити двері, коли молода сильна рука оповила його плечі.

— Не сердься, дідуно! Проби чого завгодно, я життя для тебе не пошкодую, але тільки не це!

— Я вже нічого не прошу, — одказав дід, відсторонюючи онука. — Але заради людини, за котру життя готовий віддати, можна чимось і пожертвувати. Облиш, сину мій! Забудь, що твій нерозумний дід, після стількох розчарувань у житті, на старості років захотів трохи щастя. Це була лише примара. Роками я її викохував, однак вона розвіялась, наче ранковий туман.

— Дідуно, не говори так, не муч мене! — Адам обома руками стиснув свою голову. — Ти ще не знаєш причини, через яку я женитися не хочу й не можу. Я не хотів про це говорити, але тепер доведеться, щоб ти мене зрозумів. Зроби ласку, присядь і послухай!

Старий поспішно сів у найближче крісло і з виразом страху на обличчі уп'явся в бліде лице онука.

— Чи не хочеш ти мені сказати, що в тебе десь уже є дружина?! — простогнав він.

— Як ти міг таке подумати! Хіба я ошуканець або лицемір? Запевняю тебе, у мене й часу не було, щоб займатися подібними справами.

Адам гордо випростався, відкинувши пасмо волосся з чола.

— Я знаю, дідусю, чим тобі зобов'язаний за твою любов і турботу. Коли ти сказав мені, що я маю провести з тобою останні роки твого життя, я вирішив відмовитися від свого таємного бажання. Я мав намір вирушити з професором Герингером в археологічну експедицію. Але я не зрікся свого плану назавжди, тому що це означало б відступ від обраного шляху. Якщо ж тепер ти будеш наполягати, щоб я одружився, ти зруйнуєш усі мої надії здійснити задумане. Та, оскільки я в тебе в боргу, я підкоряюся твоїй волі.

У кімнаті запала тиша. Йшла боротьба двох сердець. Яке з них переможе? Раптом старий підвів схилену на руки голову, очі його зблиснули твердим рішенням.

— Я дякую тобі, Адаме. Твої слова — нагорода для мене. Я правильно тебе виховав. Однак — жертва за жертву. Ти виконаєш моє бажання й одружишся з Маргітою Коримською. Я ж допоможу тобі здійснити твої плани. Маргіта залишиться в мене... А ти відразу після весілля вирушиш у подорож. Не будемо брати до уваги людські пересуди. Хочу, щоб подорож твоя відбулася, поки я живий.

— Дідусю!..

Від щастя Адам не міг вимовити ні слова.

Розділ другий

У той час, як Адам Орловський їхав верхи засніженою стежкою, що ледве мріла у вечірній імлі, пан Микола, дописавши листа онучці, довго ще ходив почивальною, роздумуючи:

«Так, заміж тебе треба видати, тому що і ти могла б вчинити так, як він... Хлопчику мій нерозумний, ти думаєш, що приносиш жертву? Ну-ну, подивимось. Хто знає, скільки я ще проживу; тебе туга здолає, і ти збіжиш, а я зостануся один. Тож краще я тебе відпущу сам, тільки із зв'язаними крилами, щоб ти повернувся... Ох, чому на цьому світі щастя таке недовговічне! Навіщо я, власне, жив? І що зміниться, коли помру? Хоч би знати, де він? Дурниці! Нічого я не хочу

знати! У мене немає нікого, крім тебе, Адаме, і тебе, Маргіто. І ви маєте бути щасливі!»

У цей момент із сусідньої кімнати почулися кроки. Старий вийшов.

— Це ви, докторе Раушер? — здивувався він, вітаючи гостя, що не так давно залишив гостинний будинок в Орлові. — Чому ви повернулися?

— У мене вістка, що стосується вашої милості, несподівана й сумна.

— Мене? Сідайте, пане докторе, і розповідайте.

— Микола Коримський, ваш онук, кілька годин тому отруївся.

— Хто? — старий був уражений, однак зберіг витримку.

— Молодий Коримський. Щось із тиждень тому він приїхав додому погостити у батька, а після хотів вирушити у подорож, щоб поповнити свої знання з хімії. Коли я приїхав від вас додому, мене вже чекали сани... Тепер, вертаючи, я завернув до вас, щоб повідомити про те, що сталося. Бідака ще живий: вдалося відразу дати йому протиотруту. Але дуже страждає, і пан Коримський у розпачі.

— А що мені до того, пане докторе? — сухо запитав Орловський.

— Ваша милосте!.. — доктор з докором глянув у холодне обличчя старого. — Адже Микола — ваш онук, він ні в чому не винен.

— Так що, мені йти рятувати самогубця?

— Хто вам сказав, що він самогубець, пане Орловський? Коримські разом працювали в лабораторії, де було надто задушливо. Микола з дороги почував себе зле і раптом зомлів. Збентежений Коримський подав йому замість лимонаду сильну отруту, що на біду була поруч у такій самій склянці. Молодий Коримський уже трохи ковтнув, коли помітили помилку, але було пізно. Бідний аптекар!

— Виходить, Манфред сам його отруїв! — вигукнув старий, тремтячи від хвилювання. — Це неможливо!

— Тепер, я думаю, вам зрозуміло, чому я прийшов сюди. Хто подбає про нещасного Коримського, як не ви? Якщо ви

цього не зробіте, він може втратити розум, він і так уже близький до цього.

— Ви пішки прийшли, докторе?

— Приїхав на санях.

— Тоді заждіть трохи!

— Я знав, — промурмотав доктор, — він занадто шляхетний, щоб у таким нещасті не простити кривдника.

Через кілька хвилин сани мчали обох панів засніженими вулицями невеличкого містечка, поки не спинилися перед аптекою «Золота лілія».

Доктор ледь встигав по сходах за своїм супутником. Але нагорі старий зупинився. Спогади огорнули його... Двадцять чотири роки тому він біг цими сходами, радісний і щасливий, охоплений бажанням побачити свого першого онука — дитя улюбленої дочки. Там, за цими дверима, щасливий молодий батько передав йому на руки свого первістка. І майже шістнадцять років минуло з того часу, як він востаннє бачив онука і розмовляв з його батьком. Тепер же він прийшов, щоб побачити їхні страждання...

Лікареві здалося, що старий хоче повернутися. Але раптом двері розчинилися, і вони побачили юнака, що виглядом своїм уособлював силу і молодість. Глибокий смуток заліг на обличчі.

— Ви повернулися, колего? — зрадів лікар. — Хто б міг уявити собі вчора, коли ви прощалися зі своїм другом, що станеться з ним сьогодні?

— Якби я це знав, то ніколи б його не залишив, — проказав молодий лікар, вклонившись.

— Ваша милосте, дозвольте рекомендувати, — сказав доктор Раушер. — Пан доктор Аурелій Лермонтов — друг Миколи... Пан Орловський.

Панове з цікавістю подивилися один на одного.

— Як почувається мій онук? — запитав старий пан певним голосом, простягаючи молодій людині руку.

— Він непритомний.

Мовчки вони увійшли до покою й зупинилися біля постелі. Дід схилився над онуком, якого не бачив шістнадцять років, вдивляючись у його бліде, з тонкими рисами й напівзакрити-

ми очима обличчя. Високе чоло хворого обрамляло вологе золотаве волосся.

Старий узяв голову юнака у свої руки і, важко зітхаючи, зі сльозами на очах, поцілував його в чоло й уста.

— Микольцю, мій Микольцю!

Немолодий лікар, відвернувшись, тамував сльози; молодий похилив голову.

— Та він мертвий! — скрикнув старий, потім випростувався й розгублено подивився навколо. Тільки тепер він побачив високу постать, що стояла в тіні. На обличчі майнула тінь короткої боротьби; ще мить, і сталося те, що іще вчора було неможливе: обидва чоловіки, що, здавалося, стали чужими назавжди, кинулися один одному в обійми.

— Кріпися, Манфреде, ти невинний, — вимовив старий. — Це нещастя і великий біль, але ти не винен.

— Так, пане Коримський, — підтримав його молодий лікар, — пан Орловський каже правду.

У цей момент аптекар підняв очі й розгублено, немов прокинувшись, глянув на пана Миколу.

— Батьку! Ти тут? Ти бачиш, що зі мною трапилося? — стогнав він. — Це неможливо!

— Нехай утішить тебе Бог, Манфреде!

— Мій син гине, і я — винуватець його смерті!..

Розділ третій

У відомому пансіоні в А. було весело. Вихованці святкували іменини директриси. У напівтемному салоні, осторонь від молоді, що веселилася, сиділа дівчина, заглибившись у роздуми. Стрункий стан її огортала блакитна сукня. Вона була дуже красива. Але напрочуд гарними були чорні очі із довгими віями, що задумливо дивилися в палаючий вогонь каміна. Міцно зімкнуті уста свідчили про самотійність характеру.

Про що думала вона в той час, коли її ровесниці забавлялися іграми й танцями?

Перед нею в думках пробігало усе її недовге життя. Адже тепер вона мала думати про своє майбутнє. Вона згадала перші роки дитинства, коли вона так гаряче любила свою матір і доброго батька, який зі своїх подорожей завжди привозив їй солодощі, іграшки й чудові платтячка! Він дав їй повну свободу дій і ніколи не суперечив їй. Він навіть домігся для неї дозволу матері на те, щоб вона мала змогу хоч півдня перебувати у подруг, коли він бував удома.

Служниці щоразу вводили маленьку дівчинку із собою, тільки-но господар обдарує її. Пізніше вона вже сама уходила, щоб не заважати батькам.

Так минуло перших сім років. Одного разу поміж дівчиною та служницею виникла сварка. Дівчинка тупнула ніжною і пригрозила поскаржитися батькові.

— Батькові? — засміялася прислуга. — Довго б вам довелося йти, щоб потрапити до нього!

Широко розкривши очі, дівчинка палко захищала свої права, але служниця пояснила їй:

— Пан інженер не ваш батько, Маргіто. Ваше прізвище не Райнер, як у вашої матінки, а Коримська. Коли ви підете до школи, ви побачите, як вас запишуть.

Але Маргіта не хотіла чекати. Вона вибігла в коридор і тут-таки, на сходах, зіткнулася з батьком.

— Олена казала, — гірко поскаржилася вона замість вітання, — що ти не мій батько, що в мене інший батько, який далеко звідси, і що моє прізвище Коримська. Тож скажи їй, що це неправда, я твоя дочка...

— Олена нерозумна, якщо розповідає тобі такі речі, — відповів він привітно, ніжно прибравши з її чола пасмо волосся. — Але, — додав він так, начебто розмовляв з дорослим, — вона правду каже: я твій вітчим. Та маю надію, що ми були і залишимося добрими друзями... А тепер піди до своєї кімнати, там чекає тебе книжка з чудовими малюнками. Але мамі не треба знати, про що ми з тобою зараз розмовляли, вона дуже засмутиться.

Після цієї розмови Маргіта до матері піти не могла і залишилася наодинці зі своїми думками. Незабаром вона поча-

ла думати, що є для вітчима лише тягарем. Адже він не любив її так, як любив би рідний батько. І хоча розуміла, що має бути вдячна цьому шляхетному чоловіку, що так турбувався про її виховання, любов до нього в осиротілому серденьку згасла, і ніщо не могло її більше запалити.

Тільки тепер маленька Маргіта побачила те, що раніш вона могла лише відчувати: її мати ніколи не була веселою — ні в присутності батька, ані в товаристві, і навіть тоді, коли вони залишалися вдвох. Чого б це? Маргіта стала спостерігати за матір'ю, за кожним її кроком, поки одного разу не застала її, коли та гірко плакала над якоюсь фотографією. Небачена річ — вона цілувала це фото! Серце дівчинки сильно закололося, вона міцно обняла матір і скликнула в сльозах:

— Мамо, не плач!

Мати, злякавшись, відсторонила її.

— Чого ти хочеш, Маргіто? Іди спати! — сказала вона з притиском.

Але завжди слухняна дівчинка цього разу повелася інакше.

— Я піду, мамо, але спочатку покажи мені це гарне фото і скажи, хто це і чому ти так ридаш.

— Хто це? — у сльозах перепитала мати. — Це мій син, це моє дороге, золоте дитя, мій недосяжний скарб. Він у нього, а ти в мене. Чому, чому ти не схожа на нього? Чому на твоєму обличчі цей нестерпний...

Вона вмовкла. Її вразив повний жаху погляд дочки, що говорив: вона мене не любить! Я їй не потрібна! Мати пригорнула її до себе й поцілувала. Але в той момент уже ніщо не могло утішити маленьке нещасне серденько.

Тоді Маргіті було десять років. Вона вирішила, що рідний її братик лежить у могилі.

— Чому помер він!? Чому не я? — скрикнула вона, коли лишилася одна. — Мама любила його, а мене вона не любить, тому що я не схожа на нього!

На тринадцятому році життя Маргіта довідалася, що її брат живе в їхнього спільного рідного батька. Але через розлучення матері з батьком між нею, братом і батьком — для неї найближчими людьми — лежить глибочезна прірва.

З цим прихованим болем у серці вона чотири роки тому прийшла в пансіон.

Попервах вона в праці шукала лише забуття від свого дитячого горя. Однак незабаром Маргіта відчула радість навчання. У ній усе більше зростало бажання набути якоїсь професії, щоб у майбутньому самій забезпечити своє існування. Вона твердо вирішила не повертатися до будинку вітчима, де почувалася нікому не потрібною. Маргіта мріяла про те, як одного разу вона повернеться до рідного батька і до брата, що там знайде любов, якої так прагне.

Про все це думала і тепер молода дівчина, але думки її знову й знову поверталися до листа, що вона одержала кілька тижнів тому. Виявилося, що є на землі хтось, про кого вона ніколи не думала, але цей «хтось» визнавав її своєю онучкою. Це батько її матері, дідусь Орловський. Вона напам'ять вивчила дорогі слова, які говорили, що він тужить за нею і бажає, щоб вона приїхала до нього скрасити останні роки його життя. Маргіта з радістю прийняла пропозицію діда.

З нетерпінням вона чекала відповіді на свого листа. Учора, нарешті, вона надійшла! Дідусь зрозумів, чому після пансіону вона не хотіла повертатися до вітчима, і схвалив її рішення. Але саме головне — він хоче допомогти їй остаточно звільнитися від яких-небудь обов'язків стосовно вітчима. Він писав, що в нього тільки два онуки і що він бажав би бачити їх обох щасливими під своїм дахом. Він вважає за необхідне, щоб вони одружилися. Тоді він зможе довірити їм усе, що накопичив за своє життя. «Адам надто любить мене, щоб відмовити мені в цьому проханні, і я сподіваюся, миле дитя моє, що і ти його сповниш і тим самим звільнишся від свого негідного, залежного становища», — писав дідусь.

Таким був кінець листа, і до нього була прикладена фотографія гарного молодого парубка. Від першого ж погляду на фотографію самотнє серце юної Маргіти радісно забилося. Сама думка про те, що зображений на фото молодий парубок має стати її чоловіком, здавалася дівчині прекрасним сном.

І все-таки вона не спромоглася одразу дати відповідь. Доглядати за дідусем — до цього вона була готова. Але як пого-

дитися на шлюб, якщо лист написаний не самим Адамом Орловським? І ні з ким не можна було порадитися. Інша дівчина написала б своїй матері, у неї ж не було і цієї можливості.

«Якщо ти погодишся, із твоєю матір'ю я сам домовлюся», — писав дідусь. За це вона була йому вдячна. У неї не вистачило б сміливості говорити з матір'ю про дідуса, з яким вона багато років тому перервала усі стосунки через своє друге заміжжя.

Раптом вона почула кроки, що наближались, і перед нею з'явилася одна з молодших вихованок, яка з веселим вигуком: «Маргіто, це вам!» подала їй листа і, пострибала далі, підскакуючи в такт музиці. Маргіта довго розглядала конверт. Це послання було написано чоловічим почерком, але не рукою діда. Тремтячими пальцями вона розкрила конверт і, відразу заглянувши в кінець листа, побачила підпис: Адам Орловський.

Але що він написав! Прочитавши листа, Маргіта зблідла, очі закрилися, руки безсило упали на коліна. Дівчина сиділа перед каміном, як квітка, якої торкнувся іній, а полум'я освітлювало твердою рукою написані рядки:

«Вельмишановна пані! Через те, що я не в змозі відмовити дідусеві, який у силу відомих Вам обставин бажає нашого союзу, я прошу Вашої руки, якщо вона ще вільна, як і моя. Однак, оскільки це вельми серйозний крок, а в нашій родині досить причин остерігатися помилок, я вважаю своїм обов'язком, високоповажна пані, повідомити Вам, що з Вашої сторони любові, якої і Ви не можете — я певен — мати до мене, не вимагаю і з мого боку не обіцяю. Однак я вимагаю вірності, і ні про яке розлучення в майбутньому мови бути не може.

Усе це робиться головним чином через нашого дідуса, за яким ми повинні доглядати. Але справа ця стосується і Вас: ця витівка дасть Вам можливість залишити будинок інженера Райнера... Ще я маю Вас попередити, що відразу після весілля вирушу в експедицію, яку вже давно планую. Поки я повернуся, Ви звикнете до нових обставин, щодо усього іншого — будемо покладатися на долю. У надії, що Ви, як і я, підкоритеся бажанню нашого діда, у добрих намірах якого ми мо-

жемо не сумніватися, залишаюся з повагою відданий Вам Адам Орловський».

Якби знав пан Микола Орловський, як його онук владнав це вельми делікатне питання, він був би втішений!

За годину Маргіта повернулася до зали. Вона була вже зовсім іншою людиною. Так, пан Микола може бути задоволений: він з'єднає під дахом свого будинку онуків і буде бачити їх біля себе. Так, вона виконає його бажання, але якою ціною!

Розділ четвертий

З і станції в містечко Подград йшов парубок з невеличкою валізою у руці. Різкий вітер шпурляв колючий сніг у бліде обличчя. Пальто на ньому було досить блаженським і не захищало від зимового холоду, та й руки його були без рукавичок, але він, здавалося, не звертав на це жодної уваги. Не бачив він і зацікавлених поглядів жінок, що, борючись із вітром, намагалися йти з ним у ногу. Від станції до містечка було не близько, і мандрівники узимку часто сильно мерзли, повертаючись додому.

Парубок зупинився, поставив на сніг валізку і почав дмухати на руки; знявши свою просту шапку, він поправив волосся, що збилися на чоло. При цьому погляд його спинився на руїнах фортеці. У той момент удар вечірніх дзвонів урочисто і сумно пролунав по долині, начебто він хотів повідати про велику любов і ще більшу жертву. Юнак закрити очі. Тінь смутку пробігла по його обличчю... За хвилину наш мандрівник уже з виразом твердої рішучості продовжував свій нелегкий шлях.

Раптом перед собою на засніженому горбку він побачив маленького сільського хлопчика. Той сидів, поклавши голову на свого вузлика. Було видно, що він замерзає.

— Що ти тут робиш? — схилився до нього юнак.

Хлопчик відкрив очі.

— Я відпочиваю, я втомився.

— Не можна тобі тут залишатися — ти змерзнеш! Уставай, йдемо з мною!

Хлопчик слухняно встав, але був немов уві сні. Неслухняні ноги його підкошувалися, і, якби сильна рука не підтримала, він знову опустився б на землю. Парубок озирнувся: навколо не було ні душі, що б могла допомогти. Тоді він швидко прив'язав вузол хлопчика до своєї валізи, закинув цю ношу на плечі, підняв дитину, що схлипувала, на руки і, угинаючись під своєю ношею, попрямував до міста. Бліді щоки юнака почервоніли, від напруги він часто дихав, але в очах його світилося щастя.

Нарешті він дістався окраїни містечка і постукав у перші ж двері. Жінка, що відчинила, дала обіцянку подбати про хлопчика. Не встиг той подякувати своєму рятівникові, як парубок уже знову крокував по вулиці назустріч сніговерті.

Він уже пройшов деяку відстань, коли почув за своєю спиною спів дзвіночка й обернувся. Повз нього промчалися гарні сани із парою гарячих коней у запряжці. У санях поруч з літнім паном сиділа молода дама, дбайливо вкрита теплою ковдрою. Вуаль її білої шапочки була піднята, і юнак устиг помітити блискучі, як чорні самоцвіти, очі на квітучому обличчі.

Молода пані теж встигла роздивитися самотнього мандрівника, його бідний одяг і бліде обличчя, і в очах її промайнуло співчуття.

Сани зникли. Юнак прискорив крок і зупинився лише біля дверей аптеки «Золота лілія».

Йому відкрила літня, просто вдягнена жінка з червоним обличчям. Він спитався, чи може говорити з паном Коримським, вона заперечно похитала головою. Але коли юнак назвав себе, обличчя її освітілося радістю.

— Ой, пан — наш новий провізор? Нарешті ви приїхали! Однак ви зовсім змерзли! Я зараз же накажу натопити вашу кімнату, а поки ходітьте до мене. Певно, ви зголодніли; ми вже повечеряли, тому, будьте ласкаві, нагодую вас чим знайдеться...

Не чекаючи відповіді, жінка прочинила двері до не дуже великої, але добре нагрітої кімнати, і незабаром принесла вечерю, яку не можна було назвати «що знайдеться». Вона запросила гостя до столу.

— Панові Коримському я про вас уже розповіла. Відразу після вечері ви можете піти до нього, — повідомила говірка жінка, наливаючи в чашку гарячого чаю. — Він чекав на вас ще від учора.

— Дуже шкодую, що я раніш не міг прийти, — відповів парубок, встаючи. — Аптека сьогодні, напевно, вже зачинена?

— Ох, вона вже тиждень як зачинена, з того часу як сталося оте велике нещастя. Але ви ж нічого про це не знаєте!?

— Ні, знаю.

Вони вийшли з кімнати.

— Ви знаєте? Тим краще. Пан наш відтоді не може і не хоче більше робити ліків, та й не дивно, еге-ж? А учні його продають тільки дріб'язок, рецептів не приймають. Нам дуже незручно перед людьми, та й перед лікарями теж.

— А як молодий пан Коримський? — спитався він, в голосі чути було нотки щирого жалю.

— Із учорашнього дня, слава Богу, набагато краще. Доктор Лермонтов говорить, що смертельна небезпека минула. Дав би милосердний Господь, щоб доктор не помилився!

— Він лікар цього містечка?

— Ой, ні. Наш лікар — доктор Раушер — уже літній пан. Доктор Лермонтов — друг нашого Миколки. Не дивуйтеся, що я його так називаю. Адже я за ним ходила, коли він втратив матір, і виховувала його, а тепер от бачу його страждання.

Жінка тихенько заплакала.

— Він усе ще сильно страждає? — запитав юнак з тим же співчуттям.

— Цього ми не знаємо. Він тепер вже при свідомості й ховається, щоб не засмучувався батько. От і ваша кімната, пане провізор.

— Дякую вам. Кімната пана Коримського на другому поверсі, чи не так?

— Так, другі двері праворуч від сходів.

Він увійшов до наданої йому кімнати. Відкривши свою валізу, він вийняв з неї свій одяг і розіклав його на постелі. Раптом він опустився на коліна, закрив обличчя руками, і залишався так деякий час. Коли він підвівся, на його обличчі

було видно сліди від сліз, але очі його світилися. Він піднявся по сходам, нікого не зустрівши; великий будинок здавався порожнім. Але як тільки він торкнувся ручки дверей, вони відчинилися і вийшов із схиленою головою сам господар будинку. Обличчя його було скорботним.

— Я Мирослав Урзин, — сказав молодий провізор.

— Вельми радий. — Коримський подав йому руку. — Увійдіть.

Він пропустив його вперед і сам увійшов слідом у гарно обставлену, освітлену великою люстрою кімнату. Вони посідали в крісла.

— Читаючи ваші рекомендації я гадав собі, що ви трохи старші, — сказав аптекар привітно, але із сумнівом у голосі. — Чи спроможні ви будете керувати всією аптекою?

— Там, де працював раніше, через хворобу власника мені було довірено самостійне керування, — стримано відповів Урзин.

— Тим краще для мене і для вас. Умовами оплати ви задоволені?

— Цілком, пане Коримський!

— Тоді не буду вас затримувати. Ви, певно, втомилися з дороги і маєте відпочити. Сподіваюся, що про вас подбали; якщо ні — звертайтеся до пані Прибовської, моєї економки.

Коримський підвівся, за ним і новий провізор.

— Ви дозволите, пан Коримський, ще сьогодні оглянути аптеку, щоб завтра зрання розпочати роботу; я не втомлений.

Коримський сполотнів й провів рукою по чолю.

— Я попрошу доктора Лермонтова, він вам усе покаже і розповість. Я покладаюся на вас, сподіваюся, що не помилюся. Добраніч!

* * *

Коримський поспішив піти, але у дверях таки озирнувся. Йому здалося, начебто юнак мав ще щось сказати. Очі їх зустрілися.

— Ви ще чогось бажаєте? — запитав Коримський.

На обличчі Мирослава відбилосся збентеження. Почервонівши, він сказав:

— Я хотів вас попросити дозволити мені сьогодні вночі змінити вас у постелі молодого Коримського. Я точно виконав би усі лікарські приписи.

— Змінити мене у постелі сина? Але чому?

Суворе обличчя аптекаря розпогодилося.

— Тому, пане Коримський, що вам необхідно відпочити.

— А вам після дороги?

— Я молодий.

— Так, звичайно; але ви тут ще усього не знаєте. Ви мені дуже допоможете, якщо знімете з моїх плеч тягар аптеки. Краще виконуйте ваші обов'язки.

Ледь помітний уклін, і Мирослав лишився один. Незабаром у дверях з'явився доктор. Зчудований шляхетним видом нового домочадця, він одразу повів жваву розмову.

— Перепрошую, пане Урзин, що змусив вас чекати. Але наш пацієнт тільки-но прокинувся, і відійти було неможливо. Вибачите, я не назвався: Аурелій Лермонтов.

Розмовляючи, молоді люди разом зійшли униз.

— Якби ви не приїхали сьогодні, — сказав лікар, відкриваючи аптеку, — завтра тут довелось б працювати мені. Отож, я вам відразу можу показати усі наші скарби.

— Дякую. На жаль, я не зміг приїхати раніше: мій господар помер, і довелось передавати аптеку його спадкоємцеві.

— А ви не могли її прийняти?

Урзин всміхнувся.

— Я, напевно, цього ніколи не зможу...

Молодий лікар зникнув.

— Вибачите за це нетактовне запитання, — вимовив він і почав показувати аптеку. Помітно було, що він чудово почувується серед книг, у хімічному кабінеті, у всьому будинку. — Так, тепер я вам основне показав.

— Я дякую вам, пане лікарю, і сподіваюся повернути аптеку панові Коримському в такому ж бездоганному порядку, в якому я її прийняв.

— Ох, пане Урзин, Коримський навряд чи коли-небудь

загляне в хімічний кабінет! Постарайтесь завоювати його прихильність і довіру, тоді ваше майбутнє забезпечено. Сьогодні ви провізор, потім ви станете компаньйоном, а там, дивись, і власником. Вибачте, але я змушений вас покинути: Микольцю відпустив мене ненадовго. Не дивуйтеся, що називаю його таким іменем, воно якраз для нього. До побачення, до завтра!

Були вже досить пізно, коли двері за лікарем зачинилися, і новий провізор уперше ліг спати в будинку аптеки «Золота лілія», де його могло очікувати чудове майбутнє.

Розділ п'ятий

Батьку, чому Аурелія так довго нема? — запитав слабкий голос з ліжка, біля якого, підперши голову руками, сидів Коримський.

— Він незабаром повернеться, Микольцю. Щойно прибув наш новий провізор. Аурелій показує йому аптеку.

— Он як? Провізор? Це добре! — Обличчя хворого пожвавішало. — Тепер тобі можна буде відпочити, — сказав юнак, пестячи руку батька.

Пан Коримський мовчав, не наважуючись сказати щось сину.

— Забудь усю цю неприємність, що я тобі заподіяв. І досі не могу втямити, як це сталося.

— Ти не розумієш? — Коримський тяжко зітхнув.

Юнак, дивлячись на батька, промовив тремким голосом:

— Не будемо про це. Однак не думай... не треба... Ні, ти ж не винний! Усе то через мою необережність. Якби я сказав тобі, що я вилив отруту в таку ж склянку, у якій був лимонад! Ти взагалі не хотів готувати цю суміш, а я наполіг! Моя це провина, моя! Та я одужаю. Аурелій сказав, що він буде зі мною доти, поки я знову не зможу ходити. От побачиш, мені стане краще після першої ж прогулянки! А опісля полишу усі мої плани на майбутнє й прийму аптеку, щоб, нарешті, зняти з тебе обов'язок, який завжди гнітив тебе. Я залишуся з тобою і буду аптекарем, як мої предки.

— Ніколи!

— Що ти сказав?

— Нічого, Микольцю. Усе буде так, як ти хочеш, — заспокоював його батько. — Дивись-но, от уже йде пан Лермонтов!

— Я до ваших послуг, пане Коримський. Цей новий провізор — чудова знахідка.

— Ви думаєте?

— Так. У нього досвід і добрий характер, а це завжди чудова запорука. Микольцю, як ти себе почуваш? Ти не так лежиш, друже! — Лікар нахилився до хворого.

— Я лежу добре, Аурелію. А провізор молодий?

— Приблизно мого віку.

— Шкода, що ти не привів його з собою!

— Ти хочеш його бачити?

— Добре б, але вже пізно. Нехай відпочине з дороги. Нехай, завтра.

— Так, звісно, завтра він тобі відрекомендується. Тобі, друже мій, теж час спати, не можна порушувати режим.

— Батьку, прошу тебе, іди і ти спати, бо ж ти такий блідий, — сказав хворий стурбовано. — Аурелію, будь ласка!

— Пан Коримський, це прохання для мене наказ, і в силу цього найвищого веління я, як володар у цій кімнаті, висилаю вас звідси до завтрашнього дня і накладаю на вас кару за проведені тут ночі — постільний арешт на одну ніч!

Бліді губи хворого розтяглися в посмішці. В запалих очах на мить спалахнув вогник. Він обома руками обхопив шию батька, коли той схилився над ним.

— Я підкоряюся найвищому наказу в надії, що і ти будеш спати, — вимовив батько тихо, поцілувавши сина.

— Я буду спати.

Коли лікар, випровадивши хазяїна будинку, повернувся до свого друга, той лежав із закритими очима, але негайно відкрив їх.

— Це ти, Аурелію? Один?

— Так, друже!

— Ох, я знову так дивно відчуваюся. Аж плакати хочеться.

— Плакати? У тебе щось болить?

— Ні, але чогось-таки нема. В душі моїй так порожньо і темно.

— Це через хворобу, — заспокоював він його. — Вона не дає піднятися твоєму духові, гнітить його. Як тільки ми вийдемо з цих чотирьох стін, усе буде знову добре. Повір мені.

— Ні, Аурелію. Подумати тільки, які плани в нас були на майбутнє! Чого тільки я не хотів досягти в галузі хімії, як я хотів прославити цю науку! І от — лише єдина помилка, невеличкий крок і — жахлива ... Якби я вмер тоді, моя горда обдарована душа розпалася б у порох разом із тілом. Вона перетворилася б на ніщо, якби не було вічності. А якщо є вічність, що тоді чекає за межами цього життя того, хто про це не думав?

У кімнаті стало тихо.

— На ці запитання, Микольцю, я не можу дати тобі відповіді, — сумно відповів Аурелій. — Були часи, коли для мене тут усе було зрозуміло, але зараз — не знаю. Але не варто сьогодні про це думати. Ти ще занадто слабкий, щоб розмірковувати про таке. Коли ти одужаєш, ми разом з тобою будемо шукати істину.

— Правда? Я радий! Скажи мені тільки одне: ти віриш у вічність?

— Так, я вірю, Микольцю, тому що моя мати вірила і жила для неї. І така міцна віра, яку вона мала, коли вмирала, не може бути даремною.

— Бачиш, от і я вірю, вірю і не можу позбутися страху, від упевненості, що якби я вмер, вічність для мене стала б жахіттям...

— Не говори так! — перервав його лікар, устаючи зі стільця. — І щоб ти більше не віддавався своїм похмурим думкам, я тобі краще розповім новину: пан Микола Орловський узяв до себе свою онуку, і сьогодні вона прибула до Орлова. Так, принаймні, повідомив мені Раушер. Завтра ввечері в Орлові має бути весілля. Адам Орловський одружується із своєю кузиною.

— Он як? — Шоки хворого почервоніли від хвилювання. — Але ж Адама не було вдома!

— Він повернувся. Зараз його теж немає, він тільки на весілля приїде. Після одруження молоді оселяться в іншому маєтку, у Гірці, що пан Микола віддає своїй онучці як весільний дарунок. З Гірки Адам вирушить в експедицію.

— А Маргіта? — Хворий піднявся в постелі, уп'явшись очима у свого друга.

— Маргіта Орловська стане господинею і буде доглядати за дідом.

— Вона залишиться тут? А мій батько! Ой!..

— Микольцю! Ой що це я роблю? Кому все це розповідаю?! — вигукнув Аурелій, схопившись за голову. — Адже вона його сестра!

Він поспішно став приводити до тями свого непритомного юного друга. По деякім часі той отямився, але розмова на тому й скінчилася. Хворий утомився, слабість хилила його до сну.

У сні він ще раз сказав: «Вона прийде, наша Маргіта, вона прийде, але не до нас, ох!..»

Розділ шостий

По яскраво освітленій залі походжав пан Микола Орловський, заклавши руки за спину і поглядаючи на двері, начебто він з нетерпінням на когось чекав.

Нарешті відхилилась завіса, і перед паном Орловським в яскравому світлі зупинилася струнка миловидна дівчина. Старий із захопленням споглядав це витончене створіння.

— Вибач, дідусю, що змусила тебе так довго чекати: я була на кухні, там просили моєї ради в одній справі.

— Маргіто, що я чую? Ти перебрала до рук скіпетр влади, ледь переступивши поріг цього дому? — сказав старий посміхаючись. — Не встигла ти приїхати, вони вже просять у тебе ради?

Він простягнув обидві руки онучці й пригорнув її до себе.

— Це дуже просто, — відповіла вона, цілуючи його. — Я побачила, як куховарка і ключниця про щось дуже серйоз-

но сперечалися, поспитала про причину й пішла з ними. Ти ж мене покликав сюди, дідусю, а я приїхала не ледарювати.

— Звичайно, звичайно, однак у приготуванні до власного весілля тобі не варто брати участь, це наша справа.

На мить тінь майнула її обличчям.

— Не забувай, дідусю, що наше весілля не головна, хоча й необхідна справа, але вона дозволить мені залишитися біля тебе.

Пан Микола з ляком подивився на свою онучку.

— Хіба для тебе головне — бути з мною? — запитав він.

Вона своїми великими очима глянула на нього й спокійно відказала:

— Так, ти перша і єдина людина, що любить мене і кому я потрібна, тому я хочу жити для тебе.

— А що Адам?

— Адам? Знаючи, що я в тебе, він спокійно може подорожувати. Він, певно, буде дуже задоволений.

Тяжкість лягла на серце пана Миколи: не таким він уявляв собі цей союз. Він подумав, радіючи: «Та вона його просто не знає, тому так і говорить! Головне, що вони погодилися, а там все буде гаразд». А коли онука так спокійно стала розпитувати про запрошених гостей і розглядати своє придане, вінчальну сукню, фату й вінок, дід остаточно заспокоївся.

* * *

Наступного дня старий прямо-таки розцвів, коли побачив, як вона порядкує домашніми справами. Дзвінкий голос молодої хазяйки оживив увесь будинок.

В Орлові й не помітили, як пролетів день підготовки до цього дивного, як говорили слуги, весілля. Під вечір приїхав пан Адам із трьома друзями, а слідом за ним почали з'їжджатися гості.

Вінчання було призначено на шосту годину в Подграді, потім в Орлові мала відбутися вечерея, ранком — святковий сніданок, після чого молодятам належало відбути в Гірку. Таким був план пана Орловського.

За півгодини після прибуття в Орлів пан Адам, вже одягнений у весільний костюм, ошатний, як і належить нареченому, вийшов на балкон, щоб трохи заспокоїтися. Парубок був схвильований, хоча й намагався упевнити себе, що цей крок, до якого його змусив дід, для нього особисто не має жодного значення. Йому було огидно грати роль нареченого. Він сердився на себе за те, що на угоду дідові погодився зв'язатися з такою юною дівчиною, якій він сьогодні дасть обітницю вірності і яка все життя буде для нього тягарем, не кажучи вже про те, що вона буде володіти ним. Він був радий, що не бачив її дотепер, та йому хотілося нарешті довідатися, якою на вроду була ця нав'язана йому наречена. Балкон висвітлювався двома рожевими світильниками. Навколо усе було таким гарним! Вся округа, засипана снігом, була під владою загадкової тиші, наче зачарована. Однак пан Адам не зауважував цього, його роздратування усе більше зростало. Якби це не було пов'язано із його власною честю і честю діда, тож він ніколи не вчинив би цього кроку. Певна річ, він завтра ж вирушить у подорож, про котру так багато років мріяв, але не вільною молодю людиною, а чоловіком, якого світ примушував хоча б у листах піклуватися про дружину. І, крім того, він був зобов'язаний повернутися до неї!

У задумі він провів рукою по голові, обернувся й мимоволі відступив, побачивши перед собою дівчину, що стояла, зіпершись на поруччя балкона, у білосніжній сукні, фаті, увінчаною миртовим вінком. Її чорні очі тужливо дивилися на гори, що виднілися неподалік.

Адама охопило дивне почуття. Думки в його голові стали плутатися: «Це — твоя наречена! Невже це вона, Маргіта?» Ні, цього не може бути! Але ж це обличчя пана Коримського! Фігура й очі такої любові колись тітки Наталії! Як зачарований дивився молодий Орловський на свою наречену. Раптом вона озирнулася. Її обличчя пахнуло жаром, потім враз зблідло. Маргіта відступила назад, і між молодими людьми, хоч їх розділяло всього три кроки, одразу виникла прірва.

— Доброго вечора, Маргіто! Цілую вашу руку, — привітався Адам.

- Добрий вечір, — байдужо пролунало у відповідь.
- Адам Орловський, — відрекомендувався він.
- Упізнаю вас по фотографії.
- Он як?

Деякий час вони мовчали. Його здивувала ця холодність. Такою він собі цю дівчинку з пансіонату в А. і уявити не міг. Адам подивився на годинник.

— Напевно, вже час, — сказав він, дивлячись на годинник, хоча якась поволока застигла перед ним циферблат.

— Прошу до будинку, дідусь перед вінчанням хоче показати нас товариству.

Він чемно відчинив перед нею двері. Вона підняла свій довгий шлейф і легким кроком пройшла повз його. До нього долинув аромат резеди і конвалії. І знову охопило його це дивне почуття...

Мовчки вони пройшли коридор аж до зали. Там назустріч їм вийшов пан Орловський. Адам побачив, як засвітилися очі нареченої і як вона пригорнулася до діда.

Закінчився офіційний прийом; настав час відправлятися до церкви. Маргіта, біліша за свою фату, із допомогою нареченого сіла в карету. Не було благословляючої руки над її головою. Вона відчула себе сиротою: у неї на всьому білому світі не було нікого, хто міг би відгородити її від цієї страшної обітниці, що зв'язує її на все життя із чужою їй людиною.

Дорогою до церкви молоді не мовили одне одному ані слова. Від самої церемонії вінчання в Маргіти залишилися лише похмурі спогади. Сором від ролі молодого такої гарної нареченої в Адама уже пропав. Вона вже починала йому подобатися...

Пишний весільний бенкет добігав кінця. Гості вже почали роз'їжджатися. Усі вони були зачаровані красою нареченої, і за молодою парою зачинилися двері салону Маргіти.

— Нарешті ми можемо поговорити наодинці, — почав Адам. — Дотепер у нас не було цієї можливості. Дідусь хоче, щоб ми завтра відвідали твій маєток Гірку. Ти не заперечуєш, якщо ми перейдемо на «ти»?

Маргіта кивнула на знак згоди і вперше подивилася йому в очі.

— Удвох? — запитала вона.

— Так.

— Навіщо, якщо дідусь з нами не поїде? Якщо Гірка мій масток, я огляну його іншим разом.

Він збентежено глянув на неї.

— Ти знаєш, — сказав він, — за традицією ми тепер мали б вирушити у весільну подорож... Але це неможливо через мою експедицію. Однак буде пристойніше, якщо я хоча б виїду з Гірки.

— Чому? Весільної подорожі нам не треба, можеш робити те, що заманеться. Навіщо тобі зважати на думку чужих людей?

— Не заради людей! — заперечив він, провівши рукою по своїй голові. — А хіба ти не образишся, якщо я покину тебе одразу по весіллі?

— Я? — Вона подивилася на нього, і йому здалося, що зараз він потоне в глибині її чорних очей. — Ми виконали бажання дідуся. Мова йде про нього, а не про нас. Тільки він нас зв'язує.

Адам підхопився зі стільця.

— Маргіто, що ти кажеш? Адже ми тільки що дали обітницю!

Вона теж випросталася.

— Обітниці вірності я дотримаю. І нічого не попрошу взамін. Можеш не турбуватися, я тобі не буду заважати. Однак, я тебе залишу, але ненадовго: ми ще маємо поговорити про наші відносини.

Коли дівчина повернулася, Адам Орловський усе ще стояв на тім самім місці, де вона його покинула, похмурий і замислений. Чого він, власне, хотів? Раніше він боявся кайданів, а тепер, коли вона йому так спокійно сказала, що все було лише офіційною церемонією, яка їх не зближала і не могла зблизити, він був збурений до глибини душі. Виховання в нього було досить поверхневе, хоча дід прищепив йому усіма визнані моральні принципи, що, як вважав сам Адам, зберегли його від падіння до цього дня. Однак він був старший за віком і мав на шлюб більш зрілі погляди, аніж вона. Він знав, що

подібні відносини між ними не можуть бути тривалими. Її ставлення до становища, що виникло, його не дивувало, адже їй не було і вісімнадцяти, і вона не знала життя. Але він був ображений тим, як вона давала зрозуміти, що він їй не потрібний так само, як і вона йому.

Лише тільки він устиг вирішити, що справу треба повернути інакше, як Маргіта повернулася, вже без вінка і фати, сіла біля каміна, поклавши свої маленькі, узуті в білі туфлі ніжки на низенький стільчик, і запропонувала йому крісло навпроти.

— Я б хотіла довідатися, у чому можу замінити тебе в дідуся.

— Я тебе не розумію. Я був у нього лише на канікулах і завжди займався наукою. — Адам стояв, притулившись до каміна і схрестивши руки на груди. — Я чув, що відразу після прибуття ти взяла на себе роль хазяйки Орлова, — додав він, злегка вклонившись.

— Я приїхала, щоб допомогти дідусеві, — заперечила Маргіта. — І зроблю все, щоб він почувався добре; я буду жити для нього.

— Неймовірно, що ти говориш мені це усього за кілька годин після вінчання, — зауважив він насмішкувато.

Вона навіть не глянула на нього, обличчя її стало непроникним.

— Дивно? Завдяки твоїй відвертості, між нами ще до весілля усі було визначено, і ми знали, що ти будеш жити для своєї науки, а я — для дідуся. Адже ти сам цього хотів.

— Так, — відповів він, гордо випростуючись. — Я вдячний, що ти надаєш мені таку волю, бо я думав, що, через шлюбний союз ми зв'яжемо одне одного.

— Не знаю, чим я могла б тебе зв'язати, — відповіла Маргіта серйозно, прибираючи волосся з чола.

При цьому вона була настільки зваблива, що Адам готовий був забути про свою гордість. Однак він відповів:

— Щодо мене, те я це знаю ще менш...

— От і чудово! Ти завтра ж їдеш разом зі своїми друзями — тебе їм, напевно, вже зараз не вистачає, — а я залиша-

юся з дідусем, — чемно давши йому зрозуміти, що хоче залишитися одна.

Він попрощався і пішов, але не до своїх друзів.

«Яка вона дивна, — думав він у своїй кімнаті. — Може, було б краще мені не їхати відразу після весілля і не залишати її тут одну. Чи хоча б відкласти подорож, аж поки ми звикли б до нових умов? Як шкода, що не можу відмовитися від своїх слів! Що подумують дідусь і професор, якщо я раптом передумаю? Експедиція триватиме не більше двох місяців, і я повернуся. Книгу можна писати і вдома. А потім, коли-небудь, вирушу в тривалішу подорож».

Так думав собі пан Адам. А Маргіта? Дівчина, стоячи на колінах біля свого крісла, у якому вона тільки-но сиділа, гірко плакала... Ані єдиним словом він не вибачився за образу, якої завдав у листі. Як вони могли тоді примиритися? Ні, ніколи! Цього він від її не дочекається! Ніколи вона не вибачить йому образи. А він навіть і не здогадується, чи не бажає знати, що образив її. Життя з нею було для нього просто вимушеним, з цим примусом потрібно просто миритися. Це вона йому забезпечить. Вони можуть жити поруч, але одне для одного — ніколи!

Розділ сьомий

Ранок. Урочистий сніданок минув. Гості невеликими групами розташувалися у великій бібліотеці пана Орловського. Неподалік од дверей у їдальню, про щось жваво розмовляючи, стояла одна така група.

— Ви знаєте, — сказав пастор Г., добродушний товстун, — Аптеку знову відчинено!

— Що ви кажете! Напевно, молодому Коримському покращало.

— Ось йде наш лікар Раушер... Скажіть, пане лікарю, Миколі Коримському краще?

— Так панове. А чому ви питаєте?

— Тому, що пан Коримський знову відчинив аптеку.

— Сам він уже не працює — у нього тепер є провізор.

— Он як? Це інша справа, — сказав адвокат Краус. — Та й дивно було б, якби він сам працював.

— Це чому ж? — поцікавився молодий професор П.

— Хіба ви не знаєте, що сталося із молодим Коримським?

— Я нічого не чув.

— Стався нещасний випадок: він отруївся, коли готувалися ліки.

— Тихіше, добродію, не будемо тут про це говорити! — Застеріг усіх лікар.

— Чому ж?

— Тому що, Микола Коримський — рідний брат молодій пані Орловській, вона про цей нещасний випадок нічого не знає.

— Та невже! Скажіть нам лише — він одужає?

— Так, але не скоро.

Вони одійшли від дверей, продовжуючи бесіду. Якби хто-небудь з них обернувся, то побачив би, як чиясь маленька рука відпустила завісу, яку вона стискала під час розмови гостей. І якби вони не пішли, то, напевно, почули б стогін, що вирвався з її грудей.

— Мій єдиний брат отруївся, а я й не знала!..

* * *

Після обіду, на превелике здивування слуг, разом із своїми друзями виїхав і пан Адам, але без своєї молоді дружини. Вона провела його разом зі старим паном тільки до залізничної станції.

— У панів усе якесь чудне, — шепотілися слуги. — Таку гарну молоду дружину залишити після весілля одну і вирушити мандрувати по світу! Ніхто б з нас так не вичинив би!

Під час прибирання будинку молода господиня вже сама розпоряджалася, а старий пан вирушив оглядати свої володіння.

Увечері Маргіта, одягнена в шубу і шапку, вийшла з будинку, сказавши слугам, що хоче піти прогулятися і щоб їй на зустріч до цвинтаря вислали сани, коли повернеться пан Орловський. Те, що вона захотіла піти прогулятися в таку чудову погоду, а не сидіти в будинку, нікого не здивувало.

Однак, щоб вони сказали б, якби побачили, як вона попрямувала не до цвинтаря, а у бік міста і як легкими кроками переходила вулиці, поки не зупинилася навпроти яскраво освітленої аптеки на Замковій вулиці?

До цього місця дійшла Маргіта Коримська, але далі йти в неї не було сил. Удома вона ховалася із своїм бодем, твердо вирішивши: «Я повинна побачити брата!» Тепер вона була так близько від мети і все ж таки так далеко від неї. Адже брата вона зовсім не знала. Можливо, він ніколи і не думав про неї! Він же не був самотній. Там, за тими завішеними вікнами, жив і страждав її рідний батько, якого вона теж не знала. Батько, що, нібито, був винний у її сирітстві, та якого вона однаково любила. Якби зараз вона ввійшла і назвала себе, то нагадала б йому минуле і його провину. А йому і так важко — адже в нього немає нікого, крім сина. Але якщо справа так обстояла, навіщо мати тоді пов'язала своє життя з іншою людиною? Може, батько прийняв би її тепер, будь вона вільною, і вона змогла б допомогти йому доглядати хворого брата... Але між ними — глибока прірва...

Молода жінка, знесилівши від думок, притулилася до стіни. Раптом вона здригнулася: хтось відчинив двері аптеки. В освітленому проміжку дверей стояв високий чоловік із блідим обличчям.

— Я незабаром повернуся, — сказав він, — передайте це моему синові, коли він прокинеться.

— Добре, пане Коримський, — пролунав у відповідь спокійний чоловічий голос.

Маргіта зрозуміла, що перед нею її рідний батько. З похиленою на груди головою він йшов прямо на неї, не помічаючи нічого навколо себе. Вона затаїла подих, тому що їй здалося, ніби він чує як стукотить її серце. Ох, як їй було шкода батька, як вона хотіла кинутись йому на груди! Видно було, що він сумний і нещасний. Коли він порівнявся з нею, вона ледь стрималася аби не кинутися до нього і крикнути: «Батьку, батьку! Спинися, не проминай мене, адже ми не чужі!»

Батько був уже далеченько, коли вона нарешті укріпившись духом, із складеними на грудях руками, ступила до две-

рей аптеки. Вона вирішила будь-що-будь побачити незнайомого брата, хоча б і сплячим. Вона попросить того, хто проведе її до нього, не говорити про це батькові.

Вона увійшла. Два практиканти запитали відразу, чим вони їй можуть служити. Купила перше, що потрапилося у вічі: парфуми «Резеда», хоча в її домі парфумів було достатньо, і зубний еліксир. Ховаючи тремтячими руками свого гаманця, вона обернулася. На її подив, у дверях побачила саме того молодого чоловіка, якого їй стало шкода, коли вони з дідусем їхали з вокзалу, бо йому довелося йти пішки у таку холоднечу. Але, глянувши в його обличчя, що світилося добротою, вона заспокоїлася. Віддаючись почуттю довіри до цього чоловіка, яка спалахнула в її серці, насмілилася звернутися до нього.

— Дозвольте, пане, — вимовила вона тихо, щоб практиканти не чули, — довідатися, як почуває себе хворий пан Коримський?

— Слава Богу, йому вже краще, і тепер він спить, — відповів той, вклонившись.

— Якщо він один, не могли б ви провести мене до нього? Я його не потривожу, — попросила вона.

Молодий чоловік знову вклонився і мовчки відчинив двері у коридор.

— Вам моє прохання, напевно, здається дивним? — спитала Маргіта, коли вони піднімалися сходами.

— Та ні, я бачу по вашому обличчю, що ви робите так за велінням власного серця.

Вона міцно стиснула його руку.

— Ваша правда, він же мій брат! — І похилила голову, не в силах приховати своїх почуттів.

Хоч і як вона була схвильована, але відчула, як рука чоловіка похолочила і як він здригнувся, немов від електричного струму. Він все зрозумів. Вона глянула в його бліде загадкове обличчя.

— Ви не здивовані тим, що я тут?

— Ні, пані, я здивувався б, якби ви не прийшли, — одказав він тихо.

Який же у нього приємний голос! В очах її заблищали сльози.

— Виходить, ви мене вже знаєте і немає необхідності називати своє ім'я і пояснювати? Але хто ви, пане?

— Зараз я провізор у pana Коримського, Мирослав Урзин. Вони були вже біля дверей.

— Дивно, — сказала Маргіта, оглядаючись, — я тут народилася, а ви тут недавно, і мені треба просити вас провести мене до мого брата і не розповідати про мої відвідини.

— Я зроблю все, як ви того бажаєте. От його кімната, хворий сам. Пан Лермонтов, лікар pana Коримського, пішов до лікаря Раушера, а пан аптекар на прогулянці.

За якусь мить сестра вже схилилася над постелею хворого брата. Роками вона мріяла побачити його. Зовсім по-іншому уявляла вона собі здійснення своєї мрії! Маргіта гірко заплакала. Уклякнувши біля постелі, вона поцілувала брата в чоло. Так само тихо, як і прийшла, вона залишила свій рідний дім, де, окрім молодого провізора, ніхто не довідався про її візит... Вечірні сутінки ховали біль дівчини, яка невпізнаною залишила батьківський дім.

Розділ восьмий

Три тижні минуло від того холодного вечора, коли молодий провізор уперше переступив поріг будинку на Замковій вулиці і прийняв аптеку «Золота лілія». І вже усім здавалося, начебто він і завжди був тут. Люди в будинку під руїнами фортеці тепер не могли уявити собі життя без цієї людини.

Перші дні, крім доктора Лермонтова, мало хто помічав його, а потім і сам лікар змушений був у справах виїхати до Відня. Але під час його відсутності молодий провізор використовував кожну вільну хвилину, щоб побути із хворим. Молодий Коримський після першої ж тривалої розмови дуже прив'язався до нього.

Як і можна було передбачати, занедужав і зліг пан Коримський, хоча він довго тримався. Тривога за сина і напруга безсонних ночей зробили свою справу. Але і тоді лікареві лише

три дні вдалося втримати його в постелі. «Але, — розповідала пані Прибовська, — що б ми в той час робили без пана провізора?» Він встигав усюди: доглядав за молодим паном, заміщав пана Коримського вдень і вночі, керував усіма справами в аптеці так, що і помітно не було. При цьому він постійно щось робив у хімічній лабораторії і часто про щось радився із молодим Коримським. Мабуть, мова йшла про ті ліки, через які сталося нещастя. Практикантам в аптеці він теж полюбився і вони без заперечень виконували усе, що він говорив, хоча молодший, Ферко, був порядним ледацюгою.

Люди, що приходили за ліками, давно звикли до зарозумілості хазяїна аптеки. Той ніколи сам не відпускав ліки, ніколи ні з ким не розмовляв, обмежуючись вітанням. І от тепер усі приємно вражені привітністю молодого провізора. Його лагідний і спокійний голос був наче ковток цілющих ліків. Люди, що приходили до аптеки, зазвичай були чимось пригнічені. І чим біднішим був відвідувач, тим привітніше його зустрічав провізор. Про це свідчила вдова Мала, котра у великій бідності жила під фортецею в маленькій хатині зі своїми трьома дітьми. Вона розповіла, як провізор розпитав її про синакаліку і як він увечері сам прийшов, щоб оглянути його. І коли вона йому поскаржилася, що обпекла собі руку, він їй сам наклав пов'язку, нарубував дров і приніс води із криниці. З того часу він приходив щовечора після роботи поговорити з маленьким Мартинком і утішити його. Він навчив його гарним пісням і розповів йому багато цікавинок. І не тільки Мартинко, але усі слухали його з радістю, коли він говорив про Христа Ісуса, Сина Божого. На жаль, йому випадало бути недовго, і усе ж таки вся родина раділа його приходу.

Від них, як довідалася вдова Мала, він вирушав на вулицю Цвинтарну, де в одному із будинків лежав хлопчик з відмороженими пальцями на ногах. Це був той самий хлопчик, якого він врятував, прямуючи від залізничної станції в Подград. Щовечора він приходив до нього, щоб зробити перев'язку.

З появою молодого провізора аптека в Подграді у неділю перестала працювати. Якщо кому-небудь ліки були необхідні, то вони йому звичайно ж, виготовлялися й у неділю.

Коли Раушер висловив подив з приводу цього нововведення, пані Прибовська сказала, що вона чула, як пан провізор просив пана Коримського дозволити аптеку зачиняти у неділю, щоб відучити людей купувати що-небудь у цей день. Пан Коримський тоді з подивом глянув на нього.

— Спробуйте, — сказав він, знизуючи плечима, — чи обійдеться вам це без збитків та неприємностей.

— Хто знає, чи удасться це пану провізору, — додала вона. — Якщо так, то це буде добре для усіх.

Лікар стиснув плечима і більше нічого не сказав.

Пані Прибовська зраділа, коли довідалася, що пан провізор не католик, тому що вона почувала себе дуже самотньої серед католиків. Уроджена Градська, родом вона була з долини Дубрави. З чотирнадцяти років вона жила в Коримських. Тут, у Подграді, вона вийшла заміж за Прибовського, але і тоді приходила до Коримських допомагати, особливо коли було багато роботи. По смерті чоловіка, і вона залишилася одна — дітей у них не було, — молоді Коримські узяли її економкою до себе, тому що пані Наталія зовсім не зналася на господарстві, та й пан Коримський не дозволяв їй працювати і псувати свої білі ручки.

Пані Прибовська пережила зі своїми панамі і гарне і погане, велике щастя і ще більше нещастя. Вона прижилася в цій родині, стала частиною родини і вже не могла без них. Пані Прибовську в домі цінували за вірність і працьовитість. І начебто уже давно вона жила в християнській родині, однак користі від цього не було ніякої, бо її господарі віру ні в що не ставили.

У Подграді не було євангелічної церкви. Доводилося вирушати до Раковіана, і вона ходила туди раз на рік. Покійний Прибовський залишив їй Євангеліє і молитовник, і цим вона утішалася, коли був вільний час.

Дотепер пані Прибовська вважала, що головне — жити порядно і чесно, тоді Бог не залишить. Це було її релігією. Але відтоді, як з'явився пан провізор, вона побачила, що заповіді Божі можна розуміти зовсім інакше.

Їй видалося дуже дивним, коли одного разу, заглянувши до його кімнати, вона побачила, що він молиться на колінах.

Її він не помітив. Він молився вголос і просив Господа за когось, як вона зрозуміла, йому дуже близького. Він просив, щоб Господь наставив його на шлях Істини і простив його гріхи.

Коли заговорили про те, що з'явиться новий провізор, пані Прибовська одразу подумала, що в неї додасться роботи. У них уже два рази були асистенти. Цим панам доводилося прислужувати більше, ніж самому панові Коримському. Але з появою пана Урзина роботи не тільки не додалося — її стало менше. Кімнату свою він прибирав сам: застеляв постіль, приносив собі дрова і часто, ідучи до молодого Коримського, брав із собою оберемок дров і для нього. Вочевидь, він був із бідної родини. Близна була в нього добра, та її було малувато. Було в нього всього два костюми, але багато книг.

Коли вона йому поскаржилася, що живе як язичниця, він першої ж неділі сказав:

— Оскільки тут немає церкви, а в Раковіан йти далеченько, то після сніданку приходьте до мене в кімнату. Я і Ферка покличу, адже й він євангелічної віри, і ми разом проведемо богослужіння. Церква скрізь. Де двоє чи троє зібрані в ім'я Ісуса Христа, там Він серед них.

Вона охоче погодилася і принесла із собою збірник пісень. Вони заспівали дві пісні, потім помолилися, і пан провізор читав і роз'яснював текст Євангелія так просто, що зрозуміло було б і дитині. Радо було його слухати. Під кінець він молився ще раз про те, щоб Господь зцілив молодого пана Коримського. Уперше за багато років пані Прибовська відчула, що була неділя.

У понеділок Урзин допомагав молодому Коримському вчитися ходити. Як важко це було в перший раз! Хворий був ще дуже слабкий. Вони вправлялися в ходьбі два дні поспіль. Пан Коримський про це і не здогадувався, вони берегли батька: від колишнього Миколи зосталася одна тинь. Ковтати він міг лише через силу, і як би добре не топили в кімнаті та закутували його в теплий одяг, саджали в м'яке крісло біля каміна, він постійно мерзнув, лише внутрішній жар рум'янив щоки.

Так минули перші три тижні. Був вечір понеділка. У затишній кімнатці, де жила колись його мати, освітлюваний полум'ям каміна, сидів Микола Коримський. Юнак був один.

Батько за призначенням лікаря був на прогулянці. Хворий знав, що він не скоро повернеться, тож не треба було намагатися робити веселе обличчя. Голова юнака спочивала на спинці крісла.

Як страшно в молодості так хворіти! Не дивно, що молодий провізор, що стояв у дверях, дивився на нього із глибоким жалем. Він тихесенько підійшов до каміна і нахилився над хворим юнаком.

— Що сумуєш ти, душе моя, і що бентежишся? Уповай на Бога, тому що я буду ще славити Його, Рятівника мого і Бога мого, — промовив він стиха.

Зчудовано поглянув Микола на Урзина.

— Це ви, Мирославе? Що оце ви казали?

Юнак подав йому свою холодну руку, і провізор ще раз повторив ті слова, сідаючи на низенький пуфик і зігріваючи подихом своїм руку хворого.

— Урзин, ви справді вірите в Бога?

— Так, пане Коримський, вірю.

— І ви уявляєте Його собі суворим і страшним, хіба не так?

— З вашого дозволу, у мене до вас питання: коли ви були далеко від свого батька, ви уявляли його собі страшним?

— Дивне питання! Як я можу уявити собі батька страшним, якщо він завжди добрий до мене? Але хіба це якось стосується мого питання?

— Так. — Загадкові очі молодої людини дивилися прямо й впевнено в обличчя хворому. — Бог, у Якого я вірю, одночасно і мій Батько, завжди виявляв до мене одну лише любов.

— Ага, це так мовиться. Мене теж учили, що Бог — наш Батько. Але як мені повірити в це, коли я Його ніколи не бачив? — мовив у задумі юнак.

— Багато дітей ніколи не бачили своїх батьків і навіть ніколи не відчували їхньої любові, та вони не сумніваються в тім, що в них є батьки.

— Ваша правда. Та як ви можете знати, що той Бог, Якого ви не можете розуміти і Який від вас такий далекий, вас любить і що все добре у вашому житті від Нього?

— Я не вірю в долю, я вірю в Бога, пане Коримський! Я вірю, що Він усе знає і бачить. Для мене Він не знаходиться ані далеко, ані високо. Він Сам говорить мені: «Не бійся, Я з тобою, Я тобі допоможу!» Його святу присутність я відчуваю у кожній справі, на кожному кроці.

— Ви мене дивуєте. Однак якщо гадаєте, що Бог усім керує, то Він у той момент мав би керувати і рукою мого батька...

На обличчі молодого Коримського відбилася коротка внутрішня боротьба, за якусь мить він тремтячим голосом знову мовив:

— І усе-таки Він це допустив! Ви вірите, що Він мав можливість уберегти мого батька від цієї страшної помилки, що буде тепер переслідувати його все життя? Він же міг і мене зберегти від цього повільного умирання? Але Він не зробив цього! Чому ж?

Голова юнака впала на груди.

— Не відаю того, пане Коримський, — одказав провізор. — Він мав можливість врятувати і свого Сина Ісуса, але все-таки через свою безкінечну любов до мене і до вас, яку не можуть зрозуміти люди, Він послав Його на смерть. І гадаю, через свою любов до вас, Він допустив вам і цю скорботу. Так, вірте: усе, що Він робить — добре, навіть якщо ми Його не розуміємо.

У маленькій кімнаті стало тихо.

— Вибачте, пане Коримський, якщо вам мої слова здаються надто сміливими, — перервав Урзин тишу, підіймаючись, щоб піти.

— Залишіться, Мирославе! Переконання ніколи не буває занадто сміливим, навіть коли ваше переконання здається дивним. Думаю, ви говорите так, тому що не знаєте історії нашої сім'ї. Можливо, чи сьогодні, чи завтра вам хто-небудь розповість про це, перекрутивши так, як йому заманеться і ви повірите. Тому я вам сам краще розповім.

Обличчя юнака при цьому стало похмурым.

— На шостому році мого життя наша мати змусила батька розлучитися з нею і покинула нас. Вона почула щось негарне

про нього і повірила чутками, хоча правдивість чуток була сумнівною. Вона пішла не одна. Забрала із собою мою сестру, яку їй присудив суд, — дитину, яку мій батько дуже любив. Вона назавжди забрала в нього дочку. Я залишився із ним. На мене він покладав усі свої надії, а тепер!... Подумайте тільки! Тоді його обвинувачували в розлученні, через яке він втратив дитину, і тепер він може — і знову через свою ж провину — втратити мене. Якщо можете, то скажіть ще раз, що це — шляхи Божі!

Урзин стояв, закривши обличчя руками.

— І ви ніколи не зустрічалися зі своєю сестрою, пане Коримський? — запитав він тихо.

— Ні, від того часу, коли мене, плачучого, відірвали від неї, я ніколи... Відтоді минуло вже сімнадцять років. Але час вам знати і все інше. Напевно, ви вже чули про молоду пані Орловську. Це не таємниця, щоб ви про неї не могли довідатися. Отож — вона моя сестра, це наша Маргіта! Вона тепер так близько від нас! Серце моє тужить за нею, але я не можу з нею зустрітися, мені не можна навіть згадати її ім'я, тому що, — юнак озирнувся навколо, — я не один тужу за нею. Ви думаєте, що батько занедужав тільки через хвилювання за мене? Не вірте цьому! Тут, у Подграді, відбулося весілля його дочки, яка, імовірно, самої найгіршої думки про нього і яку, як я чув, молодий Орловський відразу після весілля залишив одну в маєтку. Напевно, вони купили її за гроші! І тепер до неї якихось півгодини їхати, але він не може піти до неї і запитати, як вона живе, чи щаслива вона. Я знаю, що він увесь час думає про неї, а її тепер будуть навчати зневажати нас! Ет, навіщо я все це вам розповідаю? Простіть мені, що обтяжую вас чужими болями. Але так легко було говорити з вами про те, про що я вже давно думаю. Знаєте, я був такий наївний: у перші тижні, коли вона приїхала до Орлова, я щодня чекав, що вона прийде, відвідає мене. Але тепер все минуло. Нема чому дивуватися, адже я їй зовсім чужий і їй до мене байдуже, хоча нас зв'язують криві родинні зв'язки. Коли нас розлучили, вона була ще зовсім маленькою.

Провізор деякий час сидів задуманий, потім озирнувшись довкруг, підвівся, підійшов до дверей і замкнув їх.

— Що оце ви робите? — запитав Микола з подивом.

— Я хочу щось сказати вам, пане Коримський, якщо ваша ласка, але тільки вам.

— Звичайно.

— Ваше чекання не було даремним. Пані Орловська була тут.

— Маргіта? Бути того не може! — вигукнув юнак, чи то радіючи, чи то жахаючись.

— Пані Орловська приходила в аптеку купити якийсь дріб'язок... Потім вона попросила дозволити їй побачити вас, і я її привів. Ви тоді спали, пане Коримський. Вона знала це і хотіла тільки глянути на вас. Стояла на колінах біля вашої постелі і плакала... Потім вона попросила мене сповіщати її про ваше здоров'я і пішла, ніким не поміченою.

— Мирославе! А батько?... — Молодий Коримський судомно стиснув руку провізора.

— Пана аптекаря не було вдома.

— Ох, що ви про нас подумали?

Вони дивилися у вічі одне одному.

— Мені від усього серця було шкода вас.

— А батька? — наполягав Микола.

— Його ще більше.

— Я так вдячний вам! Бачу, як глибоко ви нам співчуваєте. І те, що Маргіта була тут, доводить, що вона до мене небайдуха, о ні! — Майже щаслива посмішка заграла на вустах хворого. — Ну і як? Ви вже послали їй звістку і через кого?

— Раз через слугу, якого прислала ваша сестра за покупкою, вдруге я сам ходив до Орлова, і ми зустрілися. Вона тепер не в Орлові, а в Гірці.

— А як ви думаєте, вона щаслива?

Юнак з надією подивився на Мирослава.

— Я думаю, вона стане щасливою. Більше я зараз нічого не можу сказати. Ми говорили тільки про вас.

— А батька вона не згадувала?

— Як же, згадувала! Це було саме в той в час, коли ваш батько хворів. Вона розпитувала про нього, причому з неприхованою любов'ю.

— Ох, Мирославе! — Руки хворого оповили шию молодого чоловіка. Враз бліде обличчя його набуло загадкового виразу. Тонкі губи ворушилися, начебто він хотів щось сказати, але відразу ж зімкнулися. — Я вам розповідаю таємниці, а ви знаєте більше за мене і приносите такі радісні, такі добрі новини! Недарма я сподівався на поклик крові. Адже вона — наша! Її взяли від нас і привласнили собі, однак вона не стала нам чужою! Якщо ви вже стільки зробили, то ще й привіт передасте, чи не так?

— Так, пане Коримський.

Молодий провізор звільнився від обіймів і встав.

— А що мені передати вашій сестрі?

— Що я її люблю, що тужу за нею, і прошу її, що б там не говорили люди про нашого батька, не вірити нікому. Він не винен у тому, що нас розлучили. Він би її, свою дочку, ніколи не віддав, якби її не забрали від нього.

— Перепрошую, але все це я не можу сказати дочці, що має не тільки батька, але і матір, — м'яко заперечив Урзин.

— Мати, що при житті рідного батька віддала її вітчиму! — нестямився юнак. — Не дивуйтеся, що я так говорю про свою матір. Ви не знаєте, як віддано я її любив. Мое дитинство було отруєне звісткою, що вона більше до нас не повернеться, що їй більше не можна до нас повернутися. Я не можу їй простити, що вона, залишивши нас у нещасті, сама розважалася. Даремно пані Прибовська заступається за неї, та й сам батько знаходив для неї переді мною виправдання. Якщо уже вона розірвала найсвятіші узи, то на цьому повинна була б зупинитися. А коли хотіла видатися шляхетною, то могла, якби гріх з боку батька дійсно мав місце, простити його, замість того, щоб дітям і батькові її дітей принести таке горе. Бідолашна моя Маргіта! Гадаю, вона любить її так само, як я!

Настала тиша, її перервав стукіт у двері. Прийшов лікар Раушер, і молодий провізор, попрощавшись, пішов.

Того ж вечора Микола Орловський лежав на дивані, віддавши міркуванням. Вогонь весело палахкотів в каміні, кидаючи по кімнаті нерівні тіні.

Протягом багатьох років він при звичався до самотності, але сьогодні його охопила туга за онукою. Вона була навіть більшою, ніж за онуком, коли той після канікул вертав до школи. Маргіта лише три тижні була у нього, але наскільки вона стала для нього близькою, він відчув тільки тепер, коли відвіз її в Гірку, а сам повернувся в Орлів. Скрізь, куди б він ні кинув погляд, було видно сліди її турботливих рук.

Якби зараз Маргіта була тут, то, напевно, вона б сиділа біля рояля чи на пуфику поруч з ним та й слухала б його розповіді з історії польської держави; чи принесла би чай з домашнім печивом і читала б йому, а він слухав би її милий голос.

Дід обожнював внучку, і його любов до неї з кожним днем зростала. Він почував себе наче бідняк, що раптово розбагатів, і який не знає, що робити зі своїм добром. Він не тільки знав, але і відчував, що в її жилах тече його кров. Вона весь день займалась справами, однак завжди готова була перервати своє заняття, коли бачила, що вона потрібна йому. За порадою доктора Раушера він подарував їй коня і навчив їздити верхи. Бувати з нею в маєтках — для нього одне задоволення. Будинок у Гірці все-таки не був так добре улаштований, щоб задовольнити вимоги Маргіти... Але вона одержала чудову нагоду відремонтувати його на свій власний розсуд. Навесні Адам приїде, і тоді...

Старий наморщив чоло, коли згадав про Адама, на серці стало важко. З онукою можна було говорити про все, але коли мова заходила про Адама, вона враз ставала мовчазною.

«І навіщо я дозволив йому виїхати! — дорікав собі пан Орловський у такі хвилини. — Ну, вже коли він повернеться, я його не відпущу доти, поки вони не звикнуть один до одного. Він їй хоч привіт у листі передав, вона його ж просто ігнорує...»

Останній лист Адама прийшов із Суецького каналу. Мова в ньому йшла про вдалу подорож і про нові результати досліджень.

Ох, думки людини! Вони, як птах, летять куди хочуть. «От куди Манфреду треба було повезти Микольцю», — подумав він і поморщився, ніби згадав щось вкрай неприємне.

Того нещасливого вечора уперше за багато років пан Микола, піддавшись жалошам до колись настільки улюбленого, а потім настільки ж ненависного зятя, переступив поріг його будинку. Ні, він і сьогодні не шкодував про той учинок. Прикрим було лише те, що він начебто принизив себе перед ним. Тепер йому думалось, що Коримський не мав потреби в його жалошах. Адже інакше він міг би, коли Микольцеві стало краще, відвідати Орлів. Старий злився на зятя і кожного дня нудьга за улюбленим онуком більшала.

У той момент, коли він схилився над умираючим первістком своєї загубленої, але не забутої дочки, у його душі озвалася струна, що мовчала довгі роки, яка вже не могла вмовкнути. Прогнози лікаря Раушера були невтішними. Бідний Микольцю!

Аби Маргіта не довідалася про те, що трапилося, він суворо наказав слугам ніколи не згадувати про Коримських, а в Орлові, окрім декана Юрека, адвоката Крауса й лікаря Раушера, що приходили грати в шахи, ніхто не бував. У містечку та його околицях молодята нікого з місцевої знаті не знали, і пані Орловську ніхто з дам не міг відвідати. За теперішніх обставин було зовсім непогано. Сама вона ніколи не запитувала про Коримських. Вони їй були чужими.

Панові Миколі ставало усе ніяковіше. Двічі він не розчув стукоту в двері, коли застукали втретє, старий радісно підхопився й гукнув: «Увійдіть!» Хтось вирішив порушити його самотність, і старий пан був радий цьому. Незважаючи на те, що кілька хвилин тому він думав про цю людину, що постала у дверях, та не очікував її побачити.

— Манфреде, це ти?

Так, у кімнату увійшов Манфред Коримський. Якийсь час обидва знічено дивилися один на одного. Потім, привітавшись, вони сіли біля каміна. Пан Микола хотів подзвонити, щоб запалили світло, але Коримський не схотів.

Старий повернувши вугілля в каміні й підклав дров. Він знав, що скаже зять, і зарані хвилювався.

— Я прийшов подякувати тобі, батьку, — почав Коримський, і його голос, в якому відчувалась гордовитість і холодність, затремтів, — за ту незаслужену любов і той жаль, що ти виявив до мене у найжахливішу хвилину мого життя.

— От як? — Пан Орловський іронічно посміхнувся. — Я думав, ти чогось не знаєш, чи забув...

— На жаль, я не міг прийти раніше, — вів далі Коримський. — Але май на увазі, що перші дні я не міг вийти з будинку; до того ж, обставини в Орлові... Тільки тепер, коли я довідався, що ти один, я зміг виконати свій обов'язок. Перепрошую за запізнілий візит, і прийми мою подяку. Я хотів би сказати — і від Миколи, але це було би неправдою. Микола про твоє відвідування, хоча воно сталося лише через нього, нічого не знає. І тому, що ти більше не довідувався про його самопочуття, я подумав, що ти шкодуєш про свій шляхетний вчинок і не хочеш підкріпити його душу надією, яка може й не виправдатися.

По голосу аптекаря можна було бачити, якого напруження коштувала йому награна байдужість. Старий підняв голову і рішуче сказав:

— Ти думав про своє, а я про своє. Ти помиляєшся, я все знав і знаю про стан Микольці. Раушер приходив до мене щодня. Щоправда, у перші дні я чекав на тебе, а потім перестав. Я забув, що тепер у мене є хтось, з ким би ти не хотів зустрічатися. — Останні слова він вимовив з гіркотою. — Думаю, було б краще, якби ви двоє не побачилися. Я не хочу згадувати старе. Що було, те було — цього вже не вернеш. Тож ти маєш розуміти, що твоя дочка від тебе не в захопленні...

Хоча Коримський прикривав обличчя рукою, було видно, що він зблід. У кімнаті запала гнітюча тиша. Така тиша діє як ніж, що знову ріже ледь зажилі рани.

— Не будемо говорити про це, — сказав пан Микола, підводячись. — Скажи мені краще, як справи в Микольці і що ти хочеш робити далі.

Коримський теж підвівся. Боляче було дивитися в його мучене, стражденне обличчя.

— Як тільки він зможе подорожувати, лікар Лермонтов вирушить з ним на південь, — відповів він.

— А де тепер цей лікар?

— У сімейних справах виїхав до Відня. Сьогодні я одержав листа, у якому він повідомляє, що днями повернеться. Я сподіваюся, що до його приїзду Микольцьо вже зможе вирушати в дорогу.

— А ти не поїдеш з ними? Я чув, що в тебе тепер є провізор.

— Так, я міг би поїхати, але мені потрібно подбати про літню дачу, щоб ми могли перебратися, коли син повернеться. Я що-небудь придатне купив би поблизу.

— Не знаю, чи знайдеться що-небудь поблизу. Неподалік Гірки мені пропонували ділянку ялинника із селянським двором. Можна було б подивитися, і якби цей маєток виявився придатним, я міг би його купити й упорядкувати для Микольці. Отож, ти можеш не залишатися заради цього. Я знаю, що тобі хотілося б поїхати з ними, та й зміна клімату для тебе теж була б корисною.

— Батьку, ти занадто добрий! — Обличчя Коримського освітілося радістю, і він міцно потис руку старого. — А чи не важко це буде для тебе?

— Дурниці! Адже це потрібно Микольцеві.

— Батьку, спасибі тобі!

Коримський піднявся.

— Ти вже йдеш?

— Мені треба повернутися, поки він не побачив, що мене нема.

— Так перекажи йому вітання і скажи, що я хочу його побачити здоровим.

Пан Микола проводив зятя до дверей. Вони простилися, і Коримський уже один йшов повз кімнати, у яких колись жила його дружина, а тепер буде жити дочка. Раптом він спинився і зіперся на стіну. Ох, чи можна дивуватися тому, коли голова йде обертом від спогадів про прекрасне минуле, коли думаєш про безпросвітнє сьогодні та боїшся невідомого майбутнього, коли перед тобою майне рожеве, золоте щастя молодості, що вже ніколи не вернеться!

Верхи на білому коні їхала Маргіта Орловська зимовим ялинником. Піднята блакитна вуаль над її білою хутряною шапочкою підкреслювала свіжість миловидного личка. На пагорку вона повернула коня і зупинилася.

Перед нею розкинулася долина; на узвишші по праву руку, посеред великого саду, стояв панський будинок з колонадою і верандою. У підніжжя його розташувалася невеличке село Боровце. У цьому маєтку жила тепер молода пані Маргіта Орловська. Освітлене сонцем, воно й узимку виглядало дуже романтично. Як добре тут буде навесні, коли зацвітуть і зазеленіють сади і луки довкола!

Роздумуючи над задуманими нею змінами у Гірці, Маргіта не могла не думати і про труднощі, що виникнуть через незнання місцевої мови. Якби вона не знала своєї рідної польської, і якби дружини службовців не знали німецької мови, вона б тут нічого не змогла б зробити. Уже в Орлові їй бракувало знання словацької мови. Коли до дідуся приходили гості пограти у шахи, він з ними говорив звичайно ж по-словацьки, та й слуги всі були словаки.

«Ця мова не така уже й важка, — подумала вона, — треба навчитися!» Піднявшись на саму вершину пагорба, вона повернула коня й почала оглядатися навколо. Яка чудова долина! Економка називала її Дубравою. Будиночків там було небагато, обабіч долини тяглися дубові гаї, від них і назва пішла. Біля струмка, напевно, птахи співають весною!

Маргіті кортіло спуститися вниз, але вона сказала собі: «Іншим разом», — кивнула долині, ніби вітаючи її, і спустилася з пагорба.

Вона хотіла повернутися в село, але, помітивши іншу до-рогу, збочила. Шлях її проходив повз досить великого селянського будинку, що стояв біля струмка. За ним шумів водоспад. Вікна були забиті дошками. Навколо панувала тиша і запустіння... Було видно, що будинок порожній. Він навівав тугу. Хто знає, яку історію він повідав би, коли б міг говорити. Тут теж колись жили люди. Певно, вони померли, а разом із ними

і життя, і щастя... Проїжджаючи, вона ще раз озирнулася на покинутий будинок.

Підхлоснувши коня, стрілою полетіла через долину, повз цвинтар, церкву і школу.

Біля школи Маргіта раптом спинилася, зіскочила з коня і, прив'язавши його до дерева, зайшла до будівлі, що вже похилилася від старості. В обличчя їй пахнуло застоєм повітрям. Через двері класної кімнати було чути дзвінкий дитячий голос. «Туди я тепер не можу піти», — подумала вона і постукала в інші двері.

Незабаром вона опинилася у квартирі вчителя. На щастя, його дружина знала німецьку, і Маргіта змогла пояснити мету своїх відвідин. Коли вчитель звільнився і прийшов додому, дружина повідомила йому про поважну гостю: пані Орловська хоче вивчитися словацькій мові.

За півгодини Маргіта вже одержала не лише потрібні книги, але й обіцянку вчителя приходити щовечора в Гірку для занять. Вона запросила також молоду дружину вчителя, щоб вправлятися бесіді.

Від цих людей вона довідалася, що село Боровце євангелічне і дуже бідує. Потім вони показали їй школу. Їй, вихованці вишуканого пансіонату в А., корівники дідуса у порівнянні з цими шкільними приміщеннями видавалися хоромами. Чорні стіни, брудні маленькі вікна із гнилими рамами, гнилі дошки, старі брудні, поточені черв'яком, лави — як діти там могли дихати, не говорячи вже про навчання. «Я обов'язково поговорю з дідусем, — думала вона дорогою. — Їм треба допомогти, адже я теж євангелічної віри».

* * *

Повернувшись додому, Маргіта знайшла на своєму столі пошту. Зверху лежала листівка від дідуса. Потім лист від директриси пансіонату в А. У ньому вона дякувала Маргіті за пожертвування, що та послала з Орлова її закладу на знак подяки. Потім кілька газет і журналів і, нарешті, ще лист. Адреса написана твердою чоловічою рукою, поштову печатку

не можна розібрати. Подумавши трохи, вона відкрила лист, глянула на підпис і скрикнула від подиву та несподіванки. Опустившись в крісло, вона із хвилюванням стала читати:

«Рідна моя, улюблена дочка! Закон, що багато років тому присудив тебе матері, не дозволяє мені називати тебе так. Але тут діє ще й інший закон — закон крові, що тече в наших жилах, і яку ніхто не може змусити мовчати. Цей закон, незважаючи ні на що, дає мені право наблизитися до законної, але силоміць одірваної від мене доньки, яку я так гаряче люблю».

— Батьку, батьку! — скрикнула Маргіта, ковтаючи сльози.

«Поки ти була далеко від мене і під опікою Райнера, я не міг наблизитися до тебе, тому що мені довелося б зустрітися з людиною, яку ти, безперечно, поважаєш, але з якою я не можу і не хочу мати нічого спільного.

Я обманював би самого себе, коли думав би, що моя дочка може бути доброї думки про мене і що їй невідомі справжні причини розлучення її батьків. Я не заперечую, що колись не був вірний своєму слову і безневинній, добрій істоті, що любила мене, хоча я цієї любові не був достойний. Але це була не твоя мати.

Якби ти, дитя моє, була далеко від мене, я б не ворушив минулого. Тепер же я змушений це зробити. Жити в одному містечку і ніколи не зустрітися неможливо, тим більше, що пан Орловський подав мені руку примирення.

Однак бачити до мене твою зневагу й відчуження і не зробити спроби порозумітися, — того я не можу допустити. Отже, я прагну порозумітися.

Перш, ніж Наталія Орловська стала моєю дружиною, у мене була наречена. Її бідність та невисоке положення перешкодили нам. Батько мій не дозволив одружитися з нею, ми повинні були розпрощатися. Я послухався, сподіваючись, що батько пом'якшає. Але він привів мене до Орлова, куди в той саме час з пансіонату повернулася дочка хазяїна і де влаштувалися прийоми, — там я мав бути свій біль.

Бажання мого батька виповнилося. Я не тільки позбувся болю, я ж залишив ту бідну одурену дівчину, якій присягався у вірності і з якою зв'язували мене священні зобов'язання.

У серці моєму загорілася любов до «троянди Орлова». Навіщо довго розповідати? Вона стала моєю. Можу тобі поклястися честю, що від того часу я жив тільки для неї і що навіть у сні не згадував зражену мною наречену.

Та наш шестирічний щасливий і бездоганий шлюб був зруйнований підозрами твоєї матері, начебто я і після весілля підтримував з моєю колишньою нареченою гріховні стосунки. Цього ніяк не могло бути, бодай з тої причини, що моя колишня наречена одразу після мого весілля разом із своїм батьком зникла. Єдиною звісткою, що я одержав про неї через рік, було те, що вона важко занедужала. До цього дня я не знаю, чи жива вона. Я шукав її після мого розлучення з Наталією з надією, що вона простить мені мій злочин і тим самим щось виправити, але безуспішно.

Ось так, Маргіто, твій батько одного разу обдувив жінку, що ж до твоєї матері, то я невинний. Якби я навіть був винен у чомусь! Тим кроком, що зробила твоя мати, примирення стало неможливим примирення й об'єднання нашої, силоміць розірваної, родини. Цим, я гадаю, вона відплатила мені сповна.

Я не можу просити в неї прощення. Тебе ж, доню моя, я прошу: якщо можеш, то повір мені, повернися до мене, до батька твого, котрий любив тебе, любив тим більше, чим далі ти була від нього.

Але це ще не все. Головною причиною обвинувачення був лист тієї дівчини, отриманий мною ще першого року нашого спільного життя, у якому вона дякувала мені за певну суму грошей, якою я допоміг її батькові в нестатках. На полях того листа я в запалі першої любові написав щось про вічне кохання, що не знає перешкод і т.д. Це послання пізніше знайшов кравець, що лагодив мій одяг, а його дружина принесла його твоїй матері. Оскільки лист не мав дати, вона сприйняла це так, ніби я утримував коханку. Хоч як я переконував її у своїй вірності, але вона не йняла віри. Інших доказів я надати не міг, немає їх у мене і сьогодні, тож якщо навіть дочка моя не повірить мені на слово... Коли ж і ця спроба примирення не увінчається успіхом, то буду заспокоєний тим, що виконав свій обов'язок.

У чеканні на відповідь люблячий тебе батько Манфред Коримський».

Прочитавши листа, Маргіта підхопилась, бажаючи негайно бігти до батька. Але її застелений сльозами погляд упав на вікно. Ох, адже вона не в Орлові, вона в Гірці! Як би їй хотілося зараз же вирушити до нього! Він любив її, тужив за нею. З дідусем він помирився, а вона нічого про це не знала! Ох, чому, коли він пройшов повз неї такий засмучений; вона не кинулася йому на груди?!

Що робити тепер? От якби вона встигла на потяг! Однак приїхати вночі незручно. Написати листа? Але при такому поганому поштовому зв'язку як тут, він надійде до нього лише за два дні. От, були б у неї крила!

Раптом обличчя її прояснилося. Вона швидко накидала телеграму. За кілька хвилин слуга вже ніс її в М. Не можна, щоб батько чекав відповіді до завтра!

У телеграмі було написано: «Прийди, батьку, до своєї Маргіти».

Так буде краще. Перша зустріч має відбутися на нейтральній землі, без свідків. А піти до батька і не відвідати брата — неможливо, але його не можна хвилювати, адже він ще такий слабкий. Батько звільниться і приїде, і вона зможе прийняти його в себе. Боже, яке щастя!

Маргіта знову прийнялася перерхитувати листа. Якого сердечного болю він, напевно, зазнав, коли писав! Але чому він так обвинувачував себе в зраді? Вини його тут не було. Він недотримав слова свого з волі батька. Чи, може, він думав, що якби почекав, — батько його незабаром умер, — то міг би одружитися із своєю нареченою? Вона його, напевно, ніколи б не покинула б так, як моя мати.

Маргіта сховала обличчя в диванну подушку і гірко заплакала над нещасливим життям батька. Тепер вона бачила в ньому страждальця. Рідний батько, а потім власна дружина ранили його серце. Він зруйнував свою мрію про першу любов, а дружина в нагороду за вірність облила його брудом, зганьбила перед людьми.

Багато років мати змушувала її вірити у провину батька. Тепер же вина лежала на матері, що порвавши з ним нібито

через його невірність, віддала свою руку іншій людині і сама відкрито перелюбствувала!

Як важко було Маргіті дати згоду на шлюб із Адамом Орловським, що так сильно скривдив її. І все-таки, якби вона цього не зробила, то не змогла б примиритися із своїм батьком. Вона ще не була повнолітньою, щоб піти від матері, з якою її тепер ніщо більше не зв'язувало.

За вікном до її донісся вечірній дзенькіт дзвонів. Він немов постукав у двері її серця, повчаючи її: «Що Бог з'єднав, того не розривай, Маргіто!»

Розділ одинадцятий

На кораблі «Аврора», що під усіма вітрилами йшов у Єгипет, було людно. Після кількадечної мряки і штормової ночі нарешті виглянуло сонце. Пасажири висипали на палубу, щоб помилуватися морем.

Серед тих, що zostалися у своїх каютах, був і Адам Орловський. Він тільки-но переглянув свою пошту і сидів задумавшись над листом з дому. Дідусь почувався щасливим, і писав, як він живе разом із своєю улюбленою онукою. Перед Адамом одразу ж поставав її чарівний образ. Він бачив її так, начебто вона стояла перед ним: у білій сукні й фаті, прекрасна, як пролісок, і холодна.

Тут, на кораблі, було багато молодих привабливих дам, однак жодна з них не могла зрівнятися з Маргітою. Якби він зараз опинився вдома, грала б вона йому вечорами роялі або ж читала уголос? Навряд чи. Жодного привітного слова не передавала вона йому в листі, інакше дідусь обов'язково про це згадав.

Дурниці! Навіщо він про це думає? Йому байдуже до того, що ця вихованка пансіонату А., буде йому грати чи мо' влаштуватиме літературні вечори.

Узявши свого капелюха, Адам вийшов на палубу. Його супутники: професор Мезарош, барон Драгович і доктор Гєрингер, попростували до нього.

— Чудова погода, — сказав, потираючи руки, доктор — невеличка на зріст людина із добродушним виразом обличчя, по якому ніхто не міг би вгадати в ньому вченого. — Як ви могли так довго сидіти у себе, там, внизу?

— Але я вийшов, — відповів Орловський бадьоро, протягаючи панам руку. Драгович був хорват, Мезарош — мадяр, Ґерингер — німець, пан Адам — поляк. Саме для того, щоб доктор їх розумів, вони говорили німецькою мовою.

Барон, легковажний дворянин, шукач розваг, сподівався знайти їх у подорожах. Він виступав у ролі археолога, сподіваючись, що це підігріє цікавість до його особистості. Мезарош, справжнісінький мадяр, намагався відшукати серед інших старожитностей найбільш значиму — колицу свого народу й історичні джерела. Серйозно ставився до археології тільки пан Адам. Тому учений німець горнувся до нього.

Якийсь час вони розмовляли між собою. Потім барон почав розглядати дам — то на одному, то на іншому кінці палуби. Професор знайшов зручне місце біля одного товстого словака, і незабаром між ними зав'язалася гаряча суперечка з національного питання, що почалася не на користь професора.

Доктор і Адам розмовляли, сидячи поруч. Через те, що Ґерингер досить голосно розмовляв і енергійно жестикулював, англійці і росіяни, що проходили повз них, не могли не пристати до бесіди, тим більше, що росіяни вже давно захоплювалися розумним німцем. Однак затримати їх увагу йому вдалося ненадовго, оскільки мандрівники звернули увагу на єгипетського вельможу, що з'явився з невеликим почтом на палубі.

Було відомо, що з ним подорожує його дочка, але її ще ніхто не бачив. Навіть пан Адам не міг залишитися до нього байдужим.

Єгиптянину було щось років із п'ятдесят. Його струнка постать, миловидне смагляве обличчя, вміння невимушено триматися викликали симпатію. У той же час зрозуміло, що ця людина звикла віддавати накази. Зараз він розмовляв з капітаном і не помічав загальної уваги.

— Приємна особистість, — сказав росіянин.

— Відразу видно манери східної людини, — сказав пан Адам.

Вони попрямували на інший кінець палуби, а коли повернулись, росіянин раптом зупинився.

— Гляньте!

Назустріч їм у супроводі капітана знову йшов єгиптянин, але цього разу один. Він вів під руку молоду даму невеликого росту. Обличчя було закрите вуаллю. Дві негритянки несли за нею м'які подушки і килими. Пан Адам і росіянин з цікавістю спостерігали за цією групою. Незрозуміло було, якою мовою вони говорили між собою, але молода єгиптянка поводитися дуже вередливо.

«У володаря з'явилася володарка, — подумав пан Адам. — Таким же рабом зробиться і мій дідусь».

Він презирливо скривив губи, попрощався з росіянином і пішов у свою каюту. Усе його дратувало. Він вирішив сісти за роботу і не виходити на палубу доти, поки вона не спорожніє перед полуденною спекою.

Зіпершись на борт судна, Адам позирав на неосяжні морські простори. Він раптом відчув невдоволення собою, немов внутрішній голос докоряв його: «Куди і навіщо ти йдеш?»

Якщо живеш без Бога в душі, то в хвилину самотності це питання неминуче. Здавалося, що десь далеко чекає велика важлива справа, якому присвятити хочеш усе життя. А в путі думаєш: «Навіщо я йду?» В людині живе відвічна туга до високої мети, для якої створена, і якщо вона виявиться недосяжною, то життя буде марним. Адам зрозумів, що для нього цією метою зараз було повернення додому.

— І тугу твою можна вгамувати лише вдома, — шепотіли йому морські хвилі.

За три кроки від нього стовбичив єгиптянин. Його темні сумні очі начебто говорили, що ніщо в усьому світі не має того, щоб могло б надовго освітити це обличчя.

Раптом корабель круто похилився на борт. Вода бризнула на палубу, і вони обидва заглиблені у роздуми враз спам'яталися, очі їх зустрілися. Вони привіталися.

— Ви теж шукаєте забуття? — запитав єгиптянин французькою.

Голос його звучав зовсім не так гордовито, як можна було б чекати.

— Я не люблю шуму, — відповів пан Адам чемно.

— Ви, напевно, подорожуєте заради науки?

— Так, археології.

— Он як? Значити, ви прямуєте в Єгипет?

— Я їду на батьківщину вашої милості.

Смагливий єгиптянин ледь помітно здригнувся.

— Якби ви вивчали археологію, вам не потрібно було б так далеко забиратися, — завважив він Адамові, посміхаючись.

Орловському було приємно, що цей чоловік, що дотепер ні з ким на кораблі, крім капітана, не спілкувався, обдарував його своєю увагою.

— Я не збирач старожитностей, але друг науки і вчених. Мій дім відкритий для кожного з них. Якщо ви коли-небудь будете в Каїрі, я буду радий вашим відвідинам.

Після цього несподіваного запрошення єгиптянин витяг з гаманця свою візитну картку і подав її панові Адаму.

«Хельмар Вернінг, маркіз Орано», — прочитав той.

У відповідь Адам подав свою. Раптом з цією шляхетним паном відбулася зміна, немов його в його грудях щось перевернулося. Плянувши на картку, єгиптянин вражено поглядав на свого співрозмовника, потім знову на картку. Було видно, що йому з трудом вдається стриматися.

— Не дивуйтеся з моєї розгубленості, — мовив він, нарешті заспокоївшись. — Я колись знав такого собі Орловського. Ваша візитна картка нагадала мені про нього і ще дещо.

— Невже? А чи не звали його Фердинандом? — у свою чергу схвильовано запитав Адам.

— Так, так, Фердинанд Орловський! Але прошу, не дивуйтеся, якщо я, як його племінник, дозволю собі запитання: коли ви його знали, де ви з ним зустрічалися і що ви взагалі знаєте про нього?

— Боюся, що знаю про нього не так уже й багато. І навіть про це ми не можемо тут говорити. Ходімо в мою каюту.

За кілька хвилин обидва сиділи в розкішному салоні корабля.

— Я можу сказати вам про вашого дядька, — сказав маркіз, — тільки те, що познайомився з ним років сімнадцять тому. Він був втікачем, якого переслідувала російська влада. Оскільки ми потоваришували, мені відомі й обставини, чому вигнали його з рідної домівки.

— Ви про них знаєте? Ох, прошу, розкажіть мені. Що ж сталося відбулося між ним і моїм дідом? Чому дядько залишив будинок? — нетерпляче вигукнув Адам. Він був украй збуджений: хіба не дивно, що тут, на чужині, він може довідатися про те, про що вдома ніколи б не взнав. Дядько, що так таємниче зник з дитинства був його кумиром.

— Якщо батько Фердинанда, ваш дід, не схотів повідомити вам про це, то й я не буду цього зробити. Фердинанд поховав свою таємницю із собою в могилі, — сказав єгиптянин майже холодним голосом.

— Як?! Хіба він уже вмер?

— Так, на кораблі «Ксенія». Я сам велів поховати його в Каїрі. Коли ви прибудете туди, ви можете відвідати цвинтар і знайти його могилу. Тепер же, коли доля звела нас отак незвичайно, я хотів би знати: чи живі його батько і його родина?

— Крім його батька і мене, більше нікого не залишилося.

— Як? І ваш батько вмер? І сестра Фердинанда? — запитав маркіз співчутливо.

— Хоча вона і не вмерла, для Орловських її немає серед живих. Але про це мені не хотілося б говорити, — гордо випростуючись, відповів Адам.

— Мені і цього досить, — погодився маркіз, узявши його руку у свою. — Ніколи не думав, що ми можемо колись зустрітися тут зустрілися, що побачу кого-небудь з родини Фердинанда. Оскільки ви небіж того, хто для мене був більшим, аніж друг, висловити вам мою привітність. Так само вчинив би й він. Його родина, і особливо брат, була йому дуже дорога, і він вельми шкодував про той крок, який розсердив батька і зробив його нещасливим назавжди...

Почувся дзенькіт дзвіночка. Маркіз встав і вклонився:

— Перепрошую, я маю йти, мене кличе дочка.

«Он як, — подумав Адам, — володарка!» Попрощавшись, збуджений зустрічю і розмовою єгиптянином, він піднявся на палубу і ще довго походжав по ній під шум морських хвиль.

Розділ дванадцятий

До кімнати Мирослава Урзина тихо застукали. Коли той відповів: «Увійдіть!», то аж скрикнув з подиву:

— Пане Коримський!

У дверях стояв Микола.

— Ви мене не чекали, правда? — озвався юнак, посміхаючись.

— Та ні, пане Коримський. Прошу вас, сідайте! Однак як ви зважилися піднятися сходами один, без сторонньої допомоги? У вас голова не крутиться?

— Крутиться, але я вже тут.

— Добре, що я тільки-но натопив кімнату, ніби чекав дорогого гостя. Але, пане Коримський, ви навіть без жакета, а в коридорі холодно...

— Не турбуйтеся, Мирославе, радість зігриває: подумайте тільки, Аурелій пише, що уже завтра чи позавтра буде тут, а я чекав на нього тільки у суботу. — Микола подав провізору листа. — Прочитай, будь ласка, адже у мене тепер зір слабкий, може я й помилився.

Мирослав прочитав:

«Любий Микольцю! Обставини складаються так, що мені у Відні залишатися далі необов'язково. Справи мої я передав адвокату. Скучив за тобою, тому я бажаю якнайшвидше приїхати. У понеділок чи у вівторок чекай на мене, але, звичайно, не виходячи із своєї кімнати. Тепер, завдяки спадщині, я стаю матеріально незалежним. Щоб бути ближче до тебе, я за пропозицією колеги Раушера оселюся або ж у Подграді, або десь поблизу. Чеську мову я знаю, словацьку опаную швидко, адже я уже дещо знаю.

Усе це я пишу лише для того, щоб тобі було над чим міркувати. Колега скаржиться на тебе, але то байка. Перекажи

вітання твоєму батькові, а також Урзину. І одужуй, щоб ми після мого приїзду могли податися до теплих країв. Твій Аурелій Лермонтов».

— Справді гарна звістка, пане Коримський, якої ви і не ждали, — сказав провізор, посміхаючись.

— Подумати тільки — Аурелій оселиться в Подграді! Звичайно ж, у нас, де ж йому ще жити? Від однієї такої звістки можна одужати! Мені і їхати тепер нікуди не хочеться. Я боюся подорожі. Попрошу батька залишити мене вдома, з Аурелієм.

— Не робить цього, пане Коримський!

— Чого ж?

— Пан аптекар уже все підготував. Він мав намір поїхати з вами, йому зміна клімату так само необхідна, як і вам.

— Батько теж поїде з нами? То інша річ! Але я нічого про це не знав.

— Він хотів, щоб ви були здивовані. Але, щоб ви не зверталися до нього зі своїм проханням, я розкрив його секрет.

Урзин підклав дров у грубку. Полум'я освітило його бліде обличчя. У нього був гарний настрій, на обличчі грала усмішка, яка надавала йому привабливості. Микола обійняв його:

— Який ви гарний, Урзин! Ви завжди приносите добрі вістки. Може, ви ще скажете, куди мій батько вирушив сьогодні?

— Подивитися вашу літню квартиру, — відповів той, посміхаючись.

— Це я знаю; а ще куди? Він був такий збуджений останніми днями. Мирославе, ви, знаєте, куди він поїхав.

Провізор підвівся.

— Я здогадуюся, куди він поїхав. Однак, пан Коримський не доручав мені повідомляти вам про це.

— А мовчати він вам велів?

Чорні очі юнака дивилися прямо у вічі співрозмовникові.

— Ні, тому що я тільки припускав.:

Після короткого мовчання він вів далі:

— У коридорі я знайшов цю телеграму, напевно, вона випала з його кишені. По ній я здогадався, куди він поїхав. У ній написано: «Прийди, батьку, до твоєї Маргіти! Гірка».

— Маргіта дала йому телеграму, і таку дивну, Мирославе! Вони, напевно, уже зустрічалися і говорили один з одним. Але де?

— Говорити і зустрічатися вони навряд чи могли, але, можливо, був лист.

— Правда твоя, і тепер вона покликала його до себе, і він поїхав, вони помиряться! Це чудово! Якби не батько, то я б не хотів їхати звідси. Хвороба була мені не тільки на шкоду: вона помирила дідуся з нами. Адже він відвідав мене лише після того нещасного випадку. У відповідь і батько відвідав його, дідусь передав мені через нього, що він хотів би побачити мене здоровим. Я можу піти до Маргіти, а якщо вона примирилася з батьком, то, може, вона ще раніш прийде до мене. Сіті розірвано, ми вільні!

— З вашого дозволу, пане Коримський, — сказав Мирослав, — не так давно ви мали інший погляд на вашу хворобу, а тепер визнаєте, що вона має гарні наслідки. Згодом ви усе більше будете переконуватися в тому, що усе, що Господь робить, на краще.

По блідому обличчю юнака пробігла легка тінь.

— Я вас не розумію, Урзин. Ви так віддано, з такою самопожертвою і любов'ю піклуєтеся про мене й у той же час, здається, не тільки схвалюєте те нещастя, що зруйнувало все моє життя, але хочете переконати мене ще й у тому, що це було необхідно і на краще.

Урзин похитав головою:

— Повірте мені, пан Коримський, якби я міг узяти ваше нещастя на себе, я охоче це зробив би, щоб ви не страждали. Але я цього не можу! Єдиною моєю розрадою є тверда віра і надія, що ви через ці скорботи одержите велике благословення.

Слова його були такими переконливими, що на очах хворого з'явилися сльози.

— Дивний ви якийсь, але сердитися на вас не можна. Облишмо це... — Микола озирнувся. — Я дивлюся і дивуюся, як добре ви облаштувалися тут, у вашій кімнатці. А що це там за написи в рамках? «Прощайте, прощені будете», — так написано на тій картині з квітами?

- Так, пане Коримський, це речення Господа і моє гасло.
- Ваше гасло? Ви усіх прощаєте? Адже це не завжди можливо, чи не так?
- Самотужки ні.
- А як же?
- Той, хто прощає, має любити; а любов — лише від Бога. Він може вкласти її в серце людини і зберегти там.
- По-вашому, людина ніколи не повинна сердитися на іншого?
- Не по-моєму, а по-Христовому.
- А от, наприклад, хтось вас скривдив. Як ви вчините? Хіба ви не можете висловити обурення? Невже Христос засудить вас за це? Адже правда за вами!
- Він учить: «Любіть ворогів ваших!» Якщо я серджуся і не маю любові, я порушую Його заповідь.
- Микола важко опустив голову.
- Жити і завжди тільки любити, і усе прощати — це щодній людині не вдавалося, — вимовив він по деяким міркуванні.
- Лише Йому одному! — Молодий провізор притулився до печі.
- Хто ж це, скажіть мені?
- Сам Законодавець — Ісус з Назарета.
- Ох, — юнак похитав головою, — це зовсім інше! Це ж був Бог, а ми говорили про людей. Чи ви вірите в Нього тільки як у людину?
- Ісуса Христа неможливо розділити. Ті, котрі приймають Його тільки за людину, не в змозі зрозуміти Його так само, як ті, котрі бачать у Ньому тільки Бога.
- Скажіть мені, у що ви вірите, але скажіть так коротко і ясно, щоб я міг вас зрозуміти відразу.
- Я, пане Коримський, вірю в слово: «Тому що так полюбив Бог світ, що віддав Сина Свого Єдинородного», Син Божий теж є Богом, чи не так?
- Згоден. Далі?
- Щоб віддати Сина, Бог повинен був допустити, щоб той став людиною і прийняв наше тіло. Отже, син Божий став

сином Марії і людиною. Євангелісти описують нам, як ця людина — Ісус — жив, страждав і вмер. Його гаслом було: любити і прощати! Він один показав нам любов Батька і Його прощення. До Його пришествия було десять законів. Він поєднав їх в один: любити Бога найбільше, а ближнього — як самого себе. Він дав цей великий завіт, але Він його Сам і виконав. Усе Його життя — безперервний ланцюг діл любові. Розпочаті у Віфлеємському хліві, вони завершилися на Голгофі в самопожертві за ворогів, відступників і зрадників.

Ісус Христос виконав доручену Йому місію порятунку на цій землі. Він зробив це як людина, і тому цілком справедливо може і від нас вимагати: «Відкинь себе, візьми хрест свій і йди за Мною». Доказом того, що Він був не тільки людиною, є те, що Він через десять днів після Свого вознесіння зіслав Духа Святого на апостолів й усіх, що увірували в Нього, зробивши з них нових людей, які говорили не тільки новими мовами, але жили новим, до того зовсім незаним життям. Ці люди жили потім на землі так, як жив Він: вони любили своїх ворогів, молилися за супротивників своїх, благословляли тих, хто їх мучив, і прощали своїх мучителів.

— Вони були здатні на це, тому що Він дав їм Духа Свого, — перервав його Микола. — Він теж мав цю здатність, тому що Він, маючи людське тіло, мав і Духа Святого від Бога. Ви мені багато чого прояснили, але головного мені не сказали. Я згоден, що за допомогою Духа Божого можна жити по-Божому, але як без Нього?

— Без Нього це, звичайно, неможливо, пане Коримський. Але в першому розділі Євангелія від Йоана написано, що Ісус Христос прийшов у цей світ до своїх, а свої Його не прийняли. «А тим, що прийняли Його, що вірують в ім'я Його, дав владу дітьми Божими стати». Ці слова говорять нам про те, що коли Бог так полюбив світ, що віддав єдинородного сина Свого, Він і тим, що цього Сина, цей дарунок, вірою прийняли, дав владу — і цю владу уособлює Святий Дух — бути дітьми Божими. Ви мене розумієте, мій ласкавий пане?

— Цілком, Урзин! — Юнак встав і кілька разів непевною ходою пройшовся по кімнаті.

Раптом він зупинився і пильно глянув на молодого провізора.

— Мирославе, Він вам дав цю владу? Ви упевнені, що ви дитя Боже?

— Так, пане Коримський, завдяки такій прекрасній любові Божій! Бог Батько дав мені Свого Сина, мого Господа Ісуса Христа; я Його прийняв; а Ісус Христос, обмивши мене спершу Своєю кров'ю від моїх гріхів і освятивши моє серце для Себе, дав мені Свого Святого Духа. Так Він виконав прекрасну обітницю: «Ми прийдемо до нього, і оселю закладемо в нього».

На обличчі Мирослава пламеніли лагідність і впевненість.

— Я, щоправда, ще не маю тієї сили, — продовжував він спокійно, — у мене немає тієї мужності, яку мали перші християни. Можливо, я сьогодні не був би спроможний прийняти ганебну смерть і, незважаючи на муки, благословляти мучителів своїх. Але я вірю, що, залишаючись слухняним, небесний мій Учитель навчить мене жити і вмерти так, щоб не зрадити Христа. Він — Дух сили, і Він підкріпить мене в моїй боротьбі. Певна річ, через мою слабкість у Нього зі мною буде ще багато турбот, але Він мене не залишить, тому що Він вірний...

Вечоріло, захід пламенів багрянцем. Кімната була залита золотаво-рожевим світлом. Але Микола Коримський цього не бачив. Очі його були закриті, душа його, здавалося, полинула в невідомі далі.

Урзин дивився на нього, хоча його губи не ворушилися, видно було, що він молився.

— А де написано, що Він дав вам владу бути дітям Божим? — вимовив юнак після тривалого мовчання, не розплющуючи очей.

Лице Урзина освітілося радістю.

— У першому розділі Євангелії від Йоана. Якщо дозволите, я прочитаю вам усю главу.

— Так, прошу!

Урзин взяв у руки Новий Завіт і почав читати. У тиші недільного вечора голос його звучав, наче ніжна музика. Слухаючи вірш: «І життя було в Нім, а життя було Світлом

людей», Микола спрямував свій погляд до золотаво-рожевого неба, потім на уста Урзина. На словах: «Було у світі, і світ Ним виник — і світ не впізнав Його. Прийшло до своїх, — а свої Його не прийняли», — голос Урзина затремтів, а на обличчі майнула тінь. — «Котрі ж прийняли Його — тим дало право дітьми Божими стати, які в ім'я Його вірують; які не з крові, ані з волі людської, лише — від Бога народилися. І Слово стало тілом, і оселилося між нами, і ми славу його бачили — славу Єдинородного від Отця, благодаттю та істиною сповненого».

Урзин підняв очі від книги і сказав:

— Бачите, пане Коримський, з цих слів випливає, що Ісуса, Богочоловіка, розділити неможливо.

— Так, Мирославе, ваша правда. Ісус Христос приніс у світ благодать, любов і істину. Розумієте, досі Христос був для мене лише поняттям високого, добродійного, доброго, а тепер Він постає переді мною як особистість, як Бог, що став людиною. Якщо ви не утомилися, читайте, будь ласка, далі.

— Із задоволенням.

Урзин підклав дров у вогонь, прикрив коліна юнака своєю старою ковдрою і, присунувши своє крісло ближче, став читати далі. На словах: «Тож наступного дня бачить він Ісуса, що йде до нього, та й каже: “Ось Агнець Божий, який світу гріх забирає”», Микола знову перервав його питанням:

— Як ви це розумієте? Чому Йоан називає Його Агнцем?

— Це ми знайдемо в Старому Завіті.

Мирослав приніс Біблію і прочитав спершу про призначення пасхального агнця, потім главу 53 пророка Ісаї, і перед слухачем у всій своїй величч і значенні постав правдивий Пасхальний Агнець, що через Свою смерть викупив усе людство від рабства гріха і кари на смерть.

На жаль, почало сутеніти і читати стало неможливо далі того місця, як двоє учнів Йоана прийшли до Христа і залишилися в Нього і як Андрій шукав свого брата Симона і сказав: «Ми знайшли Месію, що значить Христос».

— Для читання вже досить темно, — мовив Микола Коримський, — відкладіть книгу. Може ви утомилися, але з вами

так гарно сидіти і говорити. Сподіваюся, ви не будете заперечувати, якщо я ще залишуся.

— Не буду, пане Коримський. Це для мене щастя.

— Ви мені лестите, Мирославе.

— Ні, пане Коримський, я кажу правду.

— З вашого обличчя й так видно, що ви мені раді, тому я залишаюся. Я міг би попросити вас до себе, але там холодно. Коли я зайшов до вас, ви щось писали...

— Так, я писав свій щоденник.

— Ви ведете щоденник? Хіба таке одноманітне життя достойне, щоб мати присвячувати йому щоденник?

— Я тільки по неділях записую події минулої тижня.

— А що ви запишете про сьогоднішній день?

— Що я був щасливий, читавши вам Євангеліє нашого Господа, і що мій Спаситель сьогодні вперше стояв особисто перед вами.

— Це для вас так важливо?

— Дуже. Мій Господь і Спаситель завжди довершує почате. Після того, як Він з'явився вам, Він і допоможе пізнати вам Його. Дух Святий буде діяти доти, поки ви не почнете шукати Його, і зрештою, із великою радістю не кинетеся в Його обійми. Він прийме вас у Своє серце і зробить вас Своїм щасливим дитям Божим. І саме тому в мене є привід, щоб ця подія потрапила до мого щоденника. Коли ви усвідомите це щастя, то усе своє життя будете згадувати цей недільний вечір, коли разом із золотою вечірньою зорею перший Промінь Світла освітив ваше серце.

— Ви гадаєте, що до цього дня в моїй душі була темрява? — запитав юнак, спохмурнівши. — Адже ви мене до хвороби зовсім не знали. Теперішній Микола Коримський не той, що був раніше.

— Це вірно, пане Коримський, але світло буває різне: одне — блукаюче світло, яке не може освітити ніч і хмари; інше — щире світло, що світить у темряві, але ми йому не довіряємося. Я теж роками ходив за іншим світлом. Але коли мені довелося увійти в глибокі води страждань, він щез. Тоді мою душу освітило щире світло, і, незважаючи на те, що об-

ставини мої не змінилися і, припускаю це, ніколи не зміняться, у мене в душі світло і тепло, і я щасливий.

— Виходить, — перервав його юнак, — ваша скорбота ще не пройшла? У чому вона? Може ви зазнали непоправної втрати?

— Так, пане Коримський, я усе загубив на цьому світі... Однак, годі про це.

— Але мені вас шкода, і я хотів би вам допомогти, якби міг. Може бути, утрата ваша лише вдавана, чи її покрила могила?

— Так, вона похована.

— І ви все-таки щасливі? — юнак узяв руку молодого провізора у свої руки.

— Я щасливий, пане Коримський, тому що ніч в мені пройшла і мене осяває вічне світло. Коли це світло освітить і ваше серце, тоді ви не будете почувати себе нещасним.

*Благання й подих душі моєї Ти почуй,
Тебе, мій Боже, любити прагну все сильніше.*

*Вогнем хочу любити мольби святої,
І серцем, й розумом, і душею всею прагну.*

*Дарма у суетній пільмі шукав я миру;
Лиш твій завіт любові мені те щастя дав.*

*Коли я бачу іноді печалей грізний ряд,
То і тоді я любити сильніше хочу.*

*Хоча кінець життя мого порветься нитка,
Хочу й у небі я любити сильніше.*

*Де тень зника, я знаю, буду там,
Любитиму сильніш, де вічний Бога храм.*

— Які чудові слова, пане Урзин! А мотив цієї пісні ви знаєте?

— Так, пане Коримський. Хочете, я вам її проспівую?

— Прошу вас!

Молодий провізор знову притулився до печі. Зазвучав його ніжний, чистий голос. На небі згас останній промінь світла, і між сніжними хмарами засяяли зорі.

Розділ тринадцятий

Зірки засяяли над Подградом недільного вечора і, здається, саме тоді, коли в ошатному будиночку серед ялинника запанувало щастя. Маргіта, нарешті, була разом зі своїм батьком.

Незграбність і розгубленість першої зустрічі після сімнадцяти років розлуки незабаром зникли. Тепер батько і дочка сиділи в маленькому салоні на дивані, провадячи щиру розмову. Одна рука Маргіти спочивала в руках батька, іншою вона обіймала його. Поклавши голову на його плече, вона розповідала йому про свої плани на майбутнє.

Обличчя Коримського, на якому й сліду не залишилося від гордості, світилося щастям і радістю. Він не зводив погляду з дочки, немов ці години йому мали б відшкодувати усе, чого він був позбавлений за ті роки.

Маргіта повідала йому, що вже тиждень як вчиться словацькій мові, що за допомогою вчителя Галя має намір продовжити навчання, і їй зараз придалося б знання чеської мови. Вони говорили про будинок, що батько хотів би придбати для Миколи, де б той міг жити влітку. Виявилось, що це був саме той покинутий будиночок біля водоспаду.

Їй, щоправда, дуже хотілося, щоб Микольцьо жив у неї; але вона повинна була з ним погодитися, що воно виглядало б так, ніби вони з нею помирилися саме для цього. Та вона упросила дозволити їй зайнятися облаштуванням будинку для свого брата і лікаря Лермонтова. Маргіта міркувала так: «Аби лишень вони в'їхали до цього будиночка, то буватимуть частіше в мене, аніж там. Дідусь теж обіцяв переїхати сюди на літо. І батько буде приїжджати до Миколи, — яке ж дивовижне життя в нас почнеться!»

Тихий дзенькіт дзвіночка перервав їхню розмову. Маргіта підхопилася.

— Дозволь, батьку, на хвилинку залишити тебе, — і, не дочекавшись відповіді, вибігла.

Він подивився їй услід, своїй дівчинці, і тільки коли вона зникла, він згадав, що дочка його заміжня жінка...

Уже чотири години він знаходився в Гірці. Вони з дочкою разом побували в том будиночку, говорили лише про сьогодні, оскільки про минуле говорити було неможливо. Про Адама вона взагалі не проходила жодним словом, зате вже про дідуся говорила дуже багато і з великою любов'ю.

Тінь стурбованості пробігла обличчям пана Коримського. Але враз ніжна рука дочки обійняла його за шию.

— Рідненький, чому ти так сумний?

— Ох, ти вже повернулася, Маргіто! — і він пригорнув її до себе.

— Я прийшла кликати тебе вечеряти.

— Але ми тільки-но пили каву.

— Це було давно, а ти майже нічого не їв. Тепер ти віддаєш честь господині, правда?

— Так, ти будеш задоволена.

Вона взяла його під руку і повела по коридору, до яскраво освітленої їдальні, прикрашену квітами.

— Ти питала, чого я так задумався, — сказав пан Коримський після вечері, коли Маргіта готувала чай. — Я думав про того, про якого моя Маргіта ще не згадала ані жодним словом. Що б він сказав про наше примирення?

Обличчя молодої жінки враз стало холодним наче лід.

— Ти говориш про Адама Орловського? — поспитала вона холодно. — Що йому до того?

Коримський з жахом подивився на свою дочку.

— Маргіто! Адже він твій чоловік і найближча тобі людина на землі!

Вона заперечно похитала головою.

— Ти помиляєшся, батьку. Перед усіма він справді мій чоловік, але особисто для мене він ніхто, таким він і залишиться. Дідусь бажав нашого союзу, і ми не могли йому

відмовити. Ми побачили один одного лише за годину до вінчання, а потім домовилися, щоб не зганьбити честі сім'ї, поводитися як чоловік та жінка, а насправді він буде жити для науки, а я — для дідуся.

— Хто це придумав, Маргіто? — ошелешено запитав пан Коримський, узявши руку дочки у свою.

— Я, батьку.

— І Адам погодився?

— Так, звичайно! Не дивуйтеся, це не так і погано.

— Ні, це погано, дитя моє! Ти мене не дивуєш, але, він, у його віці!... Адже життя триває довго, а ви обидва такі молоді... Потім, серце людське не може жити без любові.

— Я знаю, батьку. Але моє серце не залишиться без любові: у мене є ти і дідусь, і Микола мене любить, а я — вас усіх!

— Припустімо, що тобі цього досить, ну а Адамові?

— В Адама є наука.

— Ох, Маргіто, таке гаряче серце, як в Адама, не може заповнити наука!

— Це мене не обходить, батьку. Коли він просив моєї руки, він мені ясно дав зрозуміти, що не бажає нічого іншого, крім вірності, і я йому вірна.

Обличчя Коримського стало похмурим. Він зрозумів, якої образи заподіяли дочці. Більше він не дивувався і не говорив нічого на захист зятя.

Маргіта повернула розмову в інше русло, і він був радий цьому. Вона повела його назад у салон і показала йому, що вона вже вміє говорити словацькою. Почали говорити про те, що вона зможе зробити для місцевої школи.

Коли він сказав, що школа євангелічна, вона з подивом подивилася на нього:

— Але адже я теж євангелічної віри...

— Ти, Маргіта? — запитав він здивовано.

— Ти дивуєшся? У мене та ж віра, що й у моїх батьків!

— Мати твоя не завжди була євангелічної віри, — мовив пан Коримський похмуро. — А дівчата змішаних шлюбів приймають віросповідання матері. Ти охрещена в католицькій церкві, і вона вважає тебе своєю.

— Це неможливо! Адже я навіть не знаю католицького навчання! — вигукнула Маргіта збуджено. — Мої виховательки були євангелічної віри, в А. мене вважають лютеранкою. Там я навчалася релігії. Тільки при конфірмації пастор мені сказав, що він не може зробити конфірмацію через певні перешкоди, напевно, маючи на увазі саме це. Виходить, католицька церква має на мене права?

Дівчина задумливо опустила голову.

— У вісімнадцять років ти сама належала б до нашої церкви, якби не Орловські. Однак дідуся це, напевно, дуже образило б.

— Вибач, батьку, я вже принесла свою волю в жертву дідусеві, але волею совісті я не поступлюся. У пансіоні я прочитала жахливу книгу «Іспанські брати». Ніколи я не бажала належати до римської церкви, і мені дуже шкода, що дідусь до неї належить.

— Маргіто, середньовіччя вже не повернеться. Тепер різниця між релігіями ледь помітна, тим більш у вищих колах.

— Можливо, батьку. Але протестантів раніш гнобили, а мене завжди тягне стати на бік тих, хто потерпає від несправедливості. Крім того, нас навчають, що церква — наша мати. Яка вона мені мати — католицька церква, коли вона мені дотепер нічого не дала, крім водохрещення, не піклувалася про мене? Ні, не хочу! Я хочу знайти книги, щоб осягнути різницю, потім, коли настане час, я скажу дідусеві про своє рішення. Він мене не стане утримувати, от подивисься. А тепер поговоримо про щось інше, бо тебе, бачу, це засмутило, батьку!

Вони говорили до глибокої ночі. Коли Коримський наступного дня залишив Гірку, він став багатший на декілька годин негаданого щастя, однак душу йому ятрили тяжкі роздуми: про вимушений шлюб його дочки та про її рішення ніколи не належати католицької церкви.

Розділ чотирнадцятий

У маєтку інженера Райнера був улаштований урочистий вечір. Вишукане товариство святкувало день народження господині будинку — пані Райнер. Ще однією причиною було одержання паном Райнером титулу барона і зарахування його до дворянства. Цілком можна зрозуміти щастя людини, що має заслуги перед суспільством у справі розвитку шляхів сполучення, що після чотирнадцяти років зразкового шлюбу нарешті може показатися у світі нарівні з дружиною в званні дворянина.

Зали світилися безліччю вогнів. Повітря було наповнено тонким ароматом парфумів і живих квітів. Тут було чимало молодих красунь, модно одягнених прекрасних дам, однак господиню жодна з них не перевершила. Вона і тут вважалася «польською трояндою», як її колись називали удома.

Бузкового кольору шовк пишними зборками спадав вздовж стрункого стану; в золотавому волоссі — безліч шпильок з перлинами. Її чорні очі заворожували. Жодного із гостей вона не обділила своєю увагою. Коли ж погляд її падав на чоловіка, вона вся немов спалахувала гордощами. Ніхто з гостей — потомствений дворянин — зовні не відповідав цьому званню так, як її чоловік.

Гості розважалися. Серед веселощів, незадовго до вечері, пані Райнер, чи як слуги її тепер називали — пані баронеса, — покликали, щоб зробити розпорядження щодо сервірування столу для закуски опівночі. Потім баронеса попрямувала до свого будуару, щоб відмити свої ніжні пальці трояндовою водою, поправити зачіску і мережива навколо шиї.

Зазирнувши в дзеркало, вона злякалася свого виду — на її обличчі занадто явно проступала втома.

«Відпочину лише якусь хвилю», — сказала собі Наталія і вместилася в крісло. Вона узяла флакон парфумів, надушила хусточку. І раптом помітила на столику листа, якого не встигла навіть розкрити, поспіхом кинувши його, коли стали збиратися гості.

«Напевно, ще одне нудне поздоровлення», — байдужісінько подумала вона, розірвала конверт і початку читати. З кожним рядком обличчя її ставало все більш блідим. Вираз нудьги і невдоволення змінився відчаєм та болем. Вона читала:

«Дорога Наталія! Знаючи, що ніхто не повідомить Вам про те, що сталося в нас, я, Ваша стара подруга, вважаю своїм обов'язком, написати Вам. Мати завжди залишається матір'ю, як би не склалися обставини життя. Коли я тиждень тому приїхала в Подград, то від доктора Раушера почула сумну новину про те, що чотири тижні тому Ваш син Микола Коримський отруївся. Який жах! Він, звичайно, ненавмисно отруївся. Це був нещасний випадок у лабораторії.

Завдяки швидкій лікарській допомозі, його врятували від смерті, але він багато страждав і зараз ще сильно хворіє. Кажуть, одна лише тінь залишилася від колишнього Миколи. Днями його повезуть на південь, можливо, він там й помер. Бідний Микольцо! Я пам'ятаю, як Ви один раз були з ним у нас, який це був милий хлопчик із золотавим волоссям.

Раушер каже, що і до нещастя він був схожий на квітку. Так і треба тому Коримському, він іншого і не заслуговує, але цей бідний юнак!

І треба ж було такому статися саме тепер, коли він склав усі іспити і готується стати професором хімії! Адже він і додому приїхав тільки погостити зі своїм другом, таким собі лікарем Лермонтовим, а потім вони мали б вирушити в подорож. От, він і вирушить...

Я довго думала, написати Вам чи ні, адже Ви відвідати його однаково не можете. Але в мене не було спокою. Кожен жаліє його, тільки одна мати рідна не знає, що випало на долю її улюбленця. Тож, якщо Ви нічого не можете зробити для нього, то хоча б моліться за нього Матері Божій.

Вибачте, що я Вас засмутила цією звісткою. Віддана Вам Клара Хорст».

Прочитавши цього жахливого листа, Наталія Райнер наче скам'яніла. «Він отруївся! Він уже кілька тижнів страждає і дотепер іще хворий! Вони повезуть його на південь, щоб він там умер?! А я до сьогоднішнього дня нічого про це не знала

і не довідалася б, якби ця жінка, що я колись нею погорджувала, не написала мені. Вона, звичайно, писала з наміром ранили мене... Мій хлопчику, мій дорогий син умирає!»

Дама глянула в дзеркало і зробила такий рух, начебто хотіла зірвати із себе прикраси і плаття. Раптом підхопилася і, ламаючи руки, стала ходити кімнатою. Сліз на очах не було, ні! Їй не можна було плакати! Як вона потім із заплаканими очима постане перед гостями? А вийти до них необхідно — вона хазяйка дому, це її свято. А її син, можливо, вмирає у муках!

Вона знову впала в крісло, поклавши складені руки на стіл і схиливши на них голову. Вона не почула кроків, як рипнули двері й не помітила чоловіка, що ввійшов.

* * *

Барон Райнер від подиву застиг на місці. З того дня, коли Наталія Орловська стала його дружиною, він пожертвував усім і прикладав усіх своїх сил, щоб одержати дворянський титул. А тепер, після стількох років самовідданої праці, знайти її в такому стані!

Він схилився над дружиною, самим найдорожчим, що в нього було на цій землі.

— Наталія, рідна моя, що сталося? Що з тобою?

Він побачив її спотворене горем обличчя, але і вона побачила його, і цього було досить, щоб отямитися і посміхнутись.

— Вибач, Роберте, мені було недобре; але тепер мені вже краще. Будь ласкавий, перепроси за мене гостей. Я зберуся на силі й зможу вийти до них.

— Що ж сталося? — поспитав він знову і, пригорнувши її до себе відчув, що вона уся тремтить. — Адже ти була здорова? Що з тобою?

— Я не знаю, — збрехала Наталія. — Я тільки хотіла помити руки і поправити сукню, і раптом мені стало погано...

— Може, від цих парфумів, що ти розлила на столику?

— Може. Не знаю. Будь ласка, ходімо звідси, — попросила вона, ламаючи руки.

Він виніс її в спальню й поклав на дивані.

— Я піду, перепрошу гостей, і якщо ти не зможеш вийти, приведу лікаря Г., — сказав він, поцілував її холодне, вологе чоло і вийшов.

Вона жадібно хапала повітря ротом, ніби вмирала від задухи.

Наталія увесь час намагалася переконати чоловіка в тому, що минулого для неї більше не існує. Вона знала, ким була для цієї людини, і не хотіла давати йому приводу їй не довіряти. Якби він знав, як ота звістка на неї подіяла!

Коли чотирнадцять років тому перед вівтарем вона віддала йому свою руку, то лише для того, щоб відчувати, що її люблять. Без любові вона не могла жити. Вона хотіла, щоб в обіймах любові її несло по життю. Райнера вона не любила, але поважала за чесний, благородний характер. Своім шлюбом з ним вона хотіла закрити рота пліткарям і показати всім, що її просто так не можна покинути. Вона віддано і сумлінно намагалася любити чоловіка, що вирвав її з того вкрай незадовільного становища, у якому вона опинилася як розлучена жінка. Але всі її старання були марними. Бідне її серце ніколи не могло зігрітися від Райнерового серця, тому що образ колишнього чоловіка, першої її любові, котрого вона так недостойно покинула, не зникав з пам'яті.

Є серця, які люблять тільки раз. Таким було і серце баронеси. Як часто безсонними ночами вона карала себе за те, що тоді не простила все і пішла з дому під старою фортецею. І хоч покинула, але нічого не могла зробити із почуттями. Він до цього дня жив один, а вона ніколи вже не зможе повернутися до нього. Осліплена гнівом і страшним болем, під час судового процесу не думала про те, що їй прийдеться розлучитися із сином. Вона втратила його назавжди, як і коханого чоловіка.

Дочку — живу пам'ять про загублене щастя, вона не могла любити так щиро, як би їй цього хотілося, щоб менше нагадувати Райнеру про своє минуле і про те, що у нього самого немає дітей.

Як вони обоє зраділи, коли з Орлова прийшла пропозиція видати дочку заміж! Маргіта не буде більше нагадувати їй про втрачене назавжди. Нехай вона там буде щаслива, нехай

вона замінить дідусеві її — загублену дочку. Тому що для Наталії Райнер не було шляху в Подградську долину...

Чотирнадцять років жила Наталія, обманюючи себе і свого люблячого, але нелюбого чоловіка, але туга від розлуки за тим, що було дорогим її серцю не згасала. Чого тут дивуватися, що сили сьогодні покинули її. Вона відчула майже непереборне бажання вмерти. Ох, якби цим вона могла врятувати свого сина!

Незабаром повернувся барон Райнер із лікарем. Оглянувши її і призначивши повний спокій, він за дверима пояснив: «Нервова напруга...»

Господиню в той вечір ніхто з гостей більше не бачив. Добре, що недуга її настала після вечері. Даючи безліч добрих порад і висловлюючи співчуття, гості залишили будинок Райнера.

Стало порожньо і тихо.

«Не може бути, щоб не було на те якоїсь особливої причини, — подумав барон, схиливши над дружиною, що спала, — щось її сильно схвилювало; але що?»

Трохи згодом він знайшов у шафі зім'ятий лист, і прочитавши його, усі зрозумів.

«Бідна Наталія, — думав Райнер, — вона не змогла винести такого удару. Кров — це не абищо. Він — її первісток; вона його любила і любить. І от, після кількох років, перша звістка, і така жахлива! Тепер, коли пішла Маргіта, я думав, що вона буде належати тільки мені. А все вийшло інакше».

Смутний барон розірвав листа, кинув його у вогонь і вийшов з кімнати, твердо поклавши собі якнайскоріше добути для дружини більш докладні відомості про стан її сина.

Розділ п'ятнадцятий

Під розкритим вікном у шикарній каюті корабля на м'яких килимах лежала дівчина, поклавши білі руки під голову. Струнку постать облягало біле плаття з дорогими мереживами. Чорні як ніч коси обрамляли її біле чоло. Білизну обличчя підкреслювали і довгі густі вії, вигнуті бро-

ви. Обличчя її видавалося прекрасним, і в той же час воно чимось відлякувало.

Через відкрите вікно долинали звуки пісні про загиблого у бурхливому морі юнака. Вона слухала спів, і обличчя її ставало все похмурішим і задуманим. Вона не почула, як відчинилися двері, не почула швидких кроків, що наближалися, і отямилась лише тоді, коли поруч з нею почула голос:

— Тамаро, квітко моя, що з тобою?

Печаль відбилася на її обличчі.

— Це ти, батьку? Нічого, все гаразд.

— Дитя моє, ти знаєш, що я зроблю все, щоб ти захотіла. Може, у тебе є невиконане бажання? Ти мені тільки скажи!

Вона похитала головою.

— Ти сумуєш? Куди поділися Орфа й Ася? Чому вони не розважають тебе читанням і музикою? — запитав він насупившись.

— Я їх сама відіслала, я не хотіла слухати їх.

— Може, ти хочеш, щоб я тобі почитав?

— Ні, навіщо? — вимовила вона тужливо. — Я слухаю спів. Хтось співав про загиблій корабель і про нещасливого матроса. Я б теж хотіла разом з ним спочивати там, у світі коралів і перлів, де я, хоча б і нічого не бачила б, але і не про що не шкодувала.

— Тамаро! — скрикнув він. — Тамаро, квітко моя, про що ти думаєш? Ти ж знаєш, що усе буде добре. Як тільки ми приїдемо додому і я впорядкую свої справи, ми негайно переселимося в Західну Європу; там м'який клімат, і ти одразу ж видужаєш.

Вона заперечно похитала головою.

— Я Єгипет ніколи не залишу.

— Сонце моє, це тільки на короткий час, не назавжди.

— Навіть на короткий час я не поїду в Європу. Я до неї ніколи не звикну, і я не хотіла б там умерти. Залиши мене вдома, там я хочу померти.

У відчаї він обома руками закрив обличчя. Груди його високо здіймалися від хвилювання. Видно було, чого коштувало йому опанувати себе.

— Я прийшов за тобою, Тамаро, — сказав він трохи згодом. — Може, ми прогуляємося палубою? Я хотів би тебе відрекомендувати одному археологу, що прямує до Єгипту. Він великий шанувальник нашої батьківщини.

Обличчя молодої дами відбилося зацікавлення.

— Добре, батьку, але приведи його сюди, я зараз не хочу виходити, — сказала вона.

— Гарзд, доню. Але спочатку я пришлю до тебе Орфу, ти, напевно захочеш переодягтися. За півгодини ми прийдемо.

— Добре, тату, — дівчина оповила його шию руками.

Батько ніжно пригорнув її до себе:

— Що, дитя моє?

— Не сердься, мені було так сумно.

— Коли ж то я сердився, рідна?

— Ніколи, тому що ти такий добрий, а я погана.

— Ох, ти моє золоте дитятко, улюбленице моя, ти завжди добра!

* * *

В каюту Адама Орловського постукали. Але коли гість увійшов, Адам був здивований, тому що на маркіза Орано він не чекав.

— Вибачите, якщо я вас відірвав від роботи, — сказав гість чемно, коли хазяїн посадив його в крісло.

— Нічого! Однаково я відволікся від роботи, слухаючи спів на палубі.

— Цей спів, власне, і є причиною мого візиту.

— Он як?

— Він навів на мою дочку дуже сумний настрій.

Адам здивовано глянув на свого гостя. Він уже кілька разів зустрічався з маркізом, але ніколи нічого не чув про його дочку — і раптом такі слова.

— Можливо, маркіза не любить співу? — зауважив Адам, знітившись.

— О ні, але пісня була занадто сумною. І оскільки я не знав, чим розважити мою дочку, я схитрував і пообіцяв відрекомендувати їй вас, пане Орловський.

Адам мимоволі кинув на маркіза швидкий, але виразний погляд і хотів було сказати, що не звик розважати дам, що він тут не для цього, щоб розвіювати жіночу нудьгу. Але маркіз, ніби угадавши такий поворот, мовив із сумом в голосі:

— У мене лише одне дитя, пане Орловський, і вона почуває себе нещасною... Хоч я багатий, хоч наділений великою владою, але цього замало, щоб моя квітка посміхнулася, особливо тут, на кораблі.

— І чого не дістає маркізі? — мимоволі спитав Адама.

— Кілька років тому зір у неї погіршав. Лікарі кажуть, що це від нервов, від тривалого навчання. Бувають дні, коли вона досить добре бачить, але потім зір слабшає, часом улюбленицю мою огортає темрява. Ми вертаємося з Парижа. Надія ще є. Потрібно переселитися в Західну Європу років на два-три. Лікарі сподіваються, що за цей час нерви дочки зміцніють і їй покращає. Тому, якщо ваша ласка, присвятіть сьогодні трохи свого часу для моєї дочки. Чи я занадто нав'язливий?

— Ні, ні!

Адам узяв руку нещасного маркіза у свої руки. Він більше не дивувався, що той так заклопотаний своєю дочкою.

— Але про що мені з маркізою говорити?

— Скажімо, про наші дослідження в області археології? Вона дуже любить Єгипет. Ваш інтерес до її батьківщини врадує мою дочку. Також, я хотів би вас просити, в бесіді розкажіть про красу вашої батьківщини — Угорщини. Я дуже боюся, що вона не погодиться залишити Єгипет. А взяти її силоміць я не зміг би. Якщо вам удасться зацікавити її, то буде краще. Допоможіть мені, будь ласка!

— Із задоволенням. Я зроблю все, на що тільки здатний учений сухар.

Про себе ж він подумав: «Яку місію я взяв на себе? Розважати нещасну жінку!»

Коли через чверть години Адам з маркізом сиділи в пишно обставленій жіночій каюті, до них вийшла дівчина років сімнадцяти. Щоб приховати хвилювання, він низько вклонився.

Відрекомендувавши їх одне одному, маркіз одразу ж повів мову про археологічну експедицію. Зацікавившись, маркіза

поставила кілька питань, і незабаром зав'язалася невимушена розмова. Цьому сприяло і те, що батько і дочка Орано добре говорили німецькою мовою, Адамові не довелося мучитися з французькою.

Кожне слово юної єгиптянки свідчило про її велику любов до батьківщини. Вона показувала Адамові один за іншим альбоми з фотографіями.

— На чужині мені хотілося мати при собі хоча б знімки.

— Як ви оце вимовляєте: «на чужині», маркізо, — весело заперечив Адам. — У кожного з нас, європейців, там своя батьківщина і місце народження, що ми так само любимо, як ви свій Єгипет.

— А де ваша батьківщина? — допитувалася вона.

— Батьківщини своєї я ще не бачив, я знаю тільки країну мого народження. Якщо ви дозволите, я трохи про неї вам розповім.

— Так, так, будь ласка! Але спочатку поясніть мені, як це воно виходить, що ви ще не бачили своєї батьківщини?

— Я син переселенця.

Заохочений інтересом слухачки, Адам розповів про долю родини Орловських. Він яскраво описав їй красу Угорщини, особливо високих Татрів, полонин. Він розповів, як там зараз усе покрито снігом і як чудово там можна покататися на санчатах. Він навіть трохи перебільшував, але хіба може його засуджувати?

— Як добре має бути, — мовила задумливо дівчина, — коли є родина, брати, сестри, дідусь... У мене нікого, усі померли.

— Шановна маркіза, адже й у мене, крім дідуся, більше нікого немає.

— І батьків немає?

— Мати умерла одразу ж після мого народження, незабаром і батько, а братів чи сестер у мене не було.

— Виходить, ваш дідусь теж самотній? — проказала вона сумовито.

На мить обличчя Адама почервоніло. Мимоволі дівчина викрила його в тому, що він забув згадати Маргіту. Але на-

віщо про це говорити? Що їм до того, одружений він чи ні? Однак очі маркізи вимагали відповіді і він сказав:

— У дідуся живе тепер онука, моя кузина, з нею він нудьгувати не буде.

— А вашу кузина теж сирота, як ви?

— Так, але я її мало знаю. Вона приїхала за день до мого від'їзду, ми бачилися усього кілька годин. По листах дідуся видно, що нею він дуже задоволений.

«Так, — подумав Адам, — з цим я справився. Тепер мені більше ніхто не згадає, що в мене вдома є дружина, що, власне і не є моєю дружиною».

Однак, у серці він відчув докір совісті, як це буває завжди, коли ми намагаємося щось приховати.

Мету візиту було досягнуто. Адам добре виконав свою роль. Він так розважив і розвеселив нещасну дівчину, що та навіть піднялася на палубу, де він відрекомендував її своїм друзям.

Увечері всіх чотирьох панів і капітана корабля маркіз запросив на чай. Там вони познайомилися з почтом маркіза і з компаньйонками маркізи, високоосвіченими дамами. Маркіза мала гарний настрій. Лише іноді підпирала голову руками, немов задумавши про щось.

Залишившись після відходу гостей наодинці з батьком, вона сказала йому:

— Батьку, мені б дуже хотілося побачити батьківщину пана Орловського.

— Польщу?! — Маркіз пригорнув свою дочку до себе і зблід.

— Ні, Угорщину, вірніше те місце, де живе його дід. Він говорив, там високі Татри і багато озер. Ти ж казав, що нам потрібно їхати в Європу, так поїдемо ж!

Маркіз сховав своє обличчя у волосся дочки.

— Дитя моє, у всій Угорщині я чи навряд зможу знайти гідне тебе місце.

— Але якщо я хочу туди!

— Ми можемо побувати там, усе оглянути, а жити десь у швейцарських Альпах...

— Ні, туди я не хочу! І взагалі нам нікуди не треба...

— Не сердься дитя моє, усе буде, як ти хочеш.

На ранок маркіз спочатку довго говорив із Адамом, а потім — зі своїм управляючим.

Розділ шістнадцятий

Послухайте, добродії, що мені пише Адам! — такими словами зустрів пан Микола Орловський декана Юрецького, капелана Ланга, лікаря Раушера й адвоката Крауса, коли вони, знявши верхній одяг, посідали край шахового столу. — Він просить мене орендувати, ще краще купити, Подолин, для єгипетського маркіза з хворою дитиною. З ним Адам познайомився на кораблі. Що ви на це скажете?

— Подолин? — здивувався декан Юрецький. — Знатна, мабуть особа!

— Адам написав, що гроші для нього — не головне.

— Виходить, у вас з'явиться багатий сусід? — сказав посміхаючись капелан.

— І що ж ви зробите, пане Орловський? — запитав доктор.

— Я вже побував у Подолині, в управляючого Зарканого. Днями вони очікують молодого князя С. Зарканий вважає, що князь охоче б продав би Подолин. Однак треба врахувати, що крім парку і двору, там усе підлягає ремонту. Не знаю, що і як робити. Адамові треба написати правду. Я був би радий, якби цей маєток потрапив до рук хорошої людини. Я завжди боюся поганого сусідства.

— От тобі й раз! Якщо в цього єгиптянина вдосталь грошей, він усе упорядкує.

— Вам добре говорити, пане капелан, а якщо ми з ним не поладимо? Як потім бути?

— Ну, пане Орловський, поруч ми ж жити будемо. Він виявиться сусідом пані Маргіти, — сказав доктор весело.

— Справді. А хто знає, що за варвар цей єгиптянин!

— Ага, східні люди з дамами дуже ввічливі, — засміявся декан.

Зрештою всі, навіть адвокат, що досі не зронив ані слова, порадили панові Орловському не відмовлятися від посередництва в цій справі.

Уже сидючи за шахами, вони усе ще обговорювали цю новину.

— А чи вірно, — запитав раптом декан, — що покійний пан Адам Орловський мав стати управляючим у Подолині?

Старий, здавалося, не чув; він заглибився в гру; але саме в цей момент зробив помилку. Помітивши її, лікар під столом наступив на ногу декану, і коли той подивився на нього, він багатозначно приклав палець до рота.

Коли партія була скінчена і хазяїн вийшов, щоб розпорядитися щодо вечері для панів, яких він сьогодні не хотів відпускати, декан запитав:

— Я, напевно, щось не те сказав, пане лікарю?

— Трохи є.

— Чому ж?

— Управляючим мав стати зниклий безвісті Фердинанд Орловський, хоча він цього і не бажав.

— Що ж, іншим разом буду уважнішим, щоб ви не наступали мені на мозолі.

За вікном бушувала негода, тому пан Микола залишив своїх гостей у себе на ніч. Він дуже турбувався про Маргіту, побоюючись, чи не почуває вона себе самотньою в Гірці, і вирішив більше не залишати її там саму. Або він привезе її назад, або сам переїде туди.

Гості розійшлися по спальнях, старий з деканом залишилися ще посидіти біля каміна. Обидва вони зазвичай пізно лягали спати. Декан же давно очікував нагоди для розмови.

— Що я, власне, хотів запитати, — почав він, закурюючи сигару. — Чи одержала молода пані Орловська святу конфірмацію?

— Ні ще, ваше світлосте.

— От саме і зручний випадок буде. Влітку в М. приїде його священство єпископ, і багато молодих жінок і дівчат збираються поїхати до нього.

— Я радий, що ви мені нагадали про це, ваше світлість, тому що до цього дня в мене ще не було можливості поговорити з онукою про це.

— Я вірю вам. Я б ніколи першим не почав розмови, якби не довідався, що пані Орловська в пансіонаті А. не навчалася нашої релігії. Вибачте, що я про це говорю, з інших предметів в неї все гаразд, а цей, головний предмет зовсім запущений. Упущене треба надолужити. Ми також не знаємо, чи молода пані коммутована, чи знає вона порядок святої меси. І перед своїм одруженням молоді до мене не підходили для співбесіди, і причастя не приймали. Звичайно, усе це так вийшло через поспіх з їхнім одруженням, це можна вибачити і виправити. Вона не була до цього привчена, а до чого людина не привчена з дитинства, те і легко запускається.

Пан Микола спохмурнів. Що правда, то правда: окрім Великодня і Різдва, він ніколи не ходив до церкви. Але покійна його дружина й Адам бували там частенько. І Маргіті треба б ходити до церкви. Однак, цілком можливо, що вона й справді не має поняття про святу месу. Відвідуючи богослужіння, люди могли помітити її непоінформованість, і це засмутило б її. Власне, для того він і взяв її від матері, щоб повернути в лоно католицької церкви.

— У вашого священства тепер є капелан — енергійна, освічена людина. Він би міг дати моїй онуці те, що їй необхідно знати, щоб стати доброю благочестивою католичкою.

— Чудовий план, ваша милосте! — схвально вимовив декан. — Ми зробимо це так непомітно, що про це ніхто, крім нас чотирьох, не довідається. Всі будуть думати, що капелан грає з нами в шахи, а він у цей час буде викладати молодій пані істини нашої святої церкви. Декількох годин буде досить, усе інше пані Маргіта знайде в чудових книгах, якими ми її забезпечимо.

— Дякую вам, ваше священство! У мене спав камінь з душі. Домовтеся, будь ласка, з капеланом. Певна річ, він одержить гарну винагороду, особливо, якщо буде мовчати і ніхто не довідається про незнання моєю онуки нашої релігії.

— Звичайно, капелан буде мовчати, як могила; адже він сповідник.

До пізньої ночі тривала розмова про долю Маргіти Орловської, котру хотіли так легко повернути в лоно святої церкви, до якої вона належала через водохрещення.

Якби капелан знав, які нові приємні обов'язки його чекають, він, напевно, від одних добрих намірів не зміг би заснути.

А Маргіта? Як усе-таки добре, що наше майбутнє ми не знаємо!

Розділ сімнадцятий

Приблизно в той самий час, коли пан Орловський помітив зміну погоди і розпорядився про вечерю, на станції Подград зупинився швидкий поїзд. Маргіта Орловська швидко вийшла з вагона і стала шукати візника. Вона приїхала в Орлів без попередження, і дідусь не послав за нею, як звичайно.

Сьогодні поштою вона одержала листа і якого!

«Люба Маргіто!

Я не можу виїхати не попрощавшись з тобою хоча б листовно, незнайома моя сестро. Як би я хотів побачити тебе! Якби ви, батько і ти, знали, як я тужив, не боялися завдати мені болю, ти прийшла б до мене. А тепер уже пізно. Завтра вранці ми їдемо. Я вірю, що бажання мого серця сповниться. А поки всього доброго бажає тобі, улюблена моя сестро, твій Микола».

Який лист! Маргіта стояла, зовсім вражена. Навіщо вона добровільно позбавила себе радості бачити брата перед від'їздом, побоюючись нашкодити йому? А він так тужив за нею! Якимось чином він довідався, що батько відвідав її, що вони помирилися. Може сам батько сказав про це. А тепер й справді було пізно. Завтра він має виїхати, і минуть тижні, поки він повернеться.

Що робити? Чи писати, дати телеграму? Вийде занадто холодно.

Але ж тільки перша година, а швидкий поїзд буде о п'ятій. Він у Подоліні, на останній станції до Боровців, не зупиняється, а до М. три години їзди.

Тамуючи своє хвилювання, молода жінка пішла до пані Боровської, від якої довідалася, що санним шляхом з Гірки до М. можна доїхати за дві з половиною години. Маргіта написала вчителю Галю, що їй необхідно виїхати і що сьогодні заняття не буде. Потім вона зробила деякі розпорядження і одяглася. За цей час запрягли, і добрі коні повезли її в М. Прибувши на станцію, вона ледь устигла купити квиток... І от вона вже майже досягла мети.

Нарешті коляска зупинилася. Вона розплатилася з кучером і поспішила до освітленого входу в аптеку. Серце сильно забилося в чеканні побачити любого брата і батька перед їхнім від'їздом, а може від того, що вона тепер могла ввійти в цей будинок. Так, вона йшла до своїх, котрі її любили, тужили за нею. Вона йшла додому! Хвилювання її було занадто сильним. Їй довелося зупинитися, щоб опанувати себе. Не можна бути надто збудженою, вона б налякала б усіх.

— Чи вдома пан Коримський і чим він зайнятий? — привітно запитала Маргіта слугу, що вийшов їй назустріч. Як придалося їй зараз знання словацької мови!

— Вони з паном лікарем пакують речі, — доповів слуга.

— А пан Микола?

— Він у пана провізора.

— Дякую.

Вона ласкаво кивнула йому і поспішила далі. Урзин вже показав їй двері його кімнати, так що вона тепер знала, куди йти.

Як добре, що Микола був саме там, і вони могли зустрітися сам на сам. Для нього ця зустріч після стількох років могла бути дуже важкою.

Дівчина тихо прочинила двері. Її обдало приємним теплом. Вона була занадто зворушена, щоб помітити холод на вулиці... Тільки тепер вона відчула, як вона змерзла. У кімнаті світло не горіло, але вогонь з каміна освітлював картину, що запам'яталася їй назавжди.

У глибокому зручному кріслі сидів, поставивши ноги на широку низеньку лавочку, її блідий, але гарний брат, а його наче прозора рука покоїлася на голові юнака, що сидів біля

його ніг. Маргіта замилювалася ними. Їй захотілося бути там, де зараз сидів молодий провізор.

— Дивно, Мирославе, — вів далі Микола, — з вами мені завжди так добре. У вас є щось таке, що заворює мою душу. Я був так збуджений, що весь тремтів. Знав би це Аурелій, він би мене уклав в постіль і дав би що-небудь заспокоїливе, а тут я і без порошків заспокоївся.

— Це зрозуміло, — посміхнувся Урзин.

Його голос, сповнений любові, торкнувся серця Маргіти. Вона хоч трохи хотіла їх послухати.

— Зрозуміло? Чому ж?

— Господь, Якому я належу і служу, що сказав мені: «Я з тобою», є Князем світу. Не моя, а відчуття Його присутності заспокоює вас. Хіба ж ви не знаєте, що один Ісус Христос може заспокоїти всі бурі і вилікувати всі рани?

Маргіта, широко розкривши очі, здивовано дивилася на Мирослава. Виходить, він вірив, що Ісус Христос з ним, тут! Він вірив так само, як ті іспанські герої, мученики! Вони в трюмі, умираючи, утішалися Його присутністю.

— Мирославе, хіба ви завжди думаєте про Нього? Хіба це можливо?

— Дуже просто, адже крім Нього у мене нікого немає.

Маргіту охопило дивне відчуття. Їй здалося, що це велике багатство — мати тільки Його Одного і жити в такому світлі і світі, як цей молодий провізор.

Вона мимоволі ступила вперед і об щось зачепилася. Урзин обернувся і побачив її. Його обличчя просяяло.

— А ми і не помітили, що в нас такий довгожданий гість! Микола теж обернувся.

— Маргіто!...

Серце не обдуриш. Микола відразу ж узнав її, її, що стояла у дверей. Зі сльозами вона простягла до нього руки і кинулася в його обійми.

— Микольцю, рідненький мій!

— Маргіто, ти прийшла до мене? Як це прекрасно!

— Ну як же мені не приїхати, коли ти так тужив за мною! Я і не знала...

Маргіта і Микола плакали в обіймах. Вони і не помітили як зник Урзин, як перед цим він ще раз подивився на них, обернувшись у дверях. Його погляд був сповнений любов'ю і болем. Вони і не бачили, як він у коридорі, знесилившись притулився до холодної стіни і пригорнув обидві руки спочатку до грудей, а потім до обличчя. Трохи постоявши, він побіг сходами нагору і ввійшов до зали. Блідість зникла, затих біль, від якого на цій землі немає ліків. Очі були повиті сумом.

— У чім річ, Урзин? — с подивом запитав аптекар, що закривав велику валізу. — Миколі що-небудь потрібно?

— Ні, пане Коримський! — молодий чоловік посміхнувся. Для цього він зараз занадто щасливий: прийшла пані Орловська.

— Маргіта? — Коримський випустив кришку валізи і піднявся. — Вона прийшла сьогодні, у таку негодю? Коли?

— Я думаю, що вона приїхала прямісінько з Гірки. Я прийшов повідомити вам про це. Треба подбати про гарячу вечерю і про спальню. Якщо дозволите, я це зроблю за вас, пан Коримський.

Відповіддю був кивок головою і вдячний погляд його гордих очей.

Провізор вийшов. Незабаром усі в домі довідалися, яка дорога гостя до них завітала. Розчулені жінки плакали. Провізор подбав про те, щоб Маргіта добре влаштувалася. Він звелів принести з кондитерської і ресторану все необхідне для вечері. І він сам провітрив і протопив кімнату для гості.

Потім зі слугою винесли валізи з залу, навели порядок і запалили світло, щоб усе було готове, коли пани спустяться вниз.

Якби хто-небудь сказав Коримському, що самий щасливий момент його життя буде в кімнаті провізора, він би не повірив. А на стіні світилися непомічені їм дотепер слова: «Прощайте, і прощені будете!»

Лікар Лермонтов якраз складав маршрут подорожі, коли хтось тихенько торкнув його за плече.

— Ви — як дух, Урзин. Де ви залишили Микольчика?

— У себе.

— Ви прийшли за мною?

— Ні, я хочу щось вам сказати. Приїхала пані Орловська попрощатися з братом, я думаю, це через листа, якого він їй написав.

— Що, Маргіта Орловська тут? Ви були присутні при їх зустрічі? Микольчику не зашкодило хвилювання?

— Щастя і любов ніколи не шкодять.

— Чудова логіка. А про що вони говорили?

— Вони обидва плакали.

— Бідні! — доктор опустил голову.

— Тепер і пан Коримський там. Якщо дозволите, я закінчу за вас маршрут подорожі. Друзі завжди раді поділитися щастям. Ідьте, пане лікарю, до пана Миколи!

— Дякую, що рятуєте мене від цієї нудної справи. У мене і так не вистачило б терпіння, а тепер і поготів. Треба скласти такий маршрут, щоб не стомлювати Микольчика пересадками і чеканням. Осьде я зупинився. Однак я лише привітаю пані Орловську і повернуся.

Звичайно ж, він не повернувся. Заставши панів вже в салоні, доктор став свідком і ще одним бажаним учасником сімейної ідилії.

— Маргіто, це Аурелій, мій єдиний друг по університету, а тепер — брат і благодійник, — відрекомендував його Микола, і очі молодої жінки тепло глянули на нього.

— Я від усього серця вдячна вам, пане лікарю, за усе, що ви зробили для мого брата і батька, — сказала вона, простягнувши йому руку.

— Так, Маргіто, ми лікареві вельми зобов'язані, — сказав пан Коримський. — Він і тепер, не зважаючи на незручності, вирушить з нами в подорож.

— Не вірте цьому, пані, — заперечив Лермонтов, я це зроблю із задоволенням. А те, що я робив дотепер, то Микольцьо на моєму місці вчинив би так само, і навіть краще.

— Цьому я вірю, однак це ніяк не применшує ваших заслуг і нашого боргу перед вами. Тож, коли ви завтра від'їжджаєте?

— Приблизно о десятій годині.

— Тоді ми завтра ще побачимося.

— Ти прийдеш? — здивувався Микола.

— Невже ти думаєш, Маргіто, що ми сьогодні тебе ще відпустимо додому? — сказав Коримський.

— І навіть якби усі дозволили, то як лікар я б не дозволив вам їхати в таку негоду, — встряв Аурелій і його веселий жарт зняв напругу в залі.

— Якщо ви мене запрошуєте, я охоче залишуся! — вигукнула Маргіта і розповіла про свій поспішний від'їзд із Гірки, і так дотепно, що веселий настрій не залишав усіх під час вечери, на яку й Урзин був запрошений. Коли після вечері він хотів залишити їх самих, Микола затримав його.

— Цей вечір ви проведете з нами, Мирославе. Так, батьку?

— Так, сину мій, якщо пан Урзин згоден.

— Залишіться, будь ласка! — приєдналася до них Маргіта.

І Урзин залишився.

* * *

А саме цей час старий пан Микола турбувався про те, що Маргіті в Гірці буде нудно. Ох, ще ніколи їй не було так весело! Вона грала братові на піаніно, іноді в чотири руки з Лермонтовим. Потім вона акомпанувала лікареві, що оспівував красу весни. Вперше в житті вона була щаслива.

— Але ж ви мені винні, Мирославе, — сказав раптом Микола.

— Я, пане Коримський?

— А ви забули, що пообіцяли мені перед від'їздом? Заспівайте тепер, будьте ласкаві! Завтра вже не буде часу на це.

— Якщо ви бажаєте і якщо інші пани не будуть проти, я охоче заспіваю.

— Ми просимо вас, — сказала Маргіта.

Урзин по деяким роздумі, притулившись до фортепіано, заспівав:

Над розум всякий Твоя є любов,

Господь, Спаситель мій!

Бажаю славу вознести я повноті любові Твоєї,

В ній усю силу, висоту, блаженство споглядати.

Лікар не міг відірвати погляду від обличчя співаючого. Що його так вразило — краса голосу, глибина почуття чи сама пісня? Маргіта міцно тримала руку брата. Хоча вона текст пісні не зовсім розуміла, але її душу зачіпали мелодія і ніжність голосу. Микола закрити очі. Адже пан Коримський вперше уважно дивився на шляхетне обличчя свого провізора, що продовжував співати:

*Вище слів, Господь, любов Твоя,
Але жадає слів живих душа моя,
Загнаним грішникам звістить любов,
Що може рятувати і всі гріхи простить.
Любов вище усієї хвали земної,
Співати серце хоче, Спасе мій,
Хвалу любові, що зійшла до мене
З п'ятьми гріха покликана у дивне сьвято дня.*

Голова Коримського опустилася. Обличчя його стало блідим і сумним. Ох, були часи, коли рідна мати співала синові своєму про цього Ісуса, вчила його молитися. Вона померла, хлопчик виріс і забув про Христа. Він забув і дану колись обіцянку — жити для Нього, як жила його мати, а тепер про це нагадала йому пісня Урзина. А той вів далі великим піднесенням:

*О Господи! Любов у грудях запали,
До джерела її Ти сам мене веди.
І вірою дай спрагу втамувати
І від земних джерел серця людей звернути.
Коли ж увіч побачу я Тебе,
О Спасе мій, тож піснь моя
Нехай Твою любов прославить,
Ту широту, і висоту, її глибинь безмежну.*

Пісня закінчилася, але оплесків не було, лише коротке «дякую!» почув Урзин. Він і цього не очікував. Трохи збентежений, побажавши усім спокійної ночі, він вийшов. Ніхто ані

слова не обмовився про його пісню. Занадто глибоко торкнулася вона їхніх сердець...

Настала ніч. Спокійно спала Маргіта, заспокоєна тим, що вона знову вдома, нарешті, у батьківському домі. Зворушений подіями сьогоднішнього вечора, Микола почувався втомленим. Аптекарь майже до ранку ходив по своїй кімнаті, так само і лікар не торкнувся своєї постелі. Він стояв біля вікна, притискаючись чолом до холодного скла.

«Прости мені, матінко, — думав Коримський. — Якби ти була живою, то я своєї обіцянки дотримав би. А так... світ повний зла, і віри в нього нема, усе заперечується. Я не дотримав обіцянки, а відновити її неможливо! Я не любив Його і не служив Йому, тому що віру в Нього втратив.

Ох, хто повернув би мені той час, коли я вірив! У тій вірі було скільки щастя, стільки впевненості, а тепер нічого немає наді мною і душа моя порожня. Прости мені, прости нерозумного сина твого!»

* * *

Наступного дня у Подграді стало відомо, що Коримський із своїм сином у супроводі лікаря Лермонтова вирушили кудись на південь. Говорили, що на вокзалі була і Маргіта Орловська і що вона довго і зворушено прощалася з братом і батьком. А коли потяг пішов, вона поїхала прямо в Орлів. Як здивувався пан Микола, коли його улюблена внучка раптом з'явилася перед ним. А як би він здивувався, якби довідався, де вона ночувала! Та про це люди не говорили, тому що вони цього не знали.

Маргіта бачила, як дідусь зітхнув, коли довідався, що вона примирилася з батьком. Вона зрозуміла, що він радіє, і цього їй було досить.

Ізнову настав вечір. Надворі було так холодно, що здавалося, начебто й зірки на небі застигли. Але в бібліотеці Орловських було тепло і затишно. Червонувате полум'я каміна висвітлювало підлогу, вкриту килимами, і розмальовану стелю, дерев'яні стелажі з книгами, етажерки, заставлені статуетками, різними фігурками і кристалами, великими бронзові вази і штучні букети. Відблиск полум'я відбивався у великому дзеркалі, пестив темні зручні крісла і дивани, дорогі альбоми на одному із столів. Але більшість світла падало на довгий шезлонг пана Миколи, в якому, глибоко задумавшись, спочивала Маргіта Орловська. Молодій жінці було про що подумати.

З Подолина директор Зарканий передав дідусеві, що князь С. просить відвідати його ще сьогодні для обговорення купівлі-продажу замка. Панові Миколі довелося виїхати, а повернутися він зможе тільки ввечері. Йому було жаль залишати онучку, що тільки приїхала, одну, але змінити він нічого не міг. Купівля замка і можливість, що єгипетський вельможа оселиться по сусідству, її дуже зацікавили. Та оскільки посередником у цій справі був Адам Орловський, вона й чути про це не бажала. Вона хотіла допомагати своєму дідусеві, коли той матиме потребу в її допомозі, але тільки йому.

І зараз вона не думала про Подоліне. Її думки були з тими, хто усе дальше віддалявся від неї. Вона турбувалася про свого брата: не стомила б його подорожня суєта. Ох, як би вона хотіла бути поруч з любими батьком і братом!

Вона раптом згадала свій відхід з А. і свою подорож сюди, як того дня вона проїхала кілька станцій у супроводі своєї матері. В цьому не було ніякої потреби, та мати хотіла проводити її хоча б трохи на її новому життєвому шляху.

Перед внутрішнім поглядом Маргіти стояла жінка — її мати, гаряче кохана своїм чоловіком, але яка не любила рідну дочку... І все-таки Маргіті вдалося відшукати її любов. У цьому Маргіта переконалася по очах матері в останні години перед тим, як розстатися. Маргіта відчувала це і тепер. Вона

чула надзвичайно ніжний рідний голос, що сказав їй на прощання: «Маргіто, будь пану Орловському гарною внучкою. Він дуже шляхетна людина, він цього заслуговує». Тоді вона не вірила їй.

Тепер, коли Маргіта знову знайшла рідного батька і знала дідуся, вона краще розуміла матір. Адже мати була дочкою діда, і, напевно, колись вони дуже любили одне одного. Та дороги їх розійшлися назавжди, і мати, мабуть, дуже страждала, хоча цього ніколи не показувала. Що вона переживала, коли потяг рушив і повіз дочку до місця її щасливого дитинства? Тепер Маргіта жаліла свою матір, згадуючи, як вона стояла на пероні, тужливо дивлячись вслід потягу. Як їй, напевно, хотілося в той момент разом з нею поїхати до батька!

Але чому тільки до батька? Адже в неї тут був улюблений син, якого вона теж втратила. Ах, Микольцю! Якби мати знала що з ним сталося! Він, її улюбленець, міг у муках умерти, його давно б могла покрити чорна земля, а вона рідна мати, нічого б про це не знала.

У душі Маргіта тепер просила прощення у свого брата за те, що колись заздрила йому і ревнувала до нього матір. Він заслуговував на цю любов. Тепер вона не дивувалася, що мати так оплакувала його, адже для неї він був втраченим назавжди. Будинок Манфреда Коримського був закритий для Наталії Райнер. Навіть поплакатися над своїм померлим первістком їй би не дали. Як це жажливо!

Враз Маргіту охопило нездоланне бажання бути поруч з матір'ю, підійти до неї, оповити її шию руками і поплакати разом з нею.

Ох, які ж це дурні, марні думки! Мати зараз, звичайно ж, оточувало чудове товариство, навряд чи вона нудьгувала. А сьогодні в неї день народження! Він завжди дуже урочисто відзначався в домі Райнера. Інженер робив матері такі подарунки, які тільки міг придумати, бо він справді дуже її любив. Усі боготворили її, і вона навряд чи згадувала Орлів чи Подград, тим більше, що Маргіта спізналась із поздоровленням, і мати одержить його лише ввввв.

Якби усе було, як колись, то Маргіта в цьому світі була б зайвою.

Маргіта раптом відчула себе рабинею, що скинула свої окови. До цього почуття додавалися гіркота й образа за те, що при живому рідному батькові вона була змушена жити з вітчимою. Відчуття волі розвіяло її тугу. З цим назавжди було покінчено! І тепер, коли несправедливо скривджений батько все їй пояснив, між нею і матір'ю утворилася нездоланна прірва.

Розлука з матір'ю навівала печаль, але допомогти Маргіта їй не могла, тому що та сама зруйнувала священні узи, що мали б бути вічними. Вона принесла нещастя людям, що любили її і сьогодні. Краще про це не думати!

Маргіті захотілося піднятися, запалити світло і узятися за яку-небудь роботу. Але раптом вона згадала, що є в неї певна справа. Річ у тім, що після того, як дідусь пішов і вона повернулася з короткої прогулянки парком, в бібліотеці на неї чекав декан Юрецький. Вона привіталася і повідомила йому про відсутність дідуся.

— Це не має значення, я прийшов до вас.

— До мене? — запитала вона здивовано. — Чим можу прислужитися?

— Ми вчора говорили із шановним паном Орловським про те, про що йому, батькові пані Наталії, дуже важко говорити з вами. Однак, говорити про це необхідно заради порядку й особливо заради порятунку вашої душі. Довідавшись про відсутність пана Орловського, я сам зважився улагодити цю делікатну справу.

Маргіта пильно дивилася в обличчя декану, намагаючись вгадати, що в нього на думці.

— Ви дозволите мені, служителю святої церкви, кілька питань?

— Будь ласка!

— Часто ви ходили до причастя?

— Я ваше світлосте? Ніколи! — Маргіта спалахнула. Вона згадала слова: «Католицька церква має право на тебе». — Як я могла ходити на причастя, якщо я вихована не в католицькій вірі?

— А в якій вірі ви виховані?

— Вчителі мої були лютеранами. У пансіонаті А. релігію мені викладав лютеранський пастор.

— Ох, це велика помилка! — сказав декан. — Дочка католицької церкви в такій омані!

— Так, помилка, ваше священство! — Очі Маргіти палали. — Якщо я дочка католицької церкви, то ця церква повинна була подбати про моє релігійне виховання перш, ніж у мене склалися власні погляди і переконання.

Очі пана декана округлилися й уп'ялися в лице Маргіти. Її чорні очі дивилися твердо й вимогливо. По щільно стиснутих губах видно було, що вона не сприймає католицьку церкву. У пориві гніву декан ледь здержався від різкої відповіді, смиренно схиливши голову.

— Визнаю, визнаю, — вимовив він з жалем, — з нашої сторони відбулася помилка. Ви в праві звинуватити нас. Нашу провину пом'якшує лише те, що церква насильно не може втручатися в справи родини.

Ці слова спочатку подіяли на молоду жінку — він був правий. Але раптом немов хтось шепнув їй: «А іспанська інквізиція? Хіба вона не втручалася в родини і не виривала краще, щоб знищити?»

— Дозвольте нам, хоч що-небудь виправити. Учора ми говорили з паном Миколою, для якого це становище нестерпне. Він попросив мене приставити до вас капелана Ланга, щоб він дав вам повчання нашої церкви.

Вона обурилася і вже готова була прокричати: «Навіщо мені ваше повчання?» Я ніколи не стану католичкою! Я хочу належати до церкви мого батька!» Але відразу згадала дідуся. Слова: «Для нього це становище нестерпне» здержали її. Вона не могла брати на глузи те, що для нього було святим, лише тому, що їй не було приділено належної уваги. Більш чесним було б познайомитися з цією релігією і потім пояснити, чому вона не може прийняти її.

— Якою буде ваша відповідь? — запитав декан добродушно.

— Я готова перевірити повчання вашої церкви, ваше священство. — Вона відкрито глянула йому в обличчя. — Подбай-

те, будь ласка про книги для мене. Я обіцяю стати уважною ученицею пана капелана.

— Так, звичайно, — відповів декан схвально. — Ви станете не тільки уважною ученицею, але і гарною дочкою своєї церкви.

— Так, пане декан, для церкви, якій буде належати моя душа, я стану гарною і слухняною дочкою.

Маргіта залишила собі шлях до відступу, але його священство, декан Юрецький, не зрозумів її. Він покинув Орлів у переконанні, що перешкода не така вже велика. Пану капелану прийдеться навчити цю молоду даму більшому, ніж хреститися і перебирати чотками.

Де йому взяти придатні книги для неї? Тепер це не здавалося йому таким простим, як учора. Та він не сумнівався, що незабаром ця заблудша ягничка повернеться в лоно правдивої церкви, і їй уже не вдасться втекти.

На щастя, Маргіта думками пана Юрецького не переймалася. Вона відчула себе дуже самотньою, коли згадала його відвідини. Як їй зараз бракувало людини, з якою вона могла б порадитися! Батько не наполягав про перехід у католицтво. Напевно він був правий: те, що було можливо в середньовіччі, сьогодні вже неможливо. У нашому столітті знань омани католицької церкви зникли самі по собі.

Можливо, єдине, в чому ще католики й протестанти мають незгоду — церемонії? Вони, принаймні, в очі не кидаються. Чи варто починати боротьбу через незначні відступи або розходження у церемоніях? Чи варте воно того, щоб завдавати болю доброму дідушеві? Що вона з того матиме? Чому їй нема з ким порадитися!

«Боже мій, — зітхнула Маргіта, — допоможи мені, Ти бачиш, яка ж я самотня!»

Вона підвелася, щоб засвітити світло й принести книги, по яким в А. училася релігії. Вивчили вони дуже мало пройшли по цих книгах, і тепер вона вирішила надолужити втрачене.

Увагу її відвернули кроки в коридорі й стукіт у двері.

— Увійдіть!

Завіса на дверях відхилилася.

— Пан Урзин! — Маргіта, хоч як була здивована цим візитом, але відчула полегшення. — Ласкаво просимо!

Вона простягла йому обидві руки.

— Перепрошую за сміливість, пані, — вибачився молодий провізор, — але я подумав, що ви, напевно, чекаєте звістки від наших милих мандрівників, і от я приніс...

— Отакої! Не варто вибачатися, пане Урзин! Мені ваше відвідування й так радісне, а тим більше з такою звісткою, — сказала вона привітно. — Я зовсім одна, дідусь у Подоліні. Сподіваюся, ви посидите годинку зі мною, чи не так?

Він вклонився, зняв верхній одяг і, зайнявши запропоноване крісло біля каміна, передав Маргіті телеграму. Вона підійшла ближче до вогню і прочитала: «Усе гаразд. Самопочуття чудове. Привіт Маргіті. Микола».

Вона поцілувала телеграму і сіла в крісло. Маргіта забула про лампу, однак у приміщенні і так було добре видно. Тепер вона могла з кимось поговорити про свого брата і батька.

За бесідою час спливав непомітно. Раптом Маргіта вмовкла. Її враз осінила думка: «Він мені порадить, як бути». Поруч з Урзином вона відчула себе спокійно і впевнено.

— Пане Урзин, ви євангелічної віри? — перервала вона мовчання.

Він відвів погляд од вогню і подивився на неї.

— Так, пані.

— Ви твердо дотримуєтеся настанов своєї церкви, правда?

— Я дотримуюсь настанов Ісуса Христа.

— А ви з вашими переконаннями могли б прийняти католицьку віру?

— Католицьку? — він посміхнувся. — Хіба можна з'єднати світло з п'ятьма. Щоб стати католиком, мені довелося б спочатку покинути Ісуса Христа.

— Христа? Але католицька церква теж проповідує Його вчення.

— Так, вона учить про Нього, але Він для них недосяжний, недоступний. Він для них ні Заступник перед нашим Батьком, ні шлях до Нього, ні Посередник. На його місце вони ставлять Марію і святих, вважаючи, що заступництво

Марії досягає благодаті і що святі допомагають одержати прощення гріхів. Добрими справами можна, на їхню думку, добути місце в раю. Тому кров Ісуса Христа їм не потрібна.

— Отож, ви ніколи не могли б стати католиком? Ви їхнє вчення вважаєте неправильним?

— Так, пані.

— А від мене домагаються, щоб я стала католичкою.

Він випростався.

— Від вас?

Вона ствердно кивнула.

— Бачите, — сказала вона із сумом у голосі, — у мене немає нікого, з ким би я могла порадитися, але в мене немає і достатніх знань євангелічного вчення. Внутрішній голос мені говорить, щоб я не погоджувалася.

Не піднімаючи голови, вона коротенько розповіла йому усе — про своє ставлення до обох релігій, про розмову з деканом і про свої думки та сумніви.

— Чи правильно я вчинила, погодившись на заняття? Якою буде ваша рада?

— Ви вчинили вірно, пані. Нехай викладуть вам усе вчення католицької церкви, читайте також щоденно Біблію, спочатку Новий Завіт, потім книги Мойсея, пророків і Псалми. Просіть в Господа Ісуса Христа пізнання істини. Скажіть Йому, що ви жадаєте відрізнити істину від омани. Він почує вас і допоможе вам. Потім порівняйте вчення Ісуса Христа й апостолів з навчанням пана капелана Ланга. Якщо ви вирішите слідувати волі Божій, то визнаєте шлях, яким треба йти, сам Ісус Христос говорить: «Якщо хтось бажає волю його чинити, то і визнає він, чи наука ота від Бога, а чи я промовляю сам від себе» (Йоан. 7:17).

— Дякую вам, пане Урзин. Як ви гадаєте, я Біблію зрозумію без богословських книг?

— Звичайно, адже ця книга написана для дітей.

— Для дітей?

— Так, Ісус Христос сказав: «Якщо ви не навернетесь і не станете, як діти, не ввійдете в Небесне Царство» (Мт. 18:3). Хто повірить Біблії, той зрозуміє її. «Славлю Тебе, Отче, Госпо-

ди неба і землі, що Ти утаїв це від мудрих і розумних і відкрив те дітям», — говорить Ісус Христос. Якби тільки богослови й освічені люди могли зрозуміти Біблію, то для нас, простих людей, не було б розради на землі. Але, слава Богу, ми бачимо все інакшим: самарянка, Марія Магдалина, Марія і Марта з Витанії, прості рибалки Петро, Яків, Йоан, митар Матей й інші — усі вони розуміли слова Ісуса Христа. Саме тому, що вони Йому вірили. А книжники, священики і фарисеї не могли Його зрозуміти. Якщо ви вірите Слову Божому, то вам усе стане зрозумілим.

Очі молодої жінки світилися вдячністю. Мовчки вона простягнула молодому провізору руку.

— Не йдіть, — звернулася вона до нього, помітивши, що він підводиться. — Я хочу з вами ще поговорити.

— Звичайно, ласкава пані, з великою охотою. Я лише хотів дістати свій Новий Завіт. На жаль, ви не зможете нічого зрозуміти, він написаний чеською мовою.

— Благаю, не називайте мене увесь час «пані», це вже занадто. Якщо інакше ніяк не можна, то називайте мене просто Маргітою чи «ви».

Обличчя його просяяло.

— Коли ми з вами будемо в нашій вічній батьківщині, тоді і це «ви» відпаде — сказав він з невимовною ніжністю. — А поки я постараюся виконати ваше бажання.

Вона посміхнулася, а на її очах, начебто без причини, з'явилися сльози.

— Я хочу просити вас дістати мені Біблію — у мене немає ніякої, і я не знаю де її узяти.

— Охоче. Але на якою мовою — німецькою чи польською?

— Німецькою я володію краще, але й польською підійде.

— Завжди корисно читати двома мовами, порівнювати прочитане, тому матимете обидвома мовами. А поки що я дам вам свій Новий Завіт.

— Я була б вам вдячна, але що мені спершу читати?

— Починайте читати Новий Завіт із самого початку, щодня одну-дві глави. Але перед читанням завжди моліться, тому що читання Слова Божого без молитви приносить мало користі для душі.

— Я дякую вам за раду, однак двома главами я не вдоволюся. Коли ми учора ввечері сиділи у вашій кімнаті, я побачила там дві німецькі книги. В однієї з них на плетінні були хрест і вінець. Що це за книги?

— Книга з хрестом називається «Без хреста нема вінця», а інша — «Іспанські брати». Якщо бажаєте, я надішлю їх вам для читання. Це християнські повісті, і я переконаний, вони принесуть вам благословення.

— Спасибі, ще сьогодні пошлю до вас за ними і за Новим Завітом. О, я зовсім не помітила, що ми сидимо в темряві. Зараз я звелю принести лампу.

— Не варто цим перейматися, мені вже час іти. Люблю посидіти у напівтемряві, це заспокоює серце і душу.

— Ваша правда, я теж так часто роблю. Але навіщо вам зараз іти, адже аптека вже не працює?

— Це так, але на мене чекають.

— І де ж, якщо не секрет?

— У Тихому провулку, в одному будинку, де ваша поява подіяла б як промінь сонця.

— Моя поява? Я ще не так добре вмію по-словацьки і мені важко було б говорити з людьми.

— Хвора жінка, що я хочу відвідати, власне, полька, але вона говорить німецькою. Вона колись була нянькою в пана Орловського. Потім вийшла заміж, а тепер по смерті чоловіка, дочки і зятя, вона з молодшим сином і внучкою повернулася сюди. Сина восени взяли на військову службу, а дві жінки залишилися без засобів до існування. Онука заробляє на життя шиттям, але дуже мало.

— Прикро. А де ви з ними познайомилися?

— В аптеці часто чуєш про біди людей.

— Ви сказали, що моя поява подіяла б на них наче промінь сонця. Може, жінка була б рада побачити кого-небудь з Орловських? То я б її охоче відвідала. Але скажіть мені, як можна зарадити цій родині?

— Заплатити за них квартирну плату за півроку. Це те, що я знаю, а інше вам серце підкаже, коли ви їх відвідаєте.

— А скільки потрібно за півроку?

— 15 чи 16 гульденів.

— То ви їх зараз і отримаєте, пане Урзин, і зробите так, щоб вони не довідалися відкіля ці гроші, добре?

— З радістю.

— От бачите, якби я випадково не запитала, ви б мені нічого не сказали.

— Це провід Божий, що ви запитали, пані Маргіто. Я учора вже думав про вас, що ви могли б допомогти цим людям, але сьогодні я б не насмівся просити вас про це. За нашою серйозною розмовою я навіть забув про це.

— Пане Урзин, якщо комусь потрібно буде допомогти, звертайтеся до мене; я охоче зроблю все, що можу, повірте. А тепер вибачте, я зараз повернуся.

Маргіта поспішно вийшла з бібліотеки, а юнак встав на коліна біля крісла, у якому тільки-но сидів. І якби його зараз бачила пані Прибовська, вона знову сказала б, що для нього молитва була дуже важливою справою. Коли він підвівся, в очах світилася блаженна впевненість, що молитва його почула.

— От вам гроші за квартиру, на лікаря і на ліки, — сказала, повернувшись, Маргіта, подаючи йому конверт.

— Окрім плати за квартиру, інше зайве. Пан Коримський був такий добрий, що дозволив відкрити в його журналі рахунок для бідних, котрі одержують ліки безкоштовно.

Очі молодій жінки радісно засіяли.

— Тим краще. А тепер залиште мені адресу. Я піду і подивлюся, чим їм можна допомогти. У мене залишилося багато з мого приданого, що можна було б пошити. Але чи зручно це?

— Звичайно, це їм буде гарною допомогою.

Розділ дев'ятнадцятий

Давно вже Маргіта залишилася одна, але усе ще чула схвильований і вдячний голос провізора. Цієї ночі вона спала мало. Прислані книги так зацікавили її, що світло вона згасила тільки вранці. Але по її сяючим очам і задумливому виразу обличчя не можна було сказати, що вона не виспалась.

День видався чудовий, і оскільки Маргіта свого коня залишила в Гірці, вона пішки вирушила на прогулянку в Подград. Коли йшла однією з вулиць містечка, вдарили дзвони. Рішення визріло раптово і вона увійшла до церкви. Відспівували померлого. Пахло ладаном. Хоча вона сіла неподалік від входу, декан її одразу помітив і серце його зраділо. Він подумав, що це — перший результат свого учорашнього візиту.

А Маргіта? Виходячи з церкви, вона кинула погляд на юрбу, що її хрестили й кропили водою і заперечливо похитала головою.

«Наш вік не дозволяє, — подумала вона, — чинити так само, як у ті часи, коли вони придушували волю. Та вони залишилися тими ж фанатиками, якими були в часи Георгія Висхарта, якого вони спалили. Цього шляхетного благодійника і носія світла! Вони тримають народ у темряві, відібрали в нього Біблію, щоб народ її не розумів. І щоб я належала до цієї церкви? Ніколи!..»

Заглиблена в свої думки, вона ввійшла у вузький провулок. За кілька хвилин вона вже була в кімнаті колишньої няньки своєї матері. Її справді зустріли тут, як промінь світла. Молодий провізор учора казав правду. Пані Х. не могла надивитися на дочку її улюбленої Наталії і стала розповідати Маргіті, якою доброю і милою дитиною вона була, хоча батько і брати її балували. А якщо бувало так, що вона когось скривдить, то потім каялася і не заспокоювалася доти, поки не одержувала прощення, навіть від останнього слуги. Носа ні перед ким не задирала. Частенько вона запрошувала сільських дітлахів до себе в сад і гралася з ними. Якщо хтось захоплювався квітами, вона могла обібрати для нього весь сад. Так само вона роздаровувала і свої іграшки.

Одного разу узимку вона побачила дитину босоніж. Швидко знявши свої черевички, вона віддала їх, а потім в сльозах побігла до батька, тому що її черевички дитині були малі. Батько ж, щоб заспокоїти дочку, дав дитині грошей для купівлі взуття.

Особливо любив Наталію брат Фердинанд. Він часто розповідав їй незвичайні історії про Польщу, що завжди кінчалися тим, що вони обидва в думках ішли шукати допомоги

для своєї батьківщини. Лише одного вона не могла стерпіти — коли її обманювали. Цього вона не прощала нікому.

Пані Х. і не підозрювала, які почуття вона збудила у своєї слухачки. В серце Маргіти знову закралася вчорашня туга по матері. Ох, у тім-то й річ, що вона не могла простити обману!

Адже її ніхто не обдувив, ні — вона сама дала себе одурити і зробила поспішний крок, що зруйнував її сімейне щастя. А в усьому іншому вона і тепер була такою, як у дитинстві: простою і доброю до бідних. Слуги носили б її на руках. Як жива, стояла вона перед її очима — як Маргіта могла не тужити за матір'ю!

Маргіта почала розмову про одяг і обрадувала Анну Х. тим, що для неї є робота, причому неспішна, при виконанні якої вона могла б піклуватися про бабусю і домашніми ділами займатися. За годину вона повернулася в Орлів у супроводі Анни, яка хотіла одразу ж узятися до роботи.

Дорогою Маргіта помітила, що в дівчини було більше знань, аніж вона припускала. Маргіта довідалася, що батько дівчини був вчителем і що він сам навчав свою дочку. Після його смерті вона жила з бабусею, щоб доглядати її. У Подград вони переселилися лише влітку, коли її дядько одержав там місце писаря. Ніхто не думав, що його можуть забрати на військову службу, тому що він був слабкий здоров'ям. Маргіті довелося сказати, хто дав їй адреса пані Х. Радість освітила обличчя дівчини.

— Виходить, це пан Урзин так нас ошчасливив! Ми йому й так уже зобов'язані.

— Чому ж?

Дівчина трохи збентежилася, але потім продовжила:

— З того часу, як він став нас відвідувати, він постійно намагається нам допомогти. От учора він приніс нам гроші на оплату квартири. Ясно, що гроші були не від нього особисто, тому що він сам бідний. Та він не схотів сказати від кого вони. Нехай віддячить Господь йому і тому, хто їх нам подарував!

Схвильована Маргіта почала поправляти свого капелюшка. Щоб змінити тему, заговорила про погоду і вони непомітно швидко прийшли до Орлова. Прислуга, явно гордуючи цією простою швачкою, принесла потрібні речі.

— Я знаю, мила Анно, що у вас через хворобу бабусі витрат побільшало, тож я дам вам частину заробітку наперед, а інше — коли закінчите роботу, — сказала Маргіта лагідно. Погляд, сповнений вдячності, й схвильований голос молодой дівчини розжалобили її ледь не до сліз. — Самі ви все це не зможете віднести, тому візьміть зараз тільки мережива, інше я надішлю слугою.

Незабаром після відходу Анни, слідом за нею вирушив слуга з пакетом, у якому була робота, і кошиком, повного різних продуктів.

Повернувшись, пан Микола застав внучку в дуже гарному настрої. Вона повідомила йому, кого відвідала сьогодні, а він їй сказав, що купівля відбулася. Князь уступив Подолин за меншу суму, з якою покупець, напевно, буде згоден.

Після обіду Маргіта написала французькою листа від імені діда управляючому маркіза Орано і зраділа, що вона так допомогла діду. Сьогодні вона всьому раділа.

Навіть капелана Ланга вона радо вітала, коли він прийшов на перший урок, під час якого вона була дуже уважною ученицею — на радість пану Миколі, а також пану Юрецькому. Він теж відвідав Орлів у цей день.

— От побачите, пан Орловський, — запевняв декан, — вона себе ще покаже. Однак справа ця нелегка.

Приєднавшись до них, капелан Ланг зауважив:

— Добре, що Коримських зараз нема. Їхній вплив міг би нам зашкодити, хоча вони мало розуміються у релігійних питаннях. А коли нам нема чого боятися впливу протестантів, по короткім часі вона буде нашою.

Розділ двадцятий

Буває так, що дні й тижні нашого життя проходять без особливих подій. А буває так, що кожен день має для нас велике значення. Такими стали для Маргіти усі шість тижнів, коли Коримські були у від'їзді. Багато часу Маргіта проводила в Гірці разом з дідусем. Вона намагалася

створити навколо себе маленький рай, щоб рідні її, повернувшись додому і приїхавши до неї, прекрасно почували себе серед цієї краси.

Вона старанно вивчала словацьку мову — і не тільки по книзі, а головним чином спілкувалася з людьми, що незабаром почали працювати з нею над упорядкуванням маєтку. Люди полюбили Маргіту. Школа в Боровці була відремонтована на її кошти. Усе було побілено, підлоги і вікна вичищені, а на стінах висіло багато навчальних посібників; діти були забезпечені папером, дошками і усім іншим необхідним приладдям.

Пан Орловський не заважав своїй внучці в цій справі, та й сам він любив молодого вчителя і допомагав йому при нагоді.

До всіх турбот додався ще ремонт у будинку брата. Першими днями керував роботами сам пан Орловський, а пізніше це довелося доручити онучці, тому що в нього з'явилися інші справи. Він зробив це охоче, коли помітив, з якою радістю вона взялася готувати для брата літнє житло, де він зможе одужати.

У будиночку було три кімнати. Спочатку він складався з двох кімнат і двох комор. Одну тепер перебудовували — на кухню. З хліва зробили комору, а в мансарді могли жити слуги. Скрізь нові підлоги, великі вікна і двері, перекладалися печі.

— Не жалій грошей, Маргіто, — сказав дід, — адже це, можливо, перший і останній подарунок від його дідуся.

І Маргіта не шкодувала грошей, щоб створити для брата всі зручності і затишок.

Маркіз Орано, за сприяння Адама Орловського і його діда, купив Подолин. Крім грошей на купівлю, той послав значну суму для ремонту. Те, що угода так швидко відбулася, треба було завдячувати Маргіті. Вона порадила управляючому Зарканому сфотографувати Подолин і послати фото покупцеві. Це місце так припало до душі хворій дівчині маркіза, що та відразу попросила батька купити Подолин. А він своїй улюблениці ще ніколи не відмовляв.

Розповів про це управляючий Вільє, що приїхав у Подолин. Це був молодий француз, що непогано говорив німецькою, вирізнявся він вродженою ввічливістю. Він був радий тому, що

пан Орловський став допомагати йому порадами в керівництві будівельними роботами. Ремонтувався маєток у Подолині за привезеним планом.

Справа ця була непростюю. Вимоги маркіза щодо зручностей були великі. Усередині замка усе перебудовувалося. Тільки двір і сад повинні були залишатися у своєму стародавньому романтичному стилі.

Управляючий Вільє умовив пана Зарканого перейти на службу до його пана і запевнив, що служити йому буде нескладно. Хоча маркіз Орано-Вернінг і звик до беззастережної покори своїх людей, вони, ближче взявши його, добре з ним ладили. Крім того, він навряд чи мав охоту довго залишатися в Європі, бо на батьківщині його чекала державна служба.

Управляючий Зарканий, його дружина і дочки захоплювалися всім, що надсилалося з-за кордону: шпалерами, фіранками і килимами, які перевершували своєю красою все, що вони дотепер бачили. Коли ж прибули ящики з порцеляною, склом і сріблом, вони перейнялися ще більшим захватом.

Пан Вільє відвідав Маргіту в Гірці й описами своєї молоді пані збудив інтерес до неї. Коли Маргіта довідалася, що єдина дочка маркіза може осліпнути, Маргіта забула, що це були знайомі Адама Орловського. Серце її прониклося жалем до долі нещасної маркізи.

Піднімаючись на пагорб за будинком, вона бачила полонину, посеред якої височів романтичний замок з колонадою, що влітку потопала в зелені. Парк був обнесений високою стіною, посеред якого бив фонтан; величезні старі липи оточували його. Під ними — кам'яні лави з видом на старий прекрасний сад. Від чорних ґратчастих воріт до замка вела тіниста алея з каштанів і лип. Який аромат від них навесні, коли вони цвітуть!

Маргіта тепер часто стояла на пагорбі і дивилася на замок. Вона бажала, щоб її майбутня сусідка змогла побачити цю красу.

Маргіта пообіцяла пану Вільє, що після закінчення ремонтних робіт у Подолині вона допоможе розставити меблі

у замку. Так що справ і обов'язків у неї було достатньо. Але не це для неї було самим значним за ці шість тижнів.

Разів чотирнадцять приходив до Маргіти за цей час капелан Ланг, щоб подати їй вчення католицької церкви. Вона прочитала всі книги, які він приніс. Він бачив, що вона була уважною ученицею, тому що коли він пояснював їй щось нове, вона завжди брала олівець і записувала в зошит.

Дивним здавалося капелану лише те, що ця красива молода жінка сидючи перед ним, ніколи не робила зауважень і ніколи не сперечалася. До нього вона ставилася із підкресленою пошаною і завжди, приїжджаючи до Орлова, запрошувала його до себе. Як би він хотів довідатися, про що вона думала. Чи приймала вона його повчання лише тому, що це личить слухняній дочці церкви, чи в неї були сумніви? Питати про це він її не смів, тому що іноді, коли вона записувала що-небудь нове, очі її якимось дивно світилися. Під кінець занять її голос часом ставав ласкавим, як це буває в розмові з людиною, якій ми щиро співчуємо. Це його дратувало. Коли він пояснював святість священства і безшлюбності, йому здалося, начебто вона хотіла щось заперечити. Однак вона змовчала.

Від пана Орловського капелан одержував гарний гонорар. Він би і без гонорару приходив на заняття, тому що цей обов'язок ставав йому приємнішим день у день. Йому не хотілося признатися самому собі, що він, власне, з'ясував з Маргітою усі питання, що йому більше нема що пояснювати, що все інше молода жінка може самостійно прочитати в книгах. Однак, пан капелан продовжував приходити на заняття, а Маргіта продовжувала ретельно записувати його лекції.

Та що б він сказав, якби зміг заглянути до іншого зошита, де були записані витяги з першого, а під ними зауваження, що показували справжні погляди і переконання Маргіти.

Наприклад, от що було написано під поясненням про заступництво святих: «Один у нас заступник: Ісус Христос, Син Живого Бога». «Немає праведного ні одного, усі відступили. Віра нам зараховується в праведність, а не діла», — можна

було прочитати під іншим розділом повчання про те, що людина тільки добрий справами може врятуватися.

Під поясненнями про божественність Марії: «Немає іншого імені під небом, даного людям, яким належало б нам спастись, крім Ісуса Христа». Під розділом повчання про папу: «І батьком собі називайте на землі нікого, тому що один у вас Батько, що на небесах», «Ось, Я з вами до кінця віку. Христос не має потребу в заступнику».

Далі під записом про месу і, про щоденну жертву Христа, яка містилася в ній, було підкреслено: «Та й не на те, щоб принести себе самого багато разів у жертву, як входить архієрей щороку в святиню з не з своєю кров'ю; інакше бо він був би мусів багато разів страждати від заснування світу. Тепер же він раз назавжди з'явився на кінці віків, щоб знищити гріх своєю жертвою» (Євреям 9:25,26).

Вона відкидала поклоніння перед святими реліквіями, хрестом і статуями, була проти молитви по чоткам, безшлюбності священика і т. д.

Не залишилося жодного важливого пункту повчання римо-католицької церкви, під яким не поставила б зауваження, що доводить його заперечення Слову Божому. На зошиті був напис: «Підстави, через які я не хочу належати до римо-католицької церкви».

Молодій жінці це коштувало багатьох зусиль. Не одну безсонну ніч провела вона в роздумах. Як же вона була вдячна своєму порадику! Чим більше вона пізнавала Христа, тим легше могла відрізнити істину від омани. Їй здавалося, що хтось запалив світло для неї. Двічі вона писала з Гірки листа Урзину з приводу деяких неясностей. Одного разу він відвідав її в Орлові, і вона показала йому свій зошит.

Довго вони разом вивчали Слово Боже. Вона шкодувала, що не може брати участь у читанні Біблії та її розборі, що Урзин почав проводити із самотніми християнами євангелічної віри в будинку пані Х. і який відвідувало усе більше людей, як їй повідомила Анна.

Приходити туди вона не могла, але дала грошей на те, щоб вони могли знайти більш просторе приміщення, і дуже

зраділа, коли знайшовся гарний будиночок. Тут поставили дерев'яні лави, стіл і лампу, а також фісгармонію Анни, що перейшла до неї від батька, на якій вона акомпанувала.

По двох тижнях відсутності в Орлові, Маргіта повернулася, щоб заміщати дідуся в час його відсутності. Весь день минув у праці, але ввечері нею опановувало бажання поговорити з Урзином. Узавтра вона мала запросити капелана, щоб подякувати йому за працю. Вона не знала тільки, чи сказати молодому священику, що свої заняття він може вважати завершеними, чи відкрити йому всю правду.

Вона раптом згадала, що сьогодні розбір Слова Божого на євангелічних зборах. Її очі засвітилися. «Я піду туди і запитаю його», — подумала Маргіта.

Наблизившись до будиночка, вона почула спів. Увійшовши, дівчина заглянула у відкриті двері. У кімнаті було багато людей. Щоб не заважати, вона сіла на стілець біля дверей у коридорі і стала слухати.

Як зворушливо звучала мелодія пісні, яку Анна виконувала на фісгармонії! Таких пісень вона ще ніколи не чула. Урзин помолвився і став читати, пояснюючи текст Слова Божого, у якому йшлося про страждання Ісуса Христа.

Вона сприймала цю просту істину Євангелії так жадібно, як висушена спекою земля всмоктує довгоочікуваний дощ. Вона думала так само... Раптом почула зовсім незнайомий голос і здригнулася. Глянувши, вона здивувалася: за столом на місці Урзина, стояв молодий селянин в одязі, який носять у Боровці. Але цьому серйозному обличчю з високим чолом і красивими рисами обличчя личило б князівське вбрання. Він тримав у руці Євангеліє і читав: «Той, у кого мої заповіді, і хто їх береже, той мене любить. Хто ж мене любить, того мій Отець полюбить, і я того полюблю і йому об'явлю себе. Юда ж — не Іскаріотський — мовить йому: "Господи, що таке сталося, що не світові, а нам себе об'явиш?" Ісус же озвався до нього, кажучи: "Коли хтось мене любить, то й слово моє берегтиме і злюбить його мій Отець, і прийдемо ми до нього, і в ньому закладемо житло. А хто мене не любить, той і слова мої не береже. І слово,

яке ви чуєте, не моє, лише Отця, який послав мене”» (Йоан 14:21–24).

Закривши Євангеліє, він продовжував:

— Ваш і мій дорогий друг, пан Урзин, просив мене сказати вам кілька слів. Мені це неважко, текст цей стосується нас усіх. Ми, що зібралися тут, знаємо заповіді Ісуса Христа, але як ми їх дотримуємося? Ми тільки-но чули, як нас любить Син Божий, і що Він за своє велике страждання від нас нічого не вимагає, окрім нашої любові. Ісус Христос говорить, що той, хто має Його заповіді і дотримується їх, любить Його. А ми? Чи любимо ми Його? Як ми це виявляємо? Я боюся, що не всі Його люблять.

Я ще такий молодий, але за мною життя, сповнене гріхів. І у вас таке життя. Ви почали вже нове життя? Якщо це так, то де любов до Ісуса Христа?

«Хто любить Мене, того злюбить мій Отець», — говорить Ісус Христос далі. Ви думали коли-небудь про те, що це значить, коли вас любить Отець? Бути улюбленим — щодень на роботі, на полі, на кожному кроці, уночі, у сні? Ви уявляєте собі це?

Яке це блаженство, коли знаєш, що Бог на мене, нікчемного хробака, не тільки не гнівається, але що Він мене любить як Батько. Що зі мною може статися поганого, якщо зі мною ця любов? Бог, благословляючи, тримає Свою руку над моєю головою; хто мені може повірити? Страждання Він полегшує, у бідності допомагає щодня, у хворобі підкріплює, а коли смерть прийде, то вона послужить для того, щоб відпустити мене звідси в мою прекрасну вічну батьківщину.

Коли я був солдатом, я тужив за батьківщиною, по її горах і лісах. Тепер я вдома. Як і колись, я люблю гори і ліси, але серце моє тужить за високими горами і моєю небесною батьківщиною, тому що там мій Небесний Батько, який любив і любить мене. Якщо ми дотримуємося заповідей Ісуса Христа, то Батько наш небесний буде нас любити, і ми будемо щасливі.

«І Я полюблю його і об'явлюся йому Сам». Коли Ісус Христос це сказав, учні здивувалися, тому що вони не могли зрозуміти, що Він хотів з'явитися їм, неосвіченим, бідним лю-

дям, а не ученому світу. Тому що це велика різниця — знати лише що-небудь про Ісуса Христа чи коли Він Сам нам з'являється. Тут у нас усі знають про Ісуса Христа, але лише деяким Він з'явився. Наприклад, я знаю багато трав у лісі, а цілющі властивості їх мені невідомі, а бабуся моя їх знає. Коли мені зустрічається така трава я, наступлю на неї чи пройду повз неї; бабуся ж підійме її і буде лікувати нею людей.

Кому Ісус Христос не з'явився, той зневажає Його або ж відштовхує Його. Чи з'явився Він вам усім? Чи знаєте ви Його цілющу силу? Він зціляє всі гріховні рани.

Я спостерігав, як моя бабуся поводить з травами. Вона їх миє і розтирає між двома каменями, щоб весь сік витік. Лише тільки тоді отримують ліки від ран. Так жив і Ісус Христос — чистим і незаплямованим в цьому світі, а потім Він пролив свою кров для зцілення нас від гріха. Прийміть цей бальзам у ваші серця, і ви зцілитесь і будете любити Його.

Нещодавно в мене була рана. До неї приклали мазь з трави, на яку я колись не звернув би жодної уваги. Але тепер я знаю, вона мені допомогла — загоїла мою рану. Тепер я на цю рослину ніколи не наступлю, вона стало мені дорогою.

Прийміть і ви кров Ісуса Христа у ваші зранені серця, і ви ніколи більше не будете зневажати Його. Ви довідаєтеся, який Він добрий, і будете любити Його.

Коли учні запитали Христа, чому Він хоче з'явитися їм, а не світу, Він їм відповів: «Хто любить Мене, той дотримує Слова Мого». Цією людиною можу бути я, можеш бути ти, усякий, хто хоче дотримуватися заповідей Господніх. «Коли хтось мене любить, то й слово моє берегтиме і злюбить його мій Отець, і прийдемо ми до нього, і в ньому закладемо житло». Це слово Істини. Коли я був обмитий і зцілений кров'ю Ісуса Христа і почав дотримуватися заповідей Його, Бог виконав на мені Свою обітницю. Я віддав Йому своє серце, а Він через Духа Святого створив обитель у мені. Раніше у серці моєму жив диявол, і я виконував волю диявола. Сьогодні ж в мені те, що угодне Господеві, і в цьому блаженство!

Погляньте, ми тут майже всі неосвічені, бідні люди, але Ісус Христос хоче з'явитися нам. Вельможні й освічені не

хочуть Його приймати. Не рівняйте себе до них і не думайте, якщо вони Його не знають, то і ви Його не можете пізнати.

На військовій службі я бачив таких мудреців і великих світу цього. Жоден з моїх офіцерів не вірив в Ісуса Христа чи в Бога, тож я і думав: якщо ці добродії не вірять, то і мені, дурному селянинові, не треба вірити. Однак це привело мене на край пекла. І якби не милість Божа і любов Ісуса Христа, я сьогодні, напевно, валандався б по вулицях Н. з тяжким тягарем гріха на душі!

Жоден з цих освічених панів не прийняв Ісуса Христа, хоча я їм цього від душі бажав би. Вони дотепер як раби служать плоті, світу і дияволу, і якщо не навернуться, то загинуть. А я врятований! Так і ви усі можете врятуватися. Просите Господа Ісуса Христа, щоб Він зцілив вас Своєю кров'ю. Не думайте, що ви так просто можете сказати: «Я Його люблю». Тому що Він говорить: «Хто Мене любить, той дотримується Моїх заповідей». Любов потрібно довести, і якщо у вас її нема, то це говорить лише про те, що Він ще не зміг виявити вам Свою любов. Амінь».

— Амінь, — тихо повторило кілька голосів збору. Якщо Маргіта іноді не розуміла Урзина, а лише здогадувалася, про що він говорить, то цього молодого селянина вона розуміла цілком, тому, що він говорив просто, і їй здавалося, що він говорив саме для неї.

Останньою вона прийшла на збори і першою ж пішла. Туди вона поспішала, назад же йшла повільно, глибоко задумавшись.

Вона пишалася своїм правдивим євангелічним переконанням, тим, що вона розрізняла істину й оману, але тепер Маргіта визнавала, що була однією з тих, кому Ісус Христос ще не з'явився, і що вона ще не віддала Йому своєї любові за Його страждання. Тепер вона знала, чим Урзин був такий не схожий на її інших знайомих. Він від усього серця любив Ісуса Христа, який йому об'явився. І цей молодий селянин — теж. Як просто він пояснив: Ісус — лікар, а Його кров — ліки від гріховних ран.

«Але я не знаю, у чому моя гріховність — подумала молода жінка, — крім того, що я не любила Ісуса Христа. Адже я Його не знала, і винуваті в цьому ті, хто неввірно мене виховав».

«Ті, кому Ісус Христос ще не міг об'явити Себе, зневажають Його. Омий Його кров'ю своє серце, щоб воно зцілилося, і ти полюбиш Його», — говорив їй внутрішній голос.

«Але моє серце вже звільнене від мороку, у якому воно знаходилося, і я буду Його любити, — вмовляла себе Маргіта. — А завтра я визнаю Його перед людьми, будь-що-будь!»

* * *

У глибоких роздумах Маргіта прийшла додому. Тут чекала її пошта, лист від дідуся, до якого було прикладено листа Адама Орловського. Почуття обурення затьмарило обличчя Маргіти. Їй хотілося покинути лист непрочитаним, але згадавши про дідуся, вона взялася до читання.

Адам писав, що на початку травня чи-то наприкінці квітня він разом з Орано повернеться додому, щоб в Орловому разом з ним написати наукову працю. Після того вони знову вирушать у подорож. Він писав, що Орано від усього серця дякує за допомогу в придбанні маєтку. Адам поцікавився самопочуттям дідуся, станом здоров'я Миколи Коримського. Потім він запитував про двох друзів, але жодним словом не обмовився про неї, лише наприкінці листа подякував їй за привіт і відповів їй тим же.

Тут же був дідусевий припис: «Оскільки ти йому ніколи не передавала вітання, я це зробив за тебе, дитя моє».

Це її розсердило. Вона пожбурила листа геть од себе.

Тепер він гадатиме, що вона намагається наблизитися до нього, чи має намір змінити свою поведінку щодо нього, і вони після його повернення помиряться! О ні, ніколи! Нехай він працює разом із професором в Орлові, а вона з дідусем переселиться в Гірку, і вони залишатимуться там доти, поки він не виїде.

«Це неможливо, — говорив їй розум. — Дідусь на це не піде; ти частіше маєш бувати в Орлові, не можна давати приводу для пліток».

Так-то воно, так, але й в Орловому можна жити, щоб не бачити того, кого не хочеш бачити. Ага, де ж те нове життя,

що про нього говорив молодий селянин? Ісус Христос заповів прощати і любити, у тому числі й ворогів своїх: «Хто любить Мене, той дотримує Слово Моє».

«Ах, мій Ісусе, я можу і хочу робити усе, що угодно Тобі, тільки його я не можу простити! Кривда занадто велика. Я б його любила, але він відштовхнув мене і мою любов, перш ніж ми зустрілися. Він насмілився натякнути на борг моєї вірності йому. Він не довіряв мені, тому що я дочка людини, яку він підозрює в подружній невірності. Ні, таке не прощають!»

Маргіта ще довго і гірко плакала. Так, вона має право ненавидіти чоловіка — але спокою в її душі не було.

Розділ двадцять перший

В розкішному палаці маркіза Орано-Вернінг в Каїрі після двох днів переживань і турбот, панувала велика радість. Молода володарка з'явилася у зимовому садку без супроводу, потім пішла до оранжереї, що засвідчувало те, що вона вже добре бачила. «Що скаже господар, коли повернеться від віце-короля? Вчора було так важко дивитися на його змучене обличчя!» — шепотіли поміж собою слуги. Проте їх володарка прогулювалася у схожій на райський сад оранжереї, де зелена, зібрана під банею, запона стримувала надто яскраве світло.

Яка ж тут була краса! Але дівчина ніби не помічала її. Маленькі, прикрашені персями й браслетами, руки не випускали фотографію: вона то притуляла її до серця, то підносила до очей і дивилася, ніби чекаючи од неї відповіді на усі запитання. Дівчина марила далекою країною, куди її батько пообіцяв відвести, м'який клімат якої повинен був їївилікувати. Ой, скоріше б дістатися туди! Треба поспішати, якщо вона хоче побачити ту чарівну красу, про яку оповідав Орловський. Для неї настане ніч, і як тоді жити? Дві сльозинки скотилися по щоках.

Дівчина була дуже молодою. У неї було все, чого тільки можна було забажати. Але якби вона втратила зір, то загу-

била б увесь світ, бо ж знала тільки одну частину світла. Проте світло, що світить у темряві, вона не мала жодної уяви; бо ж не було нікого, хто б розповів їй про це. Це було досить дивним, тому що її бабуся по батьківській лінії була француженкою. Рід Орано у часи переслідувань християн в Іспанії був серед інших мучеників. Батько був останнім його спадкоємцем і належав, як і усі його попередники, до євангелічної церкви. Мати дівчини, княжна Вернінг, була англійкою, і увесь її рід належав до англіканської церкви, — і все ж донька не мала уяви про Світло, яке ніколи не гасне.

В європейських колах Каїру маркіз Орано-Вернінг — ім'я це він отримав у день весілля разом з великим статком дружини — вважався одним з сильних характерів, які навіть не намагаються приховувати свою ненависть до християнства.

Якщо він давав на благодійність значні внески, то пожертви на будь-яку релігійну справу в нього ніхто не міг просити. Оскільки маленька маркіза дуже рано осиротіла, він займався вихованням своєї улюблениці. Слідкував і за тим, щоб голівка його розумниці доньки не засмічувалася, як він сам висловлювався, якимсь нездоровим вченням.

Зате ця голівка була наповнена різними іноземними мовами і науковими знаннями. Тамара Орано вільно володіла іспанською, англійською, арабською, французькою та німецькою мовами. Не знала вона лише того, що написано на усіх мовах: «Так бо Бог полюбив світ, що дав Сина Свого Однородженого, щоб кожен, хто вірує в Нього, не згинув, але мав життя вічне».

Її навчали любити природу і схилитися перед її законами. Але коли закон природи відібрав в неї зір, це не могло її втішити.

І якщо вже має настати ота страшна ніч, вона плакала надію відтягти її хоча б до переїзду в Європу. Бо ніколи ще не бачила стрімкого шумливого струмка, прекрасної весни, що так гарно змальовував Орловський. Ще ніколи вона не чула голосу солов'я і зозулі у лісі. Хоча б ще рік пожити при світлі! Дівчина відкинулася у кріслі і закрила лице руками, їй стало страшно. Хотілося плакати, це б утішило її страждання, але ж плакати їй заборонили. Простягнула руку до срібно-

го дзвіночка на мармуровому столику і подзвонила. З-за миртового куща вискочила дівчинка років семи і підбігла до своєї повелительки.

- Що накажете, володарко?
- Пан маркіз уже вдома?
- Ще ні! Накаже його покликати?
- Ні, поклич Орфу.

Дівчинка зникла. Незабаром перед засмученою володаркою постала струнка молода дама, напівегіптянка, напівіспанка.

— Почитати уголос, володарко? Прислали нові книги та ноти. Ася їх вже розучує. А вам не можна бути такою сумною. Ваш батько дуже зрадіє коли дізнається, що ви самі сюди прийшли!

— Нові ноти та книги? — перепитала дівчина зацікавлено. — Чи нема серед них життєпису Вашингтона, який я замовляла?

— Я ще не все переглянула, володарко, але мені здається, що нема. Якщо дозволите, я принесу книжки сюди.

Лице її стало похмурим.

— Ні, я піду з тобою. Цей життєпис має бути!

За кілька хвилин обидві дами опинилися у холі, що був продовженням оранжереї, де два великих дзеркала відображували образ молодої дівчини, яка розглядала книжки. Воно ставало все хмурнішим.

На запитання компаньйонки: «Що накажете прочитати?» — пролунала відповідь, напівкапризна і напівпечальна:

— Коли не виконують моїх замовлень, то я маю слухати те, чого не хочу, так? Нічого мені із цих книжок не потрібно читати! Віднеси їх у батькову бібліотеку!

— Але ж, володарко, маркіз буде засмучений. Він хотів вас порадувати.

— Мене порадувати? Ніхто не може мене порадувати, ніхто!

— О володарко, не плачте, не плачте!

Розгублена молода дама стояла перед своєю розгніваною володаркою. Її смагляве лице виражало щире співчуття.

— Ох, що я бачу — моя маркіза плаче! — Пролунав поруч улесливий голос. — А я розучила таку прекрасну п'єсу! Ви дозволите її для Вас зіграти?

Друга компаньйонка, за зовнішністю справжня француженка, із живими очима і гарними манерами, схилилася до маркізи, опустившись на одне коліно.

— Дозвольте, я зіграю? Ця чудова музика вас утішить.

Молода дама підбігла до роялю, підняла кришку його і почала грати. Вона грала так прекрасно, що володарка встала і підійшла до акомпаніаторки.

Між тим Орфа, розставляючи книжки на полиці, заглибилась у читання однієї з них.

Музика зробила свою справу. Печаль і смуток зникли з ніжного личка володарки. Жваво спілкуючись, вона не одразу почула, що її прислуга вже двічі оголосила про чийсь прихід.

— А хто прийшов? — спитала маркіза.

— Його світлість, пан Орловський.

— Блакитні очі дівчини засяяли.

— Просіть його увійти!

— О, це дуже галантний пан, — похвалила його молода француженка. — Учора і завчора він питався про ваше здоров'я, а сьогодні прийшов сам.

— Він питав про мене?

Видно було, що увага юнака їй до душі. За короткий час він став їх добрим другом. Вона завжди була рада його приходу. Бо ж пан Орловський кожного разу приносив їй добру новину або розповідав що-небудь цікаве, над чим вона довгий час роздумувала на самоті.

І сьогодні вона з радістю простягнула йому руку.

— Я і не чекав, — здивувався Адам, вмощуючись у запропоноване крісло, — що маркіза сама мене зустрине!

— Це тільки на деякий час, — похитала вона головою, — а потім знову настане ніч.

— Навіщо думати про це, шановна маркізо? Вже скоро ми вирушимо у путь.

— Як ви думаєте, сніг там вже розтанув?

— Напевно. Та спершу відвідаємо Італію, потім Німеччину, а там і весна настане. З першими ластівками будемо на моїй батьківщині. Тільки-но я одержав телеграму від вашого дворецького. Ремонт у Подоліні іде повним ходом. Одначе, шановна маркізо, якби вони не старалися, таку красу, як ця, вони не в змозі відтворити.

— І не потрібно. Цікавіше знаходити нове.

— Так, ваша правда!

— А я от хотіла запитати, пане Орловський, — Тамара дістала фотографію, — що ось тут перед замком?

— Маленька вузька долина, а у ній бідне село, а по інший бік — гори.

— А за горами? — дівчина не помітила, як щось пробігло лицем Адама, та це помітили компаньйонки маркізи.

— Що ж там? — поспитала вона ще раз.

— По інший бік знаходиться маєток Гірка, він належить моєму дідусеві.

— Он як? — сказала маркіза з подивом і зацікавленням. — А кому він належить зараз?

— Він подарував його своїй онучці.

— Вашій кузині? І вона там живе?

— Так, інколи, коли потрібно, я думаю.

І знову компаньйонки помітили розгубленість на обличчі гостя.

— Тоді ми з нею будемо майже сусідами. Як ви вважаєте, відвідає вона мене коли-небудь?

— Безумовно, якщо забажаєте, але тільки у тому випадку, якщо і Ви відвідаєте Орлів.

— Ми обов'язково навідаємося, — пообіцяла дівчина. — Тільки я не знаю, чи сподобається моїм компаньйонкам у вас, — додала вона, мило усміхаючись.

— О, для нас скрізь рай, де ви, шановна маркізо, — завірила її Ася.

— Ми із задоволенням побуваємо у незнайомій країні, — сказала Орфа трохи спокійніше.

— Повернемося до нашої розмови. Ми говорили про маєток, у якому живе дочка вашого дядька, чи не так?

— Ні, тітки, — дочки дідуся.

— То вона була дружиною Орловського?

Йому було важко відповісти. Якщо Тамара не так швидко мала з'явитися в околицях Гірки, він відповів би коротким «так». Сказати ж тепер: «Вона моя дружина», коли він раніше про це нічого не сказав, було для Адама занадто неприємним. Залишити справу не виясненою, поки Тамара не приїде до Подолина, теж було недобре. Що вона подумає про нього? Так, становище не з приємних. І тут за дверима почулося: «Тамаро, люба дитино, ти тут? У тебе гість?»

Мабуть, пан Адам вже так давно нікого не вітав з такою радістю, як цього разу маркіза Орано, який увійшов до них. Неприємний для нього момент забувся. І взагалі, він із дня на день все більше забував про це, навіть про свої археологічні дослідження, бо його турбувала нещасна доля молодій доньки сходу із сумними блакитними очима.

Розділ двадцять другий

Доброго, ранку тітонько, як тепло у вас! Дозвольте мені трошки погрітися.

— Зробіть ласку, пане Урзине! Звідкіль ви йдете? На вулиці такий вітер, неначе зима хоче повернутися.

— Вже як Бог дасть, тітонько.

Молодий провізор зняв свій плащ і підсів до вогню. Пані Прибовська підклала дров у піч.

— Ось, погляньте, пане Урзин, — сказала вона, розгортаючи доволі великий пакет, — що я придбала. Пан Коримський мені доручив купити матеріал на костюми для обох учнів. А сьогодні заходив сюди знайомий з різним крамом, так я у нього і купила. Що скажете?

— Гарне сукно, і колір теж.

— Справді? І тільки по два гульдена за метр. Це ж недорого! Він мені так дешево відпустив тканину, тому що це були залишки. У нього також ж було дуже добре чорне сукно, і я подумала, що воно вам би дуже пасувало, пане Урзине.

— Мені? — здивувався молодий провізор. — Мені, слава Богу, одяг зараз не потрібний. У мене його вдосталь.

— Так вже і вдосталь! — заперечила пані Прибовська невдоволено. — У вас усього два костюми, і ваш кращий костюм вже досить поношений.

— Ви знаєте, тьотю, скільки одяг було в Ісуса Христа? Одна чи дві, а учень не більше свого учителя.

— Це так, але якщо я замовлю для учнів костюми, то вони будуть краще одягнуті, ніж, ви, пане Урзине.

— Однаково мене ніхто не прийматиме за учня — для цього я старий.

— Це відмовка. Але чому ви так обмежуєте себе? Люди подумують, що пан Коримський мало так платить, що ви не в змозі навіть добре вдягатися.

— Якщо це вас так турбує, любя тітонько, — сказав юнак, приязно всміхаючись, — то я ще сьогодні віддам випрасувати свій вихідний костюм, і тоді побачите, що він буде, як новенький, тому що зроблений з хорошого сукна. Новий костюм я зараз дійсно не можу придбати; і якщо б і міг, то не хотів би цього. Якщо ми вже заговорили про одяг, то не вважаєте, що у мене надто багато білизни?

— О ні, білизни у вас достатньо, пане Урзин.

— От і добре!

— Але, пане Урзин, ви казали, наче ви бідна людина. А я одного разу чула, як пан Коримський казав лікарю Лермонтову, скільки він Вам буде платити. Скоро вже чотири місяці, як ви тут, отримуєте зароблені гроші і зможете купити все необхідне.

Жінка ще щось хотіла сказати, але раптом замовкла. Їй здалося, що її слова зачепили провізора за живе. Лець помітний вираз болю промайнув на його обличчі, але пані Прибовська цього не помітила. Вона була рада, що пан Урзин повернув розмову на інше, і вирішила ніколи більше не говорити з ним на цю тему.

Стукіт у двері перервав їхню розмову.

— Це ви, Генріху? Незабаром ми усі збираємося у пані Прибовської, — привітав Урзин старшого учня.

Усмішка осяяла серйозне обличчя юнака.

— Я тільки хотів спитати у пані Прибовської, чи не знає вона, де ви, пане Урзин.

— Генріху, дайте спокій пану Урзину! Він ще навіть не встиг присісти, а його вже шукають.

— Так дуже треба, пані Прибовська. Ми отримали декілька рецептів, і одного з них я не можу розібрати.

— Ми скоро до вас прийдемо, а поки що ідіть собі!

Молоді люди направилися до лабораторії.

— Я Вам нічого не буду підказувати, Генріху. На моїх очах ви самі приготуєте ліки.

— А якщо я помилюся, пане Урзине?

— Але ж я буду слідкувати за вами. Якщо потрібно, допоможу.

За півгодини все було зроблено. Юнак так старався, що йому стало жарко.

— Ну ось і добре! — похвалив його Урзин. — Усе вірно зробили. Вам вже можна доручати самостійно готувати ліки.

— О, безумовно, та якби я знав, що ви поруч, я зробив би краще.

— Зі мною було те ж саме. Ви здивовані? Не думайте, що я хоча б один порошок від кашлю не роблю під наглядом. Мій Господь стоїть поруч зі мною і вчасно поправляє мене. Усю відповідальність я покладаю на Нього. Перш ніж розпочати приготування ліків, я віддаю Йому свої руки, свою пам'ять, свій розум і свою увагу. Йому віддаю мої очі, щоб вони добре бачили, і мої руки, щоб вони не тремтіли. Тоді я відчуваю себе впевнено.

— Під цим наглядом й ви, мій любий Генріху, з сьогоднішнього дня будете готувати ліки. І я певен, що ви ніколи не зашкодите людині, бо ж мій і ваш Ісус Христос цього не допустить. У вас є досвід і знання. Коли повернеться пан Коримський, я буду його просити атестувати вас і підвищити вас до помічників. А ви, Генріху, обіцяйте мені, що будете намагатись старанно вчитись, щоб управлятись в аптеці.

— Я обіцяю вам, пане Урзин, що я усьому навчуся від вас, — сказав юнак віддано, — тому що знаю — Ви бажаєте

для мене добра. Тільки не просіть пана Коримського, щоб він зараз же зняв мене з учнівства.

— Це ж чому? Хіба Вам не хочеться скоріше допомагати вашій матері?

— Це так, але пан говорить, що він пошле мене служити до міста у велику аптеку і дасть мені свою рекомендацію. А я ще не хотів би розлучатися з вами. Ви привели мене до нового життя, до Ісуса Христа, але ж у мене ще так мало досвіду. Я хочу залишитися з вами.

Розчулений Урзин провів долонею по обличчю юнака і притис його до своїх грудей.

— Я казав, що буду просити пана Коримського підвищити Вас у помічники. Я хочу бути з вами стільки, скільки це потрібно Господу. А тепер спакуйте і залиште, будь ласка, ліки, я ж подивлюся, що робить Ферко.

— А пізніше дозволите прийти до вас, пане Урзин?

— Аякже! До побачення!

* * *

— Ох, пане провізоре, ну як тут не сваритися! — промовив ледь не плачучи Ферко, коли Урзин зайшов до аптеки. — Цей хлопець прийшов і попросив порошок від головного болю, а тепер приніс його назад і говорить, що йому потрібен інший. Звідки я можу знати, що йому потрібно, якщо у нього немає записки!

— Заспокойся, Ферку! — мовив провізор, потім повернувся до хлопчика у рваній одежі й запитав його, кому потрібен цей порошок і від чого.

— Для мишей!

— Хіба у вас так багато мишей?

— Багато, скрізь бігають.

— Що ж ти одразу не сказав, що тобі потрібно порошок від мишей, — зауважив роздратовано Ферко, — а попросив порошок від головного болю?

— А мені якраз такий порошок і треба, щоб миші захворіли і не змогли виходити із своїх нірок.

Веселий сміх пана провізора розвеселив і Ферка. Він сміявся, а разом з ними і хлопчик.

— Непогано ти придумав, — сказав Урзин, погладивши хлопчика по його голові. — Але такий порошок тобі не допоможе; піди додому і постав мишоловки. Ось тобі твоя монета. Купи сала, для мишей це більш згодиться.

— Я краще його сам з'їм, — буркнув хлопчина і, сміючись, вибіг з аптеки.

— Він тільки посміявся над нами, — сказав Ферко ображено. — Я йому цього не пробачу.

— Що ти, Ферку! «І прости нам довги наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим».

— Але ж він над вами посміявся, пане Урзин!

— Якщо Господь Ісус Христос витерпів стільки насмішок, то хто я, щоб мене не зміг висміяти навіть такий хлопчина?

Розмова скінчилася через прихід покушців.

— Цей хлопчина справжній шибайголова, — розповідав потім Ферко Генріху. — Він розвеселив навіть пана провізора, а я думав, що він і сміятися не вміє.

Розділ двадцять третій

Минуло декілька днів. Була ніч. В будинку всі спали, тільки у кімнаті провізора ще горіло світло. Годинник показував одинадцятую, коли хтось подзвонив біля воріт. Звук дзвіночка пролунав по всьому будинку, але слуги так міцно спали, що нічого не чули. Провізор сам відчинив двері: перед ним стояв пан Коримський.

— Ви ще не лягали? — Коримський подав молодому чоловіку руку. — Доброго вечора, пане Урзин.

— Що сталося, пане Коримський? Чому ви повернулися раніше і без попередження? — спитав Урзин здивовано.

Він взяв із рук кучера важку валізу і сумку аптекаря.

— Не варто турбуватися, — спробував зупинити його Коримський.

— Дозвольте, але це я зроблю із задоволенням.

У погляді Урзина було стільки радості й прохання одночасно, що йому не можливо було відмовити.

— Прошу, зайдіть до мене, — сказав Коримський, відчиняючи двері своєї кімнати.

Поставивши валізу і сумку, Урзин допоміг господарю роздягнутися, взяв у нього капелюха і рукавички. Коримський стомлено відкинувся на диван.

— Чи все гаразд? — спитав аптекар, якому увага молодого провізора припала до душі.

— У нас, слава Богу, все добре; тільки пані Прибовська отримала сумну звістку: її небога тяжко захворіла, то вона пішла її провідати. Повернеться лише завтра о десятій.

— Он як? Це печально, — мовив Коримський співчутливо.

— Сьогодні надійшло кілька листів. Я не встиг вам їх передати. Мене це засмутило, а тепер бачу, що і це рука Господа, — повідомив провізор. — Бажаєте їх переглянути? Прошу!

Переглядаючи пошту і читаючи листи, Коримський не помітив, як провізор дістав із шафи маленький чайничок, налив у нього води, поставив на вогонь, потім вийшов. Він підвів голову лише тоді, коли двері відчинилися і провізор став накривати на стіл.

— Що ви робите, Урзине? Бачу, ви готуєте для мене вечерю; але мені їсти не хочеться.

— Це вам тільки здається, пане Коримський. Склянка чаю і що-небудь до нього не завадить з дороги.

— Ви так швидко все приготували! Як це Вам вдалося, вдома ж нема пані Прибовської?

— Мене підвищили в економи, — посміхнувся той у відповідь. — Прошу! М'ясо чудове і пиріг свіжий.

— Ви так апетитно все подали, що нема сил відмовитись. До речі, не розділите зі мною?

— Дякую, я вже вечеряв.

— Сподіваюся, чашку чаю, ви зі мною вип'єте.

— Дякую вам. Але дозвольте спитати, як почувається молодий пан?

Пан Коримський враз спохмурнів.

— Я не можу сказати, що добре. Він усе ще дуже слабкий. Як він мені признався, його пригнічує туга за батьківщиною. Тому я і приїхав подивитися, як просуваються справи в Боровці і яка у нас тут погода.

— Усе добре, пане Коримський, і вже майже тиждень, як тут чудова весняна погода. Якщо вона не зміниться, то за кілька днів усе зацвіте. Туга — негарна хвороба. Нехай молодий пан повертається додому. Я впевнений, що близькість Любої сестри для нього буде корисним.

— Ви так вважаєте? Але ж у нас весною так холодно, а він так мерзне.

— Якщо холодно, то потрібно палити, а ще краще вдома гріє любов. Чужина є чужина. Так само і з нашими душами. По-справжньому вони можуть зігритися тільки вдома, на нашій вічній батьківщині.

Коримський подивився йому в обличчя: у ньому було щось зворушливе. Піддавшись цим відчуттям, він взяв руки провізора в свої.

— Я забув вам ще дещо сказати. Микольцьо сумує не тільки за батьківщиною, але також і за вами.

Бліде обличчя молодого людини взялося рум'янцем. Загадкові його очі спалахнули щастям, і обличчя на мить засяяло. На тонких губах залишилося невимовлене слово.

— Вони обоє вас часто згадували, — казав Коримський далі. — Якби ви були з нами, Микольцьо не так поспішав би додому. З Аурелієм щось сталося. Хоча він цього і не показує, але Микольцьо помітив, що йому важко вдавати веселого. Син розповів мені, що той отримав спадок від дядька, а разом з ним і сімейну таємницю, яка ляже і на його життя. Більше він нічого не розповів, а я не хотів його далі розпитувати. Думаю, що йому було б дуже добре мати довірену особу. Микольцеві з ним нелегко. От якби ви стали його довіреним і змогли взнати, що гнітить мого добродійника. Я йому багато чим зобов'язаний і хочу знати, чим міг би йому допомогти.

— Я це знаю, пане Коримський.

Урзин забрав свою руку від Коримського, прибрав з лоба волосся і мовив:

— Є обставини і таємниці, про які ми ніколи нікому не можемо розповісти. І тоді ми вважаємо щастям, що можемо забрати їх із собою в могилу. Якщо це той випадок, то я не можу виконати вашого прохання, пане Коримський. Найтяжче звинувачувати своїх рідних перед іншими. Сімейні таємниці мають завжди один і той же корінь — гріх.

Останнє слово було сказане так тихо, що Коримський швидше здогадався, аніж почув його. Він не став розпитувати провізора. Випивши чаю, почав читати останнього листа, не помітивши, як Урзин, узявши валізу і сумку, вийшов. Коли за чверть години Коримський зайшов до своєї опочивальні, він знайшов її провітреною, ліжко розкритим. Урзин наливав воду в умивальник і готував усе необхідне.

Аптекарь мимоволі спостерігав за ним. З якою ніжною увагою він турбувався про його зручності! У нього вже було два провізора: перший — після весілля, а другий — десять років тому. Але з Урзиним жодного з них не можна було порівняти. Вони виконували свої обов'язки, отримували свій гонорар і більше ні про що не піклувалися.

Яскраве світло лампи освітлювало фігуру молодої людини. Ось він схилився на коліна біля ліжка, дістаючи з нічного столика домашні пантофлі. Потім склав руки над кутком подушки і схилив голову. Прихилившись до дверей, Коримський бачив і відчував, що цей такий добрий, але чужий юнак молився за нього, — за кого ніхто ніколи не молився і який сам ніколи не молився ні за себе, ні за інших.

Урзин підвівся, поправив подушку. Вони ні про що не говорили. Урзин лише попросив дозволу взяти взуття свого пана. Він взяв його і, побажавши спокійної ночі, вийшов. Коли Коримський вже ліг, йому здалося, що все ще бачить біля свого ліжка схилену голову юнака.

Повернувшись до своєї кімнати, провізор побачив на столі два листи, а під ними коробочку. У ній був чудовий золотий годинник і картка з написом: «На пам'ять моему любому провізору. Манфред Коримський». Годинник лежав у розкритій коробці на столі, а Урзин, прочитавши картку, застиг перед столом з похиленою головою. Потім він сів, поклав на стіл

голову, притис годинника до блідої щоки. І отак довго сидів із заплющеними очима.

Лише одні очі бачили, що творилося у його серці і у його душі. І тільки одне серце розуміло його без слів...

* * *

Листи, привезені Коримським своєму провізору, були від лікаря Лермонтова і від Миколи. Лікар писав:

«Любий Урзине!

Якби пан Коримський знав зміст цього листа, він би його не взяв із собою. Ми наполягли на тому, щоб він вирушив додому, тому що Микольцьо намагається догодити йому. Щоб батько не хвилювався, він їсть більше, ніж шлунок може прийняти, а потім уночі у нього починаються болі. Ранком він страждає від недосипання. І взагалі — це я пишу тільки вам — я за нього дуже хвилююся. Я бажав би, щоб пан Коримський взяв іншого лікаря, тому що на моє лікування нема благословення. Окрім того, він мій товариш і я надто гаряче його люблю, а лікар повинен бути безпристрасний і лікувати холоднокровно.

Прошу вас, затримайте Коримського, щоб ми хоча б тиждень побули одні. І спробуйте підготувати Маргіту, жінці легше переборювати труднощі. Я маю надію, що вона нам допоможе.

Ви умієте молитися, тож моліться за нас обох, бо ми обоє хворі, хоча тілом я здоровий. Я знаю, що ви не можете розпитувати мене. Але я задихнувся б, якби не зміг би поділитися з ким-небудь: краще б я поїхав на Північний полюс, аніж ще раз у долину Подграда. Якби Микольцьо знав, яку жертву приносить йому Аурелій, він би не вимагав його присутності в Подграді.

Але досить. Щастя вам! І згадуйте іноді, коли ви радієте миру вашої душі, нещасного і покинутого Аурелія.

Що мене тішить, так це те, що Микольцьо нічого не знає про свій стан. Він дуже хоче додому, а я...»

У листі Миколи після слів привітання Урзин читав:

«Ви колись сказали, Ісус Христос чує все, про що Його просять. Просіть Його будь ласка, щоб Він мені допоміг повернутися додому!

Я у Біблії знайшов вірш, який мене сильно схвилював: «Проїшли жнива, закінчилося літо, а ми не спасенні». Я не можу сказати, що це таке, але в моїй душі щось говорить, що не спасенні — це ми, Аурелій і я, бо ж ми ще не прийняли Ісуса Христа. Він ще нам не дав влади бути дітьми Божими.

І ще я прочитав у Біблії: «Якщо Син звільнить Вас, то істинно вільними будете!» Мирославе, невже я загину? Невже для мене немає милосердя і спасіння? Смерть жахлива без надії на вічне життя!

Але я маю надію, що ви мені допоможете, коли я повернуся додому; бо ж вам Він дав владу бути дітям Божим. Ви отримали віру, ви врятовані! Якби я знав, що мені так рано доведеться померти, я б раніше шукав Бога, а тепер я не знаю, як бути. Небо так високо, а мене ніхто не навчив молитися. Але Ви мене навчите, правда ж? В голові шумить, я не можу більше писати... Я так заздрю ластівкам. Якби у мене були крила, то і я міг би так літати! Але може я незабаром полечу, але куди?..

Мирославе, допоможіть своєму бідному Микольцеві».

Такі листи радості не приносять. Молодий провізор довго молився про допомогу молодим, ще не спасеним душам, поки його власна душа не знайшла впевненості: «Як ти вірував, так і буде тобі!»

Розділ двадцять четвертий

Наступного дня Маргіта Орловська, прикріплюючи прикраси до порт'єр на вікнах почула за своєю спиною чиєсь вітання. Вона зіскочила із стільця, радісно і здивовано простягаючи провізору руку:

— Ласкаво просимо, пане Урзин! Як добре, що ви прийшли, хоча я знаю, що ви не прийдете просто так. Що вас привело?

— Сердечне вітання від пана аптекаря, — усміхнувся він.

— Батько вам написав? Коли вони приїдуть?

— А їм вже можна приїхати? Будинок уже готовий до їхнього приїзду?

— Так, були б тільки вони тут!

— Вам недовго прийдеться чекати, нудьгуючи за ними. Пан аптекар повернувся учора. Він сьогодні збирався до вас зайти, але отримав повідомлення від одного господаря, який сьогодні має бажання відвідати його стосовно однієї справи, тому залишився вдома. Йому нелегко було відкласти прихід до вас, тому він дозволив мені зробити це за себе. І якщо я побачу, що тут все підготовлене, я маю написати пану Лермонтову і спитати, чи зможуть вони вирушити назад.

— Як чудово! — скрикнула Маргіта, від захоплення плескаючи в долоні. — Вони приїдуть! Як я рада! Ми їм разом напишемо: ви — лікарю, а я — Микольцеві, щоб вони там не затримувалися. А вам, пане Урзин, подобається будинок? Оце вітальня. Світла кімната, правда ж?

— Так, світла достатньо, і вид з вікна гарний, меблі чудові, а скільки квітів! Усе тут радує серце.

— Ви кажете правду? Я дуже рада! А ось і спальня. Вони хотіли мати одну на двох.

— Звідси вид ще красивіший! І ці світло-рожеві фіранки, і білі меблі, — якраз те, що потрібно для вишуканого смаку. Господь вам допоміг все гарно облаштувати.

— Ви ще всього не бачили, — промовила Маргіта, — ходімо далі! Ось тут кухня. Вона розташована трохи збоку, щоб кіптява не потрапляла до кімнат. А ось тут ще кімната для гостей і кімната для прислуги. А там комора і вихід у двір. Довелося ж попрацювати, щоб його вичистити! Тепер у мене є все, навіть запаси у коморі, тільки ще прислуги не вистачає, і я не знаю, хто б мені порадив у цій справі.

— Якщо ви не маєте нічого проти, я у Дубраві зможу відрекомендувати надійну людину. Це бабуся мого товариша Степана Градського. Вона тепер живе у своєї доньки, але ще здорова і при силі. Якщо у вас буде час, ми можемо разом заїхати до Градських. На конях це якихось півгодини.

— Так, безумовно. Коли я піднімаюся на пагорб, то бачу цю красиву долину. Я поїду і була б дуже рада, коли ця жінка погодиться. Куховарити їй не доведеться, а прислужувати — справа неважка. А тепер я вас прошу відвідати зі мною Гірку. Я накажу запрягти коней.

Незабаром будиночок було зачинено. Хоча там ще ніхто не мешкав, знадвору він вже не здавався покинутим.

— Сьогодні я прийшла сюди пішки. Це дуже добре! — розповідала Маргіта.

А потім вона стала розпитувати Урзина про батька і брата. Коли вони, розмовляючи, йшли дорогою, молодий чоловік різко спинився і Маргіта також.

— Я вам ще щось хотів повідомити, — промовив він серйозно, — але тільки вам, пані.

— Тільки мені? Кажіть же, ми одні.

— Лікар Лермонтов дуже занепокоєний станом вашого брата. Він пана Коримського не повідомив про це, але просив повідомити вам.

— Як? — лице Маргіти зблідло. — Значить наші надії були марними? Микольцьо не видужає?

— Ні, пані. Молодий пан останнім часом страждає від розладу шлунку, і безсонні ночі далися взнаки. Перед батьком він робив хоробрий вигляд і втратив багато сил, щоб тільки той не хвилювався. Пан Лермонтов просить затримати пана аптекаря вдома, щоб бодай на тиждень залишитися із хворим наодинці. Але Микола у своєму листі пише про такий жаль за батьківщиною, що я гадаю, йому це не йде на користь. І тому я думаю, якби ваш брат і Лермонтов були зовсім близько від вас, то пан Коримський залишив би їх самих, якщо ви стали б їм у пригоді.

— Я все зроблю, — запевнила вона.

Маргіта із сумом озирнулася на будинок. Хіба вона для того облаштовувала його, щоб Микольцьо там страждав? Ох!

— Тож ви вважаєте, що мій брат смертельно хворий, а лікар Лермонтов неспроможний його вилікувати?

— Так, пані. Але я довіряюся самому головному Лікарю і молюся Йому щодня. Я впевнений, що Він чує мене, і вірю,

що брат ваш одужає. Але це станеться тільки вдома, коли душа його заспокоїться.

— Ви так вважаєте? — вона міцно тримала його за руку, наче намагалася спертися на нього. — Якби Ісус Христос вас почув! Я теж молюся, але мої молитви такі недосконалі. Христос мені ще не відкрився. Скажіть мені, як досягти цього? Ви сказали, що душа Микольця має видужати. Моя душа також нездорова. Бачите, як я тепер відрізняю істину від облуди, я не можу сказати каплану, декану і дідусеві, що ніколи не стану католичкою, що збираюся вийти із цієї церкви, яка вважає мене своєю. Бо ж у мене немає сил. Якби Христос мені відкрився. Він мені обов'язково дав би сили. Бо ж я себе знаю, із-за любові я на все здатна.

Вона схилила голову і не бачила здивованого погляду молодого чоловіка.

— Ви вживаєте слова, які говорив мій товариш Степан Градський на зібранні. Хіба ви їх чули?

— Чула, я була на зборах, тільки сиділа в передпокої, тому що спізнилася. Я чула вашу і його проповіді, і не можу їх забути. Тож скажіть, що мені робити, щоб Ісус Христос і мені відкрився? Навчіть мене Його любити і бути Йому слухняною! Я вам признаюся: Христос заповідав прощати, а я не можу пробачити людині, яка мене сильно образила. Я хотіла б знати, чи обов'язково усім прощати?

Її живі очі, в яких світилося майже дитяча довіра, пильно дивилися на провізора.

— Так, пані Маргіто. Повірте мені, як тільки ви зможете промовити: «Ісусе, я прощаю йому все, як Ти мені простив», любов Христа оволодіє вашим серцем. Це не прощення наче стіна, через яку світло божественної благодаті не може проникнути. Як тільки стіна ця впаде, навколо і всередині вас засяє світло.

— Пробачте, Урзине, не робіть того, бо Господь може вас почути, і мені довелося б пробачити і він би мене переміг. Це мене дуже б принизило. Як я йому прощу, то маю бути до нього привітною. Він це побачить і подумає, — хто знає, що він подумає, — ні, не можу!...

— Ви не хочете, пані, а це гріх, який ви робите перед собою, перед тою людиною і перш за все перед Господом Ісусом Христом.

— Як це?

— Дуже просто: перед собою, тому що ви самі себе відкидаєте від Царства Божого, бо ж: «А коли ви не будете людям прощати, то й Отець ваш не простить вам прогріхів ваших»; перед супротивником вашим, бо замість того, щоб всепрощаючою любов'ю здобути його душу для Божої Істини, ожорсточуєте його серце. Як гукнеш, так і відгукнеться — слово добре чи зле. Любов породжує любов, жорстокість породжує жорстокість. Холод нікого не зігріває. І врешті-решт, ви грішите перед Ісусом Христом. Він хоче зробити вас подібною до Себе, щоб через вас прославиться і щоб Він міг відкритися перед душею грішника, але ви заважаєте Йому це зробити.

Урзин замовк. Вони були майже на місці. Розмова перервалася і більше до неї не поверталися. Одразу ж після кави Маргіта наказала запрягти коней. Скоро вони вже їхали лісом до Дубрави і зупинилися перед будинком Градського. Маргіта всю дорогу мовчала. Урзин дещо розповідав із життя свого товариша Степана Градського, про його навернення і про те, як батько ледь не вбив його із-за вірності Ісусу Христу.

Вона слухала, затамувавши подих. Значить, ті рани, про які він казав, завдав йому власний батько? Як же йому було боляче терпіти таке від власного батька! Як Степан тепер на нього дивиться? Як тепер вони ставляться один до одного?

Наче підслухавши її думки, Урзин промовив:

— Степан мені про свої страждання не говорив ані слова, тому що він любить свого батька. Але я знаю, що він прощенням і любов'ю примирився з ним. А як вони ставляться один до одного ми зараз побачимо.

Був прекрасний весняний вечір. Світло місяця, наче рідке срібло, розлилося по долинам і окреслювало тіні гір, висвітлювало старе приміщення замку Подолин. На широкому балконі, схрестивши руки на грудях, стояв пан Микола Орловський і, поривши у роздуми, дивився вдалину. Освітлене місячним сяйвом маленьке село з невеликою церквою на пагорбі, оточене з усіх боків горами, лежало перед його поглядом, наче зачароване.

Він чекав нових господарів Подолина. Пан Орловський хотів з притаманною йому польською галантністю сам зустріти єгипетського вельможу, який заради своєї бідолашної доньки вирушив у таку далеку подорож. Тому, після усіх приготувань він лишився у замку, щоб зустріти панів, а з ними і свого улюбленого онука, який супроводжував їх.

Коли старий лишився на самоті, коли затих сміх і веселі розмови дочок Зарканого, у товаристві яких він з іншими панами провів вечір, навколо нього настала чарівна тиша. Сива голова хилилася все нижче, ним оволодівали спомини, від яких пан Микола ніколи не міг звільнитися, коли навідувався до Подолина. Один з них ясно постав перед ним.

Світив такий же повний місяць, і він стояв на цьому ж балконі, але не один. Покійний пан Зарканий сидів біля нього у кріслі, розповідаючи пану Миколі про свої плани.

Він казав, що його донька Ілона кохає Фердинанда — сина пана Орловського. Якби молоді люди одружилися і маєтки сімей Зарканого та Орловського поєдналися, вони з часом змогли б придбати Подолин. Син Зарканого думав найнятися на службу до одного з княжих маєтків, а Фердинанд Орловський спочатку міг би стати управляючим у Подолині.

У Зарканого було двоє дітей. Сам він вже хотів піти на спочинок. Разом із дружиною він бажав оселитися у своєму маєтку на півдні Угорщини.

Так, план був чудовий. Пан Микола подав руку Зарканому і пообіцяв поговорити із сином, який після дворічного перебування на чужині того вечора мав повернутися до Орлова.

У його згоді батько не мав ніяких сумнівів, тому що Фердинанд Орловський та Ілона Заркана товаришували з дитинства.

Яким щасливим був пан Микола того вечора! Він уже бачив свого улюбленого сина господарем цього чудового маєтку; він бачив його щасливим чоловіком чарівної Ілони.

Фердинанд, дізнавшись, що батько у Подоліні, поїхав з Орлова прямо туди. Але він був таким задуманим, наче душа його все ще перебувала дуже далеко.

«Якщо я йому скажу, що ми з Зарканим вирішили, це у нього минеться», — тішив себе пан Микола. Неприємним було те, що Фердинанд того вечора ставився до Ілони, хоч і по-дружньому, але усе ж таки прохолодно.

Пан Микола ледь діждався повернення додому. Коли вони другого вечора їхали в екіпажі — залізничних доріг у той час ще не було, — він розповів своєму сину, що Зарканий має надію стати управляючим маєтком і на своє місце хоче рекомендувати князю Фердинанда, додавши, що його самого це дуже радує.

— Ви пробачте мене, тату, — перебив його син, — що я затьмарюю вашу радість, але я не можу прийняти цю посаду, тому що у Росії я прийняв на себе деякі зобов'язання, які не дозволяють мені перебувати на батьківщині надто довго. Я намагався сказати про це раніше, але знаючи ваші великопольські погляди, довго не міг на це зважитися.

— Ти син емігранта, прийняв у Росії зобов'язання!? — скрикнув пан Микола гнівно. — Склади їх негайно! Орловські ніколи не будуть російськими рабами!

— Безумовно, але й княжим слугою поготів! Я не розумію, як ви із своєю дворянською гордістю можете бажати, щоб син став панським...

Пан Микола розгубився і водночас зрадів: син його не хотів служити!

Він поспішив розповісти йому увесь свій план, пояснивши, що декілька років служби буде достатньо. І якби до статку Орловських додалося придане Ілони, він міг би стати власником Подоліна.

Син слухав не заперечуючи. Тим часом вже дісталися дому, і розмова продовжилася у спальні пана Миколи. Коли ж він

закінчив словами: «Завтра ти поїдеш до Зарканого і будеш просити руки Ілони!» — Фердинанд гордо підвів голову і твердо мовив:

— Цього я зробити не можу, батьку! Я не можу стати управляючим в Подоліні. Той поріг я переступлю або власником, або ніколи. На доньці Зарканого, яку я ніколи не кохав, одружуватись не збираюся. Я не можу на ній одружитися ще й тому, що у мене вже є дружина, — вів далі, не звертаючи уваги на переляк батька, який викликали його слова. — Моя дружина — дочка шляхетного роду, прекрасна, як квітка, добра, як янгол. Я не повідомляв вам раніше, тому що боявся вашого гніву, бо вона росіянка і євангелічної віри. Тепер вже нічого не можна вдіяти. Сім'я моєї Фенічки разом з нами веде боротьбу за визволення Польщі. Якщо наш план буде вдалим, якщо ми досягнемо бажаного впливу і поширення нашої спілки, тоді я із своєю дружиною приїду до вас, батьку, і ми, без Зарканого і зароблених у його князя грошей, придбаємо Подоліні. А до того часу потерпіть, прошу вас! Тепер, коли я вам розповів, для чого я приїхав до вас із Росії, я на завтра ж вирушаю у зворотню путь. Ви маєте зрозуміти: щастя моє там, де я залишив скарб свого серця.

Коли син замовк, пан Микола владною рукою вказав на двері.

— Іди! — сказав він гнівно. — Без моєї згоди і благословення ти одружився. Росіянку ти узяв за дружину, еретичку; дочку народу, який твого батька вигнав з країни його пращурів. Ти з росіянами злигався — нам з тобою нема про що говорити! Іди і не смій більше з'являтися мені перед очі! Ти мені більше не син! У тебе більше немає батька! Я скажу тобі наперед, що ти будеш клясти той час, коли так згрішив проти мене і заради жінки зрадив все, що для тебе має бути священним. Іди і не з'являйся мені на очі; я тебе більше бачити не хочу.

— Батьку, не проганяйте його так, пробачте його! — заступився старший син Адам, що став свідком цієї розмови.

Але пан Микола відштовхнув його.

— І тебе я теж вижену, якщо ти заступишся за нього!

— Фердинанде, не покидай нас! Батько пробачить тобі!

Брат обняв брата. «Всього найкращого тобі, Адаме!» — сказав Фердинанд і мармурово-біле лице його спалахнуло братерською любов'ю. Потім він звільнився з його обіймів і вийшов. Не чекаючи ранку, зник з батьківського дому назавжди.

Усе це зараз згадував засмучений батько. Як часто він жалкував про свою жорстокість! «Треба мені було почекати і пробачити, — думав він зараз. — Він був таким молодим і недосвідченим. Вони його занапали. Він був гордим, справжнім сином свого батька; він хотів звільнити свій народ».

Багато років вважав пан Микола, що його син знаходиться десь у сибірській тюрмі, бо про нього не було жодних вісток. Може у нього була сім'я, діти, і, хто знає, у яких умовах вони живуть! А що тепер? Які новини надіслав йому Адам! Його любий син спочиває в єгипетській землі, може, як нещасний біженець, щоб уникнути холодного Сибіру. І можливо, той чоловік, що знав всю історію життя Фердинанда, їхав зараз сюди як господар Подоліна!

Як хотілося пану Миколі побачити цього чоловіка і дізнатися правду, нехай і таку страшну! Хіба ж не дивно, що через такі думки голова старого схилилася все нижче? Він не бачив чарівного травневого вечора навколо себе; він бачив тільки одну могилу, піщаний горбик, що покривав рештки його сина, якому він заборонив повертатись додому. Якби він його не прокляв, син із своїми друзями міг би оселитися у нього, а так, — він роками блукав світами, поки не загинув.

«Фердинанде, — зітхнув, притискуючи руки до свого блілого, згорьованого обличчя, — сину мій, якби я міг бути на твоєму місці!» Він заплакав, як Давид плакав над мертвим Авесаломом.

Він не почув глухого стукоту візків, що наближалися, і приглушених голосів, наче слух і зір його померли разом із сином, і злякано здригнувся, коли його обхопили молоді руки і рідний голос вигукнув:

— Дідусю!

— Адаме! Ти вже тут? Коли ж ви приїхали?

Нарешті печальне минуле відступило перед прекрасним теперішнім. Улюблений онук був тут, живий і неушкоджений, тримаючи його в своїх обіймах.

— Коли ми приїхали? Ти був так занурений у свої думки, що нічого навколо себе не помічав.

— Так, справді! І до того ж, зір мій слабшає...

— Ох, дідусю, а ми ж не одні. Тут його світлість, маркіз Орано.

Адам відступив убік, і перед паном Орловським у місячному світлі постав чоловік, смагляве обличчя якого своєю гордою, холодною і безрадісною красою вразило старого. Холодним воно, правда, зараз не було, тому що маркіз був схвильований так само, як і пан Микола. Вони неначе завернули за три кроки один від одного, на такій відстані між ними могла б вміститися могила...

Адамові довелося знову відрекомендувати маркіза, і тоді пани вклонилися одне одному. Пан Орловський, як старший, простяг свою руку гостеві.

— Я дуже радий, — промовив Орано, — що одразу по прибутті сюди зміг привітати вашу світлість і подякувати вам за все добро, що ви зробили для нас.

— То пусте, — відповів старий. — А як ви доїхали? Не занадто тяжкою була дорога для вашої доньки?

Лице Орано пом'якшало.

— Щиро вдячний! Тамара не жалілася. Не знаю, як із нею буде далі.

— Будемо мати надію на краще, — побажав сердечно пан Микола. — Одначе, зараз, зустрівши вас, я поспішу додому, вірніше до моєї онуки в Гірку.

— О, я цього не допущу, щоб ви уходили; я сприйняв би це як образу, — сказав маркіз, запросивши гостей зайти до будинку.

За півгодини маленька компанія вже сиділа за столом, але без дам, — маркіза після тривалої дороги почувалася втомленою. Зарканий був дуже вдячний пану Миколі, що Орловські залишилися. Новий господар здався йому дуже гордовитим. За столом багато говорили про подорож. Після вечері пани розійшлися на відпочинок. Пану Миколі дуже хотілося побалакати з онуком, але не хотів його залишити без сну.

Сам він цієї ночі спав дуже погано. Увесь час перед його очима поставало це гордовите, але засмучене обличчя маркіза, у погляді якого був якийсь прихований біль. Коли вони потисли один одному руки, старий проникся глибоким співчуттям і симпатією до цієї людини.

Розділ двадцять шостий

Наступного ранку Адам прокинувся досить рано. Не пройшло і чверть години, як він уже прогулювався парком.

Весняне небо було блакитним і безхмарним, тільки на сході вранішня зірка попереджувала про схід сонця.

«Який чудовий травневий ранок!» — подумав молодий учений. Він пройшовся спочатку садком, дерева стояли ще майже без листя. Зате було дуже багато весняних квітів: гіацинти, нарциси, цілі килими із фіалок та сон-трави. Він простував вздовж струмка, що протікав через садок, і зупинився біля бічних воріт. Перед ним була чудова рівнина, і у ній — село, що потопало у квітучих садках.

Біля струмка співали свою пісню солов'ї, а з лісу долинав голос зозулі.

Так, це був чарівний ранок травня, і усе ж таки юнак не відчував повноти щастя. Усі його думки крутилися навколо одного: що скаже Тамара Орано про цю чарівну красу, і чи побачить вона її? О, якби сьогодні очі її не затуманилися! Вона побачила б усю красу, хай ненадовго, забула б про свої печалі. Маркіза доможеться-таки виконання усіх своїх бажань. Вона захоче побачити Маргіту, і йому доведеться признатися, що його зв'язує із сусідкою з Гірки. Від цієї думки йому стало млясо. Адам розумів, що вчинив неправильно, і не міг придумати, як вийти із цієї халепи з честю.

Внутрішня дисгармонія псувала увесь чар травневого ранку, Адам бажав спокою для душі. Він вийшов із садка і попрямував далі, задумавшись.

Майже в той же час на схилі пагорба спинилася вершниця. Зіскочила з коня і пішки піднялася нагору. Перед нею розкрився вид на долину Подолина. На кордоні двох маєтків стояв стародавній камінний хрест, до якого вели дві високі сходинки, а поряд з ними схилялася квітуча вишня. Від хреста донизу вела облямована глодом дорога. Білий його квіт і зелені шати молодих ялинок казково перепліталися.

Трава довкола хреста була усіяна фіалками і кульбабками. Над цим чудовим куточком землі схилилося блакитне небо, освічене ранішньою зорею і промінчиками сонця, що почало сходити. Тут також чувся спів пташок.

Уночі Маргіта, як і Адам не могла заснути. Думки про те, що він увечері приїхав, підняли її з ліжка і привели сюди.

Він був вже тут, і сьогодні вона з ним зустрінеться — про це вона знала. Але не могла вирішити, як вони надалі мають ставитися одне до одного. Якщо вона його зустріне так, як вона вирішила напередодні, як і личить після розмови у день їх вінчання, отже якщо вона його зустріне прохолодно, як вона з ним прощалася, то між ними виникне велике провалля.

Якщо вона зробить так, то Ісус Христос їй ніколи не відкриється, і вона ніколи не побачить світло і мир. А якщо вона його зустріне з любов'ю, як порадив їй Урзин, то Адам переможе і, мабуть, буде насміхатись з неї, або знову образить її.

У душі Маргіти точилася жорстока боротьба. Лише Він, який одного разу вмер на такому хресті за неї, Він один був у змозі їй допомогти! Вона заплющила очі, їй пригадалося, як вона з Урзиним була у Градських. Вона ближче познайомилася із Степаном і його родиною. Вона бачила, що Степан своєму батькові не тільки вибачив, але любив і поважав його, наче і нічого не відбулося між ними.

Як вона любила згадувати той час, що провела у долині Дубрави! Серед людей, які знали Ісуса Христа, було так добре! Вона хотіли там пробути недовго, а повернулася лише пізно увечері разом із бабусею Степана. Урзин провів зібрання. Степан знову проповідував, і Маргіті знову здалося, що усе це для неї.

«Візьміть на себе ярмо Моє, і навчіться від Мене, бо Я тихий і серцем покірливий, і знайдете спокій душам своїм».

— Ісус Христос був Сином Божим, — казав Степан, — але Він був таким лагідним, що Він Юді, який зрадив Його, і усім Своїм учням обмив ноги. Він був таким смиренним, що не відповів жодним словом, коли плювали Йому в обличчя і обвинувачували. Він це міг, тому що серцем Він був лагідний. А нам Він говорить: «Учіться у Мене!» Він своєю любов'ю перемиг усіх людей. І хоча фарисеї, і книжники, і священники, і Пилат, і Ірод не вірили у Нього, вони визнавали, що Він добрий. Любі друзі, навчімося в Ісуса Христа. Ніхто із людей не може образити і принизити нас так, як Його принизили, бо ж Він був Сином Божим. Тому відповімо на усяку несправедливість любов'ю і прощенням, щоб люди бачили, що ми добрі.

Ці слова супроводжували Маргіту вдень і вночі. Вона намагалася бути доброю і це їй вдавалося. Але як їй бути доброю з Адамом?

«Якщо ти до нього недобра, тоді ти взагалі недобра, — промовляла її совість. — Якщо ж ти до нього будеш доброю навіть тоді, коли він висміюватиме тебе, то ти любов'ю переможеш його, і він дізнається, що ти належиш Ісусу Христу».

— О Ісусе! — зітхнула Маргіта. — Я хочу бути Твоєю, я хочу бути гідною Твоєї смерті. Ти пробачив мені, Ти любиш мене; заради Тебе я все прощаю, щоб не сталося. Допоможи мені бути доброю і перемогти любов'ю.

Вона замовкла. Довго стояла молода жінка, схилившись до хреста. Але що це? Чарівне світло, мир, радість та блаженство враз наповнили її серце! Маргіті на мить здалося, що у неї любові було достатньо для всього людства.

Тільки зараз вона почула спів солов'я, солодкий аромат фіалок і душа її заспівала разом з природою:

*Порадій, душа, в Ісусі,
Він гріхи із тебе змив;
Оточив тебе любов'ю,
Добротою наділив.*

*Яка ти щаслива з Ісусом!
Спочинок у Ньому знайшла.
Радість і спокій мені дарував,
І спадок у Царстві Своєму.*

Маргіта не підозрювала, що була вже не одна. Недалеко від неї, притулившись до дерева, стояв Адам Орловський. Він не знав, куди він зайшов, замріявшись. Не знав, що зустріне ту, від якої тікав у парк, щоб не думати про неї.

Але він її зустрів. І так само, як тоді на балконі в Орлові, він не міг відвести погляду. Маргіта була прекрасна, а він від неї відмовлявся! Вона була дарована йому перед віттарем. Чи мав він зараз право наблизитися до неї?

Адам бажав, щоб гарне обличчя його дружини прибрало холодного виразу, — проти нього він був захищений, але не проти цієї чистої, невинної величі, яка вгадувалася в усій її постаті. Він мабуть, не знав, що іншою Маргіту він більше не побачить.

Адам привітався. Від несподіванки вона здригнулася. Обличчя зблідло, але одразу ж зачервоніло, як маків цвіт. Вона зійшла сходами вниз і простягла йому руку.

— Добридень, Адаме! — мовила вона просто і привітно.

Той розгубився, але поцілував її руку.

— Я не думав, що ми тут зустрінемося. Я думав, що ще зарано іти до Гірки, — збрехав він.

— Хоча я піднімаюся рано, одначе, не думала, що зустріну тебе тут, — зізналася вона. — Я була певна, що ви з дідусям приїдете лише по обіді.

— Він навіть не знає, де я. Гадаю, він ще спить. Оскільки ми зустрілися, то мені, мабуть, вже не потрібно їхати до Гірки. Поїдемо вже разом із дідусям.

— Як захочеш, Адаме, — мовила вона щиро. — Зачекай хвильку, я зараз.

Коли Маргіта повернулася, в її руках була попона, яку вона розстелила на сходах.

— Тут вогко. Сідай, будь ласка!

Йому це здавалося сном.

— Будь ласка, розкажи мені, чи не зашкодила Орано така тривала подорож?

— Я ще не знаю, але вважаю, що ні, — відповів він, відчуваючи розгубленість від її по-сестринськи співчутливого запитання. — Я бажав би, щоби вона хоча б сьогодні бачила, бо ж день видався таким чудовим.

— А хіба бувають дні, коли вона взагалі нічого не бачить? Пан Вільє казав, що зір її тільки послабшав.

— Так, він ослаблений, а іноді вона взагалі нічого не бачить.

— Нещасна! Я багато думаю про неї. Але маю надію, Господь дасть, і вона видужає.

— Усі покладають надію на нашій клімат.

«Клімат її не вилікує», — подумала Маргіта і запитала:

— А як твої наукові пошуки?

— Дивно, що ти про це запитуєш, — відповів він, усміхаючись.

— Чому це дивно? — спитала вона, привітно глянувши на Адама.

— Ти сама висловила побажання при нашому прощанні, що така формальність цілком зайва.

— Я справді хотіла б знати, як тобі велося на чужині.

— Дуже добре, — відповів він, відкинувши голову назад. — Хоча пошуки ще не закінчені, але результатів достатньо, щоб написати працю, коли приїде професор Герингер.

— А хіба він з вами не приїхав?

— Ні, він затримався і приїде за два-три дні. Оскільки маркіз запропонував свою допомогу, працю ми напишемо в Подоліні. Мені це бути тим приємніше, що господарці Орлова ми будемо менше заважати, — додав він, усміхаючись і вклоняючись.

Вона подивилася на нього. Адам очікував побачити у її очах гордовиту відразу, але натомість в них світилася щирість і привітність.

— Заважати ви мені не будете. Я приготувала усе необхідне, щоб ви могли спокійно працювати. А я не маю наміру зараз жити у Орлові, — спокійно повідомила Маргіта.

— Це ж чому?

— Як ти, напевно, знаєш, Микольцьо ще хворий. Він приїде сюди і мешкатиме поблизу Гірки, тож я хочу бути біля нього.

Він наморщив лоба. Як вільно вона говорила про це!

— А дідусь згоден жити один у Орлові?

— Якщо ти будеш у Подолині, то він приїде до мене, і ми тут будемо разом. Коли стомишся від роботи і засумуєш за дідусем, далеко їхати не треба.

— Можливо, що й так. Але ти, гадаю, найменше будеш бажати моїх відвідин, а я не хочу бути нав'язливим.

Вона похилила голову. Сили її танули, вона бачила, що він не бажає примирення.

«Ні, він тебе не розуміє, — промовляв до неї внутрішній голос, — але ти маєш з ним порозумітися». Підвівши голову, Маргіта подивилася на Адама. Їх погляди зустрілися.

— Адаме, — мовила вона тихо, — лист, якого ти написав мені до пансіону, дуже мене образив. Я сердилася, і якби не дідусь, я б тобі ніколи не простягла руки. У день весілля я поводитись, як вважала тоді, якнайкраще. Але це було негарно і не по-християнськи. Я довго боролася із собою, поки змогла тобі простити. І я прошу тебе вибачити мені мою поведінку. Якщо ми одне для одного не можемо бути чимось більшим, то залишімося бодай друзями, ми ж родичі. Потурбуємося, щоб дідусь не побачив, що ми принесли йому жертву.

Вона підвелася. Він теж скочив на ноги. Схвильований, почав складати попону. Адам не чекав від неї таких слів, тому й не знав, як поводитися.

— Ти сердися, Адаме? — почув він голос поруч себе, і маленька рука лягла на його плече.

— Так, я серджуся, — відповів, наморщивши лоба, — тому що через твою поведінку, а також через те, що ти не відповіла на моє привітання, я не зміг признатися Орано, що одружений, хоча і сказав, що у дідуся живе моя кузина... А що я міг сказати? Що жінка мене одразу ж після весілля відправила з дому лише тому, щоб не бачити мене?

На її очах виступили сльози. Маргіта відчула, що програла. Тепер залишалось мовчати і ділом довести свою доброту.

Вона не образилась на його неправду — її чиста душа навіть не зрозуміла, як він її цим образив.

Відчувши себе більш впевнено, він вів далі:

— Тепер я і не знаю, як виправити справу. Що подумає Орано?

— Не хвилюйся, — промовила вона тихо, — коли я зустрінуся з Тамарою Орано, я все їй поясню.

Це для нього вже було занадто. Він різко спинився і взяв її руку в свою.

— Ти мою провину хочеш узяти на себе?

— А чому б і ні? Господь Ісус Христос помер за мої гріхи, то як мені не наслідувати Його прикладу? Полиши це на мене, я все владнаю. Тамара мені повірить.

Вона хотіла висмикнути свою руку, але він не відпустив, а притиснув її до своїх грудей. Серце його забилося від незнайомих йому до цього часу почуттів. Вона здригнулася, немов щось чорне наближалося до неї. Її потягнуло назад до хреста. Там її душа почувалася вільнішою й щасливішою.

— Адаме, ще так рано. Панство після подорожі довго буде спати. Ходімо зі мною. У Гірці ти зможеш взяти коляску, або дідуся коня. Ходімо, ну!

— Як мені не піти, якщо ти мене кличеш? Але ж у тебе тут кінь, а ти заради мене хочеш йти пішки?

— Я пройдуся із задоволенням, — запевнила вона його, — це навіть дуже корисно.

— Так, наш клімат найкращий.

Вони пішли лісом. Він поклав попону на спину коня, і взявши повіддя, повів його, розповідаючи Маргіті про свою подорож до Єгипту.

— Подумати тільки, — промовив він, спинившись недалеко від Гірки, — я стояв там біля могили дядька Фердинанда Орловського... Але, ти, мабуть, не знаєш хто це?

— Знаю, няня твого батька розповідала мені про нього.

— А хіба вона ще жива?

— Так, і живе в Подграді. Вона мені багато про нього розповідала і про той вечір, коли він раптово покинув Орлів. І ти

бачив його могилу? Хто тобі її показав? Ти точно знаєш, що він там похований?

— Безумовно! Маркіз наказав своєму камердинеру, показати мені те місце. На могилі стоїть пам'ятник з його іменем. Камердинер розповідав, що дядько Фердинанд на кораблі сильно застудився і тільки одного бажав: досягти берега... Маркіз Орано і дядько Фердинанд дуже любили один одного. Орано і зараз не може спокійно говорити про нашого дядька. Та ось і Гірка. Як тут усе змінилося!

— Тобі подобається?

— Дуже! Правду писав дідусь. Ти все гарно облаштувала, будинок не впізнати.

— Знадвору не так, як всередині.

— Все роздивлюся!

Пані Боровська та інші слуги були вельми здивовані, коли побачили молоду пару, що наближалася до маєтку, мирно розмовляючи. Усі підозри слуг, що шлюб нещасливий, зникли.

Господарка показала Адаму увесь будинок.

Потім, разом поснідавши, в чудовому настрої вони верхи поїхали до Боровця, де і попрощалися. Адам поїхав далі в Подолін, а Маргіта такою щасливою прийшла додому, якою її не бачили від того дня, як відвідав її пан аптекар.

І дійсно, у чому вони могли різнитися? Вони були ніби створені одне для одного.

Розділ двадцять сьомий

Тихою алеєю Подолінського парку походжав пан Микола Орловський, обдумуючи учорашні враження. Сьогодні він прокинувся з цими думками, і вони схилили голову старого усе нижче і нижче. Раптом із завітчаної тераси почувся чийсь веселий голос. Пан Микола озирнувся і як зачарований застиг на місці: на верхніх сходах, простягнувши руки вперед, ніби намагаючись обійняти увесь це чудовий весняний світ, стояла дівчина. Тонкий її стан облягала біла шокова сукня, прикрашена перлами. Синьо-чорне волосся відтіняло бліде обличчя з легким рум'янцем. На рожевих устах грала щасли-

ва усмішка. Здивування та радість були у її широко розкритих очах, які нагадували ясне південне небо.

Усе у цій дівчині дихало молодістю та весняним щастям. Не боячись замочити у росі туфлі, побігла до квіткових клумб. Вона зірвала два білих нарциси, блідо-рожевий гіацинт і на повні груди вдихнула їх солодкий аромат.

Старий пан не міг відірвати від неї своїх очей. Якою чарівною була ця дочка Сходу! Не дивно, що батько так переживав за неї, свою єдину.

Учора ввечері пан Микола побачив її лише на мить, вона ж його, мабуть, взагалі не помітила.

— Тамаро! — почувся раптом голос маркіза.

Дівчина озирнулася і тут же, як пелюсток квітки яблуні на вітрі, полетіла назустріч батькові й упала в його обійми.

— Як тут чудово! — із захватом скрикнула вона.

— Тобі тут подобається? — Орано притиск дочку до грудей, і на його безрадісному обличчі відбилосся щастя. — Ти задоволена?

— Батьку, чи задоволена я? Я вдячна за те, що ти привіз мене сюди! Тут усе нове — м'який клімат, чудові краєвиди, ці квіти! Я така щаслива!

І тут вона побачила пана Миколу. Орано, прослідкувавши за її запитальним поглядом, узяв доньку за руку і повів донизу, де ще раз відрекомендував своєму шанованому гостеві.

— Я дуже радий, — промовив старий із хвилюванням, — бачити вас такою щасливою, дороге моє дитя. Бог дасть, що ви тут взагалі вилікуєтеся, на радість вашому батькові.

На очах дівчини виступили сльози. Вона схилилася до руки старого і поцілувала її.

— Тепер я більше нічого не хочу, — мовила вона трохи згодом, — як тільки побачить вашу онучку, пане Орловський, яка живе тут десь поблизу.

— Маргіту? — мовив пан Микола, приємно здивований. — Мою Маргіту ви бажаєте бачити? О, це бажання можна легко здійснити!

— Ви вважаєте, пане Орловський, що вона навідається до нас?

— Ні, Тамаро, — похитав головою Орано. — Звичаї заходу вимагають, щоб прибулі першими відвідали сусідів. Пан Орловський нам повідомить, коли ти матимеш змогу відвідати цю милу дівчину.

— Я бажала б познайомитися з нею сьогодні ж або завтра. Це можливо?

— Так, миле дитя! Маргіта будь-коли буде рада бачити Вас, і пан Адам буде задоволений, що ви відвідали його дружину.

У цих словах не було нічого особливого, але пан Микола зауважив, що Орано назвав Маргіту дівчиною, тепер явно відчував незручність. Якийсь час Орано і Тамара мовчали, лише здивовано дивилися один на одного.

— Маргіта — дружина Адама? — поспитала нарешті Тамара. — Чому він нам про це нічого не сказав?

— Він вам нічого не говорив про це? — перепитав пан Микола заклопотано.

— Ні, він згадував про неї тільки як про свою кузину. Коли й його спитала, чи ви неодружені, він відповів, що з вами живе ваша онука.

Ці слова тяжко вразили серце старого. Маркіз це помітив.

— Тамаро, ти забуваєш, що Адам Орловський не був зобов'язаний розповідати нам, чи одружений він, а ми його про це не питали. — Помітивши компаньйонку доньки, він додав: — Наші східні дівчата захоплені цією місцевістю. Може вони шукають тебе?

Тамара подивилася у їх бік.

— З вашого дозволу, я піду до них.

Вона кивнула головою і побігла назустріч молодим дамам, що теж поспішали до неї.

Пани дивилися їм услід, поки вони не зникли у ялинковій алеї. Пан Микола першим порушив мовчання:

— Ваша світлосте, не подумайте нічого поганого про мого онука. Він вчинив неправильно, але він зробив це не подумавши. У всьому цьому винен я. Я хотів, щоб молодята побралися — у мене були на це свої причини. Вони виконали моє бажання. Але так, як вони до цього не зустрічалися і Адам

одразу ж по весіллі відбув у подорож, у них не було часу звикнути один до одного.

— Дякую за пояснення, — промовив Орано. — Я не хотів би підозрювати Адама у нещирості, бо я полюбив його за час нашого знайомства. Тепер я уявляю його становище і не осуджую. Але Тамарі нехай він усе пояснить.

— Нехай це буде для нього покаранням, — сказав пан Микола. — Бо коли ви познайомитеся із моєю Маргітою, самі переконаєтесь, що у нього не було права відмовлятися від неї. А зараз, коли я побачив ваше щастя, мої застереження стосовно вашої улюблениці були марними. Ви мене відпустите до моєї онуки, яка з нетерпінням очікує вістки?

— Якою б приємною не була для мене ваша присутність, я не маю права більше затримувати вас, — мовив маркіз ввічливо. — Я тільки розпоряджуся про сніданок і екіпаж. Однак, маю надію, що не в останній раз мені випала нагода бачити вашу милість у Подоліні.

— О, якщо ваша світлість відвідає мене у Орлові, то я із задоволенням!

Орано вклонився.

Після сніданку, до якого не дочекалися пана Адама, пани ще розмовляли із управляючим Зарканим. Тамара вийшла на балкон і притулилась до обвитої плющем колони. Спокою не давала думка: «Чому Орловський не сказав, що Маргіта його дружина? Хоча ми про це його і не питали, але декілька разів говорили про неї. Чому він цього не сказав?»

Думки її перервалися через появу самого Адама.

— Доброго ранку, ваша світлосте! Я почув радісну звістку і прийшов, щоб разом із вами порадіти! — говорив він, не помічаючи, як холодно зиркнула на нього дівчина. І додав, цілючи простягнуту йому руку: — Я приніс вам вітання від Маргіти.

Маркіза здригнулася.

— Ви були у вашої кузини? — спитала вона його, дивлячись йому прямо у вічі.

— Так, я був у моєї кузини. Але те, що вона для мене більше ніж кузина, вам, гадаю, вже розповів мій дідусь.

— А чому ви мені самі про це не розповіли?

Вона зміряла його з ніг до голови крижаним поглядом.

— Ви дозволите мені перед вами виправдатися?

— Ми з Маргітою розсталися у гніві, і коли ви мене вперше запитали про мою кузину, я сказав вам правду. Наша із нею сварка не дала мені змоги сказати усієї правди. Тепер ви вже не сердитися на мене? — Лице її розпогодилось. — Прошу вибачити мені й дозволити провести вас у Гірку.

Коли через півгодини панове Орловські залишили Подолин, вони везли у Гірку вітання і вістку про те, що завтра можна чекати візиту дам.

Розділ двадцять восьмий

Того ж вечора, коли пан Микола у Подоліні чекав на нових власників маєтку, від Подградського вокзалу від'їхав екіпаж. Пані, яка сиділа у ньому, була елегантно вдягнена і вельми схвильована. Вона то випростувалася й дивилася вперед, то, схиливши голову, прибирала вуаль з обличчя і витирала сльози.

Коли екіпаж зупинився біля воріт Орловського парку, вона узявши валізку, розрахувалася з візником. Руки помітно тремтіли. Екіпаж вже зник, а вона усе ще стояла, притулившись до решітки, немовби збираючись на силі, щоб переступити поріг Орлова.

Та це і не дивно, бо ж біля порогу свого рідного дому стояла жінка, що двічі полишала його; уперше, як щаслива наречена з благословення батька, а удруге, нещасною, сердиною на увесь світ, розлученою жінкою.

А тепер вона повернулася... Що їй тут було потрібно? Прихистку вона тут шукала? Чи була знову обдуреною? Мала надію, що батько змінить свій гнів на милість і прийме її, як доньку? Ні!

Коханий чоловік, що день та ніч переживає за нею, вважав, що вона насолоджується теплим кліматом курорту, куди відвіз її для покращення здоров'я і де залишив її у чудовому

товаристві, у той час, коли йому самому потрібно було повернутися на службу.

Ні, вона прийшла сюди не як обдурена жінка і не як дочка, що визнала свою провину, а як нещасна мати, що скучила за своїм нещасним сином.

Коли страх і зневіра переповнили її серце, вона поборолла свою гординю і поспішила в дорогу. Сподівалася, якщо навіть розлючений батько не буде милосердний, він усе ж таки скаже правду про стан сина. Усі свої надії вона пов'язувала з Орловим. І ось нарешті вона перед власною домівкою, а переступити цей поріг у неї не вистачає сил — спогади її надто сильно розхвилювали.

Нарешті баронеса Райнер відчинила ворота, і як Наталія Орловська, попростувала до будинку. Вона мала надію піднятися одразу ж до пана Миколи, одначе привітання служки зупинило її у напівтемному коридорі.

— Де пані? — спитала вона із ледь стримуючи тремтіння у голосі.

Ноги її підгиналися від хвилювання і вона зіперлася на перила.

Служці довелося двічі повторити, що старий господар у Подолині, а молода хазяйка у Гурці, і що вони цього тижня навряд чи повернуться, лише тоді Наталія зрозуміла почуте. Він ще перепитав, чи пані хоче зайти до будинку, і хотів покликати економку. Але Наталія кивнула головою, здивованим поглядом окинувши коридор, обернулася і вийшла.

Повільно дійшовши від будинку до воріт, вона зачинила їх за собою, і втрачаючи останні сили, сіла на кам'яні сходинки. Надія зникла, сили залишили її. Вона навіть не могла плакати, її очі дивилися просто у порожнечу. Якби із грудей не вирвався стогін, то могло здатися, що вона померла.

Вона ризикнула усім: сімейним щастям, сімейним затишком, власним слабким здоров'ям — і усе це було даремно. Наталія лише зараз відчула, що привело її сюди не тільки бажання взнати що-небудь про Микольчика — вона мала надію знову припасти до грудей любого батька і цим заслужити його прощення.

А від рідної домівки віяло холодом та пусткою. Інша б на її місці могла звеліти відчинити для неї кімнату для гостей чи покликати когось з рідні. Але баронеса Райнер цього не могла. Не можна, щоб її хто-небудь тут бачив як прохачку. Треба було іти. Але куди?

Для цієї хворої слабкої жінки, що звикла до зручностей, Орлів був надто далеко від залізничної станції і від містечка. Навіщо вона відпустила екіпаж! Але хто міг знати, що, повернувшись після довгих років до свого родового маєтку, вона навіть не зможе тут переночувати? Як це було образливо!

Вона підвелася, ще раз глянула крізь сльози на будинок і пішла назад, до Подграда. Було вже пізно, на небі сяяв місяць. Шлях, яким вона багато разів проїздила своїм екіпажем або верхи, і по якому дотепер не ходила пішки, здався баронесі Райнер занадто довгим.

Коли до містечка було зовсім близько, сили вичерпалися. І якщо до цього часу вона раділа, що не зустріла нікого із знайомих, то тепер мріяла, щоб хто-небудь її підтримав добрим словом. Погляд її зупинився на освітленому вікні самотнього будиночка, у садку якого була лавка. Сівши на неї, вона подумала: «Відпочину трохи і піду шукати, де б переночувати».

Раптом вона здригнулася: через відкриті двері будиночка долинали чудові молоді голоси:

*Душа! Чи знайдеш ти у світі домівку рідну?
І хто тобі тут дасть і мирний прихисток, і спокій?
Притулку, де зло не торкнеться до тебе,
Не може світ цей обіцяти.*

Наталія притулилася до стіни, сльози покотилися по її щокам.

*Ні, ні, ні! Він нам чужий;
У небесах лиш справжній спокій...*

Спів урвався, акомпанемент долинав наче здалеку. Гнана невимовною тугою, вона увійшла до маленької вітальні й сіла

на той стільчик, на якому кілька тижнів тому сиділа її донька, й зрозуміла, що Христос їй ще не відкрився.

А баронесі Райнер Він хіба відкрився? Хоча б хто-небудь питав її, чи вірить вона у Нього? Будучи католичкою, вона вийшла заміж за лютеранина, ім'я Ісуса Христа ніколи в його домі не згадувалося. Потім, у другому заміжжі, вона сама стала лютеранкою, відступивши від релігії своїх пращурів, прийняла зовсім незнану їй релігію чоловіка, про яку інженер Райнер знав лише те, що узагалі не обов'язково у що-небудь вірити або чогось дотримуватися. У цьому він бачив євангелічну свободу. Хто-небудь хоча б раз спитав цю жінку про її віру? Ніхто, хоча Райнерів, як і Орловських, навідувало немало священників для цікавої бесіди.

Вона сама упевнилася, що не варто вірити у святих, у Діву Марію і молитися їм. У неї не залишалося нічого, у що можна було б вірити, окрім неясного уявлення про далекого, великого, страшного Бога, наказів Котрого вона боялася, але Якому вона не мала права молитися. Христа вона знала тільки по образам і фігурам із слонової кістки, бо жодного разу не зустрічала людини, яка б по-справжньому вірила у Нього.

А тепер вона сиділа біля дверей невеличкого приміщення, де проходили збори і слухала спів:

*Тим, що надією на Бога живого живуть,
Він місто на небі святе вготував,
Що сходить у сяйві, для нас, як вінець, —
То житло ріднее й прихисток сердець?
Так, так, так! То житло рідне,
Мені там з святими спочинок навек.*

Скільки років вона не чула словацької мови! Як солодко звучали знайомі звуки улюбленої з дитинства мови! Вона не усе розуміла, але знала, що мовилося про щось прекрасне, чого їй не вистачало і чого вона потребувала. «Ой, чи знайду я спокій? Для мене не буде спокою», — подумала нещасна жінка, заплакавши. Звуки фісгармонії стихли, і ця бідна, загнана, одурена душа із зраненим серцем, почувала молитву, якої ще ніколи не чула.

М'яким, приємним голосом хтось молився про допомогу і світло для бідних, блукаючих без Ісуса душ. Потім той же голос почав читати Євангелію, і дама, побачивши того, хто читав, не зводила погляду з його шляхетного обличчя. Він читав історію про Закхея, який готовий був пожертвувати усім, щоби тільки побачити Ісуса.

Баронеса, зрозумівши, що це текст із Слова Божого, здивовано оглянулася: чи не у церкві вона була. Але проповідь, що почалася після читання, так заволоділа нею, що вона забула про усе навколо.

Проповідник описував, яким багатим та впливовим був Закхей, і що йому усе ж таки чогось не вистачало. У горі він не мав утіхи, радість була недовгою. Він ні в чому не мав нестачі, але тягар власних гріхів згинав його. Від них він не міг відкупитися, і він вірив, що Бог покарає його.

Парубок пояснював усе так ясно, немов би малював долю самої Наталії. Потім він розповів про Господа Ісуса Христа, ким Він був і навіщо Він прийшов у цей світ.

На одній із лав сиділи люди, про яких у Писанні сказано: «Піди на дороги й на загороди, та й силуї прийти, щоб наповнився дім мій». Він пояснював усе так ясно і просто, намагався декількома словами сказати те, що людина має знати, щоб повірити в Ісуса Христа і спастися. Він не знав, що його слухає вельможна пані, яка б його не зрозуміла, коли б він промовляв інакше. І ось він сказав те, що врзалося Наталії в пам'ять: «Син бо Людський прийшов, щоб спасти загинуле, а також і тебе, любий брате, і тебе, любя сестро! Прийдіть до Нього, прийміть спасіння, як Закхей! Амінь».

Далі була коротка гаряча молитва і спів гімну.

Баронеса підвелася і вийшла. Голова боліла від нестачі кисню. У дворі сіла на лавку і спостерігала, як люди тихо розходилися. Але у неї не було сили, та й гордість не дозволяла попросити кого-небудь відвезти її до готелю.

Тут, під відкритим небом, їй стало легше. Бо ж там був Бог, про Якого вона сьогодні уперше почула, що Він так полюбив світ, що віддав Свого Сина Єдинородного, Який прийшов до Єрусалиму, щоб прийняти смерть. Він з'явився Зак-

хею, спас його, а потім Він пішов, щоб умерти за нього і за нас також.

Вона подивилася на небо, але зненацька злякано здригнулася: хтось схилився до неї. Вона побачила обличчя молодого чоловіка, що проводив збори.

— Вибачте, пані, що завадив вам, але я бачу, що ви не місцева. Чи можу я чимось вам служити?

— Так, пане. Ви дуже добрі. — Голос та поведінка молодої людини розчулили її. — Мені до ранку доведеться пробути в Подграді, а я не знаю, де можна знайти пристойний готель, щоб заночувати.

— Доброго готелю тут нема... Але дозвольте мені вам порадити. Сім'я, що мешкає в цьому будиночку, має окрему, добре умебльовану кімнату. Господарі — люди небагаті. Вони були б задоволені, якби ви заплатили їм, як за готель.

— О, я вам вдячна!

Дама підвелася, тримаючись за стіну.

— Вам недобре, пані?

— Так, трохи. Я нещодавно перенесла важку хворобу і тепер я маю ще одне нещастя...

Баронеса безсило опустила голову. Взявши парубка під руку вона пішла за ним у невелику, освітлену місячним сяйвом кімнату. В ній було просто і затишно.

Дама присіла на диван і схилила голову на подушку. Юнак приніс ще одну подушку і обережно підклав її під голову.

— Може покликати вам лікаря?

— Лікаря? — перепитала вона злякано, а потім гірко всміхнулася. — Для мене немає ліків, так само як для Закхея...

— Ви сказали, що у вас нещастя... У такий час люди часто забувають про їжу. Може ви через це ослабли?

— Так, я від ранку не мала і крихти у роті. Якби ви принесли чашку кави або чаю для мене, я була б вам вдячна.

— Якщо дозволите, я зараз замовлю.

Коли юнак вийшов, баронеса намагалася підвестися, але їй це не вдалося. У голові шуміло, а перед очима плавали чорні кола. Це пройшло, коли вона знову лягла. До того ж,

нестерпно боліло серце. О, від цієї напасті вилікувати її неможливо!

Принесена гарною дівчиною кава полегшила страждання баронеси. За допомогою тої ж дівчини, що не зводила цікавого погляду з незнайомої дами, баронеса лягла у постіль. Вона почула, як дівчина скрикнула:

— Пане Урзин, ідіть будь ласка сюди! Може таки покликати лікаря?

— Мені не потрібен лікар із Подграда! — ледве видушила баронеса. — Мене впізнають, а я не хочу цього.

Із острахом дивилася вона на юнака, що в цей час заходив до кімнати.

— У мене є товариш, приїжджий лікар, який тут нікого не знає. Він тільки сьогодні приїхав сюди. Я його і покличу.

— Ви такий добрий. Видно, що Ісус із Назарету ваш Господь.

Дама стиснула руку парубка, що схилився до неї.

— Так, Він мій Господь, але не тільки мій. Він хоче бути і вашим Господом. Він вас любить. Він може і нещастю вашому допомогти і зцілити ваше зранене серце. Але не могли б ви мені сказати, що з вами сталося?

Ще ніколи чужа людина не говорила так співчутливо із баронесою Райнер. Серце її було наповнене болем, їй потрібно було зняти цей тягар, щоб воно не розірвалося.

— У мене є син, якого я довгі роки не бачила. Я дізналася, що він серйозно хворий. Я приїхала, щоб дізнатися про його стан. Але людей, з якими я хотіла поговорити, не було вдома, — сказала вона, важко зітхнувши.

Юнак зблід. Він поглянув на золотаве волосся баронеси, на її тонкі, правильні риси обличчя. Вони нагадували йому ще два обличчя: одне з них, бліде, наче прозоре, було схожим на обличчя цієї дами, як дві краплі води.

— Пані, — прошепотів він після короткої внутрішньої боротьби, низько схилившись до неї, щоб вона його могла чути, — Микольцо Коримський тільки сьогодні повернувся. Він ще не надто здоровий, але я вірю, що Ісус Христос вилікує його. Не хвилюйтеся про нього.

Очі її широко розкрилися.

— Ви його знаєте?! Ви бачили його?! Ви не помиляєтесь?! — скрикнула вона, то радіючи, то страхаючись.

— Ні, шановна пані, не помиляюся. Я щасливий назвати вашого сина своїм товаришем. Близько години тому, я говорив з ним.

— Мій Микольцю! Мій Микольцю! — скрикнула вона і заридала.

Юнак і дівчина у цей час гаряче молилися. Коли вони підвелися з колін і нахилилися до неї, баронеса уже спала.

— Ви лікаря покличете, пане Урзин? — спитала дівчина стурбовано, поправляючи подушки баронеси.

— Ні, Анничко, Ісус Христос зцілює і без ліків, а ми з тобою помовчимо чи не так?

— Так, пане Урзине, я не видам цю бідну, нещасну жінку.

— Моліться за неї, сестро... І за мене, також.

— За вас, брате Урзине? Чому? — вона здивовано глянула на нього.

— Бо мені потрібно багато сил, особливо сьогодні. Добраніч!

Давно вже молодий провізор пішов, а молода дівчина усе ще думала про його слова і згадувала його голос, як він зблід, коли нахилився над дамою і довго розглядав її обличчя, наче хотів просити у неї прощення. Але чому?..

«Що за думки, — відігнала вона їх від себе. — Чому це пану Урзину просити вибачення у баронеси Райнер?»

Розділ двадцять дев'ятий

Була казкова весняна ніч, повна світла і тіней. Місяць освітлював не тільки долину Подолина. Сріблом своїх променів він залив Подград. Наче зачаровані виднілися руїни старої фортеці. Місячне сяйво грало на баштах, церквах та будинках містечка, віддзеркалювався у хвилях в'юнкого струмочка, особливо яскраво освітлюючи замок Орлів.

Біля почорнілих від часу фортечних мурів, стояв схрестивши руки на грудях молодий росіянин.

Однак чи він це був? Його юнацьке обличчя повністю позбулося попередньої свіжості. На ньому було видно біль, зазвичай схований від людського ока.

Юнак вже довгий час так стояв, зосереджено вдивляючись в освітлене місячним сяйвом приміщення. Мабуть, так пройшло б немало часу, якби тишу не порушив м'який голос:

— Ось я, пане Лермонтов.

Здригнувшись, юнак, швидко обернувся і так само швидко простягнув руку.

— Я вже не мав надії, що ви прийдете, — промовив він глухим голосом. — Та й взагалі, було егоїстично з мого боку просити вас прийти сюди. Вже глибока ніч, вам потрібен спокій, вибачте мені, будь ласка.

— Ми обидва відпочинемо, коли душа ваша отримає світло.

— Що ви кажете, Урзин?

Запитання прозвучало майже холодно. Росіянин деякий час поборовся із хвилювання.

— Я вважаю, що ваша душа поранена смертельно і вкрай потребує миру і втіхи.

Молодий лікар подивився Урзину в обличчя:

— Ви вважаєте, що я вас саме для цього попросив сюди прийти? Ви, мабуть, не так зрозуміли прочитане — промовив він ще холодніше.

— Нічого я не думаю дурного, пане Лермонтов, щоби це могло вас образити. Ви попросили, щоб я прийшов. Я б із задоволенням прийшов би і раніше, але Микольцьо хотів зі мною поговорити. Він тільки недавно заснув.

— Тільки зараз? — злякано перепитав молодий лікар. — З ним все гаразд?

— Слава Богу, так. Він зараз спокійно спить. Я маю надію, що вже завтра відновить сили, і ви тоді спокійно зможете продовжити свою подорож.

Лермонтов швидкими кроками пішов до стіни фортеці. Потім він вернувся до Урзина.

— Урзине, я... — Його очі дивно заблищали. — Я не можу далі із ним іти, повірте мені. Якби ми ще залишалися тут! Але туди — ні! Порадьте мені, що робити, як мені виїхати.

Для цього я вас сюди і покликав. Я такий схвильований і не можу тверезо думати. А ви завжди такий спокійний. Вам, мабуть, не знайома та боротьба, що зараз відбувається у моїй душі. Так дайте мені пораду...

Після короткої мовчанки провізор підвів голову, їх погляди зустрілися.

— Пане Лермонтов, наш Господь і Учитель говорить: «Оце Моя заповідь, щоб любили один одного ви, як Я вас полюбив! Ніхто більшої любові не має над ту, як хто свою душу поклав би за друзів своїх. Ви друзі Мої, якщо чините все, що Я вам заповідую».

Шановний пане, Миколка Коримський потребує вас. Він ще надто кволий, щоб витерпіти біль, яку спричинила зруйнована надія. Ви йому пообіцяли поселитися у цій долині, і йому це принесе велику радість. Безумовно, обіцянка ця була дана тоді, коли серце було наповнене надією. На сьогодні все трохи не так. Бути тут вам дуже тяжко. Страх перед боротьбою і стражданнями жене вас геть звідси. Але повірте мені, якщо у вас є співчуття, то обставини і середовище можуть його пом'якшити, але воно буде з вами скрізь. Куди б Ви не пішли — його потрібно нести із собою і переборювати. Лише той здобуває перемогу, хто до кінця лишається на полі бою і чесно бореться.

Він замовк. Тільки вдалині, унизу під замком, почувалася журлива пісня солов'я.

— Ні, Урзине, ви не повинні вважати мене боягузом, — заперечив молодий росіянин. — Я не хотів би, щоб ви мене не так зрозуміли. Коли дізнаєтеся правду, ви самі скажете, чи можу я тут лишатися чи ні. Але я повинен вам сказати таке, чого б я ніколи не сказав іншому. Оскільки ви з Микольцем у листах перейшли на «ти», то і ми перейдімо на «ти». З товаришем легше усім ділитися. Ти згоден?

— Добре, якщо ти вважаєш мене гідним своєї дружби і якщо мої нестатки тому не завада.

— Не будемо про це говорити.

Юнаки обнялися. Потім Лермонтов показав на Орлів і схвильовано почав оповідати:

— Ти бачиш цей маєток?

— Бачу.

— Тобі доля сім'ї Орловських відома? Ти знаєш, скільки дітей було у теперішнього господаря Орлова?

— Так, двоє синів і одна донька.

— Тоді ти знаєш, що пан Микола мав нещастя вигнати свого молодшого сина із родового гнізда?

— Вигнати з дому? — Гірка усмішка почулася у нічній тиші.

— Коли власний батько вказує на двері, ти також «добровільно» підеш. І якщо він заборонить тобі коли-небудь з'являтися йому перед очі, то ти «добровільно» не повернешся додому. Чи повіриш ти, що людина з таким добрим лицем вигнала сина на погибель? Одначе, ти також маєш знати, чому він його вигнав, у чому був його великий злочин. Через те, що він симпатизував нам, росіянам, що у нього був товариш серед нас, росіян, і що він одружився із росіянкою. Жахливий злочин, чи не правда? До цього додалося, що московка була євангельської віри і заміж вийшла з тією умовою, що й він стане таким. І він це зробив заради неї. Цього гаряча польсько-католицька кров батька не мала змоги витерпіти, і тому він його вигнав.

— Але щоб тобі було зрозуміліше, — Лермонтов обома руками пригладив своє волосся, присів на скелю і обхопив руками коліна, — прізвище товариша Фердинанда Орловського було Лермонтов. Він належав до багатой і поважної родини. Один із членів цієї сім'ї був великим поетом. Прадід Лермонтова довгий час був на службі у коронованих князів Німеччини і прийняв там євангельську віру. В його сина був хрещений із князів Німеччини, то уряд і церква, коли той повернувся до Росії, претензій до нього не мала. Таким чином, сім'я ця стала євангельської віри і дотримувалася її. Це були лютерани, я знав таких в інших краях: у них було більше пізнання, більше совісті, ніж у греко-католиків, але Ісуса Христа вони не знали.

Сестра Лермонтова усім серцем була прив'язана до своєї церкви. Вона була ніжною, доброю, красивою; але любила мир, товариство, танці, музику, театр і багато чого іншого.

Якось на балу Фердинанд Орловський закохався у неї, і був згоден змінити свою віру, прийняти віру лютеран, бо інакше вона не була згідною вийти за нього заміж. Коли Орловський став його зятем, Федір Лермонтов працював і продовжував працювати далі над поширенням російсько-польської спілки. Тепер же вони стали соратниками у справі, для поєднання ворогуючих слов'янських народів. З цією метою Фердинанд після одруження був посланий на чверть року до Польщі. Звідти він повернувся на батьківщину, щоб, по можливості, залучити і батька до цієї справи, і розповісти йому про одруження. Що з ним сталося потім, ти знаєш. У Польщі він перебував майже шість тижнів; одинадцять тижнів не бачився він із коханою дружиною. Повернувся він не досить щасливим, одначе він мав надію знайти спокій у родинному колі. Але у його домі сталася жахлива подія...

Я думаю, ти чув про штундистів. Маленька община прихильників цієї «секти», як її у світі називають, і переслідують, давно вже існувала у тому містечку, де знаходилося маєток сім'ї Лермонтових.

Фенічка Лермонтова ненавиділа їх так само, як і всі інші. Але сталося, що на першому тижні після від'їзду Фердинанда помер один із штундистів, залишивши молоду дружину. Повертаючись із прогулянки, Фенічка стала свідком похорону. Покора перед Господом, упевненість у вічному житті, про які промовляло кожне слово простого старого, що проповідував біля могили, з такою силою захопили її, що нею заволоділо сильне бажання дізнатися більше про цих упосліджених людей. Наступного дня була неділя. Увечері вона пішла на збори до штундистів. Я скажу її власними словами: «Вони навчили мене пізнати і полюбити Ісуса Христа. Вони показали мені, що я на хибному шляху. Я висповідалася, прийняла Христа і звернулася усім серцем до Бога. Усе це сталося протягом трьох днів. Бо як тільки я пізнала Істину, я тоді ж прийняла Христа, і Він дарував мені велику любов до Нього. Я могла залишити все, окрім Нього».

Слідом після неї покаявся і Федір Лермонтов. Коли повернувся Фердинанд, вони обидва були на іншому березі, ос-

кільки він не забажав «перейти Йордан», то залишився один. Фенічка не хотіла більше мати нічого спільного із світом і відмовилася від усього. Ані прохання, ані погрози чоловіка та інших родичів не змогли змусити її утриматися від читання Слова Божого, від відвідувань штундівських зібрань і розповсюдження християнської літератури серед народу. Її брат допомагав їй в усьому.

Після того, як погляди Федора Лермонтова повністю змінилися, він намагався внести їх до таємної спілки, але його виключили.

Можна легко собі уявити, що тепер відчував Фердинанд. Він бачив, що незважаючи на те, що Фенічка прийняла нову віру, її кохання до нього посилилося і окріпло. Але він знав, що вони вважають його загиблим, поки він не покається. В його серці з'явилася ненависть до них. Хто його судить? Він любив світ і бажав жити у світі — вони ж відмовилися від нього і жили для Христа. Між ними утворилася непереборна прірва, яка не зникла навіть після народження первістка.

Дійшло до того, що вони почали думати про розлучення. Спочатку пішов Федір, вважаючи, що якщо сестра залишиться із чоловіком, вони швидше помиряться. Але нічого з цього не вийшло. Одного ранку Фенічка знайшла листа, сповненого образ, у якому ображений чоловік прощався із нею. Він повідомив, що від'їжджає до Польщі, щоб продовжувати роботу в організації. О, це був дуже сумний лист!

Після цього почалися гоніння на штундистів. Маленьку общину розігнали; багатьох забрали до тюрми, інших — до Сибіру, або на Кавказ. Звинувачували також дружину Фердинанда, яка намагалася спасти одного із старших братів общини. Ніхто із родини не заступився за неї, і вона опинилася під слідством. Волею Господа її звільнили, але за розповсюдження антиправославних трактатів її вислали з рідних країв. Брат продав маєток за півціни, майно ж її судом було конфісковане. Він узяв сестру до себе до Відня. Вона прожила недовго, померши від застуди, що отримала у тюрмі. Її сину було років п'ять.

Аурелій замовк. Із грудей вирвалося тяжке зітхання.

— Хоча його мати померла, коли йому було біля п'яти років, вона його навчала любити Ісуса! Як він їй обіцяв жити тільки для Нього! Але він не дотримався обіцянки. Лише заклавши очі, він бачив перед собою її миле ніжне личко, очі, що сяяли небесним світлом. Але навіщо про це говорити? Хлопчина після смерті своєї матері залишився у дядька, який виховав його і дав освіту. Дядько помер дванадцять років тому від інфаркту, коли писав листа каторжанам на Кавказ, якого один із друзів мав доставити туди.

Хлопчик залишився один. Про долю свого батька він нічого не знав. І тільки по смерті дядька, який залишив небожу значну частину свого маєтку, він разом із документами про спадок отримав папери матері і дядька. З них він дізнався, що його батько через три роки після розлучення з матір'ю потрапив до рук поліції і після року слідства був засуджений на поселення в холодному Сибіру. Однак друзі, і серед них автор записки, допомогли йому утекти до Англії, де сліди його загубилися. «Бідний Фердинанд! — писав у щоденнику Федір Лермонтов. — Якби батько не зачинив перед ним дверей, він би зміг утекти до нього і спасся. А так він, напевне, загинув у злиднях, бо був дуже гордим, щоб отримати допомогу від друзів».

Так, тепер я все розповів. Ти і зараз скажеш, що я, син Фердинанда, боюся, знаючи правду, соромлюся близькості з цією людиною. Або ти вважаєш, що інший на моєму б місці був здатен щоденно спілкуватись із ним і його онуком Адамом, який сьогодні чи завтра стане власником маєтку, коли батько мій загинув у бідності?

Я дуже щасливий, що Микольцьо — мій двоюрідний брат, а Маргіта — моя кузина, Коримський також родич. Але я відчуваю ненависть до Орловських. Мені щоденно потрібно зустрічатися з ними, я повинен бути уважним і привітним, спілкуючись з людиною, яка принизила мою матір і мого батька, вигнала його із маєтку на загибель. Якби він із Орлова пішов не з такою гіркотою, усе могло бути інакше!

Якщо залишуся, то обставини сьогодні чи завтра змусять мене відвідати пана Миколу Орловського в Орлові. Як ти це собі уявляєш? Ні, ніколи! Мені потрібно піти. Лише тоді я

міг би залишитися, якби міг цьому жорстокому чоловіку кинути в обличчя, що він згубив мого батька. Одначе, цього я не можу зробити через Микольця і Маргіту, і ще те, що він подумав би, що я хочу, щоб він дав мені своє ім'я. Але ні! Хоча я і ношу прізвище «Лермонтов», то тільки тому, що мене усиновив мій дядько, мені дороге ім'я моєї матері, і я ніколи не поміняю його на інше. Як він ненавидить все російське, так я ненавиджу усе польське. І я ніколи не стану поляком!

— Мирославе, допоможи мені залишити Микольця перш ніж ми приїдемо в Гірку, перш ніж я зустрінуся з Орловськими, бо у мене нема сил перед ними приховувати свої почуття.

По цих словах Лермонтов упав на коліна і закрив обличчя руками.

Урзин провів рукою по його густому волоссю і поцілував у лоба. Цей ніжний вияв любові заспокоїв його.

— Аурелію, брате мій, — мовив провізор, — ти знаєш, які почуття наповняли серце твоєї матері, коли вона була живою?

Лермонтов здригнувся.

— Одне лише бажання було у неї: щоб я пізнав Бога і полюбив Того, заради Якого вона усе залишила.

— Дозволь мені сказати тобі: якщо у твоєї матері було таке бажання і якщо вона заради Христа стільки страждала, то я зробив би усе, навіть життя не пожалів би, щоб виконати це бажання і довести на ділі, що її Господь — мій Господь і що я Його люблю і Йому підкоряюся.

— Мирославе, як це стосується моєї ненависті?

— Ось як. Якщо твоя матір проявила стільки любові до Господа, тому що її серце було наповнене любов'ю Божою, то я не вірю, що вона не вмiла прощати. Чи ти думаєш, що вона не пробачила б пана Орловського?

— Вона? Вона б молилася, як Степан: «Не залічи їм, о Господи, цього гріха»!

— А син її зараз ненавидить там, де б вона проявила любов.

— Мирославе!

— Я впевнений, якби твоя мати була зараз серед нас або мала змогу спуститися на землю з неба, вона б охопила твою шию своїми руками і промовила б: «Іди, сину мій, і покрий любо-

в'ю свою ненависть. Якщо ти так зробиш, то доведеш, що ти гідний моєї любові і моєї жертви. І пам'ятай, сину мій, що тому, хто уміє прощати, завжди краще, ніж тому, кого прощають».

— Припини, Мирославе, припини, будь ласка! — відмахнувся молодий росіянин. — Хто уповноважив тебе говорити зі мною про те, як би вона зробила? Ти її навіть не знав; але ти знаєш Його — Того, Хто був усім її життям.

— Так, я знаю Його. Але і ти не можеш сказати, що ти не знаєш нашого доброго Господа, Який зробив щасливою твоєю матір, не дивлячись на всі втрати. Який і тобі приготував таку життєву дорогу, щоб ти почав шукати Його і мав змогу відпочити на Його грудях. Не зволікай, не сумнівайся, прийди до Нього! Чи ти хочеш озлобитися як і твій батько? Не думай, що пан Орловський винен у тому, що той загинув. Якби він покався і признав Бога, він би може б і пішов з тобою й твоєю матір'ю у Сибір. І був би там щасливим. Я не осуджую твого батька, ні! Мені жаль, але я маю сказати, що він залишив тебе і твою матір через Христа, з ненависті до Нього. Згубила його не жорстокість земного батька, а власна жорстокість проти Отця Небесного. Але чого про це говорити? Хто з нас може знати милість Божу? У Нього тисячі шляхів; хто знає, чи не привів він одним із них твого батька до покаяння і визнання Ісуса Христа? Можливо, він зараз дивиться зараз із небесних висот разом із твоєю матір'ю на тебе?

— Ти думаєш?

Лермонтов підскочив і став вглядатися у зоряне небо.

— Ти віриш?

— Я хотів би вірити, що вони там поєдналися і щасливі. Якби я у це міг повірити, я зміг би його простити.

— А чому ти не можеш повірити? Хіба Бог — не любов? Хіба він не чудотворець і не всемогутній?

— Так, напевно, так... але усе ж таки... А проте, чому б мені не радіти з цієї думки? Хто мене зможе переконати колинебудь у зворотному? Дякую тобі, Мирославе, за цю пораду. Але я повинен сказати тобі про інше. Душа моя заблукала і далеко відійшла від Бога — до самих воріт повної зневіри. Я звинувачував Христа, що через Нього батьки мої стали

такими нещасними. Серед інших паперів мені дістався й Новий Завіт моєї матері. Я прочитав усі підкреслені нею місця і зауваження на полях. І повинен зізнатися — я пізнав Христа. Я просив вибачення за мої гріхи. Я просив Його не допустити, щоб я уподібнився своєму батькові. Одначе повністю віддатися Йому я не зміг, тому що, по-перше, я сам повинен пробачити. Це була важка боротьба, і вона зробила мене доволі нещасним, тим більше, що я переніс її один. Тепер я повинен простити Орловського. І маю надію, що Господь Ісус Христос прийме мене і дасть мені мир.

— Так, Аурелію, зроби це зараз! Нащо відкладати, нащо позбавляти себе внутрішнього миру? Помолімося разом!

— Зараз? — Лермонтов сахнувся. — Але я не відчуваю, що я вже пробачив. Я ще не можу...

— Власними силами ти цього ніколи не зможеш. Скажи зараз Господу, що ти хотів би, але не можеш пробачити. Попросімо, щоб Він допоміг тобі в цьому, і ти побачиш, що так і буде.

Урзин опустився на коліна. Після короткої внутрішньої боротьби Лермонтов наслідував приклад товариша, і до неба піднеслися дві молитви, на які могла бути лише одна відповідь: «Тож буде тобі по вірі твоїй».

Від руїн відійшли удвох. Раптом один з них зупинився.

— Мирославе, я дякую тебе від щирого серця. Якби ти знав, що зараз я відчуваю, коли після шаленого буревію у мої душі панує спокій!

— Ну, як тепер допомогти тобі піти звідси?

— Піти? Ні. Ти сказав, що переможцем стають тільки на полі бою. Я хочу стати переможцем. Твій і мій Господь, Якому я віддався, допоможе мені.

Розділ тридцятий

Та ж ніч, що підслухала розмову двох молодих людей про печальну долю одного з них, не дала заснути ще одному чоловіку, який сидів за столом у робочому кабінеті і розбирав папери. Коли не спиться, людина шукає, чим зайнятися. Пан Коримський, — а це був саме він, — також не

міг заснути, і тому шукав спосіб відігнати геть тривожні думки. У руках Коримського була пачка старих пожовклих листів, яку він дістав із нижньої шухляди. Стрічка, що перев'язувала пачку, розв'язалася, і на його колінах розсипалися листи. Один із них він зловив рукою, поглянув на нього, як дивляться на річ загублену, забуту і несподівано знайдену.

Відомо, що чим неприємніший лист, тим більше зацікавлення він у вас викликає. Так було і з паном Коримським. З явним виразом небажання він почав читати листа:

«Пане Коримський!

„Шановний” сказати не можу, бо нема в мене поваги до вас, яка була у мене до того часу, поки ви мені не показали, як в вас помилявся. Ви скористалися моєю довірою. Не думайте, що я вас осуджую. Я знаю, що ви у своєму щасті не будете звертати уваги на закиди батька, дитину якого ви загубили. Винуваті не лише ви, а й я. Як батько, мабуть, мав краще охороняти свій скарб і не бути таким довірливим. Такого гріха я від вас, скажу чесно, не чекав...

Я вас не звинувачую у тому, що ви зламали серце моєї доньки тим, що дали розлучити себе із нею. Цього і треба було чекати. Безталанна Людмила Боринська, донька бідного сільського вчителя, безумовно не була парою для багатого дворянина Коримського. У світі так прийнято. Але навіщо ви позбавили її честі та незайманості — тих коштовностей, які бідну дівчину роблять багатою? Навіщо ви змусили мою доньку до такого гріха?

У той час, як я пишу ці рядки, моя Людмила перебуває між життям та смертю. У мене лише одне дитя, але я змушений просити у Господа, щоб Він навіки закрити очі, які з вашої провини від сорому завжди мають дивитися униз. Переді мною у колиці лежить маленьке безневинне дитя, якому вона дала життя і дивиться на мене, неначе хоче спитати: «Навіщо мені вже наперед приготований сором та страждання? У чім моя провинна, що мені належить не бачити батьківської ласки?»

Не думайте, що я вам пишу для того, щоб нагадати про вашу дитину. О ні! Я ніколи не дозволю, щоб ваша дитина

прийняла від вас милостиню, якщо вона залишиться живою, у чому я маю великий сумнів. Він занадто рано з'явився на світ і дуже слабенький. Але якщо він лишиться живим, я б до ліктів би зітер собі руки на роботі, аніж дозволив би йому прийняти від вас кусень хліба.

Пишу я до вас лише тому, щоб у вашому новому щасті з вашою красивою, невинною і доброю дружиною, яка не знає про вашу нищість, яка не дотримується великої заповіді, що ви легко можете забути про свій гріх і ніколи не покаяться перед Богом. Тому я вам пишу і раджу зробити це. Тому що впаде покарання, і щастя ваше закінчиться.

Я маю право проклясти вас, одначе я цього не зроблю. Знаю, що ви не будете щасливим ані у шлюбі, ані з дітьми, якщо Бог вам їх пошле. Радості у вас із ними не буде. Або ж, якщо у вас і буде радість, то Бог забере її. Так він помститься за вашого первістка, невизнаного сина!»

Лист із майже нерозбірливим підписом було написано більше, аніж двадцять років тому. Рука, що писала його, давно тліла в землі. А що ж сталося із тією нещасною жертвою, про яку тут говорилося?

Коли у ті далекі часи цей лист дійшов до адресата, молодий чоловік, осліплений коханням до прекрасної жінки, прочитав його. Безумовно, воно справило певне враження. Коримський намагався знайти наречену, яку так підступно обманув. Але пошуки були марними. Він переконав себе, що вона померла і слабенька дитинка також, тому припинив пошуки. У власному щасті ми швидко забуваємо горе інших, і Коримський його також забув.

Але почалися сварки між молодятами. Дружина дізналася, що у її чоловіка до весілля була наречена, а люди плели язиками, що він і до цього часу підтримує гріховні зв'язки із нею. Вона повірила чуткам, покинула його і більше до нього не повернулася.

З того часу минуло багато часу і чоловік, що читав сьогодні цей лист, вже не був засліплений пристрастю. Тепер він побачив у листі те, на що не звертав уваги раніше, — на пророчі слова: «У шлюбі у Вас щастя не буде і з дітьми також, а

якщо і буде, то Бог забере його». Хіба не так воно сталося? Збулося страшне пророцтво. Шлюбне щастя випарувалося, як сон. Улюблена донька довгі роки змушена була жити вдалині від батька і тепер, коли вийшла заміж за Орловського, не могла часто з ним бачитись. А син?..

Коримський підпер голову руками. «Микольцю, мій Микольцю!» — простогнав він. Правда пронизала його, як гостре сталеве лезо. Очі його прозріли. Більше двадцяти років Коримський не відчував за собою провини. Більше шістнадцяти років він вважав себе страждальцем, з яким вчинили несправедливо і який з холодною гординою відвернувся од людей, що посміли чимось йому дорікати. У світі він проводив бездоганне життя і тим довів, що він чесний. Так, і він сам у це вірив, а ось зараз старий пожовклий лист показав йому, що він насправді був негідником, який згубив невинну дівчину. Він згавбив на все життя свого первістка, якщо той живий, і його син ніколи не пізнає батьківської любові й піклування.

Людина, яка згрішила проти шостої заповіді, ніколи не відчуває любові до нещасного доказу свого гріхопадіння. Але кров рідна — не водиця, і інколи заявляє про себе там, де найменше про це думаєш.

Молодий Манфред Коримський знав, що сина Людмили він ніколи не зміг би привести до Наталії Орловської, навіть якби Людмила була б мертвою. А це ж було його дитя! І перед світом він цього не зміг би зробити, тому що постраждала б його честь. Світ не карає блуду, він вимагає тримати все в таємниці. Аби усе було покрито, тоді все буде гаразд!

Коримський посивів передчасно від переживань за єдиного сина Наталії, і відчув гаряче бажання дізнатися про долю невизнаного сина. О, якби він був живий! Бо ж, якщо син Людмили мертвий, то збудеться погроза батька Людмили і син Наталії помре!..

Коримський підскочив. «Потрібно ще раз узятися за пошуки! Я маю впевнитися, що він живий, і тоді...»

Він склав листа, засунув його до кишені, зібрав розсипані навколо папери. Серед них він знайшов корінець від грошового переказу, на зворотному боці якого відправник дякував

за те, що пан аптекар так довго чекав і що він радий розраховуватися із ним.

Безталанна людина! Він чесно повернув гроші, які колись узяв в кредит і за рахунок яких зміг придбати власний будинок. Але коли Коримський зможе повернути йому те, що він у нього забрав? Ніколи! Як у ближнього свого вкрадеш пшеницю з поля, то може вирости інша; якщо спалиш його будинок, він побудує інший. Але якщо збездістити людину, забрати його чесне ім'я, стерти усмішку з його обличчя — то це виправити неможливо.

* * *

Коримський закрив письмового стола, приліг на диван і занурився обличчям в подушки. Він ховав своє обличчя від самого себе, щоб навіть ніч не бачила, як воно почервоніло. Бо ж, коли він промовив до себе про те, що хоче знайти втраченого сина, якщо той ще живий, і перебрав у голові, що ще б мав би виправити, він раптом уявив собі, як його син стоїть перед ним. Його син носив перед світом печать сорому на своєму чолі. Але чийого сорому? Що син може зробити проти гріха батька, який так легковажно прирік його на зневагу і презирство?

У цьому світі справедливість проявляється дуже дивно. Перед грішним батьком люди знімають капелюха; у безневинного сина кидають каміння. А Бог — Отець сиріт і покинутих — усе бачить і чує, і воздає. Так Він зробив і з цим чоловіком, вклавши в його душу черв'яка невмираючого. Хто окрім Нього, зміг би його умертвити?

Розділ тридцять перший

Ледь розвиднілось, коли Микола Коримський прокинувся, підкріплений цілющим сном. І оскільки не було нікого, хто б йому в цьому перешкодив, то вже за четверть години він, вдягнений, стояв у коридорі. Навколо ще було тихо. Поспішаючи через двір до обширного саду, чув, як робітники годували корів і коней.

Тиша і самотність цілюще діяли на юнака. Заспокоєний, він гуляв, вдихаючи аромат іспанського бузку, жасмину, троянд та інших весняних квітів, що умілою рукою були посаджені вздовж стіни фортеці. Над мистецьки посадженими кущами Бог Сам насадив глід, білим цвітом якого вранішнім вітром було засипано сад. Як тут було гарно! Микола завжди любив цей сад, що через своє вдале розташування був краще за будь-який штучно закладений парк. Але такої краси, як сьогодні, молодий Коримський ще не бачив. Коли він був тут востаннє, навколо стелився туман, а потім була жахлива для нього зима. Тепер природа пробуджувалася до нового життя! Але чи тільки природа? Хіба в ньому самому не з'явилося щось нове? Хіба він за цю зиму не навчився не ремствувати в стражданні?

Хіба не цією зимою всі його золоті мрії та майбутні плани були зруйновані? Хіба перед ним не стояла ще одна вкрай трудна задача: без страху дивитися у власну могилу? Так, багато нового було в ньому, а самою новою була думка про потойбічне життя.

«Коли Ви побачите природу в усій своїй красі, — писав Урзин, — тоді уявіть собі, що і наше життя за воротами смерті буде такий же свіжим, прекрасним, без сліз, без хвороб, повне блаженства, світла і яскравих барв. І найбільш дивовижним у ній буде те, що жодні грози не порушать тиші, жодні бурі не пронесуться, жодні тумани не затьмарять небес, жоден іній не уб'є квіти — тому що весна вічна завжди незмінна».

Ці золоті слова так цілюще діяли на хворе серце! Ще раз жити, жити вічно, не тліти, не розпадатися на порошок! «Бо живу Я і ви жити будете!» — повторив юнак упівголоса про себе.

Притулившись до дерева, замріяно дивився на гірські вершини і на небо, що вже почало червоніти. «Христос умер, — думав він далі, — а тепер Він знову живий і більше ніколи не вмере. Але як казав учора Мирослав? «Він умер за тебе і за мене, тому Він має право дарувати мені й тобі життя вічне. Проси Його, і Він тобі його дасть. Вічне життя починається вже тут, на землі, так само, як у природі взимку».

Вона видається мертвою, але в ній прихована невидима сила для пробудження до нового життя, що й бачимо навесні».

Юнак схилив голову, і з глибини його серця, після тижня боротьби пітьми із світлом, піднеслася перша молитва:

«О, Ісусе! Помилуй мене і даруй мені нове, вічне життя! Амінь!» Вітерець зашумів у вишні, що квітла над ним. Одна з її гілочок торкнулася блілого чола юнака. Він відчув цей ніжний дотик усім тілом. Йому здалося, що невидима рука назавжди звільнила його від страху перед смертю. Підбігши до найближчої кам'яної лавки, сів на неї, не звертаючи уваги на росу, дістав з нагрудної кишені Новий Завіт й почав читати. Відкрив місце, де Марія шукала мертвого Ісуса, плакала біля гробу, а потім раділа, як побачила Його воскреслим. Юнак раптом відчув особливу, святую радість, яку здорова людина, далека від думок про смерть, ніколи не відчуватиме.

Потім перегорнув кілька сторінок і ще раз прочитав уже не раз читану під час хвороби історію страждань Христа. І знову почув слова: «Він умер за тебе і за мене!»

Зоря зблякла, зійшло сонце. Починався чудовий весняний день. Під ласкавими променями сонця во славу Творця розцвітуть квіти, але жоден не буде прекраснішим за ту квітку, що ось зараз, напоена росою божественної благодаті, нерішуче розкривала свою чашечку. Це була квітка першої любові до невідомого досі, тільки тепер пізаного Небесного Нареченого.

Відчувши безпосередню близькість Ісуса, Який Сам був життям, юнак підхопився, ніби й не було в ньому тієї тілесної слабкості. Микола став підніматися під гору, усе вище і вище. Раніше, іще хлопчиком, він без будь-яких труднощів сходив на цю стрімку скелю, не було в нього більшої радості, аніж забратися на самісінький верх під стіни старого замку. Зараз він обходив стрімкі стіни, вибираючи більш положисті місця.

На першому виступі скелі він зупинився. У його ніг лежало місто. І раптом він подумав, що так, напевно, Єрусалим лежить у підніжжя Голгофи. Як це раніш він не подумав про це! Яким важким був хресний шлях за чужі гріхи!

«Що зі мною сталося? Як легко я про це думаю, а раніше не хотів і не міг, — роздумував він. — Може від того, що для

мене все це було чужим і незрозумілим? А тепер я в Нього вірю. І мені здається, ніби усе це було тільки вчора.

Учора — смерть Господа, а сьогодні — Його воскресіння. Спаси людський рід від загибелі Бог справді не міг інакше, тільки через смерть Свого Єдинородного Сина».

Від цих думок голова юнака хилилася усе нижче. Він здався собі дуже невдячним. Усе його колишнє веселе мирське життя без Бога і без Христа тяжко давили тепер на його душу. Повільно він спускався зі скелі, і враз на думку йому спали слова: «А всім, що Його прийняли, їм владу дало дітьми Божими стати».

«Звичайно, це так. Бог Сина Свого і для мене послав, а я Його не прийняв. Я міг би бути дитям Божим, як Мирослав, а тепер я — боржник, що навіть голови не сміє підняти».

«Бідна душа, якщо Ісус Христос пробудив тебе, нарешті, до нового життя, то не барися прийти до Нього і прийняти Його дарунок», — шепотіли ялини юнакові.

Раптом звук чийось кроків відвернув його від важких думок. Майже зрадівши, він підвів голову. Микола прагнув поспілкуватися з людиною, тому що в очікуванні доброго, але скривдженого, як він вважав, Ісуса йому було надто самотньо. І от, поміж деревами він побачив Урзина, освітленого сонцем, що сходило. Яка несподівана для обох зустріч!

— Звідки йдеш, Мирославе? — запитав Коримський після привітання.

— З міста, Микольцю.

— Але місто не там, не з того боку.

— Так, я вирішив прогулятися. Не чекав, що ти так рано встанеш. Господь дав тобі спокійну ніч?

— Так, дуже спокійну. Вперше я прокинувся таким бадьорим. А тут, серед весняної природи, мені по-особливому добре. Я повірив у загробне життя і молився. Після цього я відчув таку радість, але тепер... — Микола махнув рукою, — тепер це минуло, і я почуваюся ще більш нещасним.

— Не може бути, Микольцю!

— Але це правда.

— Розкажи мені усе докладно, будь ласка!

Урзин узяв свого друга за руку і повів до садової лави. Вони сіли, і сонце освітило їх своїми золотими променями. У тиші травневого ранку Микола розповідав своєму другові про життя без Бога, про свої честолюбні плани на майбутнє, про сьгоднішні думки там, нагорі, на скелі. Він говорив про Божу любов, про свою невдячність і завершив словами:

— Я почуваюся ще більш нещасним, аніж це було раніше. Я пізнав Істину і засудив сам себе. Я загинув! Я бачу, що все втрачено.

— Так, Микольцю, усе. Усе, крім Ісуса Христа, — мовив Мирослав. — Твоя безневинність, твоя справедливість, твій добрий характер, твої плани на майбутнє, твоє честолюбство, все твоє без Бога прожите життя — все це загинуло в той момент, коли Господь тебе почув і дарував тобі нове, вічне життя. Ти втратив усе, крім Ісуса Христа, тому що у тебе Його ще не було. Бог давав Його тобі, але ти Його не приймав. Нам не належить те, чого у нас нема, і те ми не можемо втратити. Ти такий же невдячний, яким був я. Але хіба ти хочеш залишатися таким? До цього дня ти не прийняв Ісуса Христа, так прийма Його зараз і будь вдячним нашому доброму Отцеві за Нього. Микольцю, зроби це зараз!

Провізор встав і опустився біля лави на коліна і, не чекаючи, поки любий друг наслідує його приклад, почав молитися. Коли він закінчив молитву, розкрилися вуста глибоко зворушеного юнака:

— Господь Ісус Христос, прости і прийма мене. Великий, святий, добрий Бог! З Твоєї руки я приймаю цей дорогоцінний дарунок і дякую Тобі за Нього! Я вірю, що Ти і мене, недостойного, любиш. Дай же мені стати чадом Твоїм! Амінь.

Якийсь час вони стояли на колінах, потім підвелися й кинулися один одному в обійми. Тепер плакав Урзин. Але недовго, і сонце незабаром бачило, як вони, рука об руку, йшли садом. Думки летіли високо у небеса, куди вознеслася, воплотившись, і любов Небесного Отця, залишивши заповідь: «Любіть один одного, як Я полюбив вас». У цей момент їм було зовсім неважко виконати цю заповідь.

Раптом Микола спинився і подивився на містечко. Потім обернувся.

— Мирославе, де той будинок, де ти проводиш зібрання?

— Ти знаєш про наші зібрання? — здивувався Урзин.

— Маргіта писала мені про них. Але не тільки про них.

Вона написала мені також, що вона пізнала Істину і вирішила перейти в євангелічну церкву. Люба моя сестричка прийняла Ісуса Христа раніше за мене. Тоді я ще не розумів її, а зараз розумію і радію, що ми разом підемо одним шляхом. Але чи не думаєш ти, Мирославе, що мою Маргіту чекає важка боротьба? Адже Орловські — суворі католики, що вони скажуть на це?

На світле лице юнака набігла тінь.

— На кожного християнина чекає боротьба! — Але Бог нам завжди дасть перемогу через Ісуса Христа. Очищаючи золото, наш Господь ніколи не дасть згоріти йому у гарячій печі.

— Я вірю в Його любов. Перекоаний, що Маргіта вистойть! Але вона така молода, слабка і недосвідчена.

— Це так, але в неї двоє братів.

— Двоє? Як так?

— Один на небі, інший — тут. Небесний Брат наділить її силою, земний же допоможе тут, чи не так?

— Воно так, але перше я хочу познайомитися з Адамом Орловським. Але ми відволіклися... Де цей будинок?

— Отам, навпроти. Бачиш?

— Як добре, що так багато людей збирається слухати Слово Боже! Вони усі євангелічної віри?

— В основному — так, але є і католики.

— Дивина! Треба ж було тобі приїхати сюди, щоб зібрати нас, інакше усі ми жили б без Бога і без релігії. Мене батько хоч на конфірмацію посилав, тому що мав коней, щоб поїхати туди. А інші діти ходили до католицької школи і занять з релігії у них не було. Хто в цьому винен, Мирославе? Бідність євангелічної церкви?

— Почасти, так. Якби євангелічна церква не була такою бідною, вона могла б тримати євангеліста, як це робиться у Німеччині. Цей євангеліст піклувався б не тільки про розріз-

нені євангельські душі у Подграді, але й у цілій окрузі. По неділях він з дітьми проводив би недільні заняття, збирав би молодь навколо себе, проповідував би в орендованому для цього будинку.

— Так-то воно, так. Але одна чи бідність цьому причина?

— Не тільки. Тут дві причини — матеріальна і духовна; бракує любові до Ісуса Христа. Було б більше любові, більше б робилося для Нього.

— Не суди нас, Мирославе. Ми винні, це так; але як любити того, кого не знаєш?

— Твоя правда, Микольцю. Я не засуджую ані тебе, ані інших.

— Ти занадто добрий. Я засуджую самого себе. Коли тільки подумаю, скільки я витрачав на одного себе у школі і потім на мої хобі... Якби троє таких, як я, склалися, то на ці гроші міг би жити євангеліст.

Обличчя провізора просвітліло, і його друг це помітив.

— Так, якби забезпечити йому квартиру і частково — харчування. Йому не так вже багато треба, і вони не були б залишені, — вимовив він напівголосно.

— Що ти сказав? Не були б залишені? — Микола палко обійняв свого друга. — Чи не хочеш ти залишити нас тепер, коли так потрібен нам, особливо мені й Маргіті?

— Ні! Але дозволь пояснити тобі. Справжнього євангелічного вікарія католицька церква в Подграді не зачіпала б. Він перебував би під захистом закону. Не сьогодні-завтра мені неможливо буде проповідувати Христа розп'ятого, тому що я роблю це без призначення і дозволу. Я спираюся на Закон Божий, а для світу він нічого не значить. Якщо Господь і далі так буде благословляти і множити наші збори, якщо живе, видиме християнство далі буде поширюватися, нас звинуватять у сектантстві та мракобіссі, і не тільки католицька церква. А потім заборона, владі я не зможу протистояти. Про це я вже багато думав. Сподіваюся, що Господь почує мене і Сам продовжить почату справу.

— Мирославе, а ти знаєш кого-небудь, хто міг би зайняти місце євангеліста?

— Ні, Микольцю. В Угорщині не усвідомили необхідність ставити й інших людей, окрім пасторів, на внутрішню місію. Сюди можна б послати так званого левіта, тобто проповідника і вчителя в одній особі. Тільки б в його серці жив Ісус Христос, тоді усе буде добре.

— Мирославе, подбай про такого левіта, усе інше зроблю я з батьком.

— І я!

— Аурелій!

Микола й Урзин поспішили назустріч Лермонтову, що йшов до них. Обличчя сяло від щастя.

— І мене прийміть до вашого союзу, я теж євангелічний.

— Так, ми тебе приймаємо. Ти чув, що сказав Мирослав?

— Не все. Ось як можна розв'язати цю справу. Я хотів вирушити в подорож, витративши на це кілька сотень гульденів. Якщо ж я залишуся, гроші теж залишаться, а якщо ми складемося, то забезпечимо перебування левіта років на два.

— Так, про нього ми подбали б, але де його взяти?

— Мирославе, благаю тебе, знайди потрібну людину, — благально мовив Микола.

— Що ж ти мовчиш, Мирославе?

— Я дещо надумав, і хотів би вас просити. Певен, що ви цю справу вважаєте серйозною. Тому дозвольте мені діяти негайно. Якщо я не знайду людини, якій Христос відкрився, то дозвольте порекомендувати вам людину, що любить Ісуса Христа. Дайте йому можливість провести чотири роки в місіонерській школі, і він стане першим словацьким євангелістом. Можна мені на вас розраховувати? Чи я вимагаю надто багато? Якщо так, то перепрошую, адже я не знаю усіх обставин!

— Ми усе тобі вибачимо, якщо буде що прощати, за твою довіру до нас, — сказав молодий росіянин.

Жваво перемовляючись, вони вийшли із саду. Біля воріт, що ведуть у місто, до них з радісним вигуком: «Ви тут, пане Урзин!» — підбіг хлопчик років тринадцяти й привітавшись, передав молодому провізору записку.

— Скажи, що я обов'язково прийду, — сказав Урзин, відси-

лаючи хлопчика. Біля виходу він йому ще щось сказав і зачинив за ним ворота.

— Хто тебе кличе? — запитав Микола насторожено.

— Моя співробітниця, Анна Х.

— На зібрання? Так візьми і мене з собою!

— І мене!

Мовчки вони вийшли із саду і проминули добру частину містечка, що наче купався у ранковій тиші.

Мирослав провів своїх друзів у приміщення для зборів і залишив їх самих. Вони стали розглядати фісгармонію, відрукувані пісні, що лежали зверху, а також гарно написані вислови на стінах поміж вікнами. При цьому Микола думав, як все це бідно виглядає, і наскільки було б краще, якби Коримські взяли цю справу на себе.

Аурелій думав про те, що, напевно, саме так, або ще бідніше, виглядала кімнатка, у якій його мати пізнала Істину.

Раптом їхні погляди зустрілися, і, як це часто буває, у них виникла та сама думка.

— Аурелію, ти пам'ятаєш, — запитав Микола, протягаючи руку другові, — що ми під час моєї хвороби обіцяли шукати Світло?

— Пам'ятаю — молодий лікар узяв руку друга в свою.

— Я його тепер знайшов, Аурелію. Мої сподівання тоді були без пізнання Істини, яку я тепер осягнув. Вічність для мене в той час була б жахом. Я і сьогодні ще той невдячний, що не заслуговує побачити свого Отця Небесного. Я змушений це тобі сказати, тому що я хочу почати нове життя, і тобі це могло здатися дивним.

— Твоя правда, — мовив молодий росіянин, — мені це здалося б дивним, якби я сам не зважився почати нове життя.

— Аурелію, і ти також? Як чудово! Виходить, розбіжностей між нами не буде? Як ми колись усе далі і далі ішли від Бога, так ми тепер наблизимося до Нього. Як це добре, що немає непорозумінь між мною, тобою і Маргітою... Це так гарно!

— І Маргіта теж?! Так, Миколо, це більше, ніж добре! Але чому ти мене ні про що не запитуєш, не дивуєшся?

— Не дивуюся? Чому? Адже ти вірив у Бога й у вічність.

Як легко було для тебе пізнати всю Істину! А те, що душа твоя останнім часом була неспокійною, я бачив. Тільки одне скажи мені: коли Ісус Христос дарував тобі вічне життя?

— Як добре ти сказав! Учора вночі. А тобі?

— Сьогодні вранці. Майже одночасно.

Друзі не помітили, як двері знов відчинилися і увійшов Урзин.

— Добре, що ти прийшов!.. — вигукнув Аурелій.

Він рушив йому назустріч і хотів щось сказати, але, глянувши на бліде обличчя друга, зупинився.

— Вибачте, що я вас залишив одних. У мене велике прохання до вас. Дозволь мені, Микольцю, тобі щось сказати.

— Звичайно, говори, проси усього, що забажаєш. Ми — твої боржники і зробимо усе, що в наших силах.

— Те, що я прошу, у твоїх силах, Микольцю. Учора після вечірніх зборів на лаві біля нашого будиночка я побачив незнайому даму, вона приїхала здалеку, щоб довідатися що-небудь про свого хворого сина. Але родичів, до яких вона їхала, не було вдома. Вона була убита горем і до того ж недавно перенесла важку хворобу, у неї не було сил йти далі. Оскільки у пані Х. у цьому будинку є кімнатка для приїжджих, я привів цю даму до неї. Вона була дуже вдячна. Але душевно і фізично була виснажена, і вона знов занедужала. Залишилася тільки одна надія: вона мала побачити свого сина. Це підкріпило б її рівно настільки, щоб вирушити в зворотню путь.

Урзин замовчав. Микола, що здивовано дивився на його, не помітив, як важко давалося тому кожне слово.

— Ти кажеш, Мирославе, я б тобі допоміг у цій справі? Але як?

— Може, цій дамі потрібно потрапити на вокзал? — запитав Лермонтов.

— Ні, Аурелію, їй потрібно тільки побачити свого сина і переконатися, чи він живий, чи простив її.

Друзі дивилися на Урзина вкрай здивовані.

— Микольцю, ти сьогодні знайшов нове, вічне життя. Велику милість, чи не так? Але тут знаходиться твоя мати, хоча й заблудша, але любляча мати, що скучила і приїхала

сюди здалеку, щоб хоч що-небудь довідатися про тебе. Микольцю, прошу тебе, піди до неї хоч на одну хвилиночку і доведи, що ти добрий!

— Моя мати приїхала до мене? — Бліде обличчя молодої людини змінилося від виразу гордовитості й ворожості. — Після стількох років вона згадала про сина? Навіщо? У неї немає сина, так само, як у сина давно вже немає матері... Ні, Микола Коримський ніколи не піде до баронеси Райнер!

В голосі юнака чулася гіркота скривдженої душі та зраненого серця.

— «Також не судить, щоб не суджено й вас; і не осуджуйте, щоб і вас не осуджено; прощайте, то простять і вам», — тихо вимовив молодий провізор, притулившись до стіни біля дверей.

— Ох, Мирославе, проси чого завгодно, але не це! Якщо хочеш, я їй прощу і ніколи не згадаю. Можеш навіть піти й сказати їй, але бачити я її не хочу! Ні, ніколи!

Сильне збудження потрясло юнака.

— Мирославе, я не розумію, як ти таке можеш жадати від нього? — вигукнув молодий лікар. — Хіба не бачиш, що побачення з нею уб'є його! Хіба ти хочеш пожертвувати його життям заради примхи цієї жінки?

— Христос умер за грішників, — тихо і сумовито мовив провізор.

Він раптом схилив голову на груди, повів рукою по стіні, як людина, якій враз зробилося зле, відчинив двері і вийшов. Дійшов до першого стільця у передпокої, і сів, опустивши голову на руки.

Двері, з яких він тільки-но вийшов, прочинилися.

— Мирославе, ти ще тут? Як добре, — пролунав радісний голос. — Я засмутив тебе, прости мені! Було жахливо, але, я переміг. Ходімо, веди мене туди. Я хочу довести, що я гідний нового життя.

— Ти сердишся на нас, Мирославе? Ти розчарований? — проговорив молодий лікар, схиливши до нього.

Нарешті Урзин прибрав руки від обличчя, і друзі злякалися, бо воно було вельми блідим, спотворене внутрішнім болем.

— Як ми тебе засмутили! — обійняв Микола свого друга.

— Не мене ви засмутили, — Урзин спробував посміхнутися. — Я вдячний вам за любов, що ви виявляєте до мене зараз, особливо ти, Микольцю. Ти ніколи не пошкодуєш про свою доброту до матері. Повір мені, вона невинна! Більше провини на тих, що виховали її без Бога, без опори. Коли сталося нещастя; вона не знала, куди їй бігти, де шукати захисту, і вона упала. Але хто з нас без гріха, той нехай перший кине камінь у неї. Ходімо до неї!

Коли вони переступили поріг кімнатки, дівчина, що сиділа у ліжка, підвелася і тихенько вийшла. У кімнаті для зборів вона опустила на коліна. Як потребували душі людей сили з небес у цей момент! Її потребував юнак, що мужньо підійшов до ліжка, а ще більше — жінка, що лежала в постелі, як велика обпалена квітка.

Шістнадцять років минуло відтоді, як Микола Коримський востаннє бачив свою любов матусю. Шістнадцять років минуло від тої жахливої ночі, коли зневірений батько повернувся із суду і на питання сина, коли повернуться мати й сестричка, чому вони зараз не приїхали додому, відповів: «Вони більше ніколи не повернуться, ми розлучені назавжди!» Шістнадцять років минуло від того страшного ранку, коли Микола, потайки від батька, розшукав в алеї Орловського парку дідуса і плачучи просив його: «Поверни мені маму! Маму і Маргіту я хочу!» Він одержав відповідь: «У тебе немає більше матері. Не шукай її в мене! Я нікого з вас більше не хочу бачити. Більше ніколи не переступай поріг Орлова! Коримським тут нема місця!» Дідусь, що завжди так любив свого онука, узяв його за руку, вивів за ворота і зачинив їх за ним, зачинивши для нього одночасно і двері свого серця.

І тепер Микола Коримський після шістнадцяти років уперше дивився в обличчя своєї матері. У цей момент піднялася живо похована, припорошена забуттям, його невмируща дитяча любов. Роки жахливої розлуки здалися йому злим сном. Микола нахилився над матір'ю.

— Мамо, моя мамо!

Вона не спала. Золоті її піднялися як крила загнаної голубки. Вона подивилася на нього. Вона не змінилася. Син

впізнав її. Але чи впізнає вона після шістнадцяти років свого дорослого синочка?

— Мамо, ти не спиш? Я тебе розбудив? — мовив юнак.

— Микольчику! — скрикнула вона, оповивши його шию руками і пригорнувши до себе. — Микольчику, ти тут, ти живий, ти здоровий, можна мені обійняти тебе? Ти прийшов до мене? Ти на мене не сердися? Ти простив мені? Якщо ні, то прошу тебе, прости, прости твоїй нещасній матері!

— Я простив, мамо. Не будемо говорити про це. Краще я тобі скажу, що мені даровано велику милість. Я пізнав Господа Ісуса Христа. Він дарував мені Самого Себе і вічне життя.

Син ніжно гладив чоло і золотаве волосся матері. Вона притискала його руку до своїх грудей і дивилася в його миле, особливим світлом осяяне обличчя.

Неподалік стояли два його друга, що знали, що скоро настане розлука назавжди. «Як вони переживуть цей момент?» — подумав молодий лікар.

— Що з тобою, мамо, що в тебе болить? — запитав юнак співчутливо.

— Ох, у мене нічого не болить, коли ти зі мною, мій Микольчику. Шістнадцять років серце моє тужило за тобою, сину мій. Потім я одержала жахливу звістку про твою хворобу. Наче каменем придавило мене. Від того і занедужала. Мене відвезли далеко на курорт, доглядали за мною і лікували. Вибравши сприятливий момент, я сама вирушила за своїми ліками. Я не сподівалася побачити тебе, тому що думала, що ти ще на півдні. Я тільки хотіла узнати хоч щось про тебе. Але тепер мені більше нічого не треба, нічого! Ти тримаєш мене у своїх обіймах, ти хоч трохи любиш мене, і цього мені досить. Одне бажання в мене залишилося — отак, у твоїх обіймах, завершити це загублене, безцільне, змарноване життя.

Баронеса закрила очі.

— Не кажи так, мамо, — заперечив перелякано юнак і палко поцілував бліді стулені губи цієї жінки. — Ти не хочеш більше жити? Ти іще така молода!

— Жити? Навіщо, коли тебе немає зі мною?

Юнак вжахнувся. Здогад пронизав його, наче вістря ножа.

Йому здалося, ніби він бачить одночасно два обличчя: обличчя матері — баронеси Райнер, і обличчя батька.

Він опустил її на подушку, схилився біля постелі на коліна, і пригорнувши свою голову до її грудей, заплакав. Коли він заспокоївся, заговорив з нею зовсім іншим голосом:

— Не плач, мамо; шукай Божу істину, прийми Ісуса Христа у своє серце. Він замінить тобі мене на землі, як замінив Його Йоан — Марії. Адже є ще інше життя, там — у вічності і, можливо, ми скоро зустрінемося там. До побачення! Хай береже тебе Бог!

Вони ще раз поцілувалися. Ще раз мати подивилася на прекрасне обличчя сина, у його мокрі від сліз очі. Ще раз він погладив її чоло і волосся, поцілував її руки. Потім повернувся і непевними кроками вийшов з кімнати. Друзі підхопили і вивели його на вулицю, на свіже весняне повітря.

— Микольцю, спокійніше! Ти зробив усе, що міг, ти вчинив шляхетно, ти довів, що ти справді почав нове життя. Тепер подумай про батька, кріпися, щоб він нічого не помітив.

— Знаю, Аурелію, знаю. Тому я так швидко пішов. Я відчував, що це було над мої сили. Моя бідна мати! А я навіть не хотів її бачити! Вона ж мені нічого не зробила, мене насильно у неї відібрали. Бідна моя матінка! Вона хвора. Якби ти, Мирославе, не був таким жалісливим, їй було б зовсім зле. Ти їй чужий, а подбав про неї. А ми з Маргітою! Ох, Маргіто, якби ти знала! Аурелію, піди і подивися, що моїй матері треба. Ти лікар, тобі можна. Допоможи їй!

— Йду, Микольцю, йду, заспокойся лишень! Адже ти невинний у всій цій історії і знаєш тепер, де шукати допомоги для себе і для неї. Правда?

Розділ тридцять другий

Годинник вибив десяту. В дворі під старою фортецею чистили екіпаж і зброю. Сам пан аптекар перед від'їздом командував своїми людьми. Лікар Лермонтов розбирав папери — свої і свого друга — значну частину з них узяв із собою в «сільське заслання». Одночасно він упорядковував

свою аптечку, заміняючи деякі ліки новими, з аптеки Коримського. Пані Прибовська пакувала у валізи різні делікатеси, печеню, пироги та іншу їжу на дорогу для панів.

Усі в аптеці були зайняті справою, лише одягнений подорожньому син хазяїна будинку лежав на дивані. По його блідому обличчю було видно, що в цьому молодому, але втомленому тілі не було сили для роботи. Він лежав із закритими очима, схиливши голову набік, але не спав. Він здригнувся, коли поруч з ним хтось тихо запитав:

— Микольцю, що з тобою?

Він відкрив очі.

— Мирославе, це ти? Один?

— Так, мій милий. Двері зачинені, усі зайняті ділом.

— Це добре, тому що нам є про що поговорити.

Молодий провізор опустився на коліна, узяв руку юнака і сказав:

— Я прийшов попросити в тебе прощення за мою сміливість, що я тебе змусив піти до матері. Тобі це зашкодило, Аурелій правду казав. Але я інакше не міг.

— Не говори так, Мирославе. Я тільки-но хотів тобі подякувати за те, що ти змусив мене перемогти мій егоїзм. І якщо я помру зараз, я ніколи не пошкодую про ту мить, коли я знову міг спочивати в обіймах моєю рідної, любої матусі!

Юнак заплакав і сховав обличчя на грудях друга.

— Вона мене не забувала, любила всі ці роки, любить мене і зараз, а я був таким байдужим! Вона прийшла до мене хвора, а я навіть бачити її не хотів! Вона хвора і така самотня! Про мене піклуються, а вона одна. Я не можу про неї піклуватися, тому що їй до нас не можна. Дідусь і Маргіта, можливо, і прийняли б її, Маргіта без сумніву, але вони не в Орлові, а в Гірку вона через нас не може прийти. Мирославе, хто подбає про мою матір?

— Я, Миколо, не турбуйся. А найбільше — Ісус Христос.

Юнак подивився в обличчя молодого провізора і зітхнув:

— Ти хочеш піклуватися про неї? Цьому я вірю. Ти вже подбав про неї. Якби не ти, то моя мати лежала б зараз у брудному готелі в Подграді, моя мати, що звикла з дитинства до панського обслуговування.

— Обслуговування її тепер панським не буде. Але любов багато чого може замінити. Не турбуйся, Миколо, повір мені: усе, що я зможу зробити замість тебе, я зроблю і про все буду тобі повідомляти.

— Дякую! Але як ти зробиш, щоб батько не помітив?

— Неподалік Боровця знаходиться долина Дубрави, там у мене є друг Степан. Це небіж пані Прибовської. Листи я буду адресувати йому, а він їх тобі передасть, що ніхто і не помітить. Йому це неважко, тому що його бабуся в нас там у прислугах.

— Як я тобі вдячний, Мирославе! А якщо мати тяжко занедужає?

— Господь збереже її від цього. А у разі чого, я сповіщу пана Орловського телеграфом. Аурелій вважає, що в неї тільки нервова перенапруга. У тиші, на самоті все минеться, особливо якщо туга її вляжеться. Коли я йшов, твоя мати спокійно спала.

— Повір мені, Мирославе, я багато б віддав, щоб зараз залишитися в Подграді.

— Вірю тобі, Миколо, але так буде краще. Друге твоє відвідування могло б зашкодити матері та й тобі теж.

— Можливо; мені було так зле.

— А тепер?

— Тепер краще, тільки печаль гнітить мене.

— Покладіть на Нього всю вашу журбу, бо Він опікується вами!

— Мирославе, помолись зі мною за мою матір і за мене!

Друзі опустили на коліна і помолилися. Потім Урзин почитав ще зі Слова Божого. Саме коли вони закінчили читання глави, у двері постукали і ввійшов сам Коримський — за сином, сказати, що усе готове до від'їзду.

Не минуло й півгодини, як будинок спорожнів, а коні уносили Микольця все даліше і даліше, у той час, як серце його залишалося там, у маленькому будиночку із залишеної ним хворою матір'ю. Щоб краще думалося, він закрив очі, відкинувши голову на подушки. Батько і друг йому не заважали. У кожного з них теж було про що подумати.

У Коримського не йшов з голови вчорашній лист і зустріч з Адамом Орловським.

А Аурелій? Той готувався до боротьби, де він неодмінно хотів бути переможцем. Він знав, що в ньому самому сили замало. Знав, що любов'ю до Орловського відплатити за те, у чому вони провинилися перед його батьком, його матір'ю і перед ним самим, буде важко. Але він мав намір вчинити похристиянському і вірив у перемогу й допомогу Господа.

Якою чудовою була подорож цього травневого дня! Шкода, що мандрівники цього не бачили. Лише ввечері вони прибули в Гірку, тому що в П. відпочивали, замінивши коней. Тут Коримський зайшов у готель. Микола попросив закрити екіпаж, виходити йому не хотілося. Аурелій, діставши блокнот, став малювати руїни старої гуситської церкви на протилежному пагорбі.

Раптом він почув стукіт коліс. Перед готелем зупинилася коляска, що приїхала з вокзалу. З неї зійшов пан в елегантному дорожньому костюмі. Знічев'я Лермонтов став розглядати мандрівника. Той був середнього росту, стрункий, років за сорок. Волосся і борода світлі, очі — блакитні, високе чоло, губи виказували енергійну натуру.

У розмові з кучером він був небагатослівний. Бездоганно говорив німецькою мовою. Аурелій усе ще дивився йому вслід, хоч той уже зник за дверима готелю. За кілька хвилин ця людина сиділа в їдальні, замовивши собі вечерю так само, як і сидівший за іншим столом Коримський. Перед Коримським лежала газета, але він не читав, а вираховував щось на її полях. Приїжджий також дістав свій блокнот і став щось писати. Вони злегка привіталися, як це буває в готелях. Більше вони одне одного не турбували. Подана їжа обом не сподобалася.

Раптом незнайомиць підвівся.

— Дозвольте питання, пане, — чемно звернувся він до Коримського.

— Прошу, — відповів Коримський так само чемно.

— Чи далеко звідси село Боровець і маєток Гірка?

— Гірка? — здивувався Коримський. — Дві годин їзди.

— Дякую.

Незнайомиць вклонився.

— Перепрошую, — затримав його Коримський. — Ви прямуєте до Гірки й Боровця?

— Так.

— Дозвольте мені запитати, що веде вас у цю глушину? — допитувався Коримський, ледь стримуючи свою цікавість.

— У мене там дочка, — відповів незнайомець, чемно посміхаючись.

Але його посмішка раптом зникла, тому що настала його черга зацікавитися своїм співрозмовником.

— Хто у вас там? — перепитав Коримський тремтячим голосом.

— Я сказав уже — дочка. Чому вам це здається дивним? — запитав незнайомець, гордо випроставшись.

— Тому що цього не може бути. Як мені відомо, власницею Гірки є Маргіта Орловська, а іншої дами, що може бути вашою дочкою, там нема.

— Я не сказав, що вона моя рідна дочка, але сподіваюся, що ваша милість не може заперечити моє право батьківства щодо цієї дами, мати якої — моя дружина. Адже я виховав її. Але що з вами? — Барон Райнер нахилився до смертельно зблідлого Коримського.

— Нічого! — вимовив Коримський, відсторонюючись. — Щоб там не було, я ніколи не дозволю вам, пане барон, претендувати на мою дочку!

— Коримський!.. Неможливо! — Барон Райнер відступив на крок, і двоє чоловіків зміряли один одного крижаними поглядами.

Барон першим опанував собою:

— У всякому разі, було б добре, якби ми з вами ніколи в житті не зустрілися; і ця зустріч не повинна була статися — мені не повідомили, що пан Коримський у від'їзді. Але раз так сталося, я можу і не їхати в Гірку. Два батька не можуть бути гостями своєї дочки — це зрозуміло. Те, що я хотів довідатися в Маргіти, мені може сказати і пан Коримський, і ми назавжди розминемося.

Під впливом самовладання барона Райнера Коримський також заспокоївся, незважаючи на те, що його становище

було вкрай неприємним. Що він думав? Якої думки про нього міг бути новий чоловік його колишньої дружини, якщо він її любив і вірив їй?

— Що пан барон бажає довідатися в моєї дочки? — вимовив він нарешті із показним спокоєм.

— Я хотів довідатися, — сказав барон, — чи вірна звістка про те, що трапалося з її братом, чи живий він і який його стан, якщо він живий. Хоча між нами розмова неможлива, але Маргіта Коримська свідок тому, що я зробив усе, що в моїх силах, щоб їй у моєму будинку було добре. До сьомого року життя вона була в нас як удома, а потім, не з моєї вини, дізналася правду, що вона мені не дочка, і стала мене цуратися. Але й після того вона не може сказати, що я її чимось кривдив. Тому я, напевно, маю право, принаймні як вихователь, брати участь у її долі, і я прошу повідомити мені правду.

У грудях Коримського скипіло. Багато років він ненавидів Райнера, вважаючи, що має право погорджувати ним, а тепер зрозумів, що він у нього в боргу. Адже Райнер непогано ставився до його дочки. Вона виросла в достатку, одержавши чудове виховання. «Тобі нічого не залишається, — говорила йому совість, — як бути вдячним йому». Райнеру дякувати? Який жах! «Якщо ти цього не зробиш, він однаково буде вище за тебе, особливо після того, як він прийшов, щоб взнати напевне, що сталося з Миколою й утішити Маргіту, коли мати не могла цього зробити».

— Миколі було дуже погано, — вимовив нарешті Коримський після напруженого мовчання, — але тепер він одужує. Зараз він там, у кареті. Ми їдемо до Боровця. Маргіта зрадіє нашому приїзду і покращенню здоров'я брата. Вона почувається добре. Учора повернувся й Адам Орловський. Я сподіваюся зустріти його, а також пана Миколу Орловського. Більше мені сказати нема чого.

— Цього мені цілком досить. Я поздоровляю вас з одужанням сина і дякую за повідомлення.

Барон Райнер вклонився, одягнув рукавички і рушив до виходу.

Вже біля дверей він почув:

— Я дякую вам за виховання моєї дочки!

Він обернувся і, зверхньо глянувши на Коримського, вимовив:

— Я не приймаю вашої подяки, тому що я виховав не дочку Коримського, а дитя моєї коханої дружини, у якої не було батька.

Слова були сказані. Коримський їх почув і змушений був прийняти. Відповіді в нього не було. Але як не дивно, він з полегшенням зітхнув. Шляхетність барона його ледь не знищила. А ці його слова доводили, що він щодо Коримського відчував те саме, що відчував Коримський щодо Райнера. Вони були квиті. Райнер піклувався про Маргіту не заради неї, а із себелюбства, тому що вона була дочкою його коханої дружини. Від того, що Райнер Наталію — його Наталію — навіть у його присутності так сміло й відкрито називав своєю дружиною, у його серці піднялася така буря, що йому захотілося побігти й наздогнати його. А що б він зробив потім, він і сам не знав, але могло статися щось жахливе.

Він упав на стілець, опустивши голову на руки, і не помітив як у кімнату увійшов хазяїн закладу, щоб подивитися, не потрібно чи чогось панам.

Тільки що він, кланяючись, провів високого гостя і тепер з цікавістю розглядав Коримського.

Коли барон вийшов з готелю, Аурелій саме закінчив свою замальовку. Він підійшов до карети і, відчинивши дверцята, спитав:

— Тобі що-небудь потрібно, Микольцю?

— Так, залиши, будь ласка, дверцята відчиненими, — вимовив голос зсередини.

Мимохідь барон побачив красиве бліде обличчя юнака, що так походило на інше, таке рідне йому обличчя.

«Якби вона його таким побачила...» — промайнула думка в його голові. Він сів в коляску і виїхав.

Трохи згодом виїхала і карета Коримського.

— Ох, Маргіта, якби не ця, як кажуть, випадкова зустріч, щоб ти робила, коли б вона сталася в твоєму домі?

Пан Микола Орловський був у салоні сам. Простояв щось із півгодини на веранді, дивлячись услід своїм дітям, що вирушили назустріч очікуваним гостям.

І ще зараз перед його очима стояла ця прекрасна пара. Вони його просто вразили! Дорогою до Подоліна він сердився на Адама за його холодне ставлення до Маргіти! Але, повернувшись, той раптом обійняв його і мовив: «Не сердься, дідусю, уже усе гаразд». Потім Орловський побачив, як Маргіта зустріла Адама. Вона вийшла йому назустріч такою гарною і сяючою, наче травневий ранок, так привітно посміхнулася Адамові, що старий з радості ледь не розплакався. Його брали сумніви, чи це надовго, але в їхніх відносинах нічого не мінялося. Адам привіз із експедиції багато замальовок і ботанічну колекцію; Маргіта розглядала усе з великою цікавістю. Пан Микола не міг відвести очей, так вона зачарувала його. А коли Адам після сніданку запропонував їй зіграти, вона із задоволенням виконала його прохання.

Після того, як Адам написав кілька термінових листів за її письмовим столом, вони разом подалися до Боровця. Потім Маргіта сказала, що хоче піти назустріч батькові. Адам запропонував супроводжувати її, і вони вирушили разом. Пан Орловський усе ще згадував, як вони йшли й оберталися в його бік, махаючи йому: Адам — капелюхом, а Маргіта — хусточкою, поки не зникли.

— Вони ще будуть щасливі, — шепотів старий, радіючи.

Нудьгуючи він пішов до маленького салону онуки. Його погляд зупинився на столі, на безлічі книг на ньому. Він взяв одну з них, що за розміром була трохи більше інших. Відкривши її, побачив, що вона написана польською мовою. «Напевно, одна із замовлених деканом Юрецьким, — подумав старий. — Треба запитати каплана Ланга, якої думки він про свою ученицю. Та й з Маргітою мені треба поговорити. Але не зараз, навіщо зараз мучити її релігією? Вона краща християнка, аніж ми усі».

Він уже хотів покласти книгу на місце, коли його погляд спинився на словах, що вразили його: «Чи ж жінка забуде своє немовля, щоб не пожаліти їй сина утроби своєї? Та коли б вони позабували, то Я не забуду про тебе!» (Ісаї 49:15). Поруч, на полях рукою Маргіти було написано: «Від батька мене взяли, мати не любила мене; але Ти, мій Господь і Бог, мене не забув. Ти любив мене, хоча я Тебе не знала».

У старого на очах виступили сльози. Надруковані й написані слова він сприймав як обвинувачення. Які б примітки зробили на цьому місці Фердинанд чи Наталія?

Пан Орловський схилив голову. Йому здалося, начебто його рідні діти стояли перед ним і запитували: «Батьку, навіщо ти нас покинув на погибель?» Якби не його жорстокість, може, і Фердинанд був би сьогодні живий. Але він його прогнав.

І якби він по-іншому обійшовся з дочкою, коли та прийшла до нього обурена, в розпачі, коли б залишив її в Орлові, то, можливо, знову б помирилася з Коримським, хоча б заради дітей. Але він не пожалів її. Що дивного в тому, що вона, молода і самотня, вийшла потім заміж за шляхетну людину? Адже це був не перший і не останній подібний випадок на землі. А те, що пан Райнер був людиною з характером, пан Орловський знав добре. Хоча і здавалося, що він, як батько, не піклувався про свою дочку, проте він стежив за її долею. Одного разу, побачивши Райнерів на курорті, він зрозумів, що вони живеться добре, і усе, що він дізнавався потім про Райнера, свідчило, що він — людина чесна і порядна.

І те, що Маргіта на питання, як ставився до неї Райнер, відповіла: «Завжди дуже шляхетно, дідусю; до рідної дочки він не міг би ставитися краще», — примирило його з бароном Райнером, і він на нього вже не сердився. І якби не було Коримського, то прийняв би його як зятя з радістю; але... ох, ці трагічні обставини!

Щоб позбутися цих сумних думок, він став гортати книгу далі книгу, поки його очі знову не спинилися на позначеному місці: «А коли ви не будете людям прощати, то й Отець ваш не простить вам прогріхів ваших». Під цими словами Маргіта

написала: «Я не можу простити, тож виходить, і мені не проститься!..»

І він знову, уже не вперше останнім часом, відчув, що він — людина грішна і що йому необхідно примиритися з Богом. Щоб не ходити на сповідь, він купив собі індульгенцію — грамоту про відпущення гріхів — від самого папи Римського. Та він знав і відчував, що це дарма: гріхи його не були прощені й гнітили його. Але ніколи вони не тисли на нього так тяжко, як от саме зараз.

І раптом, немов хтось відкрив йому очі, він зрозумів, що не простив Фердинандові, і не зможе ніколи вже йому простити. Він не простив Наталії, і якби зараз помер, то вона теж не одержала б прощення. А по ту сторону могили — лише вічність! І якщо тільки половина розповідей про пекло правильна, що тоді? Треба щось робити! Чи пожертвування, чи паломництво до святих місць? Можливо, ця книга що-небудь підкаже?

Пан Микола перегорнув сторінку і знову знайшов підкреслене місце: «Прийдіть до Мене, усі стружені та обтяжені, і Я вас заспокою!» «Господь Ісус Христос, я пішла за Тобою, — писала Маргіта на полях, — я прийшла до Тебе, і Ти дав мені спокій. Ти зглянувсь наді мною».

«Які дивні слова! Що Маргіта має на увазі? Як це вона прийшла до Христа? Треба запитати в неї», — подумав пан Микола. А потім у нього з'явилась така жага, а разом з нею і впевненість, що ця книга — джерело живої води, що він почав читати й читати. Він забув про свої гостей, про дітей, про все на світі!

* * *

Тим часом його діти йшли травневим лісом, що тільки почав зеленіти. Маргіта зняла капелюшка, Адам ніс його. Якою буде зустріч батька і брата з Адамом? Адже вони незнайомі. Вона побоювалася, що присутність сторонньої людини зашкодить їхній радості. Крім того, вона не знала, якої думки Адам про її батька. Якою ж вона могла бути, якщо його власна дружина засуджувала його і не вірила йому?

Маргіта відчула бажання захистити честь свого любого батька. Вона подивилася на чоловіка, їхні погляди зустрілися.

— Чого тобі, Маргіто?

— Мені б хотілося знати, що ти думаєш про мого батька.

— Про дядька Коримського? — перепитав він з подивом.

— Дядька? — здивувалася вона. — Так, він тобі дядько.

Може, ти його і раніше знав? — обережно запитала вона.

— Звичайно! Колись ми з Микольцем були добрими друзями.

— Навіть з Микольцем? Розкажи мені що-небудь про те життя.

Хто міг відмовити їй у такому проханні? Адам розповів, як він любив тітку Наталію і двоюрідного брата, що був дещо молодшим за нього; що він тижнями пропадав в аптеці, яким кумиром для нього був батько Миколи і Маргіти. Він розгорнув перед нею своє і Миколине щасливе дитинство, сімейне щастя її батьків. Він повідав їй про усе, що було до його від'їзду в гімназію, і закінчив свою розповідь словами:

— Коли я повернувся, щастя минуло, як сон. Ти запитуєш мене, що я думаю про твого батька. Тепер, коли дідусь чекає його в Гірці, я радію. Що б там не говорили, він залишився в моєму серці таким, яким я його знав до нашої розлуки, і я не можу повірити в його провину.

Маргіта схопила руки чоловіка своїми, квіти впали на землю.

— Повір, він не винен. Листа, що він мені написав, коли вперше спробував наблизитися до мене, я завжди ношу з собою, — голос її затремтів, сльози заблищали в її чорних очах. — Будь ласка, прочитай його і повір йому хоча б ти, Адаме!

Вона дістала свій блокнот і вийняла з нього складений лист. Поки він читав, вона збирала розсипані квіти.

Закінчивши читати, Адам замислився. З одного боку, він засуджував Наталію Орловську, яку він колись так любив. Але він не міг зрозуміти Коримського: як той допустив над собою таку наругу. Він би такого не виніс!

Коли перший порив гніву затих, Адам подумав, що Коримський, не маючи доказів своєї невинності, нічого не міг вдіяти проти громадського осуду, лише подальшим своїм життям переконати людей, що вони були несправедливі.

Коли Маргіта підвелася, він віддав їй листа.

— Дякую за довіру, — сказав він щиро.

— А ти йому повіриш?

— Без сумніву, Маргіто?

Вона заховала обличчя в квітах. Як їй було смутно! У той же час вона радувалася, що Адам повірив її батькові.

Мовчки вони рушили далі, поки не піднялися на пагорб.

— Тут ми чекаємо, — сказала Маргіта, — і здалеку їх побачимо. Я так вдячна тобі за твою розповідь. Яка тісна дружба зв'язувала тебе з Микольцем! Мені хоч не треба просити тебе про частку любові для нього.

— Ні, — відповів він щиро, — дитяча любов дуже легко відновлюється. Я тільки думаю, що не потрібно було купувати маєток у Боровці, ми усі помістилися б в Гірці.

— Батько не схотів, — сказала Маргіта. — Але ми подбаємо про те, щоб вони частіше бували тут, у Гірці, — додала вона, піднявши до нього сяючі очі.

Раптом здаля донісся голос дзвонів. Маргіта здригнулася. Перед тим, як вони вирушили на прогулянку, вона прочитала вірш зі слова Божого, де було написано: «...бо серцем віруємо для праведности, а устами ісповідуємо для спасіння» (Римлян 10:10). Там, удома, вона вирішила використати прогулянку для того, щоб повідомити Адамові, як тільки він приїде, про своє тверде рішення ніколи не бути католичкою. Вона відчувала, що коли не зробить цього сьогодні, то з кожним днем цей крок ставатиме дедалі важчим. Час спливав, дотепер вона мовчала. Раніше думала, що це Адама не стосується. А тепер, коли вони помирилися, відчула, що Адам має знати про її внутрішні переконання. Вона присіла на пенюк, Адам притулився до дерева напроти, і почала розповідати про заняття з капланом Лангом, не зауважуючи, що він спохмурнів. Вона не знала, що Адам Орловський погано ставився до будь-якого служителя церкви. Дивлячись на миле безневинне обличчя Маргіти, він думав: «Цей негідник піп годинами любувався нею...»

Оскільки Адам її не переривав, вона переповіла йому також свою розмову з деканом Юрецьким про те, що католиць-

ка церква до цього часу зовсім не піклувалася про неї, що вона тепер на неї, Маргіту, не має жодного права. Вона заявила, що ніколи не зможе належати церкві, вчення якої не відповідає її внутрішнім переконанням.

— Я маю сказати тобі першому, аніж про це довідається дідусь, — сказала вона. — Я вам вірно служитиму в земних справах, але духовного рабства не допущу і совістю не поступлюся. Я пізнала Господа Ісуса Христа і Його Євангеліє. Дозвольте мені без перешкод жити серед вас по Його волі. Дозвольте мені стати євангелічною християнкою. Подивися тільки на дерева, квіти, траву і куці — усе розвивається і живе з волі Божої. Якщо перенести всю природу в тісну теплицю, вона загине. Так сталося б і зі мною: я б теж загинула від рабства. Адаме, не примушуй мене суперечити тобі! Я б умерла, але не відступила б від пізної Істини. Якщо ти мені заважатимеш, то Господь мені допоможе. Перед дідусем я свої переконання зумію захистити, не засмучуючи його. Він мене надто любить, щоб не бажати мені щастя. Що ти мені на це відповіси, Адаме?

Вона стояла тепер перед ним, освітлена призахідним сонцем. Схрестивши руки на грудях, він дивився на неї. Ніколи ще він не бачив такої впевненої душі, але тепер Маргіта стояла перед ним, недоторканна, як сама душа. Для нього це було чимось новим, якоюсь дивною силою, перед якою він готовий був схилитися.

— Що ти мені відповіси? — повторила вона.

— А якби я тобі сказав, що Орловські були і залишаються католиками, що вони не потерплять протестантки, яка зневажає наші переконання? — запитав він, випробовуючи її. — Якщо я скажу, що ти, будучи моєю дружиною, маєш бути католичкою, що тоді? Як би ти тоді вчинила?

Вона простягнула руку, вказуючи на дорогу, що вела через ліс вдалину. Він підійшов до неї.

— Чи не хочеш ти сказати, що залишила б нас? А твоя любов до дідуся?

— Моя любов до дідуся виявилася б, у всякому разі, сильнішою, аніж його любов до мене, тому що я пішла б, благо-

словляючи і молячись за нього. З ним залишилися б ви усі, а зі мною на землі — ніхто. Так якою буде відповідь?

Його обличчя то блідло, то червоніло. Адам уже давно ні у що не вірив. Він не поважав церковних церемоній і гордував усіма священиками. Однак тепер, коли потрібно було вирішити чи дати дружині волю чи ні, він усе-таки не відчував себе настільки безбожником, щоб поступитися без боротьби. Римська церква, що породила іспанську інквізицію, завжди виховувала, й у наш «просвітницьке» століття, катів і торговців людською совістю.

Якийсь час вони мовчки дивилися одне на одного. Руки Маргіти були складені, як під час молитви, серце її від страху кликало до Бога.

— Я вірю у твою шляхетність, Адаме, — тихо вимовила вона.

— Ти в мені не помиляєшся, нерозумне дитя. — Він пригорнув її до себе. — Віруй собі у що хочеш, я тобі заважати не буду і не стану нав'язувати тобі переконань, яких сам не розділяю. Я забороню священикам докучати моїй дружині своїми премудростями. Лише одного я бажаю: не роби цього відкрито. Не привертай зараз уваги до нас своїм відкритим переходом до іншої церкви. Нехай дідусь з миром піде з цього життя.

Маргіта не встигла йому відповісти, тому що знизу, від дороги почувся стукіт коліс.

— Наші їдуть! — вигукнув Адам, випустивши Маргіту зі своїх обіймів, і поспішив назустріч гостям.

Маргіта не досягла бажаного: вона хотіла відкритого визнання, що сповідує євангелічну віру. Однак чоловік обіцяв не примушувати її бути католичкою, і вона вирішила почекати, в надії згодом-таки домогтися свого. Незабаром вона припала до грудей батька, обійняла брата і побачила, як Адам вітав свого дядька і кузена.

Частину дороги вони їхали разом, розмовляючи. Потім Адам запропонував Коримському і Лермонтову пройтися пішки. Маргіта залишилася наодинці зі своїм братом. Вона обійняла його обома руками.

— Микольцю, дорогий мій брате, ти тут одужаєш обов'язково! Ісус Христос почув мої молитви, і Він зробить так, щоб на твоїх щоках знову з'явився здоровий рум'янець.

— Я вже одужав, люба моя сестричка! Від одного твого погляду! Але чи справді ти щаслива? Я не очікував такої зустрічі. Ти справді щаслива, Маргіто?

— Так, Микольцю, так! У мене для цього є багато причин. По-перше, мене Ісус Христос помилував. По-друге, я примирилася з Адамом, і він мені тільки-но обіцяв, що не стане примушувати мене бути католичкою. І, по-третє, я везу вас у Гірку. Як ти можеш сумніватися в моєму щасті?

Обличчя Микольця освітілося радістю.

Але не тільки він оживився. Під час прогулянки обличчя Коримського також провітліло. Те, що Маргіта й Адам так радісно разом зустріли їх, принесло йому велике полегшення. Щирі вітання Адама, на що Коримський не сподівався, і дружня бесіда між ними зруйнували останні перешкоди. Коримському, що колись щиро любив малого Адама, неважко було знову прийняти юнака до свого серця.

Але тут була ще одна людина, з душі якої також упав камінь. Аурелій Лермонтов, який так боявся зустрічі з кузеном Адамом Орловським, не відчував жодних незручностей. Під час бесіди дядька з небожем він думав про свого друга. «Правди ти казав, Мирославе, — якщо людина сам прощає, вона може усе. І чому, власне, я маю сердитися на Адама? Він невинний. Допоможи мені, Господи, без зла зустрітися також з Миколою Орловським! Матінко, ти будеш мною задоволена!»

Його думки перервав Адам, запитавши про стан Микольця і чи гарною буде ця місцина для нього. Отак розмовляючи, вони прийшли в Гірку, наздогнавши карету. Неподалік маєтку Микола вийшов з карети. Так вони усі разом, з веселим настроєм підійшли до будинку Маргіти.

Назустріч їм вийшов старий пан Орловський. На радіощах обіймав усіх, у тому числі й милого доктора Лермонтова. Дивне людське серце! Куди поділися образа і гіркота, коли врадуваний старий обійняв Аурелія і став щиро дякувати

турботу про Микольця? У серці Аурелія з'явилося, незважаючи на його опір, почуття дитячої прихильності. Ще трохи, і він Коримському, Маргіті, Миколі й Адамові, а також і пану Орловському розцілував би руки.

Гостям була надана можливість відпочити з дороги. Сам Адам прислужував їм. Маргіта тим часом піклувалася про гарну вечерю, якою й Микольцьо був задоволений. Потім вони ще довго насолоджувалися в саду травневим вечором, де Адам і Аурелій розважали цю маленьку компанію своїми спогадами про подорожі.

— Ви на ніч залишитеся з Миколою, пане лікарю? — запитав Адам, прощаючись.

— Ні, у цьому немає потреби.

— Тоді ходіть зі мною, у мою спальню, якщо ви не прагнете самотності, не втомилися. Нам є ще про що поговорити.

Аурелій не міг відмовити. «Йди і віддай любов'ю!» — підказувало йому серце. І він пішов і не пошкодував про це.

По-перше, він одразу ж після прибуття міг ближче познайомитися з Адамом Орловським, котрий тримався невимушено і природно. І, по-друге, він одержав можливість викласти кузену свою точку зору щодо віросповідання.

— Виходить, ви не греко-католицької віри, пане Лермонтов.

— Ні, я євангелічної віри.

— І ви справді віруючий, незважаючи на те, що ви — лікар?

— Я вірю, що Бог мені для того дарував життя, щоб я колись повернувся до Нього.

— Цікаво. Виходить, ви вірите у вічність? — сказав Адам з деяким глузуванням.

— А ви не вірите, пане Орловський?

— Подайте мені докази, і я повірю. З могили ще ніхто не повернувся, щоб довести, що є життя після смерті.

— Крім Одного: Ісуса з Назарета. Коли ви пізнаєте Його, ви повірите, що Він живий. І якщо Він живий, то й ми будемо жити.

Серце змусило Аурелія розповісти Адамові про свою боротьбу, сумніви, а також про остаточну перемогу світла над птьмою в його душі.

— Вибачте, — сказав Адам, уважно його вислухавши. — Ви були розсудливою людиною, а тепер ви стали мрійником. Ви вірите в те, що ніхто не може довести. Чому ви не покладаєтеся на свій тверезий розум?

— Тому що мені цього було недостатньо, як і жодній іншій людині.

— Перепрошую, не говоріть так. Перед вами один з тих, хто може жити без віри у вічне життя, якому досить того, що він розуміє своїм розумом.

Аурелій подивився в обличчя молодого вченого. «Не намагайся, — говорив йому внутрішній голос, — віддай його Господеві». Тому він перевів розмову на інше, і незабаром вони по-дружньому розпрощалися на ніч.

Вони спали, а у спальні пана Миколи усе ще горіло світло. Тут була тривала розмова тестя із зятем. Бувають моменти, коли людина може задихнутися, якщо в неї не буде можливості поділитися з ким-небудь своїми турботами. Так і пан Коримський повідомив своєму тестю, що дорогою сюди він зустрівся з паном Райнером. Він знав, що Наталії було відомо про нещастя, що сталося з Микольцем, що вона не могла відвідати його. Він їй співчував. Нарешті старий встав і поклав свою руку на плече зятя, що сидів із схиленою головою.

— Манфреде, ми наближаємося до могили, особливо я. Ми станемо перед Господом, і там, я думаю, усе стане явним. Я тебе дотепер ніколи не запитував чи справедливо було обвинувачувати Наталію чи ні. Якщо ти согрішив, то це минуло. Я не засуджую і прощаю тобі. Але скажи мені правду, тому що без причини вона тебе, напевно, не залишила б. Адже вона тебе так любила.

З душі аптекаря немов камінь звалився.

— У тому, що вона пішла від мене, я не винен, — відповів він, тримаючи руку старого. — Це і перед престолом Господа відкриється. Вона пішла, тому що вважала мене невірним і пропащим. І вона була, по суті, права. Я був пропащою людиною, що порушила шосту заповідь. Я зрадив добру кохану жінку, але це була не Наталія.

— Манфреде, про що ти говориш? — викликнув пан Микола. — Ти збожеволів!

— Ні, батьку. Я ще при здоровому розумі, хоча й дивно, що дотепер не збожеволів. Ти знаєш, що в мене до того, як я попросив руки твоєї дочки, була наречена Людмила, дочка вчителя Боринського з Х., що ані красою, ані за походженням не могла дорівнятися до Наталії. Але це була ангельська душа, а я її загубив. У момент пристрасного щастя вона піддалася моїй спокусі. Спокуса наздогнала нас, як вогонь — спочатку мене, а потім — її. У нас не вистачило моральної сили протистояти, і ми впали обоє. Потім мій батько розлучив нас. Але і без нього нас розділяв гріх. Вона страждала під тягарем гріха, вбачала в мені лише винуватця падіння, а я почував себе поруч із нею мерзенним грішником, розуміючи, що загублене ніколи не повернути. Батькова заборона була мені на руку. Ми розлучилися. Але вона була не тільки моєю нареченою, якій я безліч разів клявся у вірності, вона була і матір'ю моєї першої дитини, якої я ніколи не бачив і народження якої забрало її життя. Прочитай цього листа, я його знайшов учора серед моїх паперів. Ти побачиш, чому моя дружина, якій я ніколи нічого поганого не зробив, покинула мене і чому мій єдиний син тепер умирає.

Тремтячою рукою пан Микола взяв у руки пожовтілий лист. Прочитав, рука його безсило упала. Він мовчки став походжати по кімнаті.

Коримський теж піднявся і стояв тепер біля вікна, притискаючи гаряче чоло до холодного скла. Першим заговорив пан Орловський.

— Манфреде, ти вже шукав свого сина?

— Шукав, але слідів не знайшов.

— Пошукай ще, — додав старий у своїх католицьких заботонах, — тому що, якщо твій син десь живе у бідності, то проклін, що є в листі, виповниться. Але ж у тебе є не тільки Микольчик, на якому цей проклін вже досяг, але й Маргіта. Потрібно щось зробити, аби умилоствити Бога, щоб Він не покарав Маргіту.

— Батьку!..

— Я змушений нагадати тобі про це. А що робити? Які жертви ваша церква учить давати для умилоствлення Бога?

— У нас це не прийнято, я не знаю ні про яку жертву.

— Цього не може бути. Ти дотепер просто не думав про це, тому й не знаєш. Запитай у вашого пастора.

— Батьку, я знаю, що Бога в Його гніві нічим не умилоствити. Я знаю, що усе, що робить такий нещасний грішник, як я, перед Ним — зло.

— Тоді молися святим, але у вас адже немає святих... От бачиш, куди заводить вас ваш протестантизм. Коли справи кепські, у вас нікого нема, до кого можна б було звернутися. Якщо ти нічого не можеш вдіяти, то я вимолю собі мою Маргіту.

— Батьку, не тільки Маргіту! — Коримський упав на коліна. — Якщо ти хочеш і можеш молитися, то молися і за Микольця, і за мене, нещасного, і за перше моє дитя, щоб я його знайшов і подбав про нього. Може тоді прокляття з мене буде знято...

* * *

У ту ж ніч слабке світло горіло й у простій кімнатці в Подграді. Там, в постелі лежала і марила красива жінка — дружина двох чоловіків, а юнак з любов'ю й увагою стежив за її подихом. Він подавав їй ліки, змінював холодні компреси й іноді відчиняв вікно, щоб впустити свіже повітря. Тільки після того, як хвора зовсім заспокоїлася, він приліг на диван і закрив очі. Його обличчя немовби відображало відблиск тієї далекої країни, де будуть царювати лише любов, чистота і мир. Але як тільки юнак заснув, відблиск з його обличчя зник. Риси його спотворив біль — владар землі й роду людського.

Тихо прочинилися двері. Увійшла молода дівчина, озирнулася довкола і, помітивши юнака, що спав, з полегшенням зітхнула.

Як добре, що вона прийшла раніше! Пан провізор вже стомився. Тепер хоч хвора його не розбудить. Але дівчині довелося самій це зробити. У нього, напевно, був злий сон, тому що він так застогнав! Цей стогін з вуст того, хто завжди усіх утішав, вразив дівчину. Несміло вона торкнулася своєю холодною рукою чола юнака, і той відкрив очі.

— Анно, ви вже тут?

— Вибачите, пане Урзин, але вам, напевно, щось наснилося, ви так стогнали, — сказала вона тихо.

— Можливо, сестро. Може, я незручно лежав. Дякую за турботу!

Він встав і підійшов до постелі хворої.

— Слава Богу, наша хвора заспокоїлася. Жар зникає. Я вас спокійно можу залишити з нею до ранку. Адже наш Господь буде з вами.

— Я вірю в це і зроблю все необхідне. Але скажіть, будь ласка, чи немає ще відповіді від пана барона?

— Ні, секретар тільки повідомив, що пана барона немає вдома і що він не знає, куди послати йому вістку. Треба чекати, поки він приїде.

— Що ж нам робити? Адже бідній жінці все гірше!

— Не турбуйся, люба сестро, я все це віддав Господеві. Він обов'язково допоможе. Зробимо, що в наших силах, інше віддаймо Йому. А тепер з Богом і до побачення!

Була тиха травнева ніч, юнак йшов у напрямку «Золотої лілії». На мить він присів на сходинках аптеки і, обхопивши руками коліна, поклав на них голову. Яка чудова світанкова тиша! Ніч минала. Недовго насолоджувався цією тишею Урзин. Згадавши свої обов'язки, він підвівся і увійшов до будинку, де всі спали.

* * *

— Усе-таки я хотіла б знати, пане провізор, де ви пропадаєте ночами. Учора ваша постіль була неторкнutoю і сьогодні теж. Якби хто інший, я б не дивувалася, але ви...

— А ви не думаете про те, мила пані Прибовська, що слуга Господа коли-небудь може пожертвувати і декількома ночами для свого ближнього?

З цими словами він сердечно потиснув її руку. Потім вони сіли снідати. Учні вже відкривали аптеку.

— Я так і думала. Але дорогенький мій, цього Ісус Христос жадати від вас не може, бо ж дві ночі поспіль...

— Але я був тільки до півночі, а потім мені вже не хотілося відпочивати.

— Ви, напевно, доглядаєте за хворим?

— Вгадали.

— А не могла б я вам допомогти?

— Я думаю, що так. Але у вас цілими днями стільки справ, що спокій вночі вам просто необхідний.

— Не кажіть так! Хто більше вас працює цілий день?!

— Це інше.

— Виходить, ви не хочете мене взяти у помічниці? — запитала жінка засмучено.

Провізор трохи подумав, потім сказав:

— Я приймаю вашу пропозицію. Але обіцяйте мені нікому не розповідати, поки я вам не дозволю, за ким ми доглядаємо.

— Обіцяю.

— Вам нелегко буде дотримати слова. У Х. лежить тяжко хвора пані Райнер, мати Микольця.

— Пані Коримська? Як вона тут опинилася? — вжахнулася пані Прибовська і потім уважно вислухала розповідь провізора.

Не минуло й години, як люди бачили, як вона поспішала до Цвинтарного провулка, але ніхто не звернув на це особливої уваги. У пані Прибовської були усі ключі від шаф, і вона зі спокійною совістю взяла з білизни покійної пані Коримської простирадла, рушники і взагалі усе, що стало б у нагоді для догляду за тяжко хворою пані Райнер, і чого тим, що її доглядали, дотепер так не вистачало.

Вона не запитувала, що сказали б люди, та й сам пан Коримський, якби він довідався, що з цього дня з його кухні посилалося все потрібне для пані Райнер. Адже пані Прибовська готувала їжу для матері Микольця і Маргіти.

Того ж вечора надійшла звістка від секретаря барона Райнера. Він відправив депешу барону на курорт, однак його там або не було, або ж він уже виїхав. Тож нічого іншого не залишалось, як виконати обіцянку, яку дано було Микольцеві, на випадок, якщо стан пані Райнер погіршиться, — викликати пана Миколу Орловського.

Розділ тридцять четвертий

Травневого ранку з воріт Подолина на білому коні виїхала вершниця, яку усі проводжали захопленими поглядами. Біля сукня облягала її струнку постать. Мереживні рукави піднімалися й опускалися, як крила голубки. Маленький мереживний капелюшок ледь прикривав її голову. Вона виглядала такою чарівною, що можна було подумати ніби це зачарована принцеса.

— Молода пані із замку, — шепотілися діти й дорослі, але вершниця не розуміла їхню мову. — Вона прекрасна, як ангел, а який у неї кінь, і як вона тримається в сідлі!

Маркіза Орано направила коня до лісу. Вона їхала тією ж дорогою, якою вчора блукав пан Адам, заглиблений у свої думки. Ще вчора після обіду вона вирішила: якщо зір їй сьогодні не зрадить, піднятися нагору, щоб подивитися, де живе Маргіта. Вона нікому не сказала про це, побоюючись, що батько, остереігаючись за її здоров'я, не дозволить їй так рано виїхати, а компаньйонки замучили б її умовляннями. Вона бажала необмеженої свободи без будь-якого нагляду. І вона цього домоглася. Слуги, не повіривши своїм вухам, коли одержали наказ негайно осідлати коня, ослухатися не посмітили.

«Як доїду до того хреста, — подумала Тамара, — залишу коня й піду пішки».

Зіскочивши з коня, вона зрозуміла, що їй нема кому передати повід. Вперше у житті вона сама прив'язала коня до дерева, відстібнула шлейф від своєї сукні, кинула його на сідло і сміливо рушила до чорного хреста.

Дивлячись на нього, раптом подумала: «Чому в Європі скрізь стоять ці хрести і чому на них завжди цей огидний образ прибитого за руки і ноги чоловіка?»

Вона знала, що хрест — символ християнства. Але яке відношення має до нього та людина? Хто це? Чому його скрізь так шанують? Вона якось розпитувала батька про Нього, і він їй відповів, що вона ще надто молода, щоб думати про таке.

«Але я хочу знати, — думала вона тепер з упертістю розпещеної дитини, що звикла наказувати, — я хочу це знати, і хто-небудь має мені про це розповісти!»

Вже проминувши хрест, вона ще час від часу оберталася до нього, як раптом побачила юнака, що напівлежав, напівсидів на нижній сходинці. Тамара, що вже звикла до зовнішності європейців, такого ще не бачила. Золотаве волосся облягали бліде лице юнака. А які гарні губи були у нього! Вона його розглядала з майже дитячою цікавістю. Що він тут робив? Спав на цьому твердому камені? Рука, що підпирала голову, напевно, уже затекла?

«Я його так не залишу», — вирішила Тамара. Вона зробила крок вперед і раптом зупинилася і густо почервоніла, тому що скрізь довгі золотаві вії дивилися на неї чорні очі.

Молодий чоловік підвівся і, теж почервонівши, вклонився.

— Доброго ранку, — мовив він німецькою.

Вона полегшено зітхнула, зрадивши, що розуміла його.

— Доброго ранку!

Обоє зніяковіло замовкли. Мовчанка тривала б і далі, якби до своєї володарки не підійшов її білий кінь.

— Та я ж його прив'язала!.. — здивувалась Тамара.

— Дозвольте, панно, я його краще прив'яжу, — всміхнувшись, сказав юнак, прив'язуючи до дерева цього прекрасного коня. — Тепер він нікуди не втече.

— Щиро вдячна!

Вона милостиво вклонилася йому.

— З цих сходинок Гірки не видно? — запитала вона, не знаючи як почати розмову... Їй захотілося поговорити з цим красивим молодим європейцем.

— Гірки? — перепитав він здивовано. — Звідси ні, але якщо дозволите, я проведу вас трохи далі, звідти маєток буде видно.

— Ще далі? Я думала, що звідси побачу, де живе Маргіта.

— Ви знаєте мою сестру, панно? — зрадив юнак.

— Вашу сестру? Маргіта — ваша сестра? А я й не знала, що в неї є брат, — мовила щиро здивована Тамара. — Пан Адам Орловський говорив тільки, що Маргіта живе у свого дідуся.

— Так, але зараз ми з батьком гостюємо у неї. Мене звать Микола Коримський.

— А мене — Тамара Орано.

— Вельми радий! Дозвольте вітати вас на моїй рідній землі!

Вона, почервонівши, подала йому руку. Він нахилився і поцілував її.

— Ви приїхали здалеку, панно! Навіть Адам учора сказав, що втомився, а ви так швидко перемогли втому? Мені дуже приємно, що краса моєї батьківщини виманила вас з будинку і не дала вам відпочити як слід.

— Так, пане Коримський, тут у вас так гарно! Ці ліси, квітучі дерева, м'який клімат... тут у мене і голова не болить, я відчуваюся так хороше!

Юнак зі смутком дивився на маркізу. Невже світло цих чудових очей назавжди згасне! Ні, не може того бути!

— За допомогою нашого великого Лікаря, Господа нашого Ісуса Христа, тут вам допоможуть, щоб цей біль не відновлювався, — мовив він співчутливо.

— Про якого лікаря ви говорите? — запитала вона здивовано.

— Про Нього, — вказав він на хрест, трохи відступивши.

— Я вас не зовсім розумію, — сказала вона, — кого ви маєте на увазі?

— Я говорю про Господа Ісуса Христа, єдиного лікаря тіла й душі. Який є і вашим лікарем, — пояснював він трохи запутано, але переконливо.

— Господа Ісуса? Я ще ніколи не чула такого імені, — відповіла зацікавлено. — А чому ви показуєте на цю фігуру? Це, напевно, один із християнських ідолів, перед яким схиляються християни в Європі?

На обличчі юнака відбулося замилювання. Ще недавно він теж не вірив в Ісуса Христа і був далеким від Бога. Йому випадало розмовляти з багатьма невіруючими. Він знав і тих, хто ганьбив ім'я Христове, але ще ніколи не зустрічав такої непоінформованості в такої, схожій на ангела, дівчини. Господь створив її прекрасною. Він так любив її, що вмёр і за неї. А вона Його не знала, не мала навіть ані найменшого уяв-

лення про Нього. Її вухо ніколи ще не чуло Його імені. Де вона виховувалася, чому ніхто нічого не пояснив їй? От якби вона поговорила з Урзиним! Був би він зараз тут, то розповів їй усе, що потрібно знати, у що вірити, щоб не загинути.

«Але і ти зобов'язаний сказати їй, що тобі відомо, — підказувала йому совість. — Але як мені почати, коли я сам так мало знаю?»

— З вашого дозволу, панно, це питання непросте. Але якщо бажаєте, сядьте отут, і я спробую із Божою поміччю дати вам відповідь.

Він запросив її сісти на сходинку, де був розстелений плед. Коли вона сіла, він опустився на іншу сходинку.

— Я хочу, щоб ви мені все це пояснили, — сказала вона, пильно дивлячись на нього.

— Постараюся, пані, але перше скажіть мені; ви вірите в Бога?

— Я вірю в божество, що володіє усім світом. А ви?

— Я вірю в Бога, що створив небо і землю. А в Цього Бога, який створив мене і вас, зберіг до цього дня, є Син — Ісус Христос. Бог так полюбив світ, що віддав Сина Свого Єдинородного, щоб усі віруючі в Нього не загинули, а мали життя вічне.

Напевно, жоден професор не мав більш уважної слухачки, чим та, що зараз сиділа перед Миколою Коримським. Але, напевно, і про Божі Істини ніколи не говорилося так просто.

— Але як ви можете вірити, що Він живий, коли Його прибили до хреста? — перервала учениця свого вчителя. — Хіба доведено, що Він живий?

— Я вірю в це! Приблизно півроку тому я ненавмисно отруївся сильною отрутою і, незважаючи на те, що Бог мені зберіг життя, я усе ще хворий. Я тільки-но повернувся з півдня. Сюди я теж приїхав для оздоровлення. Не лякайтеся, будь ласка, і не хвилюйтеся! Мені треба було вам це сказати. Як бачите, я молодий, усе життя до того нещастя було переді мною, і раптом — кінець усьому! Замість життя — хвороба, тобто кінець усім мріям і прагненням. Повірте мені, я був такий нещасний!

— Так, я вірю! — На її очах виступили сльози.

— І от, — вів далі Микола, — у наш будинок прийшов чоловік, що вірить в Ісуса Христа і любить Його. Він і мене навчив Його любити і молився за мене доти, поки й я в Нього повірив. І як тільки це сталося, мого нещастя наче й не було; серце моє зцілилося від страху перед смертю, я знайшов мир і щастя. Тому я знаю, що Він живий. Я відчуваю, що Він мене любить і що Він зробив мені велику милість. Не хотіли б і ви, панно, Його пізнати?

— Так, я хотіла б Його пізнати, але повірити, що Він живий, я зможу лише тоді, якщо Він вас зцілить.

Юнак здригнувся.

— Він мене зцілить у будь-якому випадку!

— Ви упевнені? — Її очі засяяли.

— Так, якщо не тут, то там. Він сказав: «Хто вірує в Мене, життя вічне той має». Якщо Він мені дарував життя вічне, то мені вже байдуже, де я живу — чи тут, чи там. Це по Його волі. Хотілося б мені ще тут пожити, тому що в мене є батько, для якого моя смерть була б великою втратою. У мене є ще Маргіта, і зрештою, я ще хотів би тут пожити, щоб потрудитися для Господа. Але я також охоче піду до Нього, коли Він відкличе мене в інше, дивовижне життя.

— Не кажіть так! — скрикнула дівчина сльозами. — Смерть жахлива!

— Для мене вже ні. Ісус піде зі мною: «Коли я піду хоча б навіть долиною смертної темряви, то не буду боятися злого, бо Ти при мені».

— І ви упевнені, що Він того часу прийде за вами?

— Так, упевнений, тому що Він сказав: «Бо Я Господь, Бог твій, що держить тебе за правицю й говорить до тебе: Не бійся, Я тобі поможу!» А коли я більше всього мав потребу в Його допомозі, аніж в останню годину на землі? Він обов'язково буде зі мною, тому що Він і зараз зі мною. Я вірю в те, що Він поруч і відчуваю це.

Юнак замовк. Стало тихо, тільки солов'ї виводили свою смутну пісню любові.

Незнане досі почуття опанувало серцем Тамари. Таким молодим вмерти!? Але яким же дивовижним має бути Ісус,

цей Син Божий, що хворий юнак не боїться смерті, бо він упевнений в Його близькості!

Раптом Микола стрепенувся.

— Маргіта чекає вас, панно, у гості, — звернувся він до Тамари. — Не згадуйте при ній те, що я вам тут говорив, тому що вони вірять у моє одужання.

— Я теж хочу і буду вірити у ваше одужання. Вам не можна вмирати, це було б так жахливо! Не будемо більше про це говорити, інакше я плакатиму, а мені плакати заборонено.

Юнак не знав, чому його так вразили ці слова, а Тамара не знала, чому вона їх вимовила. Він підніс її маленьку руку до своїх губ. Вони знали один одного не більше години, але їм здалося, що вони були знайомі давно.

— Ходімте, подивімося на Гірку, — мовив Микола, посміхаючись.

— Так.

— Це все ж таки краще, аніж сидіти ва холодному камені, — почувли вони раптом інший голос.

Обоє здригнулися. Обличчя Тамари спохмурніло. Холодним поглядом вона зміряла струнку фігуру юнака, що раптом з'явився перед ними. Щоки Миколи почервоніли.

— Аурелію, ти тут? Дозвольте, панно, відрекомендувати вам мого друга і лікаря в одній особі — Аурелій Лермонтов.

— Не сердьтеся, що я перешкодив вам, — сказав Аурелій, вклоняючись. — Лікарю доводиться бути різким із неслухняними пацієнтами. Микола — один із самих неслухняних. Замість того, щоб з дороги гарненько відпочити, він тікає кудись до лісу.

— Хіба це йому шкідливо? Тут так гарно! — відповіла Тамара, трохи повеселівши.

— Якщо він уже давно тут — тоді так, тому що вранці буває ще більше роси, аніж зараз.

— Не робіть цього більше, пане Коримський, — звернулася вона до Миколи.

— Постараюся, панно.

І вони рушили втрьох лісовою дорогою.

— Якби Маргіта знала, хто до неї йде, вона піднялася б

вам назустріч, — сказав лікар, коли вони були неподалік Гірки.

— Дозвольте, я піду за нею, — відразу запропонував Микола.

— Ні, не треба! — скрикнула Тамара, але було вже пізно, Микола зник.

— Пане лікарю, ви чули нашу розмову? — звернулася вона до нього, коли Микола зник.

— Тільки кінець розмови.

— Це правда, що він може померти?

Очима, повними страждання, вона дивилася в обличчя молодого лікаря, що раптом зблідло.

— Якщо Ісус Христос не допоможе — так. Ми поки безуспішно намагаємося знайти для нього ліки.

— А що потрібно зробити, щоб Він допоміг?

— Вірити, молитися і ще раз вірити.

— Так просіть же Його, якщо ви знаєте, що Він може допомогти. Не можна ж такому молодому померти!

Вона притискала складені руки до своїх грудей.

— Я і молюся, панно, і не один я. І ми упевнені, що молитви наші будуть почуті. Однак облишімо цю розмову, нам можуть перешкодити... Ви бачите там, ліворуч, той маленький будиночок?

— Ні, так далеко я не бачу, — зітхнула вона. — Що там?

— Невеличкий будинок. Там ми тепер будемо жити.

— Там? А чому не в Гірці?

— Там ялиновий ліс навкруги — це добре для здоров'я, а в Гірку ми будемо заходити.

— А верхи ви не будете їздити?

— Не зараз, трохи згодом. Через запаморочення Микольцо ще не може триматися в сідлі.

— Я так люблю їздити верхи, але батько мені не дозволяє! Ви посміхаєтеся, думаєте, напевно, що я теж неслухняна?

— Я думаю, що ви не любите взагалі кому-небудь підкорятися і не терпите заборон. Чи не так?

Вона опустила свої густі вії, схилила голову на знак згоди, а потім знову подивилася на нього.

— Я вас прошу, скажіть, будь ласка, при зустрічі з моїм батьком, що їздити верхи для мене не зашкодить, щоб він не забороняв мені.

— Це я можу йому сказати. І взагалі, панно, коли я дивлюся у ваші очі, я згадую одну з моїх пацієток. Часом вона взагалі не бачила, іноді бачила погано, а часом — досить добре. З Божою поміччю я переселив її в інший клімат. Вона перестала постійно сидіти вдома, послухалася моєї ради й у такий спосіб добре загартувалася. Хоча її ніжні руки й колір її обличчя трохи постраждали від цього, але її здоров'я і зір цілком відновилися. Не вважайте мене настирливим, якщо я вам пораджу: покиньте усі медикаменти, усі вишукані страви, споживайте здорову просту їжу, особливо молоко і житній хліб. Попрацюйте хоча б годину з перервами в саду. Уставайте так рано, як сьогодні, катайтеся верхи. Не читайте ні книг, ні журналів. І скоро ви будете бачити не тільки наш будиночок, але й усі дерева за ним.

Підбадьорливі слова текли з вуст молодого росіянина щиро, з довірчою сердечністю. Яке б серце, обтяжене страхом, не зраділо б, окрилене такою радісною надією? Не занурюватися далі в морок! Яке щастя!

— Пане лікарю, я все це охоче і з вдячністю виконаю, тому що я дуже боюся осліпнути, але мій батько через свої побоювання буде мені заважати, і мені доведеться тоді постійно наполягати на своєму, чинити проти його волі, а це буде мене дратувати і шкодити мені. Але можна зробити інакше. Батько мій говорив учора, що він хоче узяти лікаря в Подолин, щоб він міг за мною постійно спостерігати. Не могли б ви стати моїм лікарем?

— З охотою, ваша милосте, — відповів молодий лікар, червоніючи. — Я буду щасливий, якщо ви мені довіритесь. Тільки я не знаю, чи погодиться маркіз на те, щоб я приходив у Подолин щодня, а не жив там, тому що Микольцьо не хотів би лишатися без мене, а я присвятив себе йому на увесь час, поки він мене потребує.

— Так, звичайно, через мене ви не повинні його залишити, у цьому немає необхідності. Тож, ви згодні стати моїм ліка-

рем? Батько мені не відмовить. Дотепер я ввесь час не хотіла лікуватися. Якщо я поступлюся, то й він піде на поступки. Але ви мене не будете мучити, як інші лікарі?

— Я не знаю, що ваша милість розуміє під словом «мучити». Я лише хочу від своїх пацієнтів послуху, інакше негайно припиняю лікування. Одне я вам можу обіцяти, що я не стану вас мучити ані оглядами, ані медикаментами, як я вже казав.

— Вашу руку, пане лікарю!

Вона простягнула йому свою тонку, прикрашену перснями руку. Він обережно її потиснув. Йому здавалося сном, що він став лікарем цієї знатної дами. Тим часом, Микола знайшов Маргіту в саду, де вона збирала букет для нього. По його мокрому від роси взутті сестра помітила, що він уже побував на прогулянці. Вона простягла йому букет, але він його не взяв, а тільки поцілував їй руку, і коротко повідомив, чого він прийшов і кому вона може подарувати ці квіти.

— Вона хоче подивитися, де ти живеш. Вона така красива, що навіть цей блідо-рожевий гіацинт не може з нею зрівнятися. Але подумати тільки, душа її в повній пітьмі: вона не знає Ісуса Христа і ще ніколи нічого про Нього не чула.

— Що ти, Микольцю, це неможливо, — сказала Маргіта злякано.

Коли вони поспішали нагору пагорбом, брат розповів сестрі про розмову, що відбулася між ним і чарівною приїжджою.

За кілька хвилин Маргіта вже дивилася на цю чарівну фею і зі смутком думала: «Вона біла, як ангел, а Христа не знає. Вона світить, як зірочка на весняному небі, і усе-таки вона не має світла... Вона приїхала з Єгипту язичницею. І все-таки становище її таке ж саме, як моє. Напевно, ніхто не турбувався про її душу. Але ти не будеш блукати в темряві, ні!»

Нічого дивного, що Маргіта від любові, яка спалахнула в її серці, забула про різницю в походженні й після того, як їх відрекомендували одне одній щиро обійняла свою чарівну сусідку і простягнула їй букет білих нарцисів на знак вітання. Маркіза обійняла її, і вони поцілувалися. Плибока приязнь поселилася в їхній серцях назавжди.

— Мені дуже хотілося подивитися, де ви живете, — сказала Тамара, — яке щастя, що я бачу вас, і притому так рано.

— Це чудово, пані, але я не розумію, як це вас так рано відпустили, — здивувалася Маргіта.

— Я потихеньку втекла. У нас ще всі сплять. Добре, що ви мені про це нагадали, — вигукнула Тамара, — мені вже час вертатися додому! Мої компаньйонки злякаються і батько теж, якщо побачать мою відсутність. Проведіть мене трохи, щоб нам не відразу розпрощатися.

— Так, ми проводимо вашу милість! Якби я не боялася, що ваші домашні будуть турбуватися, то вельми б просила вас завітати до мене.

— Ми обов'язково прийдемо до вас! Орфа й Ася уже вчора весь день радувалися цій можливості, і особливо я. Коли почувала, що ви живете за горою, мені одразу захотілося поїхати в Подолин. Мені сказали, що ви допомагали в облаштуванні моїх кімнат. Я вам дуже вдячна.

— Мені було приємно вам прислужитися, дорога Тамаро. Я дуже раділа вашому приїзду! Перепрошую, що вас так називаю!

— Називайте мене саме так, тому що і я хотіла б називати вас просто Маргітою. Мені це ім'я дуже подобається. А якщо ви будете говорити мені «ваша милість», то й мені доведеться величати вас за вашим титулом. Краще просто називати одне одного по імені, добре?

— Якщо ваша ласка, із задоволенням!

Так вони, захоплені приємною розмовою, у якому пані майже не брали участі, прийшли до того місця, де був прив'язаний кінь, що вже нетерпляче бив копитами. Аурелій підсавдив маркізу, легку, як пушинку, у сідло. Микольцьо тримав повід і квіти, поки вона сідала.

Коли Тамара з веселим «до побачення!» відїхала, вони довго дивилися їй услід. На своєму білому коні вона полетіла, немов білий птах. Так, вона була чарівною!

Дорогою назад Аурелій повідомив друзям, яку вона йому зробила пропозицію, від якої він не міг і не хотів відмовлятися; він сподівався, що вона незабаром вилучає.

Усі з радістю сприйняли цю новину!

У цей час Тамара, заглибившись в радісні роздуми, раптом почувала:

— Тамаро, люба моя, де ти була?

Вороний кінь зупинився біля білого, що вітав його іржанням, і вершник в страсі й радості пригорнув до себе свою дочку.

— Доброго ранку, тату!

— Люба моя, як ти насмілилася вийти одна?..

Вона нахмурилась.

— Я знала, що ти знову зіпсуєш мені настрій. Почекав би ти ще трохи, і я б сама повернулася. Я відчуваюся добре. Я така щаслива, а ти і не радий, — дорікнула вона йому.

— Як же я не радий? Звичайно, я радію! Я тільки боявся, адже я не знав, де ти і чи не сталося що-небудь з тобою.

— Нічого зі мною не сталося, батьку. Поїхали далі, мені треба тобі дещо розповісти.

Маркіз Орано, заспокоївши вороного, відпустив повід, і вони поїхали далі.

— Насамперед, батьку, — почала Тамара із незвичайною кокетливою посмішкою на вустах, що оживила не тільки її зазвичай печальне лице, але й холодне обличчя батька, — я знайшла собі лікаря.

— Лікаря?

— Так, лікаря. Ти ж учора говорив, що мені потрібен лікар. Якщо він мені потрібний, то я сама хочу його вибрати для себе. Чи мені не можна?

Посмішка зникла з її обличчя, вона насупилася.

— Можна, звичайно. Тільки я не знаю, де ти могла його знайти? Під час прогулянки ти зустріла лікаря з Подоліна?

— Так, я його зустріла, але він не лікар з Подоліна. Він, власне, лікар і друг брата Маргіти. Але ти мене не розумієш. Там, біля хреста, я зустрілася з кузеном пана Адама, Миколою Коримським. Він хворий, і такий хворий, що жоден лікар не може його вилікувати, а він ще такий молодий. У нього є друг Аурелій — прізвище його я забула — він лікар. От з цим лікарем я говорила, і він мені сказав, що мені треба робити,

щоб видужати. Він сказав, як тільки я фізично зміцнію, зір мій покращає.

— Це він тобі сказав, люба доню? Де він? — розхвилювався Орано.

— Зараз він у Гірці. У мене до нього відразу виникла довіра, і я попросила його, якщо він буде жити в долині Боровця, — так називається та долина, — щоб він став моїм лікарем. Але він побоюється, що ти можеш йому не довірятимеш.

— Чого ж, якщо ти йому довірятимеш і станеш виконувати його призначення, я буду щасливий. Однак не годиться, щоб він буде жити в іншому місці. Мій домашній лікар має жити у мене.

— Цього ніяк не можна. Я ж тобі казала, що він лікує свого друга.

— Цим він може займатися, відвідуючи його щодня.

— Ні, батьку, так не буде! — протестуючи, дочка закинула голову назад. — Я не дозволю, щоб через мене Миколі Коримському стало гірше! Лікар Аурелій сказав, що він Миколи не може залишити, що він себе присвятив йому на час, на який буде потрібен йому. І я навіть не хочу, щоб він у нас жив. Нехай він там залишиться, і усе буде добре, правда, батьку?

— Ну добре, я ще поговорю з ним про це. Шкода тільки, що ти не запам'ятала його імені. Я б запросив його, щоб він нас ще сьогодні відвідав.

— То пусте, батьку! Як тобі відомо, ми сьогодні після обіду вирушимо в Гірку, а потім привеземо його сюди. Я тобі ще повинна сказати, що бачила Маргіту!

Важко сказати, чиє враження було більш приємним — Маргіти про Тамару Орано чи Тамари про свою сусідку. Важливим було те, що бажання зустрічі з'явилося в обох.

* * *

Пізнім вечором другого травня на веранді Гірки стояла невимовно щаслива Маргіта Орловська. Вже опускалася ніч, серце її було сповнене світлом травневого сонця, що сьогодні удень світило так яскраво, немов хотіло зігріти не тільки хо-

лодну землю, але й застигло від холоду людське серце. Перед внутрішнім зором Маргіти ще раз пробіг увесь день. Вона згадала, як одразу після сніданку вони відвезли Миколу до Боровця і як йому й доктору Аурелію сподобалося в Боровці. Микольцьо не знав, як дякувати їй та дідушеві. Батько теж був дуже задоволений. Подяк сьогодні й вправду було забагато!

Але вона також згадувала, як Микольцьо, Аурелій і вона стояли біля вікна за рожевими фіранками, у той час, як дідусь з батьком і Адамом оглядали ліс, біля будинку. Вона поклала голову на плече брата й уважно слухала, як він та Аурелій розповідали про нове вічне життя. Потім і вона зізналася, що також учора вранці, після тяжкої боротьби віддала своє серце Ісусу Христу, що вона тепер щаслива, тому що одержала прощення гріхів. Вона примирилася з Адамом, і Ісус Христос їй відкрився.

— У мені все нове, я сама себе не впізнаю, — говорила Маргіта.

Вони її розуміли, тому що самі також переживали подібне.

Микола називав це вічним життям, вона називала це «Христос відкрився мені», Аурелій — смертю старого «я». Вони знали, що вони тепер усі належать єдиному Богу, і з любов'ю думали про друга, що прислужився до їхньої зміни.

Після повернення панів вони залишили доктора з Миколою у будинку самих, а самі повернулися в Гірку. Вони усі вважали, що Микола там краще відпочине, аніж серед них.

На обід обидва друга з веселим настроєм прийшли в Гірку. Микольцьо добре поспав, а потім він разом із другом молився й читав Слово Боже.

Тим часом Маргіта готувалася до зустрічі Тамари. Вона хотіла, за словацьким звичаєм, спочатку розважити, а потім почастиувати.

— Я не знаю, що скаже на це маркіз, він дуже горда людина, — сказав пан Адам, якому часом було трудно сидіти з дідушем та дядьком, тим більше над своїми паперами, що він перебирав. Раз у раз він знаходив причину побути з Маргітою.

— Не турбуйся, Тамара мене не осудить, — сказала вона.

І не помилилася. Після обіду прибули дорогі гості.

Дами їхали верхи в супроводі секретаря й управителя, який передав вибачення маркіза Орано, що той через депеші й листи з Єгипту не може приїхати. Пан Вільє привіз також лікареві листа, у якому Орано просив супроводити дам назад у Подолин.

За допомогою Адама й Аурелія Маргіта подбала про те, щоб її гості не так швидко залишили Гірку, де вони почувалися дуже добре. Вони розмовляли, грали на музичних інструментах і гуляли невеличким парком; потім вони вийшли на луки.

Там Аурелій улаштував ігри. Маргіта знала багато ігор й навчала Тамару та її компаньйонку. Бліді щоким маркізи розчервонілися.

Коли вони повернулися в Гірку, там для них у парку була приготована кава, і дами не відмовилися від частування.

— У нас такий звичай, дитя моє, і усі мають йому підкорятися, — сказав пан Микола маркізі.

Дарма пан Адам побоювався, що цей стіл дуже буде відрізнятись від того, що вчора ранком був накритий у Подолині. Звичайно, тут не було срібних чашок, кришталевих тарілок і коштовних скатертин, але на столі стояли два чудесних букети квітів і замість лакея в лівреї прислужувала сама господиня дому, приділяючи кожному свою увагу. У Тамари Орано апетит був як ніколи, і компаньйонки ще не бачили її в такому гарному настрої.

Після кави Микола тихо сказав щось своєму другові. Той спочатку знизав плечима, потім пішов кудись і приніс цитру. Усі були приємно вражені, коли він заспівав кілька російських пісень під власний акомпанемент. Тільки пан Орловський, дещо здивовано поглядаючи на молодого лікаря, зробився мовчазним, чого однак ніхто не помітив.

Сонце хилилося вже до горизонту, коли гості залишили Гірку. Маргіта, Адам і Аурелій проводжали їх: перші двоє — до Подолинського парку, Аурелій — до замку...

А тепер Маргіта стояла на веранді, ще раз згадуючи весь день. Вона згадала також два моменти, про які ніхто, крім неї, не знав. Коли усі разом оглядали Гірку, вона з Тамарою

пройшла до себе в кабінет, де маркіза раптом схопила Біблію, що лежала на столі, її очі, як заворожені, зупинилися на словах «Новий Завіт нашого Господа Ісуса Христа».

— Уся ця книга говорить про Христа, Маргіто? — запитала Тамара.

— Так, Тамаро, уся ця книга. Це та книга, у якій я знайшла світло, і тепер я дуже щаслива.

— А раніше ви не були щасливі? — здивувалася Тамара. — Адже у вас усе є, велика і гарна родина!

Губи Маргіти затремтіли, маркіза це помітила.

— Що з вами? — запитала вона ніжно.

— Ще недавно в мене не було нікого, і що сумніше всього — у мене не було й Ісуса Христа.

— Ви мені розповісте, не чи правда, як це сталося, що у вас не було нічого, а тепер усе є?

— Я вам розповім, але не тут, нам тут заважатимуть.

— Добре, потім. Скажіть мені тільки, ви сильно сердилися на пана Адама?

— Дуже, Тамаро, але Господь Ісус Христос забрав мій гнів... і тепер усе добре.

— Але винуватий, звичайно, був пан Орловський? — запитала вона, наморщивши чоло.

— Ми обоє були винуваті.

— А як можна одержати цю книгу? Ви не дивуйтеся, я ще нічого не знаю про Ісуса Христа, як ви Його називаєте; але ви Його любите, пан Коримський — теж, і я також хочу пізнати Його.

— Якщо ви цього бажаєте, Тамаро, — сказала Маргіта, — я вам дістану таку книгу. А якою мовою вам легше читати?

— Більше всього я люблю читати англійською, але і німецькою мені неважко.

— Я дістану вам Біблію двома мовами. Для мене теж було дуже корисно порівнювати польський переклад з німецьким. А поки дозвольте мені позичити вам мою книгу?

— Так, будь ласка!

Коли прийшли інші, книга була вже упакована. Ідучи, Тамара не дозволила нікому її нести.

Інша сердечна розмова відбулася, коли вони поїхали верхи. Адам і Аурелій, розважаючи інших двох дам, поїхали вперед. На вимогу Тамари і боячись про те, що вона від людей може почути що-небудь недобре, Маргіта розповіла своїй подрузі, що між її батьками виникла сварка, і вони розлучилися. Розповіла їй, як через це втратила батька і жила в будинку другого чоловіка її матері, поки дідусь не визволив звідти. І щоб вона назавжди могла залишитися в нього, він з'єднав її з Адамом. А далі вона повідала Тамарі, як зустрілася з батьком і братом, що вони тепер усі примирилися одне з одним, окрім матері, але це виправити вже неможливо.

Маркіза ледве не плакала, так її розчулила ця розповідь. А Маргіта була щасливою, що подруга зрозуміла її.

— Ми щодня будемо відвідувати одне одного, — обіцяла Тамара прощаючись, — від вас я багато чому можу навчитися. Та й мені потрібно учитися, тому що дотепер я робила тільки те, що мені подобалося, але я бачу, що це недобре. Ви ще така молода і вже стільки вистраждали. Я б цього не вилася, я вмерла б...

Ці слова згадувала тепер Маргіта. І якби в коридорі раптом не почувся заклопотаний голос дідуся; «Де ж хазяечка?» — вона, напевно, ще довго б стояла замислена. Згадавши про свої обов'язки, вона поспішила назустріч. Тамара повернулася додому також в задумі.

Розділ тридцять п'ятий

Після зборів євангелічних християн у Подграді молодий провізор сидів один у опустілому приміщенні, читаючи листи, серед яких був також лист від його друга такого змісту:

«Любий Мирославе!

Ти, напевно, здивуєшся, одержавши від мене одразу два листи. Цей лист я пишу вночі і хочу ранком віднести його на пошту, щоб ти його скоріше одержав. Як мені хотілося б поговорити з тобою!

Микольцеві, слава Богу, краще; і якби не скорбів душею, що він, звичайно ж, приховує, йому було б ще краще. Нічого дивного, тому що тут жити — одна радість. Я дякую тобі, друже! Якби не ти, я був би десь в іншому місці на самоті й страждав би так само, як і Микольцьо.

Сталося так, як ти і пророкував: Господь допоміг мені. А тому що мені нема чого боятися, що вони довідаються, хто я, думаю, усе буде добре.

Один раз, на прохання Микольця, я зіграв кілька російських пісень на цитрі. Пана Миколу це сильно вразило. З цього я зробив висновок, що батько мій тут не забутий.

Адам Орловський дуже люб'язний зі мною. Це дуже освічена молода людина, але, на жаль, зарозумілий і невіруючий. Він задовольняється тим, що підказує йому розум. Я буду за нього молитися.

Але тепер про головне. Подумати тільки, я став домашнім лікарем у Подолині. Я упевнений, що це Боже провидіння, інакше я не можу пояснити. Жити я там, звичайно, не буду. Лікувати там, власне, нема кого, тому що, хвора, маркіза Орано, потребує більше того лікування, що ти міг би їй дати. Вона чарівна істота тілесно і духовно, тільки помітно, що з Єгипту і виросла в язичництві.

Тож, від сьогодні я її лікар. Може, ти чув, що в неї хворі очі, можлива втрата зору. Однак за нашої першої зустрічі сьогодні вранці я відчув упевненість, що цього не станеться, у чому запевнив і маркіза. Прошу тебе, молися за мене, щоб мої надії не зрадили нас.

Маркіза зі своїми компаньйонками гостювала в Гірці. За їх запрошенням я потім вирушив в Подолин, де вона відрекомендувала мене маркізу, назвавши мене «лікар Аурелій». Коли я з цим вельможею залишився наодинці, він справив враження людини, у якої було чимало важких днів у житті. Я відповів на всі його питання щодо моєї думки про стан здоров'я його дочки. Він запропонував мені високий гонорар, причому помісячний. Коли справа дійшла до договору, він сказав: «Тамара мені ще не назвала вашого прізвища, пане лікарю».

— Аурелій Лермонтов, — сказав я виразно.

Він раптом побілів, але одразу густо почервонів.

— Лермонтов? — повторив він, сильно збентежений. — Ви росіянин, пане лікарю?

— Так, ваша милість, — відповів я з неприємним відчуттям. — Вам це заважає?

— Ні, чому ж? Я космополіт...

Він подзвонив і дав пану Вільє вказівку скласти договір. Коли той пішов, пан Орано запитав мене, чому я не живу в Росії? Я відповів йому, що я з приїхав у Відень і там виховувався.

— А батьки ваші ще живі? — запитав він, мабуть, із ввічливості. Я сказав, що вони вже померли. Потім він запитував про Миколу і його хворобу, повідомив мені кілька діагнозів різних авторитетних медиків щодо своєї дочки, що досить сильно суперечили одне одному.

Тим часом прийшов Вільє і приніс договір. З'явився і управляючий Зарканий. Ми підписали договір, справа була закінчена.

Я тобі зізнаюся, що якби я не пожалів Тамару, якби знав маркіза Орано раніше, то навряд чи пішов би на цю службу. Ця людина не справила на мене доброго враження. Мені здається, що під панцирем холоду і гордовитості, ховається досить вразлива людина. Хто знає, яке бурхливе минуле було в нього! Він зі мною говорив досить гарною німецькою.

Ну, що ти на це скажеш, Мирославе? От я тобі поскаржився і похвалився, а тепер піду спати. Молися за мене, щоб я міг світити! Прикладені гроші використай на свій розсуд. Весь мій докторський гонорар я обіцяв Господеві, а поки що передаю свої особисті заощадження.

Хай береже тебе Ісус! Маргіта просила передати тобі, що вона вже простила і щаслива, тому що Ісус Христос їй відкрився. Ще вона сказала: «Де б ми були і що б з нами стало, якби пан Урзин не показав нам шлях до порятунку і не привів нас до Спасителя?»

Вона права. Якби вона знала, кого ти виходжуєш! Продовжуй це робити. Я думаю, що потреби не буде застосувати

ті ліки вдруге. Але якщо вони гарні, можеш дати ще раз. Сподіваюся, що ти нам уже написав. Чекаємо вісточки від тебе, особливо твій Аурелій».

Прочитавши листа, юнак поклав його на стіл, і, виконуючи прохання друга, звернувся з молитвою до престолу благодаті. Потім підвівся і незабаром уже був у дверях маленької спальні.

Тут він зустрівся з Анничкою.

— Ви прийшли, пане Урзин? Пані Райнер прокинулася і питає вас.

— Залиште нас одних.

Дівчина кивнула головою.

— Доброго вечора, пані! Ви не спите?

Урзин нахилився над хворою. Вона відкрила очі.

— Доброго вечора, я не сплю.

— І як ви себе почуваєте?

— Я дуже слабка.

— Це від лихоманки. Але Господь Ісус Христос допоможе, і вам стане краще.

— Як мені дякувати вам? Ви так про мене піклуєтесь. Чим я це заслужила?

Баронеса простягла свою руку юнакові. Він сів у крісло, яке пані Прибовська веліла принести сюди.

— Ісус Христос умер за нас, коли ми ще були грішниками, пані баронесо. Він умер і за мене — так Він мене возлюбив. Він заслуговує на те, щоб я допомагав Йому доглядати за однією з Його заблукалих овець, яких Він так любить.

Баронеса не відривалася очей від його лица.

— Як добре ви це сказали: заблукала вівця! Так, вівця ця дійсно заблукала і повинна загинути.

— Ви думаєте, що я дав би вам загинути, якби було в моїх силах вас врятувати?

— Ні, ви б мене врятували, — мовила вона замріяно.

— А в моїй душі тільки крапля тієї любові, що наповнює серце Христа.

— Але як Йому мене любити! Подумайте тільки, скільки років я живу і майже не знала Його. Я Його ніколи не любила

і не служила Йому. Я була поганою дочкою католицької церкви, а вчення євангелічної церкви я не знаю. У маренні переді мною поставало моє гріховне життя. Я була неслухняною дочкою батька, покинула сина свого, не любила свою дочку й обманювала другого чоловіка, такого шляхетного, що не заслуговує нічого іншого, крім любові. Я обманювала його показною любов'ю, якої у моєму серце ніколи не було. Я не скаржуся на те, що я тепер зовсім одна. Це заслужене покарання. Я навіть не хочу, щоб хто-небудь прийшов. Як Бог мені може простити, коли люди мені не прощають?

Урзин витримав її погляд і сказав:

— Він це може, тому що Він — вічна любов.

— Якби я могла повірити в це! Ви ж знаєте, що Микольцьо сказав, щоб я звернулася до Христа, що є ще інше життя, і там ми зустрілися б і з'єдналися б. Але я знаю також, що є і пекло, що я його заслужила.

Вона охопила голову руками, а потім благально простягнула їх до нього.

— Хто мене врятує? Хто запевнить мене, що Бог мені простить, якщо я прийду до Нього?

— Якби ви там звернулися до Нього, Він би вам уже не міг простити. Тому Він кличе вас зараз: «Прийдіть до Мене, усі стуржені та обтяжені, і Я вас заспокою!»

Нижній голос молодої людини звучав як прохання.

— Яке гарне слово! Але як я піду до Нього? — зітхала жінка. — Так, як Закхей? Покажіть мені дорогу! Ви ж її знаєте! Приведіть мене до Нього, я не хочу загинути!

— Є тільки один шлях.

Урзин дістав свій Новий Завіт і почав читати. Вона слухала його з великою увагою. Коли він прочитав її історію про ту жінку, що прийшла в будинок фарисея Симона й упала до ніг Ісуса, вона перервала його.

— Яке це має відношення до мене! Я не була занепалою жінкою! Я була невинна, недосвідчена і любила його більше, ніж себе! Але коли я довідалася, що мій чоловік був не таким, яким я його знала, я не могла більше жити з ним під одним дахом. Навіщо ви читаете мені цю історію? Усе мое

нещастя саме від того, що я не могла жити з невірним чоловіком. Чверть року я мучилася, гнала геть погані думки, потім з'явилися докази. Що мені залишалося робити? Ви мені, можливо, скажете, що потрібно було почекати й простити? Сотні, тисячі разів мені так говорило моє серце, але вже було пізно! Подумайте тільки, я йому так довіряла, а він мене обдунив! — схлипувала вона гірко. — Часто мене мучила думка: «А якщо він усе-таки був невинний?» Але хто освітить цей морок? Де я знайду людину, що сказала б мені правду і звільнила б мене від цих мук?

— Припустімо, пані, — відповів Урзин стиха, — що знайшлася людина, що могла б сказати вам правду. Що б це змінило тепер, коли ви дружина іншого?

— Те, що я дружина Райнера, мені не перешкодило б упасти до його ніг і просити в нього прощення, повірте мені! Як би я цього бажала! Якби я тільки могла переконатися, що він був невинний, що він мене не обманював, що він мене любив. Краще б я узяла всю провину на себе! Але це тільки мрії! Немає такої людини, що могла б дати мені доказ, що я була не права, що я винувата в нашому розлученні. Повірте мені, я відчуваю провину і хотіла б зізнатися. Уявіть собі, спочатку обманювали мене, і я перестала вірити в Діву Марію, тому що я не могла вимолити в неї правди; а потім і я почала обманювати. Усі кругом — клубок неправди, що розплутається тільки в загробному житті, а там милості вже не буде. Якщо правда, що мені сьогодні читала Анна про те, що прощення одержує тільки той, хто іншим простив, я б хотіла простити, якби тільки була упевнена, що я права. Адже якщо я не права, то на мені дуже великий гріх, і поки люди мені не прощають, то й Бог мені не простить.

Жінка стомилася і вмовкла. Обличчя її від внутрішнього зворушення горіло. Розчервонілися і щоки юнака, який похилив голову на руки. Він терпів такі ж муки, які людське серце недовго може винести.

Раптом тишу перервали дивні слова, що змусило даму відкрити очі й підвестися на постелі. «Хай буде воля Твоя, Господи, але помилуй мене!»

Потім юнак повернувся до хворої.

— Мій Бог жадає від мене, щоб я роздер павутину неправди. Для мене це самий тяжкий крок у моєму житті, повірте мені. А якщо ви мені не повірите, мені, підписує істину кров'ю свого серця, ви вчините великий гріх.

Урзин устав, замкнув двері, опустився біля ліжка на коліна і голосом зраненої душі повідав довгу історію. Коли він закінчив, у кімнаті запала тиша, придушивши лемент від нестерпного болю.

Нарешті жінка піднялася в постелі і поклала свою гарячу руку йому голову.

— Пане Урзин!

— Так, пані?

— Я дякую вам. Хай винагородить вас Господь, у любові Якого ви мене переконали, за цю страшну жертву, що ви принесли бідній жінці у цю годину. Я бачу, що це надірвало ваші сили і мені боляче, що я вас змусила до цього.

— Ісус Христос допоміг мені, пані. Але ви мені вірите?

— Вам? До чого це питання?

— Ви переконалися, що й ви повинні простити, якщо хочете одержати прощення?

— Звичайно, пане Урзин! А ви усе простили?

— Раз і назавжди, тому що Христос мені простив. Господь помилював мене, і тому я можу любити і благословляти. І ви теж будете прощати і благословляти, як я.

— Ох, пане Урзин, є тільки Один, Котрий має право прощати йому і мені. Якого я так часто засмучувала.

Знову в кімнаті настала тиша, що облягла біль серця, який вщухне лише з останнім його ударом, там, де не буде більше сліз.

Раптом юнак підняв голову:

— Помолимося разом, пані, залишимо цю розмову, вона нам обом не під силу.

— Так, помолимося.

Вона лежала, склавши руки на грудях, на білих подушках, як квітка, якої вже торкнулися перші заморозки. Вона здригнулася, коли Урзин почав молитися за того, хто один

був винуватий в усьому. Але потім і її губи заворушилися, і чим гаряче він молився, тим більше її уста розкривалися в молитві, а коли він закінчив молитву, вона разом з ним вимовила слово «амінь».

Довгим поглядом вони дивилися один на одного, і їхні душі знайшли взаєморозуміння. Жінка простягла обидві руки, і коли юнак схилився над нею, вона однією рукою оповила його шию, а іншою прибрала пасмо волосся з його чола і поцілувала так ніжно, як це може робити тільки любляча мати. По її щоках котилися сльози. Хотіла щось сказати, але не змогла. Він тихенько підніс до своїх уст її руку й підвівся. У дверей він ще раз озирнувся, низько вклонився і вийшов.

Анничка застала баронесу в сльозах, утомлену, але скоро сон закрив її очі.

Ранком хвора попросила папір та олівець. Тремтячою рукою вона написала листа на шести сторінках.

Написати адресу на конверті в неї вже не було сил. Тому вона продиктувала його дівчині. Лист призначався пану Миколі Орловському і був негайно відправлений за призначенням. Це так її стомило, що стан хворої сильно погіршився.

А пана провізора все не було. Анничка знала, що він у цей час проводить зібрання. Викликати його вона не могла. А раптом дама тепер умре? Барона не було, і ніхто не знав, де він. Якби вона була готова померти!

Зі сльозами на очах Анничка насмілилася тихо запитати у хворої, чи вірить вона в Ісуса Христа.

— Так, вірю, — відповіла жінка кволо, — прочитайте мені про Нього; мені здається, я чую спів?

— Так, це співають на зібранні. Пісня скінчилася, але вони співатимуть ще.

— Чи можна відчинити двері, щоб мені краще було чути?

— Звичайно, можна! Я відкрию усі двері, може, ми почуємо і пана Урзина.

Дівчина з радістю виконала прохання хворої, до кімнати проникнули зворушливі сумні слова пісні:

Душа! Чи знайдеш ти у світі домівку рідну?
І хто тобі тут дасть і мирний прихисток, і спокій?
Притулку, де зло не торкнеться до тебе,
Не може світ цей обіцяти.
Ні, ні, ні! Він нам чужий;
У небесах лиш справжній спокій...

Баронеса вже не лежала, а сиділа на подушках, і її гаряча рука безсило лежала в руці дівчини. Навіщо Урзин вибрав саме цю сумну пісню? Як вона зворушила серце бідної покинутої жінки!

Тим, що надією на Бога живого живуть,
Він місто на небі святе вготував,
Що сходить у сьайві, для нас, як вінець, —
То житло ріднее й прихисток сердець?
Так, так, так! То житло рідне,
Мені там з святими спочинок навек.
Візьми і мене, мій Спаситель, до Себе,
Де вічно звучить аллілуйя Тобі!
У ніг Твоїх хоче душа опинитись
І гімном любові Твою кров прославляти.
Чекай же, чекай! Скоро час той настане,
І в місто небесне тебе Він візьме.
Надійся, душа, батьківщина вже близько.
Ще трохи зажди і будеш вже там.
Борись до кінця, будь вірна й терпи!
Бо приймеш вінець по тяжкій боротьбі.
Там радість у Батька чекає на тих,
Хто витерпів тут, на землі, до кінця.

По щоках баронеси текли сльози. «Ще ніколи пан провізор не говорив так гарно, — подумала Анничка, — як у цю годину». Вона бачила Ісуса Христа перед собою не в Єрусалимі, а на вулицях Подграда, що шукає загублене, наче Він стояв перед зборами і кликав: «Хто жадає, йди до Мене і пий!» Так ясно і просто пан провізор ще ніколи не говорив.

хоча він завжди проповідував так, начебто перед ним сиділи зовсім недосвідчені люди, яким треба відразу сказати усе, що вони повинні знати, щоб повірити в Господа Ісуса Христа і спастися.

І сьогодні тут були люди, що завтра, можливо, уже не зможуть прийти; тому він їм сьогодні так ясно вказував шлях до порятунку, щоб, ті, хто шукає, могли Його знайти.

Але не було в нього на зборах більш уважних слухачів як у тій маленькій кімнатці навпроти. Молода дівчина забула про баронесу, а баронеса не бачила нічого навколо і чула, тільки слова Христа: «Хто жадає, йди до Мене і пий!» Вона вже давно відчувала цю спрагу, і тепер знала, що кликав її Той, Хто може цю спрагу утамувати навечно. Їй здавалося, що Він кличе саме її. Душа її піднялася, як смертельно поранений птах піднімає крила. Але сил у зламаних крилах вистачило лише для того, щоб піднятися й упасти до ніг Спасителя. Нічого вона не принесла із собою. Усе своє життя вона провела в мирській суєті. Вона прийшла і поклала своє серце до ніг Того, Хто і за неї умер на хресті. Вона зробила це, як ізраїльтянин, якого вкусила змія у пустелі: він почув, повірив, подивився на піднятого мідного змія і зцілився.

Коли дівчина, що схилилася для молитви, згадала, що вона не одна, і злякано повернулася до хворої, та сиділа із закритими очима, схиливши голову набік. Вона була ще жива, хоча виглядала так, начебто померла від щастя.

Крик Аннички заглушив шум слухачів, що піднімалися. Але двоє таки почули: пані Прибовська й пан Урзин. Перша негайно поспішила до хворої і почала за допомогою Аннички приводити її до тями. Їм це довго не вдавалося, але, нарешті, вона все-таки отямилася.

Анничка звинувачувала в усьому себе. Вона розповіла пану Урзину, що хвора побажала сісти і послухати пісню і, напевно, утомилася від довгого сидіння: Але вона також розповіла, який вираз обличчя був у хворої.

— Пора б вже і з'явитися пану барону, — сказала пані Прибовська плачучій пані Х., що, спираючись на палицю, зайшла до хворої. — Якщо це так триватиме, пан провізор теж

занедужає. Він це приймає так близько до серця. І не дивно — така відповідальність! Якби про це знала пані Маргіта! Як би там Микольцеві не було, я б їй сама повідомила про те, що відбувається тут, але йому не можна про це знати!

— Хто б сказав моїй чарівній троянді, — голосила пані Х., — що вона, одного разу покинута, знайде притулок у моїй кімнаті!

— Так, їй не треба було іти від Коримського. Там би її на руках носили, а який би догляд був на випадок хвороби! — мовила пані Прибовська докірливо.

Але вона тут же посоромилась своїх жорстоких слів. Хіба можна так говорити про смертельно хвору людину?

* * *

— Ви до мене, пане Урзин, і це у неділю? Я здивований.

Доктор Раушер з неприхованим глузуванням, незадоволений тим, що хтось порушує його відпочинок, подав «благочестивому аптекарю», як він називав Урзина, руку.

— Прошу вас, лікарю, будьте ласкаві, ходімо зі мною до однієї хворої, — попросив той, не вибачаючись. — Дотепер за нею доглядали за порадами лікаря Лермонтова, однак хвороба загострилася.

— Он як? — зацікавився лікар.

Він ставився до Лермонтова прихильно, щоб одразу не піти до пацієнтки, якщо вона не могла прийти сама.

— Вона літня чи молода жінка?

— Середніх років. Дозвольте звернути вашу увагу на те, що дама, до якої ми підемо, вам знайома... Це баронеса Райнер. Такого повідомлення доктор Раушер не очікував.

«Хто б міг подумати! Баронеса Райнер — „Орловська троянда“, що була дружиною Коримського, дочка пана Миколи Орловського і мати пані Маргіти Орловської — у цій дірі, під доглядом своєї колишньої няньки і провізора пана Коримського», — подумав лікар, коли він уже стояв у постелі хворої. Але хід його думок змінився, коли він помітив, у якому небезпечному стані вона перебувала.

Вона усе ще була красива. Але це була вже не та молода Наталія і не Наталія Коримська. Дивно — у неї був вид святої!

— Що ви думаєте, пане лікарю? — запитав провізор.

— Що будь-якого моменту може наступити смерть. Але що нам робити, Урзине? Ми ж не можемо дозволити, щоб дочка пана Орловського померла тут, як пропадає жінка.

— Я ще вчора повідомив пану Орловському про те, що трапилося, і просив його прийти й забрати пані баронесу до Орлова.

— Ви правильно зробили. Швидкий потяг прибуває о першій, може, він уже тут. Підіть йому назустріч, Урзине.

«Хоч він і здається святим, а все-таки розумна людина», — подумав доктор, з нетерпінням очікуючи його повернення.

Розділ тридцять шостий

Маргіта Орловська, повернувшись після свого першого відвідування церкви в Боровці, замість дідуся знайшла лише листівку, написану його рукою, у якій він повідомляв, що з ранковою поштою одержав листа і що певні обставини вимагають його присутності в Орлові.

— Чому він мене не послав? — сердився Адам, тільки що повернувшись з Подолина. — Адже я був ще вдома, коли пошта прийшла.

Через це Маргіта забула своє розчарування, що виникло від побаченого у церкві. З якою радістю вона вирушила туди і як раділа, що дідусь не заперечував. Вона сподівалася насолодитися Словом Божим. Першим поганим враженням став поганий спів, від якого можна було заснути. Вона здивувалася, що вчитель Галь може грати без почуття. Потім на кафедру піднявся пастор О., людина приємна з виду, але хвороблива. Говорили, що він тільки минулого тижня повернувся з Верисхофена, де лікував свій ревматизм. Маргіта співчувала йому. Було помітно, що йому при літургії не вистачало повітря і важко було вести богослужіння. Маргіта погано розуміла, що він говорив, це була не словацька і не

чеська. Адже вона часто чула, як барон Райнер говорив чеською мовою.

У церкві вона розглядала прихожан. Вони дрімали на лавах. Коли він підвищував голос, вони прокидалися, а потім знову засинали.

Молода жінка відчула порожнечу у своїй душі, особливо під час довгих молитов. Радісною вона прийшла, з радістю вона і вийшла з церкви. «Коли пастор оклигає, буде краще, — подумала вона, — неможливо, щоб євангельське богослужіння було таким...»

Коли Маргіта проходила повз будинку пастора, знадвору до її донісся досить різкий жіночий голос, що грубо виговорював якомусь працівникові. І це в будинку пастора, і в неділю. Вона мала намір увійти і відрекомендуватися, але передумала. Сумною й спустошеною вона повернулася додому.

Тут на неї чекали звичні обов'язки. Батько з братом і його другом не захотіли прийти до обіду, але, незважаючи на те, що вона веліла, приготовлена їжа не була ще відправлена до них, тож їй самій довелося узятися за діло й укласти все в кошики.

— Скажи, що я приїду відразу після обіду, — наказала вона слугі.

Вони обідали удвох з Адамом вперше. Він теж був замучений: вчора в Подолин прибула скриня з єгипетськими старожитностями, вона була пошкоджена, бракувало декількох дорогоцінних речей.

Маргіта щиро співчувала чоловікові, намагалася його підтримати.

— Що скаже доктор Герингер? Він забуде про сон від горя. Саме те, що пропало, для нього було так важливо! — журився молодий Орловський.

— А ти точно знаєш, що усе було упаковано? Може, ви що-небудь забули? — припустила Маргіта.

— Забули? Не думаю. Доктор сам усі упаковував. Але твоя правда, можливо, те, чого бракує, знаходиться в скрині, яку він узяв з собою. Якби воно так і було!

— Господь дасть, так і буде, — проговорила Маргіта, заспокоюючи чоловіка.

— Я не заспокоюся, поки не буду упевнений, що все гаразд. Я ще сьогодні поїду в Подолін і перевірю опис речей, що знаходяться в скрині. Нехай Микольцьо на мене не ображається.

— Думаю, він зрозуміє! Ти тільки завтра вранці повернешся? Верхи поїдеш?

— Ні, я повернуся ще сьогодні. Але вечеряти мене не чекай, якщо спізнююся. Маркіза я сьогодні ранком зовсім не бачив. Він був зайнятий, і я відразу пішов у кімнату, відведену мені й доктору Герингеру, щоб оглянути речі.

— А Тамару ти теж не бачив?

— Коли уходив, то бачив. Вона передавала тобі вітання, чекає тебе завтра. Я застав її за потаємним ділом: вона читала книгу, яку нібито ти їй дала.

Маргіта почервоніла.

«Вірно, читання шкідливе для її очей. Але Ісус Христос зробить так, що вона не постраждає від цього», — подумала вона.

— Але ти мені ще не розповіла, як було в церкві, — змінив Адам тему розмови.

Йому не хотілося говорити про Тамару Орано. Він усе ще бачив докір у її красивих блакитних очах і чув, як вона сказала: «Маргіта так гарна і добра, велика радість — дихати з нею одним повітрям, а ви відмовилися від неї!» Він знав тепер, що Тамара була права, тому й не хотілося про це думати.

— Як ти провела час? — повторив він запитання.

— Я в церкву ходжу не для того, щоб провести час, — сказала вона сумовито.

— Вибач, я не так висловився. Я хотів запитати, чи знайшла ти те, що шукала? Я випадком лише раз був в євангелічній церкві в Т., але сухе, нудне богослужіння мене анітрохи не задовольнило. Там співали, наче гуму тягли; здавалося, не буде тому кінця. Священики щось читали, а потім була проповідь. Я ледь витримав. Вірно, мене дзенькіт дзвіночків і вся ця мішура в нашому богослужінні не зачіпають, але зате хоч добре співають і можна на щось подивитися, розважитися.

— Так, розважитися можна у вашій церкві, але більше нічого, — скипіла Маргіта.

Слова Адама скривдили її. Хоча, згадавши сьгоднішнє богослужіння, вона мала б погодитися з ним.

— Хто всьому цьому вірить і хоче бути благочестивим, той у нас скоріше знайде потрібне йому. Скажи мені тільки, чим євангелічний християнин доведе, що він благочестивий і добрий християнин? Католик дає пожертвування, покляється святим, робить добрі справи, дотримується посту, замовляє молебні за бідних і померлих. А чим доведеш ти, що ти добра євангелічна християнка?

Щоки молоді жінки розчервонілися.

— Тим, що я так намагаюся жити, як це повелів Христос; що я люблю і прощаю.

Він подивився на неї уважним поглядом. От що її так прикрашало — вона хотіла любити й прощати.

— І ти думаєш, що завжди можна любити і прощати?

— Християнину, що живе по заповідям Христа, — так, тому що Він говорить: «Слова, що їх Я говорив вам, то дух і життя».

— Ну, якщо твоє переконання ґрунтується тільки на цих словах, то ти можеш дотримуватися їх, будучи католичкою.

— Можливо, але ваша церква насильством довела, що немає в ній любові Христа.

— Доведи! — сказав він, почервонівши.

— Дуже легко! Хіба не Рим спалив на вогні кращих своїх синів, наприклад: Гуса, Вісардта і тисячі інших мучеників?

— Не мучеників він спалював, а єретиків. Я можу погодитися, що в той варварський час, на жаль, такі насильства мали місце, але це походило від темряви, неосвіченості. Однак я не погоджуся з тим, що в нашій церкві немає любові. Я хотів би знати: чим євангелічна церква довела, що в ній живе той Дух, що, як ти говориш, підкріплював мучеників у їхній вірі? Я знаю багато євангелічних єгоїстів, шахраїв, невіруючих та інших. Але ніколи мені не щастило бачити у вашій церкві любов і згуду, а лише — сварки й розбрат. У нашому уряді є і євангелічні християни; але скажи мені, що вони зробили доброго? Я вважаю, що справа не у вченні, не в церкві, не в переконаннях, а в самій людині, у її прагненнях.

— Ні, Адаме, якщо людина хоче жити щасливо і для блага інших, то це щастя має бути в ньому. Але воно не робиться зусиллями самої людини. Світло і щастя — у Христі. Христос має жити в людині. Це Він жив у мучениках. Він і в нас, у мені хоче жити. І як квітка розкривається під променями сонця, так і я розкрила своє серце для Світла, і Він тепер освітлює його. Я не можу залишитися католичкою, тому що мені доступ до Христа був би закритий. У вас так багато святих: Матір Божа, батьки церкви, папа, єпископи і так далі — один над іншим, а про Ісуса Христа й мови нема. І все-таки, без Нього немає спасіння. Я можу і хочу служити тільки Йому; Йому, що возлюбив мене так, що віддав Своє життя за мене. Йому, що оберігав мене, коли батько й мати покинули мене, хоча я Його і не знала, Який тепер розкрився мені у всій своїй красі й святості. Я згодна, що євангелічні не живуть так, як би їм належало жити, і що це вже не та церква, що була раніше. Але євангелічна церква не забороняє читати Слово Боже і не поширює омани і марновірства. І в кого Слово Боже, той може побачити світло і стати щасливим навіки.

— Ти вже справжній богослов, Маргіто, — глузливо схилився перед нею молодий учений. — Може, краще облишити цю розмову, тому що в мене обмаль часу. Але ми ще поговоримо про це. Тому що в тебе досить сміливості критикувати мою релігію, я розкажу про твою і наведу тобі факти, що свідчать про те, що ти не знаєш. А тепер — що передати Тамарі?

Обличчя Маргіти пашіло. Вона відчула щось на зразок сорому. І потім, коли Адам уже пішов до Боровця, вона задумалася: чи правильно зробила, сказавши напрямки правду про Рим?

Придушена цими думками, вона підійшла до будиночка і зупинилася. Вікно було відчиненим, з нього чулися голоси, один з них належав Степанові Градському. Може, він прийшов провідати бабусю? Як добре!

Вона притулилася до вікна і заглянула усередину. Яка дивовижна картина постала перед її очима! На дивані лежав її батько і дивився у вікно, поруч стояв Аурелій, схрестивши руки на грудях, а біля столу, схилившись над розкритою Біблією, стояли Микольцьо й Степан Градський.

«Виходить, Степан справді тут; той, кому Христос відкрився і який умів любити й прощати! От він — справжній євангелічний християнин, що живе по Євангелію!» — зраділа вона й поспішила в будиночок, де її радісно привітали.

— А дідусь не прийде? — запитав батько.

Вона відповіла, що той поїхав до Орлова, вибачилася також за Адама. Вітаючи Степана, вона не помітила, як Микольцьо раптом зблід, і рукою схопився за серце. О Маргіто, якби ти знала, яку звістку ти принесла своєму братові! Добре, що вона не підозрювала про те, що трапилось.

Близького години тому Микола Коримський стояв у лісі, замислившись. Він турбувався про матір, тужив за нею. Як хотілося йому довідатися хоч що-небудь про її стан! Аурелій, повернувшись з Подолина, листа не приніс. Микола тепер вельми тужив за людиною, з якою можна було б поговорити про матір, кого можна було попросити молитися за нього і за неї.

Раптом він почув чийсь кроки. Обернувшись, він побачив перед собою юнака, гарного з виду. Мир, світло і внутрішня радість відбивалися на його обличчі.

Помітивши Миколу, він привітався. Микола відповів на вітання і помітив його запитальний погляд.

— Вибачте, будь ласка, чи не ви пан Микола Коримський? — запитав він мелодійним приємним голосом.

— Так, — відповів Микола, і серце йому підказало: «Це Степан Градський». — Ви принесли мені листа від Урзина? — запитав Микола, протягаючи руку.

— Так, пане.

Юнак дістав листа і передав його Миколі. Потім він зняв свій плащ і розстелив його на траві.

— Сідайте, будь ласка, лист великий, і ви утомитеся стояти, — сказав він щиро.

Поки Микола читав листа, юнак стояв, притулившись до дерева, і чекав. Лист справді був таким великим й змістовним, що читанню, здавалося, не буде кінця. Нарешті рука з листом опустилася, і Микола понурив задумливо голову.

Якийсь час Степан співчутливо дивився на Миколу. Потім він схилився до нього.

— Пане Коримський, Мирослав написав мені, щоб ми разом з вами помолились. Помолимося ж. Молитва завжди допомагає. Якщо біль і не зникне, то з'явиться сила винести його, і турботи, складені до ніг Христа, більше не будуть такими важкими.

Микола зітхнув і подивився в очі того, хто говорив. Йому здалося, що з ним розмовляє брат, якому можна довіритися.

— Бажання його виповнилося, з'явилася людина, з якою можна було молитися. Степан правду мовив: молитва завжди помагає.

Микола Коримський відчув приплив сили. З щирої молитви Степана він зрозумів, що той до деякої міри посвячений в обставини. Йому захотілося цілком відкритися перед ним, і він прочитав йому дещо з листа.

— Степане, моя мати для мене вже давно вмерла, — сказав він, — мені не можна з нею зустрічатися. Повір мені, краще б вона лежала на цвинтарі, чим жила у будинку інженера Райнера. Однак це так жахливо, що вона тепер покинута батьком і дітьми! Ви не вважаєте, що це кара Божа?

— Ні, пане! Ви не могли б їй нічим допомогти. Пані Райнер потрібен зараз лише Ісус Христос. І повірте мені, що іноді близькі заважають побачити Ісуса Христа. Хто знає, може, милостивий наш Отець допустив для неї таке сумне становище, щоб вона нічого не бачила, крім одного Христа. Побачити Його — для неї досить. Він зцілить і утішить її так, як ніхто з нас.

Спокійні, переконливі слова подіяли на Миколу, як бальзам.

— Я розумію, що ні я, ні Маргіта не можемо утішити нашу матір, тому що ми нагадуємо їй минуле, а це боляче. Однак, мене дуже гнітить те, що вона з дитинства звикла до розкошів, тепер знаходиться в маленькій кімнатці і за нею доглядає, дуже добра, але зовсім незнайома дівчина. Їй, напевно, багато чого не вистачає для одужання, вона могла б мати це у нас.

— В Ісуса Христа на хресті не було нічого, але Бог так хотів, щоб Його страждання послужили нашому спасінню, — мовив юнак. — Крім того, брат Урзин зробив для неї усе, що можливо.

— Це я знаю, Степане, і мене утішає, що вона знаходиться під його доглядом. Але постійно він не може там бути, у нього багато обов'язків в аптеці. Я навіть не можу собі уявити, звідки

він бере час для неї. Хоча мені це дуже не подобається, але все-таки хотілося, щоб пан Райнер з'явився скоріше.

— Інженер Райнер? Хіба пан барон — інженер? — запитав Степан здивовано.

— Бароном він став недавно. Коли ми були на курорті, я читав у газеті про надання йому титулу.

— І його немає вдома?

— Ні. Мирослав пише, що послана звістка його вдома не застала. Може, він вирушив провідати мою матір. Вона була на курорті і приїхала сюди, щоб взнати щось про мій стан. Тепер він на курорті даремно буде її шукати. Що він може подумати!

Останні слова Степан уже не чув, тому що в нього раптом виникло припущення, хоч нічим і не обґрунтоване, що той привітний пан, який учора ввечері й сьогодні вранці брав участь у богослужінні на їхніх зборах, і був розшукуваним паном Райнером. Адже він був інженером і цілий день ходив з Петром по лісу.

«Вдома я зможу в цьому переконатися, — подумав Степан, — і якщо це він, то я його відразу ж направлю до його бідної хворої дружини».

Щоб відвернути Миколу від його сумних думок, Степан сказав, що хоче відвідати бабусю. Микола одразу ж встав і сказав:

— Тоді ходімо зараз же.

І вони пішли. Дорогою Степан розповідав про любов Божу і про те, як добре, що Отець Небесний дав Своїм дітям неділю для відпочинку. Непомітно й Микола включився в розмову, і так, розмовляючи, вони прийшли до Боровця.

Степан побачив бабусю у дворі й пішов до неї, пообіцявши, що він потім заїде і до панів. Там його застала Маргіта і зраділа йому.

— Чи можеш ти, Степан, провести з нами маленькі збори? Адже ми тут як маленька домашня церква. Я покличу бабусю, ми сядемо навколо столу, і в нас буде так само, як у вас там.

Маргіта не стала запитувати згоди батька. Вона не помітила, як здивовано той дивився на молодого селянського хлопця, у якого Маргіта просила викладу Слова Божого. Вона

вважала, що усі мають вникати в Божі істини, і ніхто їй не заперечував.

Поки вона ходила за бабусею Степана, Аурелій розставив стільці навколо столу, Микола повідсував фіранки на вікнах, щоб було світліше. Коримський прибрав свої газети зі столу, Степан сів і почав підбирати текст із Біблії.

Коли усі розсілися, юнак помолився і почав читати: «Багато осель у домі Мого Отця; а коли б то не так, то сказав би Я вам, що йду приготувати місце для вас? А коли відійду й приготую вам місце, Я знову прийду й заберу вас до Себе, щоб де Я були й ви. А куди Я йду дорогу ви знаєте. Говорить до Нього Хома: Ми не знаємо, Господи, куди йдеш; як же можемо знати дорогу? Промовляє до нього Ісус: Я дорога, і правда, і життя. До Отця не приходять ніхто, якщо не через Мене» (Йоан 14:2–6).

«Добродії мої, я вас не знаю, — почав Степан, подивившись на своїх слухачів. — Я також не знаю ваших шляхів і яких шляхів ви хочете триматися. Але тут нам показаний шлях, яким необхідно йти, щоб прийти додому, щоб усе земне життя не було даремним, щоб не втратити життя вічного. Подумаємо, що це значить: Ісус Христос говорить, що в будинку Його Батька багато прекрасних осель, про що ми також читаємо в Об'явленні. Ісус Сам пішов приготувати нам місце, тому що Він любить нас. Місце, де нема ні сліз, ні хвороб, ні суму за нашими рідними, що пішли від нас, де не буде страхів і жахів; тому що там немає гріха — там, де сонце не заходить і місяць не ховається, де після закінчення ваших земних печалей настане мир і радість. Туди Він пішов приготувати нам місце. І коли воно буде готове, Він прийде і візьме нас до Себе. Він так нас любить, що Сам прийде за нами, хоча в Нього досить Ангелів, яких Він міг би послати.

Але коли Він прийде, чи знайде Він нас на тім шляху, де неможливо заблукати? Хто не буде готовий, коли Ісус Христос прийде, той загине. Як це жахливо! Я знаю, що значить загинути, тому що я колись був далеко від Бога і жив у гріхах. Бог так мене возлюбив, що віддав Сина Свого за мене, а я Йому не дякував і не прославляв Його. Я жив, начебто Його

і не було. Він спостерігав за мною, а я на Його очах грішив. Ісус Христос знав, що я без Нього загину, тому що покарання за гріх — смерть. Я не знаю, добродії, що ви думаєте про гріх, але так говорить Бог.

Коли я був на військовій службі, там застрелився офіцер. Він був шляхетною людиною, добре ставився до солдатів. Усі дивувалися його вчинкові, адже його усі поважали. Боргів у нього теж не було. Він часто приходив до мого командира, і одного разу я чув, як той йому сказав: «Якщо тебе щось гнітить, залишається тільки один спосіб — куля в серце, вона вилікує все». Його гнітив гріх; який — ми не знали, але знав Бог.

Якщо ми Бога і не знаємо, то ми відчуваємо, що Він знає наші гріхи. І це нас більш за все гнітить, навіть якщо ніхто наших гріхів не знає.

Коли Ісус Христос дав Своїм учням таку дивовижну обітницю, вони теж відчули свою провину, що вони не варті такого добра. Тому говорить Хома: «Господи, як нам знати шлях туди, до тих жител?» Ісус Христос навчив його, що Він Сам шлях і не тільки шлях, але й істина, і життя.

Багато я думав, що Ісус Христос хотів сказати цими словами, і просив Його відкрити мені їхній зміст. Я уявив собі, що між цією землею і тією, де живе Ісус Христос, знаходиться велика прірва, і тільки в одному місці є перехід. На цьому місці замість мосту лежить хрест, политий кров'ю Сина Божого. Хто пройде через цей хрест, того кров очистить, і він на іншому березі потрапить до воріт Божої істини. На прохання того, хто прийшов, вони відчиняються, й істина звільнить його від гріхів. Вони, як важка ноша, упадуть у ту прірву і почнеться нове життя.

Я пізнав, який добрий Ісус Христос! Коли я пішов за Ним і ступив на хресний путь, усі мої гріхи упали з душі моєї. День у день я усе більше пізнаю Істину і знаходжу вічне життя. Я хотів би пояснити це місце з Біблії, але можу свідчити тільки те, що сам бачив і випробував. Я точно знаю, що Бог противиться зарозумілим, але милостивий до лагідних. Я знаю, що Він гнівається на безбожників, тому що Він гнівався на мене; я це відчував. Я знаю, що Бог прощає всі гріхи тим, хто ім'ям

Ісуса про це просить, тому що Він простив і мене, недостойного. Я знаю, що Ісус Христос дуже любить Своїх, що Він пішов приготувати для них місце, і що Він його і для мене приготував. Я знаю, що Він знову прийде за тими, які тут, на землі, дали очистити себе від гріхів і пізнали Істину, що Він і мене візьме в ту дивовижну отчизну. Я знаю, що врятований Їм має цілковито, душею й тілом, належати і служити Йому. І те, що я знаю, я маю говорити іншим, тому що Ісус Христос сказав: «Ви будете моїми свідками!»

І ви, мої добродії, маєте те, що ви знаєте, передавати далі; тому що є тільки один шлях у вічне життя — Ісус Христос. І хто не знає цього шляху, рано чи пізно загине! Амінь!»

«Чудеса, — подумав Аурелій, очі якого сяяли. — От це значить свідчити про Господа! Дякую тобі, Степане! Цей урок я запам'ятаю: те, що сам знаю, потрібно передавати іншим».

«З Адамом мені не можна про церкву говорити, — подумала Маргіта, — потрібно не сперечатися, а свідчити усім своїм життям. Так, дорогий Ісусе, Тобі я хочу служити вдень і вночі, і мовчати я не буду, особливо перед Тамарою. Я до завтра чекати не буду, а відвідаю її ще сьогодні».

«Якщо я одужаю, — подумав Микола, — я усе своє життя, як жертву подяки, присвячу Тобі, Господи, щоб Твоїх свідків стало ще більше. Якщо ж я не одужаю, то візьми до Себе мене і мою матір, по милості Твоїй».

А що думав пан Коримський, що, на здивування Маргіти, залишився сидіти на дивані, коли всі інші стали коліна для молитви? Він подумав, що йому не вистачало тільки, щоб цей селянський хлопець прийшов і розкрив перед ним джерело його душевних мук. Але Бог спостерігав за ним. Коримський відчував, що Бог усе бачив і знав.

Степанові вже було час іти. Маргіта й Аурелій пішли провести його. Миколі хотілося поговорити з батьком. Хоча він ніколи не заважав батьку в його ділах, і, незважаючи на те, що батько саме тепер накинувся на газети і заглибився у читання, як державний діяч, від рішень якого залежать великі політичні зміни, Микола сів поруч на диван і звернувся до нього:

— Батьку, дозволь тобі щось сказати.

— Що, Микольцю? — Коримський обійняв і пригорнув його до себе.

— Тому що ми зараз одні, я тобі, рідний мій, хотів би розповісти про зміни, що сталися зі мною під час хвороби, особливо за останні дні, про тверді наміри, що з'явилися в мене.

— Так, я слухаю.

— Усе, що розповідав Степан, пережив і я, може, трохи в інший спосіб. Я був духовно мертвий, але Ісус Христос відкрився мені. Я пішов до хреста. Тягар гріхів, з яким так важко вмерти, знято з мене. Тепер і я можу сказати разом з Іовом: «Я знаю. Мій Викупитель живий».

— Миколо! — скрикнув Коримський з болем в душі.

— Не переривай мене, батьку. Усе, що Бог робить, добре, навіть якщо ми Його не розуміємо, сказав мені одного разу Мирослав. І це правда. Якби не моя хвороба, я б ніколи не узнав самого себе, і Мирослав не прийшов би в наш будинок. Яка користь була б мені від того, що я провів би усе своє життя в зручностях, багатстві й щасті, а потім усе втратив. Я тебе прошу, батьку, скільки б мені не залишилося жити, дай мені можливість піти, зробивши добру справу.

І Микола розповів своєму зблідлому батькові пропозицію Мирослава щодо євангелістів. Він повідомив йому також про думки Аурелія, що католицьке духівництво навряд чи довго дасть Урзину спокійно трудитися, тому що збори він проводив в орендованому для цього будинку. Добре було б подбати про те, щоб така заборона стала неможливою.

— Я думав про те, — продовжував Микола, незважаючи, що мовчання батька його гнітило, — що ти не любиш товариства, я ніколи і не стану збирати його, але наш будинок для нас занадто великий. Як добре було б звільнити великий салон і обладнати його для зібрань! Ми могли б сказати, що проводимо в ньому свої домашні богослужіння, ніхто не міг би втрутитися, і Мирослав безперешкодно міг би працювати. Батьку, дозволь мені виконати це моє бажання, що, як промінь світла, осяває вечір мого молодого життя! Ти мені не відмовиш, батьку, правда? Ти дозволиш, чи це для тебе занадто велика жертва?

— Жертва? Проби усе, що в мене є, усе до твоїх послуг, — скипів Коримський. — Але щодо євангеліста — хоч двох пошли на навчання, тільки не бажай від мене, щоб ім'я наше стало предметом глузувань серед людей! Що люди про нас з тобою скажуть?

— Люди, батьку? Люди розіп'яли Ісуса Христа, чому треба на них зважати в цій справі. Про тебе люди сказали б, що ти щодо мене виявив слабкість, а що вони про мене скажуть — байдуже. Проби тебе, батьку, дозволи!

— Ні, Миколо, цього я тобі дозволити не можу! Ти вимагаєш того, що суперечить моїм принципам. Я не дозволю зганьбити моє ім'я. Досить того, що одного разу це трапилось. Не будемо більше про це говорити.

Коримський встав і залишив сина одного з його зруйнованими мріями. Він не хоче присвятити свій будинок прославленню Бога, перед Яким тремтить, але перед Яким не хоче схилитися.

Розділ тридцять сьомий

У прекрасному Подолинському парку в м'якому кріслі, спочивала його юна власниця. Навколо її квітли нарциси і гіацинти. Над її головою шуміла молодим листям столітня липа. Неподалік хлюпав струмочок, береги якого прикрашали незабудки. Навколо дочки сходу лежала райська краса західного травневого дня, однак Тамара не звертала на неї уваги.

Її блакитні очі за темними окулярами дивилися в безхмарне небо таким питальним поглядом, начебто вона чекала відти відповіді на усі її питання і думки. «Виходить, там живе Бог», — думала вона, маючи на думці не лише нескінченні світи, сонце, місяць; ні, над ними вона уявляла собі інше небо, де жив справжній Бог, Який усе бачить і всім керує; там був тепер і Його Єдинородний Син, Ісус Христос. Як дивно! Як вона дотепер нічого про це не знала?

Яку чудесну книгу подарувала їй Маргіта! Вона ще дуже мало в ній прочитала — тільки початок першої і початок другої

частини про створення світу й про народження Ісуса Христа. Яка це була дивна, дивовижна подія! Скоріше б їй одержати англійську Біблію, щоб компаньйонки могли читати їй уголос.

Це, напевно, було так гарно, коли з неба з численним військом небесним з'явився Ангел, що вигукнув: «Я ось благовіщу вам радість велику, що станеться людям усім. Бо сьогодні в Давидовім місті народився для вас Спаситель, Який є Христос Господь». «Якщо Він народився для усіх людей, якщо це радість для усіх, то це стосується і мене, — роздумувала Тамара. — Це була світова подія, а я дотепер не знала нічого про Нього. Чому мені про це не говорили? Чи воно стосувалося тільки світу того часу? Неможливо! Микола Коримський сказав, що Ісус живий, і що Він і йому дарував життя і його скорботу замінив на радість, про яку звіщав Ангел. Але якщо та подія стосується Миколи, тоді чому вона мене не стосується? І якщо Бог Своїм всесильним словом протягом шести днів створив небо і землю, узагалі всю природу і небесні тіла, навіть саму людину, чому мене тоді учили, що все це саме собою виникло і розвивалося протягом мільйонів років, що людина з'явилася в результаті еволюції? Хіба не набагато легше зрозуміти й повірити в існування всесильного, вічного, люблячого Творця, Який усе створив, у тому числі й людину? Що Він створив його по образу Свогому і дав йому владу над всім іншим творінням? Я вірю в це і рада, що мені не потрібно вже думати, що людство колись стояло на дуже низькій ступені розвитку».

Дівчина розглядала небо, де живе Бог. «Але якщо Творець там, як Він тоді усе бачить і чує? Як Він усе знає? Чи піклується Він про Своє творіння? Адже Він не мертвий, як ідоли язичників! Якщо Він дарував Миколі радість, Маргіті — світло, якщо Він почув молитви Лермонтова за Миколу, виходить, Він піклується... А про мене Він теж піклується?»

Вона б віддала багато за те, щоб їй хто-небудь дав відповідь на ці питання! Тихо й велично синів небозвід над нею, віддала доносився солов'їний спів, як хвалебна пісня, як молитовний псалом. Розносився всюди аромат квітів, вода хлюпалася, дерева шуміли — уся природа, здавалося, просила свого Творця: «Відкрийся цій душі, щоб вона довідалася, що Ти піклувався

про неї день і ніч, що це Ти в її житті все так улаштував, щоб вона, нарешті, пізнала Тебе і велику любов Твою».

Раптом думки її перервав радісний вигук:

— Тамаро, ви тут?

Озирнувшись, вона підхопилась.

— Маргіто, Маргіто! — зраділа вона, побігши назустріч вершниці. Молоді дами вже обіймали одне одного.

— Вибачте мені, Тамаро, за моє несподіване вторгнення, але мені потрібно було вас побачити. Серце моє не могло чекати до завтра!

— Маргіто, мені нема за що вас вибачати! Навпаки, я така щаслива. Ви самі бачите, яка я самотня і як мені нудно.

— Ви одна, Тамаро? — запитала Маргіта заклопотано. — Де ваші компаньйонки? Де ваш батько?

— Батько зайнятий, — сказала дівчина, насупившись. — У нього багато справ. Зараз у нього пан Орловський. Вони розбирають старожитності. Ася розучує п'єсу, що ви їй учора дали, а Орфа пише за мене листа в Єгипет. Тому що мені робити нічого не можна, я вийшла. Однак, чого ми стоїмо? Ви усе ще тримаєте свого коня...

Тамара дістала срібний свисток і на її поклик одразу ж з'явився чорношкірий слуга і забрав коня. Обидві дами сіли на диван.

— Вас, власне, потрібно б запросити до будинку, — вибачилася Тамара і встала, після того, як вони трохи поговорили. — Вибачте, що я не зробила цього одразу.

Але Маргіта посадила її знову на диван.

— Давайте залишимося тут, у цій райській красі! У вас нагорі, звичайно, теж дуже добре, але те все створене людиною, а тут навколо нас життя, створене нашим дивовижним Отцем Небесним.

— Ваша правда. — Шоки Тамари спалахнули. — Ви знаєте, про що я думала до вашого приходу? Чи піклується Бог і про мене?

— Про вас? — перепитала Маргіта здивовано.

— Вам здається дивним, що я так по-дитячому запитую, — сказала дівчина зніяковівши. — Але подумайте, хіба

не правильно було б думати, що Він про мене не піклується, тому що я Його зовсім не знаю і ніколи не думала про нього?

— Для людини це було б природно, — відповіла Маргіта серйозно, але щиро. — Та Господь говорить, що якщо навіть батько й мати залишають дитя, то Він не залишить. Тамаро, подивіться на Подолин! Я знаю, що у вас є ще багато інших маєтків, але подивіться тільки на Подолин! Який чудовий замок, цей парк — як рай. Там ваш батько. У вас усе є, у той час як інші живуть у бідності. І ви запитуєте, чи піклується Господь про вас?

— Ви вважаєте, що все це, у тому числі й Подолин, від Бога? — запитала Тамара, здивовано хитаючи головою. — Це ж батько мені купив за успадковані мною від матері гроші.

— Це так. Але хто дав вашим предкам багатство? Раніш я теж так думала і вважала, що Гірку мені подарував дідусь. Сьогодні я знаю, що Гірка — дарунок від мого Отця Небесного.

— У такому разі у нас немає нічого власного? — запитала Тамара.

— Я нічого в цей світ не принесла, — посміхнулася Маргіта весело, — значить у мене і нема нічого. І якби в мене було в тисячу разів більше багатств, я б усі положила до ніг Господа, тому що Він мене викупив. Я належу не собі, а Йому. Коли я їхала до вас, я саме думала про те, яке це блаженство — бути слугою Христа, підкорити Йому усю свою волю. Тому що Він мене викупив, я належу Йому по праву. Яка честь! Ви тільки подумайте, Тамаро: ми такі цінні для Ісуса Христа, що Він викупив нас найдорожчим — Своєю кров'ю. Як я після цього можу сказати, що в мене є власність, що належить мені одній і яку я Йому не віддала б? Ні, ніколи!

— Ах, Маргіто! — Тамара обійняла її. — Навчи мене теж так вірити, як ти віриш! І ти кажеш, що Він і мене викупив кров'ю Своєю? Як?.. Коли?..

— Коли? Ти хіба не знаєш? Там, на хресті! Коли смерть зробила свою жахливу справу, коли Ісус Христос опустил свою голову, і умираючи, сказав: «Сталося!» Кров'ю з Його ран Він нас викупив.

З очей Маргіти котилися сльози.

— Тамаро, моя люба Тамаро, Він тебе так полюбив!..

— Але навіщо Він за мене вмер? Микола каже, що Він умер за наші гріхи. Але мене тоді ще не було і я тоді ще не грішила.

Уся непевність незнання відбилася в очах зляканої дівчини.

— У той час і мене ще не було на світі, і я ще не грішила, Тамаро, — мовила Маргіта серйозно. — Але не було і тих людей, що грішили з часів Адама. Мільйони уже вмерли, і мільйони живуть і грішать у наш час, і за всіх цих людей вмер Ісус Христос. Бог послав Свого Сина врятувати світ. У Бога був тільки один Син, і цей Син міг умерти тільки один раз. Він умер за всіх, у тому числі й за тих, котрі уже вмерли, як і за тих, котрі ще жили, — виходить, за тебе і за мене. Якби Він не вмер, нас ніхто більше не міг би врятувати; тому що написано в Біблії, що Христос більше не вмере, смерть над Ним не владна. Ти цьому віриш, Тамаро?

Дівчина задумливо похитала головою.

— Я наче моряк, що побачив удалині світло, але не розрізняє ще суші й не знає, де йому кинути якір. Як ти знайшла в Біблії світло, якого ти раніш не знала, так і я вірю, що знайду його, і думаю, що тоді теж зрозумію, про що ти зараз говориш.

«Ох, — зітхала Маргіта в душі, — вона мене не розуміє, тому що нічого не знає про Ісуса Христа! Мені було легше: мати моя перейшла в євангелічну церкву, і я в школі учила Слово Боже. Потрібно мати терпіння».

Маргіта попросила показати їй парк. Там Тамара, збираючи для неї букет квітів, розповідала Маргіті, як вона роздумувала про створення світу. Маргіта стала фантазувати і, порівнюючи Подолинський парк із райським садом Едема, заговорила про те, якими щасливими, напевно, були в ньому Адам і Єва, їх відвідував Сам Господь і Творець, і якими нещасними стали, коли согрішили. Вони не тільки повинні були залишити райський сад, але Бог їх залишив.

Маргіта сама не знала, звідки в неї бралися слова. Немов хтось запалив світло в її серці, і вона мала запалити його в серці своєї милої сусідки. Вона розповідала їй про Ісуса Христа, про Того, Хто вразив змія в голову.

— Знаєш, Тамаро, між людиною і святим Богом постав гріх, і тому людина не могла повернутися до Бога. Але прийшов Ісус Христос і перемиг гріх, омив нас кров'ю Своєю від гріхів, і хто в Нього вірить, знову може пригорнутися до Нього, до серця нашого люблячого Батька. І Господь Ісус Христос говорить: «Багато осель у домі Мого Отця; а коли б то не так, то сказав би Я вам, що йду приготувати місце для вас? А коли відійду й приготую вам місце, Я знову прийду й заберу вас до Себе, щоб де Я були й ви». Так Маргіта роз'ясняла Тамарі, що вона сама довідалася з Біблії. Тепер, коли Дух Святий допоміг їй усе це згадати, вона цим скористалася. Чим більше говорила, тим світліше ставало в її душі, але не тільки в її душі. Спочатку Тамара тільки слухала, але потім вона почала задавати питання, одне за одним.

Так за бесідою вони обійшли увесь парк і тепер наближалися до будинку. Назустріч їм уже йшов маркіз Орано, і Тамара радісно обійняла свого батька. Але чому він так пильно дивився на миловидне радісне личко Маргіти, поки Тамара їх не відрекомендувала одне одному, і Маргіта, трохи зніяковіло, стала вибачатися за своє відвідування?

— Навіщо ви вибачаетесь, пані?

Маркіз поспішив запевнити її, що вона в них завжди бажана гостя, хоча її відвідування для нього було несподіванкою, тому що Адам Орловський його не попередив.

— Адам і не знає, що я тут, — сказала Маргіта червоніючи. — Ми, власне, хотіли зустрітися з Тамарою тільки завтра, але я так скучила за своєю сусідкою, що забула про все і поспішила сюди.

За ці слова маркіз поцілував Маргіті руку. Вони його так обрадували, що він цього не міг приховати. Він повів дам до будинку, тому що сам вийшов лише для того, щоб подивитися, що робить Тамара.

Незабаром прийшли й обидві компаньйонки. Обрадувані несподіваним відвідинами, вони усі разом вирушили до пана Адама, щоб оглянути його записані скарби. Він ледь не зламав один з дорогоцінних предметів, коли перед ним зненацька з'явилася його чарівна Маргіта.

По-різному оцінили відвідування Маргіти управляючий Зарканий, його дружина і дочки. Однак одне вони помітили: хоч її перше відвідування було і невчасним, воно все-таки виявилось ніби світлом, промені якого оживили весь Подолін, навіть самого маркіза.

Коли вони ввечері поверталися додому, до хреста їх проводжали не тільки три дами, але й сам маркіз. Там відбулася ще одна несподівана зустріч. На сходах у хреста, розмовляючи, сиділи Микола Коримський й Лермонтов, а Коримський стояв, притулившись до хреста.

Маргіта була щаслива, що вона тут, серед цієї дивовижної природи, так невимушено могла познайомити свого батька і брата з батьком Тамари.

— Якби ми знали, що ти перебуваєш у такому почесному супроводі, ми б не турбувалися про тебе, — сказав пан Коримський.

— Невже ви подумали, що ми відпустимо Маргіту одну? — спитала Тамара.

— Милостива пані нас дуже врадувала своїми відвідинами, ми не могли не скористатися можливістю провести її, коли поруч немає її законного захисника.

— А про мене дядько і не подумав, — пожартував Адам.

— Ми могли б тут ще трохи погуляти, — запропонувала Тамара і подала руку Миколі Коримському.

Вона повела його трохи убік, чого інші в розмові не помітили.

Там вони зупинилися, і її блакитні сумні очі з неприхованим співчуттям вдивлялися в його прозоро-бліде обличчя. Вона помітила відразу, що він виглядав ще блідішим і відчула в серці своєму незнаний досі біль.

— Як ви почуваетесь, пане Коримський?

Він почервонів від щастя.

— Слава Богу, не гірше, — він підніс маленьку її руку до своїх уст.

— Але ви так сумні...

— Ви думаєте?

— Я це бачу і мені боляче від цього. Ми, Маргіта і я, і всі

такі щасливі, а ви ні. Чи не може Ісус Христос, у Якого ви вірите, утішити вас?

— Це Він може, маркізо Тамара. Він мене вже утішав і в майбутньому не залишить мене. Я тільки маю вірити, що те, що Він робить — добре, навіть якщо ми Його і не розуміємо.

По його голосу вона переконалася ще більше, що в нього якась скорбота, і вона йому співчувала.

— А ви мені не можете сказати, що вас гнітить? Я Маргіті не розповім, — просила вона, хоча звикла наказувати.

Знову він підніс її руку до своїх уст.

— Я дякую вам за вашу ласку, але цього я не можу зробити. Бувають речі, які потрібно залишати при собі. Це той хрест, про який говорить Ісус Христос: «Хто не бере хреста свого і не йде за Мною, той не гідний Мене».

Підійшли інші, розмова урвалася. Але в серці дівчини ще звучали слова і сумний голос юнака. А він у самому потаємному куточку свого серця приховав дорогоцінний спогад про щирі почуття дівчини.

З радісним настроєм маленька компанія розпрощалася. У Гірці чекав їх посланець з телеграмою, що була адресована Коримському: «Якщо можливо, приїжджайте усі в Орлів. Якщо всім неможливо, нехай приїде Маргіта нічним потягом. Микола Орловський».

— В Орлів? Що це означає? — вигукнув Адам.

— Чи з дідусем чогось не сталося? — затурбувалася Маргіта.

Коримський ще раз уважно прочитав телеграму. Ніхто не звертав уваги на юнака, що пригорнув руки до серця. З пониклою головою він вийшов з салону. У спальні Маргіті він кинувся на коліна, і, заховавши обличчя в подушки, тихо заривався.

«Вона вже там, матінка моя. І якщо нас усіх кличуть, то вона близька до смерті. Я це відчував сьогодні весь день. Нас усіх: батька, мене, Маргіту просять прийти. Що на землі не могло жити у мирі й згоді, смерть з'єднає. Але чи вічним буде цей союз? Я маю переконатися, чи з Господом вона помре. Якби мене тут не залишили! О Господь мій! Якщо мій батько

не дозволяє мені жити для Тебе, то дай мені вмерти разом з матір'ю!»

— Микольцю, що ти тут робиш? — почув він раптом над собою голос сестри.

Ніжна рука оповила його шию.

— Ти плачеш? Чого? Що з тобою сталося?

Юнак підхопився й обійняв свою сестру. Сльози блищали ще на його очах.

— Маргіто, нас кличуть до мами, вона смертельно хвора.

— До кого?.. — перепитала Маргіта, бліднучи.

— До мами.

— Микольцю, як вона може бути в Орлові?

— Маргіто, хіба в неї там немає батька? Хіба там немає місця для неї? Дідусь добрий! Він узяв її до себе з тієї кімнатки. Ти знаєш, Маргіто, той будиночок на Орловському провулку, де проводяться збори? У тім будинку знаходилася наша мати. Сьогодні вже третій день, як вона там лежить тяжко хвора. За нею доглядає пані Х. і Мирослав.

— І ти це знав, Микольцю? Хто це тобі сказав? Чому я нічого не знаю? Такого не може бути!.. Пан Райнер її так любить! Він цього ніколи не допустив би! Ти, напевно, помиляєшся?..

— Я не помиляюся. Першого травня вранці я її сам там бачив. Мирослав привів мене до неї, тому що вона через мене залишила курорт, де лікувалася. Вона хотіла переконатися в тому, що чула. Оскільки в неї не було нікого, до кого вона могла б звернутися, їй довелося самій їхати в Орлів. Але там вона нікого не застала, залишатися там не могла. Мирослав знайшов її на лаві біля того будиночка і подбав про неї. Якби не він, я не знаю, що б з нею могло статися! Він привів мене до неї, і ми примирилися. Можеш собі уявити, як мені було, коли довелося залишити її там у такому стані? Ні, ти цього уявити собі не можеш! Мирослав обіцяв мені покликати дідуся, якщо він не знайде барона Райнера, тому що невідомо було, де він знаходиться. Але це тільки в тому випадку, якщо матері буде дуже погано. Тепер він його покликав, а дідусь кличе нас усіх до себе.

— Ох, Микольцю! — Маргіта пригорнулася до свого брата. — Але навіщо кличуть туди нашого батька?

— «Якщо ви будете прощати людям гріха їх, то простить і вам Батько ваш Небесний». Як усяка людина, так і наш батько не безгрішний, і це остання можливість для нього простити, щоб і він міг бути прощений.

Здивовано Маргіта дивилася в серйозне, майже суворе обличчя брата. Значить усе, що він говорив, було правдою. Але хто б про це повідомив дорогому батькові? І якщо він довідається, чи піде до неї?

Однак йому нічого не довелося пояснювати. Коли вони за кілька секунд ввійшли до салону, то почули голос батька:

— Маргіті треба йти, якщо справа так складається. Але я не розумію, навіщо піддавати Миколу небезпеці сильного зворушення. Дотепер пані Райнер без нього обходила, виходить, і тепер обійдеться. Ви, Аурелію, як лікар, напевно, не порадите посилати його?

— Вірно, — сказав Адам, — ми вдвох підемо і цього досить. Я там розпоряджуся про все.

— Зачекай, Адаме! — викликнув раптом Микола. — Я думаю, ми усі підемо!

— Микольцю, — мовив Коримський, відступаючи. — Ти про це знаєш?

— Я знаю, батьку, що Ісус Христос говорить: «Мирися із суперником твоїм скоріше, поки ти ще на шляху з ним, щоб суперник не віддав тебе судді». Моя мати тепер стане перед Суддею, і вона не повинна обвинувачувати нас перед Ним у тому, що ми з нею не примирилися. Ми усі підемо; прошу тебе, Адаме, розпорядися, але скоріше. Час не терпить.

Адам здивовано подивився на свого двоюрідного брата, глянув потім на зблідле, застигле обличчя дядька. Їхні очі зустрілися, і Коримський кивнув йому.

Перш, ніж слуги щось зрозуміли, Гірка спорожніла. Що сталося, чого пани такими сумними виїхали до Орлова? Що на них там чекало?

Напевно ще жодній людині не здавався таким довгим шлях, як пану Миколі та невелика відстань від М. до Подграда. І можливо, ще жоден лікар не чекав з таким нетерпінням приходу родичів його пацієнта, як доктор Раушер тої неділі в будиночку пані Х.

Нарешті почулися кроки. Двері відчинилися, і провізор чемно й поштиво пропустив шляхетного старого, якому довелося нахилитися, щоб увійти до кімнати.

— Ваша милосте, який нежданий і сумний випадок! — почав доктор, зустрічаючи його.

Але пан Микола його не почув. Він кинувся до постелі хворої. Коли він нарешті побачив своє хворе дитя, що була подібною до зламаной квітки, він склав руки, опустив сиву голову на груди, і великі сльози покотилися по його щоках.

— Прощу, ваша милосте, сідайте, — пролунав поруч з ним тихий м'який голос, що йому на станції передав жакливу звістку так обережно, що вона йому ледь заподіяла біль.

Старий послухався. Опустивши голову, він плакав. Він не думав про те, що хтось може спостерігати за ним, хоча й не знав, що його вже залишили наодинці з єдиною улюбленою дочкою, яку колись безжалісно вигнав із свого дому, замкнувши за нею двері.

Він подивився в її обличчя. Так, це була вона. Ті ж тонкі, горді риси, біле високе чоло, шляхетний обрис губ. Неможливо було уявити, що вже сорок років — і яких років! — пролетіло над цієї настільки дорогою йому істотою.

Вона спала так тихо, як спала звичайно, коли він вечорами заходив до неї подивитися. Але адже то було давно, а зараз...

Він підвів голову, оглянувся довкола, в низенькій, бідній кімнатці, серце в нього в грудях затріпотіло. Потім він подивився на людей, що увійшли тихенько. Лікар зняковівло смикав свою бороду, у двері саме входила молода скромна дівчина з чашкою для умивання і рушником. У ніг хворої стояв провізор Коримського.

пристановище — в її колишньої няньки. І він був задоволений, що онучка цієї жінки доглядала за нею. Також він взнав, як не-втомно провізор день і ніч піклувався про хвору.

Не тільки лікар, але й пан Микола бажали б, щоб хвора прийшла до тям лише в Орлові. Тільки не тут, не на ношах! Як би вона опечалилась побачивши таку убогість навколо! Досить того, що їй так довго довелося тут бути!

Це бажання виповнилося. Хвора не отямилась, коли неї клали на носилки. Вона не знала, як її понесли і як в Орлові уклали в постіль, де вона колись у напівзабутті не раз мріяла про своє майбутнє поруч з коханим, і пізніше стільки ночей проплакала від страшного болю над своїм розбитим щастям.

Не було нікого, хто тій щасливій нареченій розповів би про вічне щастя в обіймах Небесного Нареченого! І не було нікого, хто зневіреній молодій жінці вказав би шлях до доброго Друга всіх нещасних, у Якого можна знайти вічну Істину. На зорі життя вона, як метелик, випурхнула у світ, а потім її човник без штурмана і штурвала потрапив під владу бурхливого життєвого моря.

Під батьківським дахом спочивала тепер нещасна жертва марноти цього світу. Вона була дружиною двох чоловіків. Але хто з приналежних Христу міг кинути в неї камінь так, щоб цей камінь не потрапив в усе християнське суспільство, що подібні зв'язки схвалює і благословляє? Хто може стверджувати, що шлюб Манфреда Коримського і Наталії Орловської, з'єднаний нерозривними узами через сина й дочку, зруйнований тим, що Наталія пішла і заявила, що більше не повернеться, — якщо навіть світська й церковна влади за гроші розірвали цей шлюб? І хто може стверджувати, що цей зв'язок Наталії Коримської з бароном Райнером, якщо вона навіть була узаконена всіма церемоніями лютеранської церкви, дійсно виправдана перед Богом при житті Манфреда Коримського? А якщо ні? Якби Райнер перед очима всього світу ввів Наталію Коримську до свого дому і жив би з нею незаконним шлюбом, це суспільство його чи рано пізно засудило б. Але раз церква благословила їхній гріх, то вони перед світом вважалися праведними. Але не перед Господом...

Так, якби хто-небудь кинув камінь у Наталію Орловську, він вразив би усе так називане «християнське суспільство».

* * *

Минала година за годиною, а очі жінки усе ще були закриті. Подих її був таким слабким, що вона здавалася вже неживою. Нарешті, у той момент, коли пан Микола нахилився до неї, очі її відкрилися. Якийсь час вони дивилися прямо, а потім погляд став блукати по добре знайомій кімнаті, поки не зупинився на обличчі старого.

— Виходить, я все-таки вдома, — прошепотіла вона слабким голосом. — Це не сон. Ви мене взяли додому, любий тату, і дасте своїй бідній Наталії вмерти під рідним дахом, правда? Вона так довго блукала на чужині!.. Я дякую вам!

— Наталія, трояндо моя, що ти кажеш? Не вмирати, а жити ти будеш у свого батька! — заперечив їй старий зі сльозами на очах.

Йому було боляче чути такі слова від неї, і все-таки в них було щось гарне, незвичайне, що говорило про щось далеке й високе.

— Жити? Для мене немає більше життя на цій землі! Дайте мені руку, тату... Отак. — Вона припала до неї губами. — А тепер простіть усе своїй пропащій дочці.

— Дитя моє, не треба, я тебе прощу! Не ти в мене, а я в тебе маю просити прощення. Якби не моя жорстокість, усього цього не сталося б з тобою.

— Не звинувачуйте себе, батьку, тому що я була не менш жорстока. Ми обоє були на невірному шляху й загинули! Ах, батьку! Усе пропало: життя, час, сили — усе на землі пропало! Безневинність і чистота, сімейне щастя — усе! Я стояла перед Господом з порожніми руками, і Він мене прийняв. Він указав мені на хрест, на якому був Він, мій Спаситель. Він змив усю мою провину Своєю кров'ю. Не дивіться на мене так, тату, не думайте, що я марю. Жар вже пройшов. Повірте, немає іншого посередника — ні на небі, ні на землі — між нами і Богом, крім Того, розп'ятого на хресті Ісуса Христа. Тепер у

мене є Спаситель, що мене ніколи не зрадить і Якому я буду вірною. Отець Небесний дав мені Свого Сина, і я Його прийняла наприкінці мого життя. Цей скарб я могла мати усе своє життя, з Ним я була б щаслива. Батьку, прийміть Ісуса Христа! Без Нього немає порятунку! Я не можу вам краще про це сказати. Сорок років я прожила, двом церквам належала, але ніхто мені Істини не сказав. Я тепер не знаю нічого, крім того, що «Так полюбив Бог мир, що віддав Сина Свого Єдинородного, щоб усякий віруючий у Нього, не загинув, але мав життя вічне». Я не можу вам цього пояснити, батьку, але я знаю, що мені вчинили милість і що з мене знято тягар моєї провини. Бог мене простив, Ісус Христос мене прийняв... Я знаю, що врятована. Я майже нічого не знаю про нову Батьківщину, але я знаю, що ввійду в неї, так само певно, як я зараз тут, вдома. Батьку, подумайте про слова своєї пропащої, але врятованої, умираючої дочки! «Син Людський прийшов знайти загибле»...

Серце пана Миколи стислося. З вуст дочки він немов чув голос Божий.

— Скажи мені, що я маю зробити, щоб і мені знайти Христа?

Але очі жінки знову закрилися. Вона ніби збиралася на силу. Тільки по якомусь часі вона їх знову відкрила.

— Я дуже слабка і мало знаю. Запитай тих, які вже давно з Христом. А тепер, батьку, у мене до вас прохання: покликайте моїх дітей, і його теж.

— Кого, любя моя?

— Коримського.

— Може, Райнера? — насмілився старий заперечити тремтячим голосом.

— Ні, він і так прийде. Він прийде проститися зі мною! Батьку, він завжди був добрий до мене. На руках він носив мене по життю; я цього не заслуговувала. Однак це був гріх.

Її губи болісно здригнулися.

— У чому був гріх, дитя моє?

— У тому, що я вийшла за нього заміж. Для мене було б краще ніколи не народитися. Але ні, я більше не буду впадати у відчай. Ісус Христос омив мене і від цього великого гріха.

У кімнаті стало тихо.

— Батьку, — прошепотіла вона трохи згодом, — ви виконаєте моє прохання?

— Так, дитя моє, я їх покличу, — відповів старий. — Не вже ти хочеш, щоб і він прийшов?

— Так, я цього хочу. Ми повинні поговорити. Ми повинні примиритися одне з одним.

Пан Микола написав депешу і відправив її, але у своїй згорьованій душі він не вірив, що хто-небудь, крім Маргіти, прийде.

Стомлена розмовами, хвора знову заснула. Лікар, що прийшов з деканом Юрецьким, побачив її сплячою.

— Мені здається, що їй трохи краще, — сказав лікар, — а ви не думаєте сповістити пані Маргіту?

— Я вже послав телеграму.

— Уже? Шкода! Я подумав, що було б непогано покликати і доктора Лермонтова.

— І його я теж покликав.

— Ну, тоді усе гаразд.

— Що я чую!.. — заговорив декан Юрецький. — Ваша бідна заблукала дочка повернулася у дім батька! Якби вона повернулася так само в лоно своєї святої церкви! Я вірю, що свята Матір Божа просила б за неї доти, поки вона їй не повернула б своє серце; і вона дозволить нам ще і поговорити з нею про порятунок її душі.

Декан Юрецький здивувався, що його слова викликали на обличчі пана Миколи гірку усмішку.

— Моя дочка дуже слабка, ваше преосвященство, навряд чи з нею можна буде поговорити.

— Шкода, дуже шкода! Подумайте, ваша милість, якщо стане гірше, що тоді? Якщо вона не повернеться у лоно церкви, якщо не буде можливості причастити її, то вашій милості довелося б ховати свою дочку у нашому католицькому містечку за допомогою євангелічного пастора і у неосвяченій землі. Тому що, ми для неї, заблудшої, що свідомо пішла з нашої церкви і що не розкаялася, нічого не зможемо зробити. Як я шкодую, — зауважуючи блідість пана Миколи, продовжував декан, — що мені доводиться говорити такі слова і торкатися ран вашого серця! Але тільки любов і турбота

про порятунок душі цієї жінки, про вашу розраду примушують мене до цього. Варто ще врахувати, що якщо вона до нас повернеться, усе може змінитися. Святим причастям і молитвами ми врятуємо її від пекла, куди вона через свій другий шлюб має потрапити. І якщо мати до нас повернеться, це буде гарним прикладом для дочки, і вона виправить свою провину перед нею!

Що діялося від цих слів у душі старого! Він ще досі ніби чув слова дочки: «Я знаю, що я піду додому».

«Вона твердо вірила, що піде до свого Отця Небесного, а не в пекло. А якщо вона помиляється? — думав пан Микола. — Яке б це було розчарування, потрапити в пекло, з якого вже ніхто не міг би її вимолити! Адже католики молитися за неї не стануть, тому що вона покинула їхню церкву, а лютерани не вірять, що з пекла можна кого-небудь врятувати. „Мені все прощено“, — сказала вона. Чи можливо це? Мабуть так, тому що умираючі не помиляються. Але все-таки, йти у вічність без святого причастя і соборування... Як він міг, будучи суворим католиком, кликати до свого дому лютеранського пастора! Як добре було б, коли б вона повернулася в лоно католицької церкви! Хоча б заради Маргіти!»

Декан Юрецький помітив боротьбу в душі пана Миколи і не помилився у своїх очікуваннях.

— Моя дочка тільки-но задрімала, я піду подивлюся. Коли вона прокинеться, я вас покличу. Але спочатку потрібно її до цього підготувати.

— Звичайно, звичайно, ваша милосте!

У спальні пан Микола знайшов тільки Анничку. Вона подавала хворій ліки. Лікар в іншій кімнаті приліг на диван, у нього боліла голова. Він хотів залишитися в Орлові до ранку — такі малі були його надії... Виходить, пану Орловському ніхто не заважав поговорити з дочкою. Але коли він тепер стояв у її постелі, усі сили залишили його.

— Що, батьку? — запитала раптом хвора і тим самим дала йому можливість почати розмову.

І хоча йому це було вельми трудно, пан Микола сказав, що декан Юрецький прийшов і хотів би з нею поговорити.

— Декан Юрецький? — перепитала вона, ніби вже забула друга свого батька.

Старий нагадав їй про нього, і коли він її ще раз несміливо запитав, чи можна декану зайти до неї, вона кивнула головою і закрила очі.

Декан не чекав, що його так швидко покличуть. Він відразу не знайшов, що сказати, тому що змарніле лице Наталії Орловської збентежило його. Однак, почавши говорити, його вуста виплеснули цілий потік умовлять і пояснень. Він намагався переконати хвору, що лише в католицькій церкві можна знайти порятунок, тому що ця церква і після смерті за допомогою святих може врятувати душу з пекла. Вона також може діяти через святого Петра, через заступництво святого Йосипа перед Царицею Небесною — Дівою Марією. Він дав їй зрозуміти, що Матір Божа за неї, пропащу дочку, ще в її останню хвилину може просити Свого Сина, навіть якщо вона багато років відверталася від Неї, і що церква, яка є видимою матір'ю душі на землі, готова прийняти свою розкайну дочку і через святе причастя й соборування може примирити її з Богом.

Хвора не давала відповіді, а тільки дивним поглядом дивилася то на батька, то на священника, що продовжував:

— Який жакхливий може бути кінець для душі і для рідних! Не можна буде навіть поховати по-християнському в освяченій землі...

По цих словах на обличчі хворої з'явилася посмішка. Але коли декан згадав хибне виховання дочки і її швидке повернення в лоно церкви, до якої вона, власне, належала, і як бажано було б, щоб мати стала для неї гарним прикладом, хвора здригнулася. Тінь страждання лягла на її обличчя.

Благально простягнула руки до батька, начебто хотіла сказати: «Не мучте мене більше!» Потім вона закрила очі. Однак на настійливе питання декана, якою буде її відповідь, вона знову відкрила очі і, подивившись ясным поглядом в обличчя священника, сказала:

— Якби я одужала, я за своїм переконанням ніколи б не повернулася до католицької церкви, а тим більше зараз. Я не

маю потреби в посередництві святих. Єдиний мій Посередник — Ісус Христос, інших я не знаю. Прощення гріхів, що мені не могла дати ніяка церква, я одержала сьогодні. Господь заради заслуг Свого Сина з милості прийняв мене, нещасну. З пекла повернення немає. Я пекла не страшуся, тому що в мене є захисник — Ісус Христос, Він збереже мене від нього. Що я упустила у вихованні моєї Маргіти, я виправити вже не в змозі; це я віддам Йому. Якщо Він мене знайшов, то знайде і її. Коли мене не стане, батьку, віддайте тіло моє Райнеру, я йому належала. Він подбає про те, щоб і для нещасної Наталії Орловської знайшлося місце в землі. Якщо ви в житті не піклувалися про мене, — звернулася вона до декана, — якщо ви замість того, щоб вказати мені вірний шлях до порятунку, завели мене в оману, то дайте мені тепер спокій. Дякуєте Господеві, що Він ще в останню мою годину пожалів мене; тому що за мою погибель і ви були б відповідальні перед судом Христа...

Далі вона говорити не могла, бо знепритомніла.

— Я не знаю, ваша милість, — сказав лікар з обуренням, — як ви з деканом так безсовісно можете отруювати останні хвилини життя бідної баронеси! Краще б вона залишилася в няньки Х., там принаймні їй було спокійно.

Але пан Микола ледь розчув слова лікаря. Визнання дочки потрясло його.

— Вона в повній омані, — сказав декан, — тут мені робити більше нема чого.

Старий зрозумів, що декан правду каже: нічого вже з нею не зробиш. Його дочка стала лютеранкою, і не тільки для того, щоб вийти заміж за Райнера, як він вважав дотепер, — ні, вона всім серцем відкидала святу римську церкву і її засоби спасіння. Вона стала переконаною протестанткою. Вона була в омані, це він знав. Однак як людина у свою смертну годину може бути такою щасливою, сміливою в тій омані? Як могла вона, така палка натура, з такою дитячою довірою наблизитися до Господа і пов'язати з Ним усі свої надії? Як могла вона, грішниця, відмовитися від усіх засобів порятунку й насмілитися звернутися до Самого Христа? Бідне моє дитя!..

Як лікар і припускав, хвора на тривалий час втратила свідомість. На питання Аннички, чи прийде хвора до тями, він певної відповіді дати не міг.

Дівчина майже бажала, щоб свідчення хворої були її останніми словами. Анничка більше не сумнівалася в готовності її стати перед Христом. Вона знала, що написано: «Якщо вустами твоїми будеш сповідати Ісуса Господом і серцем твоїм вірувати, що Бог воскресив Його з мертвих, то спасешся».

Хвора дала дивовижне свідчення про Істину. Усі свої надії вона поклала на Того, Хто сказав: «Хто визнає Мене перед людьми, того визнаю і Я перед Отцем Моїм Небесним». Вона була готова увійти в оселю, що Сам Син Божий приготував для неї своїми стражданнями, смертю Своєю, кров'ю Свого серця...

Вона була готова, але чоловік, що раптом, на подив усіх присутніх, схилився над хворою, не був готовий відпустити її.

— Наталіє, моя Наталіє!.. — скрикнув він з душевним болем у голосі. — Нарешті я тебе знайшов! Але як і де? Люба моя дружино, подивися ж на мене, відкрий очі! Хоч я цього і не гідний — я мав тебе раніше знайти — це вірно. Вона мене не чує і не бачить!

Чоловік цілував її чоло, руки, вуста. Присутні знали, хто був цей чоловік, що раптово з'явився тут. Його розпач і біль змусив їх відступити, залишивши його наодинці з хворою.

Нарешті лікар зважився підійти до барона Райнера, що в розпачі схилився у постелі.

— Прошу вас, пане барон, не побивайтеся так, цим ви їй не допоможете; устаньте, прошу вас!

Чоловік здригнувся і, підвівши голову, подивився лікареві в лице.

— Ви лікар?

— Так.

Барон подав йому руку.

— Скажіть мені правду, але тільки правду: що ви думаете про стан моєї дружини?

Нелегко було, дивлячись у його сумні очі, сказати правду.

— На жаль, я маю сказати, що пані баронеса небезпечно хвора.

— Чому ви не говорите мені всієї правди, що надії на видужання немає? — запитав він із зовнішнім спокоєм.

— Лікар до кінця має надіятися.

Барон його не чув. Він бачив тільки свою нещасну дружину.

— Вітаю вас, бароне Райнер, — почувся трохи невпевнений голос пана Миколи.

«Він мене любив і був завжди добрий до мене...» — звучав у вухах старого голос дочки.

Барон здригнувшись, обернувся. Рекомендувати їх одне одному не було потреби: Райнер знав, що вперше постав перед батьком коханої дружини, який не захотів жити під одним дахом з розведеною дочкою.

— Вибачте мені, ваша милосте, що неочікувані обставини змусили мене переступити поріг вашого дому. Але я прийшов тільки для того, щоб забрати мою дружину.

— Що ви кажете, барон? — заперечив старий злякано. — Невже ви хочете забрати в мене Наталію, і саме тепер, коли вона така слабка?

— Невже ваша милість припускає, що я дам їй умерти тут, де їй раніш не було місця? Ні! Я знаю, що ризикую всім, але краще нехай вона помре в мене на руках дорогою, аніж в Орлові!

— Будьте милосердні, барон! Навіщо ви нагадуєте мені про це? — застогнав старий. — Залишіть її мені, прошу вас!..

— Пане барон, транспортувати її дійсно неможливо, — втрутився лікар. — Почекайте хоча б наступного ранку.

— Я її і завтра ранком не віддам, — захищався старий. — Не забувайте, вона хоч і ваша дружина, але в мене на неї більше прав — вона моя дочка.

— Коли я женився на Наталії, у неї нікого не було. Я ніколи не чув, щоб її батько цікавився нею. Я пам'ятаю тільки, як він вимагав, аби онука була з ним. У листі до своєї онуки він писав, що в нього є дочка, що живе з якимось Райнером, у домі якого, однак, не місце для Маргіти. От цей Райнер і не може ані години залишатися в Орлові, але без своєї дружини він не піде. Чи жива, чи мертва — вона належить йому.

— Простіть мені, бароне Райнер, я вас тоді даремно скривдив, — почав пан Микола, червоніючи. — Простіть мені за-

ради Наталії, залишіться з нею в Орлові, принесіть їй цю жертву.

Пан Микола забув, кого він ще покликав в Орлів, кого він тепер затримував. Раптом доктор сказав:

— Пані баронеса приходить до тям!

В одну мить усе було забуто. Барон уже схилився у постелі своєї дружини і зігрівав її руки своїми губами. Вона повільно відкрила очі, і погляд її, подібний до сонця, що вже ховається за горизонт, спинився на обличчі чоловіка.

— Наталіє, люба!

— От нарешті ти і прийшов, — вимовила вона, слабко посміхаючись.

— Прийшов... але в якому стані я тебе знаходжу! Навіщо ти це зробила?..

— Вибач! Я думала, що в мене досить сил і не хотіла завдати тобі болю, — говорила вона так тихо, що тільки він один міг зрозуміти. Доктор з Анничкою вийшли; один пан Микола сидів зігнувшись у кріслі, сумно вдивляючись у порожнечу. — Я хотіла зробити це таємно, але в мене не вистачило сил повернутися до лікарні. Не сердься на мене — він мій первісток; я любила його. Прости мені!

— Мені нема що прощати тобі, люба, скоріше я в тебе маю просити прощення! — заперечив він.

— Дай мені сказати всю правду. Я обманювала тебе і себе, примушуючи себе любити. Але серцю не накажеш. Я любила тебе як брата, друга і благодійника в одній особі. Але те, що я вважала мертвим, ідучи від Коримського, умре тільки разом зі мною. Любити моє серце могло тільки один раз... Прости мені! Я намагалася забути його й зробити щасливим тебе, але тільки сильно страждала від того, що мені це не вдавалося. У твоїй присутності я забувалася, але ти часто залишав мене одну з моїм минулим. Я така слабка. Я повинна б ще в тебе просити прощення, але в мене немає більше сил. Якщо ти мені можеш простити, то пригорни мою голову до своїх грудей.

Вона закрила очі. Він зробив так, як вона просила. Те, що вона йому зараз сказала, він давно відчував, однак підтвердження з її вуст його тяжко ранило. Він знав, що вона

дуже намагалася зробити його щасливим. Дорікнути він їй ні в чому не міг; ні, навіть прощати їй було чого. Серце любити не примусиш...

Він пригорнув її до себе і поцілував у бліде, холодне чоло. Вона з вдячністю подивилася на нього.

— Ти простив мені? Дякую! Повір, що мені тепер, коли я усвідомила свою гріховність, стало дуже боляче за тебе — шляхетного, доброго, правдивого, бездоганного, — на якого через зв'язок з розведеною жінкою упала тінь, а я тебе ще й обманювала! Тепер мені довелося переконатися, що Коримський мені ніколи не зраджував. Я не мала права залишити його із сином, це мій гріх. А те, що при його житті я віддала тобі свою руку, я порушила шлюбну вірність і зробила той гріх, у якому обвинувачувала його. Мені так шкода, що ти, такий шляхетний, через мене вступив у гріховний зв'язок.

Він сховав своє обличчя в її пишне волосся, що, як золоте покривало, розсипалося на подушці. Він забув, що вони були не одні. Через якийсь час він, піднявши голову і побачивши, що в кімнаті більше нікого не було, важко зітхнув.

— Не засмучуйся, Наталіє, і не думай, що ти втягла мене в гріх. Коли я тебе взяв, совість моя вже не була чиста. — Він поклав її голову на подушку, закривши своє обличчя руками. — Не ти мене, а я тебе до цього дня обманював. Ти роками тужила за своїм законним сином; і я теж тужив за сином, але незаконному.

— У тебе теж незаконний син? О Боже, — застогнала баронеса, — візьми мене скоріше до себе!..

— Не вмирай, Наталіє, не простивши мені! Я більше ніколи не ображатиму тебе своєю близькістю, тільки прости!

Вона беззвучно заворушила губами і, піднявши руку, поклала її йому на голову, по її щоках котилися великі сльози. Давно вже не було страшніше засудженої й великодушно помилуваної людини, аніж вона!

Пан Микола, що увійшов, полегшивши свій біль гіркими сльозами в сусідній кімнаті, знайшов свою дочку знову ніби в агонії, а барона на колінах біля неї.

Це була жахлива ніч!

Розділ тридцять дев'ятий

Було вже за північ, коли двері спальні відчинилися й на порозі, засапавшись від поспішної ходи сходами, зупинилася, спрямувавши погляд на ліжко, нова господарка цієї кімнати — Маргіта Орловська. Приглушено скрикнувши: «Мамо, мамо моя!», вона підбігла до неї і впала біля ліжка на коліна.

Так, це була її мати, але як вона змінилася!

Ще внизу, у дворі, вона чула, як дідусь сказав:

— Вона вмирає і хоче з усіма вами побачитися. Але я не знаю, чи прийде вона ще раз до тям; вже дві години, як вона неприємна.

«От як ми зустрілися», — подумала Маргіта сумно. І раптом вона згадала прощання на пероні в Ц., як вона потім тужила за нею, особливо ввечері у день народження матері, і як вона ледь втрималася тоді, щоб не поїхати до неї. Якби Маргіта їй тоді написала, то мати могла б звернутися до неї й про все узнати про Микольця і, то, може, не занедужала б. Але тепер пізно...

Маргіта перестала цілувати руки матері, зі страхом подивившись в її спокійне обличчя, що почорніло від болю.

Так, вернути вже нічого не можна. Але чи зможе Маргіта свідчити перед нею про Ісуса Христа, якого мати не знала? Якщо вона більше не отямиться, то вона загинула. «Ісусе, не допусти цього!» — зітхала молода жінка, пригорнувшись до грудей матері, немов намагалася своїм тілом захистити її від вічної погибелі.

Правда, Микола сказав матері, щоб вона шукала Ісуса Христа, що є ще інше життя і що вони там можуть зустрітись.

Але хіба вона Його шукала? Чи прийшла вона до Нього? Хто б їй відповів на це питання?! Такі думки мучили Маргіту дорогою, як вона боролася! Вона б не перемогла, якби не Микола. Нарешті зрозуміла, що і для її матері є пом'якшувальні обставини. Хоча вона і зруйнувала щастя батька, але тоді не знала Христа. Як Маргіта страждала від усві-

домлення, що час благодаті для матері минув! Сльози котилися по її щоках.

— Не плачте, пані, — пролунав раптом поруч знайомий голос. Крізь сльози вона побачила обличчя Аннички. — Не плачте, — повторила дівчина співчутливо. — Вірно, пані баронесі недовго залишилося жити, але вона піде додому, до Ісуса.

— Якби я була в тому впевнена, Анничко, що я з нею там зустрінуся!

— Повірте мені, пані, вона увірувала в Господа і знайшла мир у Ньому. Якби ви чули, як вона свідчила про милість Господа перед деканом Юрецьким!

— Перед ким?..

Маргіта встала і, тримаючи руку матері у своїй руці, пересіла в крісло.

— Що декану тут було треба? Адже моя мати вже не католичка?

— Він хотів повернути її в лоно католицької церкви. Якщо нам ніхто не заважатимуть, я вам усе розповім.

— Так, будь ласка!

— І мені теж, — почувся за спиною Маргіти голос Микольця. Юнак схилився до постелі матері й поклав голову поруч з її головою, поцілувавши волосся й вологе чоло.

Анничка помітила його погляд, що наче говорив: «Я так страждаю. Якщо в тебе є розрада для мене, то дай мені її». Вона почала говорити й передала ті слова баронеси, що глибоко запали в серце сина й дочки, які, напевно, ніколи не забудуть пан Микола і декан Юрецький.

— Так, ти правду сказала, матінко! Ти пізнала Того, що й мені відкрився, — зі сльозами говорила Маргіта. — Ти не могла привести мене до Нього, тому що ти Його сама не знала. Микольцю! — Маргіта обійняла брата. — Усе життя вона блукала без Христа, яке порожнє і сумне було це життя!..

— Не плач, Маргіто!

— Так, не плачте, Маргіто. Пані баронеса чує вас. Вона не спить, вона при пам'яті. Вона тільки надто слабка, щоб відкрити очі. Але якщо дозволите, я їй допоможу.

— Так, будь ласка, Аурелію!

— Ось вода, пан лікарю! — Анничка подала йому чашку для умивання.

Молодий лікар умив хворій обличчя. Вона глибоко зітхнула й відкрила очі. Її світлий погляд зупинився на дочці.

— Маргіто, нарешті ти тут!

— Мамо, моя ріднесенька!

Хвора хотіла простягнути руки до дочки, але вони безсило упали. Тоді дочка підняла й пригорнула їх до своїх грудей.

— Матінко моя, я одразу прийшла, коли ти нас покликала!

— І я теж, мамо! — Микольцьо нахилився до неї і поцілував її руки.

Лікар знову протер обличчя хворій, тому що здавалося, ніби вона знову знепритомніла.

— Господи, дай мені ще трохи сили, — зітхнула вона.

— Обов'язково дасть, мамо, — запевняли її діти.

— Ви разом прийшли? — запитала вона трохи згодом. — І ви мене хочете простити? Ти, Микольцю, мені вже простив, але ти, Маргіто!.. Я тепер ніколи вже не зможу виправити своїх помилок. Прости, моє дитя, нещасну матір твою, як і Христос простив їй її тяжкі гріхи! Не переривай мене, — попросила вона, коли Маргіта, цілуючи її, намагалася не дати їй говорити. — Ще одне я тобі маю сказати: причиною моєї омани, падіння і всього нещастя, що спіткало вас і багатьох інших через мене, було моє незнання Ісуса Христа. Ти, любий сину мій, знаєш Його, і щоб з тобою не сталося, ти завжди будеш щасливий. А ти, Маргіто?..

— Мамо, і мені Ісус Христос уже відкрився, не турбуйся за мене. Я ніколи не буду належати тій церкві, що ввела тебе в оману!

Хвора закрила очі. Її обличчя виражало блаженство.

Дочка зручно уклала її в подушки. Здавалося, що мати хотіла відпочити. Але раптом вона знову відкрила очі, немов шукала когось.

— Ви одні тут?

— Ні, пані! — схилився до неї Аурелій. — Адам Орловський теж прийшов з нами, і пан Коримський.

— І він прийшов?.. Дякую Тобі, Ісус! Маргіто, приведи сюди

Адама, і коли прийде твій батько, залишіть нас ненадовго самих.

Пан Адам, що був у коридорі, здригнувся, коли раптом хтось сказав:

— Адаме, зайти, будь ласка, мати тебе кличе!

Він повернувся й обійняв дружину, яка плакала. Вона пригорнулася до нього й оповила руками його шию. Він здригнувся від почуття, досі їм ще не знаного.

— Маргіто, не плач, — заспокоював він її, прибираючи пасмо волосся з її чола.

— Дай мені поплакати, адже там не можна через матір й Микольця.

— Ну, поплач, поплач, якщо тобі від цього легше, моя квітко, але ходімо на свіже повітря.

Вітерець заспокоїв Маргіту.

— Ходімо, не будемо баритися, — сказала вона, піднявши очі на свого чоловіка, — і не думай погано про мою матір. У неї було так мало щастя на цій землі!

Маргіта не знала, яку істину вона вимовила цими словами, але вона її відчувала.

Адам Орловський нічого не думав. А що він думав, того не міг виразити. Але коли кілька хвилин потому він стояв у ліжка колись гаряче улюбленої ним тітки, що говорила йому: «Зроби Маргіту щасливою, наскільки буде у твоїх силах, і не розчаруй її. Адже ти Орловський, а Орловські завжди були вірні...», він дав відповідь, продиктовану не жалем і не надзвичайністю моменту, а що йде з глибини серця: «Не бійтеся, тітонько, я твою довіру виправдаю. З моєї вини вона ніколи не буде нещасною!»

Тим часом у бібліотеці Орловського швидкими кроками взад і вперед ходив Манфред Коримський. Він знав, навіщо його покликали сюди. Його колись настільки улюблена дружина, яку він боготворив, хотіла з ним поговорити. У цей момент йому здавалося, що серце не витримає почуття пристрасної любові, що з новою силою запалилася, хоча роками придушувалася, але ніколи не вгасала, від туги за нею. Він горів бажанням поспішити до неї, побачити її і, незважаючи на завдану йому образу, живу чи мертву пригорнути до своїх грудей.

Звичайно, образа була велика. Але тепер Наталія в нього просила прощення, і це для нього було задоволенням, тому що він вірив, що вона тепер знає, що не він був винен, а вона.

Він чув, що вона знову була притомною і говорила з дітьми. Адам теж побував у неї, а тепер настала черга пана Миколи. Але в Коримського все ще не було достатньо сил постати перед нею.

Нарешті він зібрався на сили: «Вона просила мене прийти і хоче примирення. Я маю скористатися моментом, іншого випадку може не бути». Важко зітхнувши, він відкрив двері й швидкими кроками, не оглядаючись, проминув коридор. Коримський навіть не помітив чоловіка, що притулювся до вікна. Вид цього чоловіка виражав ще більше страждання, аніж було його власне, але і він не бачив, що робилося довкола нього.

Хто може виміряти той біль, який може бути в тісному серці людини, коли перед очима двох чоловіків, що на своєму життєвому шляху один на одного кидали непроникну тінь, проходить усе їхнє минуле зі своїм оманливим щастям, тяжкою боротьбою та гіркотою?

Члени родини умираючої жінки, лікарі якої вже бачили, що її пробудження було останнім спалахом перед угасанням полум'я її життя, поцілувавши її, вийшли, залишивши її наодинці з першим чоловіком. У кімнаті стало тихо. Жінка лежала із закритими очима.

Її щоки вкривав хворобливий рум'янець. У ніг її стояв Манфред. Яка вона була красива! Це була вона — його Наталія, але тепер дружина іншого.

Від внутрішнього болю Коримському хотілося заскреготати зубами. Вона раптом опритомніла, і їхні очі зустрілися у німому погляді. Він його не витримав. Ноги його ослабли, і він сів у крісло, закривши обличчя руками.

— Навіщо ти покликала мене? — запитав він зі стоном.

— Тому що, — відповіла вона таким сумним голосом, що чуючи його, ніхто б не вдержався від сліз, — тому що я тепер знаю, що ти мені не зраджував, що мої підозри були даремними. Я согрішила проти тебе, так само, як ти согрішив проти Людмили Боринської.

Він випростався. Вражений, він подивився на неї.

— Ти про це знаєш?..

— Я тільки тепер довідалася, коли вже пізно. У тебе була наречена, і вона тобі була більше, ніж наречена. Я її погубила тим, що стала між вами. Вона відомщена і давно у Господа. І я тепер піду за нею і буду дякувати їй за те, що вона нас не прокляла, а вмерла з молитвою на устах за нас і наше щастя. Її молитва не могла бути не почутою, тому що Бог справедливий: Він не міг благословити щастя, побудоване на могилі безневинної душі, яку зрадили.

— Наталіє, будь милосердна! — простогнав він.

— Не думай, що я обвинувачую тільки тебе, — говорила вона. — Якби не я, ти б Людмилу ніколи не залишив. Тому я у тебе двічі маю просити прощення: за те, що я винна у твоїй зраді, і за те, що згальбила твоє ім'я. Те, що ти обманював мене, коли запевняв, що я твоя єдина любов — я тобі прощаю, як Христос мені простив. Прости і мені, Манфреде!

Вона простягнула до нього руки. Він упав на коліна на тому місці, де стояв на колінах барон Райнер.

— Мені нема чого прощати, ми однаково винні. Я обдурив Людмилу, ти мене покинула і зрадила, віддавши свою руку Райнеру. І все-таки, ми не рівні, тому що якби я тобі сказав правду, усе могло бути інакше. Але тоді я не міг цього зробити. А тепер я тебе прошу тільки про одне: скажи мені, від кого ти узнала правду? Ти впевнена, що не помиляєшся?

— Цього я тобі сказати не можу, — зітхнула вона, — інакше я людині з ангельською душею заподіяла б великий біль.

— Подумай, він міг би мене навести на слід, а я б так хотів примиритися.

— Примиритися?.. Бідний Манфред! Усе це вже минуло! Проси в Господа помилування, звернися до Ісуса Христа. Він один може тобі допомогти, Він готовий простити усе. Він мені простив і тобі простить, іншого ж шляху немає... Манфреде, подай мені свою руку, помирись зі мною, — сказала жінка після паузи чужим голосом, — я вмираю.

Вона піднялася в постелі й пригорнула руку до серця. Бачачи, що вона падає, він підхопив її. Лід був зламаний і

останнє самовладання покинуло його. З невимовним болем він усвідомив, що єдине його щастя повернулося до нього, щоб умерти на його руках.

— Не вмирай!.. — вигукнув він розпачливо, намагаючись ласками й ніжними словами привести її до тями. — Будь моєю, як колись! Ми почнемо нове життя! Ми понесемо тебе на руках, діти і я! Не залишай нас!

Вона не відповідала, хоча він помітив, що вона чує його і розуміє. Вона лежала в його обіймах, як зламана квітка, з виразом болю на обличчі.

Раптом у дверях почувся шорох. Коримський озирнувся і крізь сльози побачив чоловіка, його бліде обличчя. Їхні очі зустрілися і.. — наступив страшний момент!

«Як ти насмілюєшся доторкатися до неї?!» — здавалося говорив грізний погляд барона. «Чого тобі тут потрібно? Вона моя і тільки моя! Вона повернулася до мене!» — заперечував Коримський.

Жінка відкрила очі й подивилася убік дверей. Почувся несамопитий крик. Лише в цей момент вона усвідомила величину гріха, вчиненого ними трьома, від якого тут, на землі, не було рятунку; тому що зроблене не можна було виправити: розділене гріхом з'єднати було неможливо.

На крик матері прибігла Маргіта і побачила, що по одну сторону ліжка стояв батько, що схопився обома руками за голову; по другу — о жах! — схилився барон Райнер, а в постелі лежала мати з якимось дивним виразом обличчя.

— Боже, — сказав хтось за спиною Маргіти, — вона померла...

Значить погляд її, яким вона проводжала своїх рідних з кімнати, був її останнім прощанням з ними.

Коли за мить усі знову зібралися в спальні, кожен зрозумів, що убило цю жінку. Миколу Коримського винесли без свідомості з кімнати. Адам і Маргіта повели старого, що був такий безутішний. А поруч з померлою залишився барон Райнер, без слів розради з боку інших.

«Але саме він більше за інших зараз має потребу в розраді й підтримці, — так думала Анничка, але вона не насмілю-

валася наблизитися до нього. — Хто б міг йому допомогти?.. Брат Урзин!»

Вона виглянула за двері, де мовчки стояв молодий чоловік.

— Ви тут, пане Урзин? Баронеса вже померла, вона вмерла так раптово... Як це болюче для всіх! Пан Микола знепритомнів, його довелося винести.

— А ви тут? — здивовано запитав провізор.

— Так, усі прийшли, пане.

— А хто там, у неї?

— Пан барон Райнер. Ніхто про нього, бідного, не потурбується. Він приїхав уночі, потім пішов у справах, і повернувся саме в тоді, коли померла його дружина. Мені його так шкода, а я не смію заговорити з ним. Мені ще й економку треба розшукати і запитати, що ми далі будемо робити з баронесою. Не може ж вона довго тут залишатися.

— Йдіть, Анничко.

Молодий провізор відійшов од дверей. Дівчина бачила, що він пішов до постелі покійної і схилився над людиною біля ліжка.

— Її душа тепер у Господа, — мовив він тихо, але так зворушливо, що чоловік поруч з ним здригнувся. Він підвів голову і подивився в спокійне, добре обличчя, повне співчуття.

— Хто ви? — запитав він.

— Мирослав Урзин.

— Урзин? — Він випростався. — Друг Степана Градського?

— Так, пане барон.

— Ви так милостиво обійшлися зі мною — сказав барон, ламаючи руки, — але чому ви не почекали ще трохи, поки я не прийшов?

Чоловіки підвелися.

— Пане барон, повірте мені, я не міг інакше. Вас не було і звістки теж. А пані баронесі ставало усе гірше. Тому, я був змушений покликати пана Орловського, бо подумав: якщо Господь її хоче забрати, краще їй бути в цей час у свого батька, щоб не говорили потім, що провізор Коримських залікував її.

Молодий чоловік нахилився до покійної матері Микольця і так само, як колись, коли вона лежала в жару, поправив подушки, дбайливо уклавши її голову і закривши напіввідкриті

очі. Коли він прибирав з її чола пасма золотавого волосся, на них упали його сльози. Він склав тонкі пальці померлої на грудях, як для молитви. Потім він раптом узяв руку чоловіка, що наче закам'янівши, стежив за його діями.

— Бачите, пане барон, для неї тепер настав вічний спокій, мир і щастя, чого на цій грішній землі ви їй ніколи не могли б дати.

Барон зрозумів істину цих слів. Так, він більше нічого не міг би їй дати, якби вона помирилася з Коримським.

— Розлучена з дітьми, — вів далі Урзин, — тому що обставини їй не дозволяли бувати в Орлові, вона почувалася бездомною. А там, — Урзин вказав на небо, — там не буде ні сліз, ні болю. Усе це позаду! Вона перша пішла туди, а якщо ви підете за нею, на що я сподіваюся, і будете там разом, то це нікому вже болю не заподіє.

Барон раптом обійняв юнака, що здавався йому добрим ангелом.

— Ох, хіба ви точно знаєте, що вона пішла туди? Ми жили без Христа, а Степан Градський говорить, що того, хто Господа не прийняв, Бог відкине.

— Але пані баронеса прийняла Його, у цьому я упевнений.

— А хто їй показав на Нього?

— Я, пане барон, я мав таке щастя. Так, вона Його прийняла, а тепер Він прийняв її. Давайте, пане барон, помолимося!

Юнак схилив коліна. Спочатку він дякував Ісусові за те, що Він знайдену ягничку Своєю привів до тихої пристані. Потім він просив сили для усіх, кому смерть її завдала сильного удару, і милості допомогти їм пізнати шлях порятунку, щоб одного разу зустрітися біля престолу Агнця. Барон плакав. Потім він заспокоївся і, піднявшись, поцілував чоло і губи померлої дружини.

— Я дякую вам, ви полегшили мої страждання. Хай винагородить вас Бог за це і за усе, що ви для неї зробили, — сказав він тихим голосом. — Але якщо ви вже стільки зробили, то порадьте, що мені тепер робити. Ви погодитесь, що я не можу дозволити, щоб її ховали Орловські. І взагалі, я її тут не залишу. У мене й так нічого не залишилося, нехай хоча б її могила буде на моїй батьківщині. Тут для неї при житті не було місця, і після смерті не буде...

— Ні, пане барон, католицька церква навряд чи допустить, щоб її поховали на вашому цвинтарі, а євангелічний цвинтар тільки в Раковіані. Дайте мені, будь ласка, адресу й гроші, я усе улаштую. Тільки про одне прошу вас: дайте старому пану Орловському можливість спорядити свою дочку в останню путь. Ви йому зробіть милість і заспокоїте його біль.

— Згоден, — відповів барон по кількох хвилинах роздумів. — А тепер скажіть мені, де я на цей час можу зупинитися?

Урзин назвав йому готель.

— Коляска, на якій я приїхав, стоїть ще у воріт парку.

— Тим краще. Повідомте, будь ласка, Орловським, що я приїду за своєю дружиною. Коли тут усе буде закінчено, знайдіть мене. Адже ви тепер мій єдиний друг на цій чужині.

— Пане барон, у вас є ще один Друг, що вас любить, може утішити і допомогти: Господь Ісус Христос.

Райнер схилив голову. Ще раз простившись зі своєю дружиною, він хутко вийшов з кімнати. Стіни Орлова, здавалося, звалилися на нього...

Розділ сороковий

Барон Райнер вийшов в одні двері, а в інші Маргіта увела свого дідуся. Побачивши Урзіна, заплакане личко її просвітліло.

— Бачите, Мирославе, — скрикнула вона, — матінка моя вмерла, але ми усі з нею помирилися!

— Не плачте, пані Маргіто, — відповів він, потискуючи протягнену йому руку, — вона не вмерла. Хіба ви не знаєте, що Господь сказав: «Віруючий у Мене не умре повік»? Вона жива по-справжньому тільки зараз, коли побачила Господа Ісуса Христа, що вирвав її з усіх печалей й утішив її. Всі страждання скінчилися. Ми залишилися у скорботі, але ми усі маємо дякувати Господеві, що Він упокоїв її!

Маргіта раптом заспокоїлася. Вона нахилилася до матері. Яка дивовижна істина! Ісус Христос її утішив. Вона тепер у Нього!..

У подальші дні, усе своє життя, як тільки Маргіта згадувала про свою матір, нею опановувало почуття щастя і миру.

— Так, тепер ти з Ним і знаєш Його краще нас усіх, — сказала Маргіта зі сльозами.

Але це вже не були сльози безутішної скорботи. Вони зняли останній тягар з її серця і дозволили Маргіті у ці дні бути світлом для всієї родини.

Тим часом Урзин підійшов до закам'янілого пана Миколи, для якого тепер, крім померлої дочки, не існувало нічого на світі.

— Ваша милосте!

Старий опам'ятався, виринаючи з напівзабуття.

— Вона вмерла, — сказав він, вказуючи на дочку. — Якби я залишив її у вас, вона б ще жила; але ми замучили її, ми зробили останні хвилини її життя нестерпними, і навіть просити прощення в неї тепер неможливо.

Пан Микола не задумувався, що він говорив і до кого звертався; йому необхідно було полегшити своє опечалене серце.

— Вона усім простила, ваша милість. У Царство Небесне зло не несуть. Душі, що перейшли в інший світ, можуть тільки благословляти, тому що вони в Бога, а Бог — Сам любов.

— Ви так вважаєте? — Старий Орловський схопив руку молодій людині, намагаючись удержати її в своїй. Він відчував, що Урзин володів чимось, чого йому не вистачало. У ці хвилини йому потрібно було на щось зіпертися. — Ви думаете, що вона не потрапила в пекло, що вона пішла додому, як вона вірила?

— Син Божий говорить: «Якщо будеш вірувати, побачиш славу Божу». Вона в Нього вірила, і Він не міг зрадити її надії. «Прийдіть до Мене, усі стружені та обтяжені, і Я вас заспокою!» От вона і пішла до Нього, і Господь заспокоїв її. Коли пастир знаходить вівцю, що заблукала, він її несе не куди-небудь, а додому. І вона теж була такою ягничкою, але Ісус Христос знайшов її, узяв на Свої плечі, і тепер Він говорить ангелам: «Порадійте з Мною, Я знайшов Свою зниклу вівцю». Вона вдома, ваша милосте, але тіло її ще тут, і ми маємо щось зробити, щоб спорядити її тіло в останню путь.

— Ваша правда...

У такий спосіб заспокоєний старий, якому слова Урзина здалися благою звісткою, згадав свої призабуті обов'язки. Тепер

почалися турботи, тому що в баронеси з речей нічого із собою не було, а дістати в Подграді необхідне для похорону було неможливо. Маргіта вибрала зі своїх запасів саму тонку білизну і допомогла одягти свою матір. Вона розчесала її довге, густе волосся. Потім вони з Анничкою поїхали в Подград і купили там білого атласу, що торік був привезений купцем для однієї нареченої, але так і залишився не купленим.

Вдома вона зрізала мережива зі своєї весільної сукні, і Анничка з покоївкою узялася за роботу. За три години все було зроблено. Вони розпустили її довге золотаве волосся і покрили їх весільною вуаллю Маргіти.

Такою побачив її син, життя якого кілька годин тому було під загрозою, і він тільки зараз, обіпершись на руку друга, міг зайти в прикрашену квітами кімнату.

— Присядь, Микольцю, — попросив його Аурелій.

Юнак послухався. Він дивився на матір свою, наче уві сні.

— Колего, може все-таки не варто приводити його сюди? — схвильовано сказав доктор Раушер. — Якщо в нього серцевий напад повториться, буде по всьому. Бідний Микольчик!

— Тихіше, колего, — відповів молодий лікар. — Я сподіваюся, що він поплаче тут, і це принесе йому полегшення.

— Можливо й так. Залишимо його самого?

— Так, мабуть. Ходімте звідси.

Коли лікарі вийшли з кімнати, Микольцьо закрив обличчя обома руками, але не заплакав, а тільки простягся в кріслі, як людина, у якої усе болить. Потім він встав і схилив свою голову поруч з головою матері. Як вони були схожі! Коли він закрив очі, здавалося, що і він неживий.

Як було тяжко Коримському, що стояв у дверях бачити цю картину! Горе тому серцю, якому доводиться переживати подібні муки, якому нема розради, тому що Ісус Христос немає місця в ньому!

— Дайте мені вмерти з моєю матір'ю! — скрикнув юнак, коли його привели до тям. — Усі мої надії зруйновані, я не можу присвятити своє життя Христу, я хочу піти до Нього. Для безцільного, порожнього життя в мене немає сил.

Лише батько зрозумів його слова. Він боявся, що ім'я його

перед світом може стати притчею во язицех через віру в Христа. Але хіба воно не стало таким тепер, коли смерть Наталії Орловської знову нагадала забуту сімейну трагедію, тим більше, що барон Райнер мав намір вивезти покійну дружину з Орлова?

Коримський дивився на покійну і йому здавалося, що уста її хочуть сказати:

«Якщо ти нічого не можеш зробити для свого сина, то я візьму його з собою, і ми вічно будемо щасливі в Ісуса, для якого у твоєму будинку немає місця».

— Залиши його мені! — стогнав Коримський, простягаючи руки до померлої, немов намагаючись зупинити її. — Я усе зроблю, тільки залиши його мені!

— Чи не можете ви залишити нас ненадовго одних, пане Коримський, — запитав раптом знайомий голос.

Коримський обернувся.

— Урзине, ви тут? Нарешті!.. Виведіть його звідси, інакше він теж умре, і скажіть йому, що я подумав про те, що він просив у мене в Боровці, що я згоден.

Коримський швидко повернувся і вийшов. Двері за ним тихо зачинилися, і в кімнаті, де лежала покійниця, заспівав спочатку слабкий, а потім усе більш міцніючий голос:

*Є ясний краций інший світ, світлий світ! Світлий світ!
Нема печалей там ніяких, дивовижний край! Дивний край.
Співають там святих пісень, там духи світлії живуть.
Ніхто не знає там гріха; світлий світ! Світлий світ!*

*Безхмарне небо голубе, дивовижний край! Дивний край!
Ніхто не стогне там від праці; Божий рай! Божий рай!
Усі радіють там без кінця перед лицем Бога Отця.
Усе радіє у світі тім. Дивовижний край! Дивний край!*

*Всі винні ми перед Христом. Він нас спас! Він нас спас!
Хоча увесь світ в гріху лежить. Він нас спас! Він нас спас!
І Хто прийшов за нас терпіти, Той може всю провину
стерти,
У благ країну знову ввести. Він нас спас! Він нас спас!*

*Ідіть усі Його шляхом, слідом за Ним! Слідом за Ним!
Ідіть усі в Отцівський дім, слідом за Ним! Слідом за Ним!
Спішіть, час нас не стоїть, але летить він уперед.
Вже скоро час настане той, слідом за Ним! Слідом за Ним!*

Він доспівав пісню до кінця і схилився до ридаючого юнака:

— Не плач, Микольцю, твоїй матері тепер добре.

— Я знаю, вірю і відчуваю, що їй добре, але як боляче їй, напевно, було розставатися з нами! Вона примирилася з батьком, а потім з'явився Райнер, і це її убило. Ніколи я не забуду її крику, немов над прірвою.

— Але, Микольцю, не забувай, що він був останнім. З її вуст такий крик більше ніколи не вирветься! Якщо ти усвідомив увесь жах страждань, яких твоїй матері довелося зазнати, то ти можеш зрозуміти велич Божого милосердя, що врятувало її. І хоча мені тяжко, я маю тобі нагадати, що в тебе є причина дякувати Господу. Твоя мати прийняла Ісуса Христа, разом з Ним і Його завіти, отже, вона ніколи більше не могла б повернутися до Райнера і жити з ним. А розлука з нею погубила б його. Він був їй також дуже дорогий; вона не могла на нього поскаржитися. До твого батька вона, відповідно Слова Божого, теж не могла повернутися. Так що їй нічого іншого не залишалося, як повернутися до свого батька, і тим самим знову розділити Орловських і Коримських, або де-небудь жити в повній самотності. Господь позбавив її цього. Так, їй довелося зазнати гіркоти від усвідомлення своєї гріховності та її наслідків! Але це був лише один момент! Тим більше блаженства і радості відчуватиме душа, коли вона, врятована від усіх хвилювань і мук, досягає тихої пристані порятунку і миру!

У кімнаті стало тихо. Раптом юнак кинувся на груди своєму другові.

— Я дякую тобі, Мирославе, за все, але особливо за це пояснення! Хоча й боляче його слухати, але воно приносить зцілення. Так, Бог з любові взяв її до себе, і я дякую Йому за це всім серцем. Він і мене у свій час візьме до Себе.

— Чому ти цього хочеш, Микольцю? — запитав Урзин, поклавши руку на гаряче чоло юнака. — Ти почуваєшся так погано?

— Слава Богу, мені легше від тоді, як я виплакався. Немов камінь упав з душі. Але в мене спазми серцеві повторилися, і я втрачаю останні сили.

— Господь Ісус Христос дасть тобі нові сили, і ти зможеш Йому ще краще послужити.

Юнак засмутився ще більше.

— У мене немає можливості Йому служити! Якби ти знав!

І Микола поскаржився другові, як провалилися його прекрасні плани відносно євангелізації в Подграді.

— А де ти хотів улаштувати молитовний будинок? — запитав Мирослав, задумавшись.

— У Боровці.

— Тоді не печалься, Микольцю! Батько твій просив мене передати, що він подумав про твоє прохання відносно Боровця і згоден.

— Він просив мені це передати? — Юнак радісно підвівся. — Але коли і де?

— Коли він був тут. Може, підемо тепер до нього?

— Так, звичайно.

— Власне, підеш ти один, тому що мені треба повернутися в Подград.

Молоді люди помолилися біля покійниці і вийшли.

В іншій кімнаті Мирослав зупинився і сказав тихо:

— Микольцю, у мене до тебе прохання.

— Говори, ти знаєш, що я для тебе зроблю усе, що можу.

— Я прошу тебе, будь привітний з бароном Райнером. У нього нікого немає на світі, він такий самотній. Адже пан Орловський дозволив йому перевезти покійницю в його маєток, і вона сама просила, щоб її віддали Райнеру. Ти можеш уявити, яке жажливе його становище тепер, коли він не має можливості бути в Орлові, щоб хоча б бачити свою дружину. Було б по-християнському дати йому таку можливість. Я думаю, що пан аптекар піде додому, як тільки переконається в покращенні твого самопочуття. А я зараз піду до пані Маргіти, а потім поїду до барона. Прошу тебе, поїдемо зі мною! Поїздка тобі буде корисною, ти проявиш любов до ближнього, страждання твої зменшаться. Поїдемо?

— Я б із задоволенням, але що скаже батько? Подумай лишень, хто для нього барон!

— Я вже подумав. Він людина, за яку вмер Ісус Христос, яку Він нам заповів любити. Якщо хочеш, вважай його своїм ворогом; але йди і доведи йому, що ти в змозі його любити, тому що Ісус Христос — Господь твій.

Не говорячи ані слова, Микола потис руку своєму другові.

— Йди тепер до Маргіти, — сказав він вже в коридорі, — я розшукаю батька, а потім прийду до тебе, і ми поїдемо разом.

Урзин застав Маргіту над купою чорного крепу.

— Що ви так дивитесь, пане Урзин, вам не подобається те, що я роблю? — запитала молода жінка.

— Ні, пані. По мені жалоби ніхто носити не буде, коли я вму, однак, мені і не хотілося б, щоб чорний одяг одягали ті, що мене люблять; це буде говорити про те, що вони або не вірять у моє вічне блаженство, або не бажають мені його.

— Виходить, ви також не бажали б, щоб на ваш похорон свічки були оповиті чорним крепом?

— Якщо свічки символізують те вічне світло, що світить там, де немає більше ночі, навіщо тоді затемнювати це світло?

— Тоді і я свічі для матінки не буду обв'язувати крепом. А чи правда, що барон хоче забрати в нас маму, і могили її тут не буде? Як це дідусь погодився?

— Вам так багато залишається, пані Маргіта! Навіть цього вам шкода для барона?

Вона почервоніла.

— Пане Урзин, ви були в нього? Де він тепер? — поцікавилася вона, не в силах приховати свого співчуття.

— У готелі. Він готується до від'їзду.

— Тож, похорон буде не тут! Це жахливо! Ми навіть не зможемо проводити матінку в останню путь!

— Пан Орловський сказав, що також поїде.

— Дідусь? Тоді поїде й Адам. А якщо вони поїдуть, то й мене мають узяти з собою. Але ця жахлива прірва між нами! Навіщо?

— А хіба всепрощаюча любов не може бути мостом через неї?

— Як це?

— Якби Ісус Христос був зараз таким же самотнім і сумним, як барон Райнер, хіба ви не пішли б, щоб утішити його? Вона подивилася на нього здивовано.

— Я... його утішати?

— Ви не хотіли б дати барону Райнеру можливість подивитися на свою померлу дружину?

— Але яким чином?

Буря суперечливих почуттів піднялася в серці Маргіти. Що Мирослав від її вимагає? Вона занадто добре знає пана Райнера, його горду натуру; він прийде в Орлів тільки за тим, щоб забрати дружину.

— Пані Маргіто, Микольцьо обіцяв піти зі мною до пана барона, щоб полегшити йому цей крок. Можна мені й вас попросити виявити трохи співчуття і любові до нього, коли він з'явиться тут?

Сльози не давали їй говорити, і вона тільки кивнула головою. У цей момент зайшов Микола. Вона зраділа, що він уже піднявся і почувається краще. Він повідомив, що батько з Адамом повернуться тільки ввечері. Вона розповіла йому, що вже встигла зробити і чому вирішила не обв'язувати свічки чорним крепом. Ще якийсь час вони говорили одне з одним, але про відвідування барона Райнера не обмовились жодним словом, хоча Маргіта проводжала брата до самої коляски і ще довго дивилася їм услід. Серце їй говорило: «Якщо світ нам і не вірить, то одного разу, коли нас уже не буде, він усе-таки повинен буде визнати, що ми були добрими».

Розділ сорок перший

Пан Райнер, що сидів за своїм столом над листом, був приголомшений, коли в кімнату до нього увійшов син Коримського. Юнак із блідим красивим обличчям, схожий на матір, ніби з'явився з іншого світу.

— З якої причини ви мені робите честь вашим візитом, пане Коримський? — мовив він дещо розгублений, ведучи гостя до дивана.

— Через нашу загальну втрату, пане барон, — відповів юнак щиро. — Я прийшов, щоб просити вас, пане, поєднати свою скорботу з нашою й повернутися до Орлова. Батько мій вам не заперечуватиме. Я сподіваюся, що там вам буде легше, аніж тут на самоті.

Барон устав з дивана.

— Миколо Коримський, чи означає це, що ви мені протягаєте руку для примирення? — запитав барон із сильним хвилюванням.

— Так, пане барон.

— І це тепер, коли ви могли б вважати, що моя поява вночі вкоротила життя вашій матері?

— Я так вже не вважаю. У руді Божій життя і смерть. Це Господь Ісус Христос так швидко узяв її до Себе. Візьміть мою руку, яку я протягаю вам для примирення, і ходіть зі мною! Повірте мені, пане барон, я вам щиро співчуваю й бажаю полегшення у вашій скорботі.

— Ви це вже зробили, я дякую вам за можливість прийти в Орлів, побути поруч із дорогою мені навіки небіжчицею.

Барон знову опустився на диван і якось змалів.

— Не навіки, пане барон, — заперечив Микола з любов'ю. — Може, і наше життя недовго триватиме, але там ми побачимося; там, де дорога людина нам зможе подати нам усім руку, не боячись кого-небудь скривдити. Але тому, що ми там, перед Господом, будемо жити всі разом, нема причини, щоб нам тут не подати одне одному руку, тому що тої, що розділяла нас, уже нема серед нас. Ходіть, пане барон, зі мною в Орлів!

— Я піду з вами, пане Коримський, але перше я маю написати листа і відправити дві депеші.

Райнер піднявся.

— Я вас почекаю. Ви дозволите? — сказав юнак.

Барон, повернувшись до нього, побачив, що Микола поклав свою голову на спинку дивана.

— Ви втомилися? — запитав він. — Прошу вас, приляжте. Я шкодую, що великих зручностей не зможу вам запропонувати. Подушки тутешні прямо-таки жахливі. Коли я уявляю собі,

що моїй Наталії довелося б тут спати, то розумію, що ніколи не зможу віддячити Урзину за його турботу. Хоча вона і знаходилася в простій кімнатці, але за нею доглядали з любов'ю.

— І ще з якою! Пане барон, за це ми перед Мирославом завжди в неоплатному боргу. Хай винагородить його Бог! Однак, не витрачайте зі мною часу, я не хочу вам заважати у роботі.

Лист був швидко написаний і депеші складені. Барон помітив, що юнак подивився на склянку з водою, і подав її йому.

— Ви хочете пити?

— Так, дякую!

— Яка у вас гаряча рука! Напевно, сильний жар? — запитав барон стурбовано. — Це від хвилювання й втоми, вночі, напевно, теж не спали...

— Так, усе це діє...

Барон побачив, що юнакові стало ще гірше. Він пригорнув його голову до своїх грудей.

— Чим я вам можу допомогти?

— Мирослав скоро прийде, він пішов за моїми ліками. Від них мені завжди легшає, а тепер Господь дасть мені полегшення.

Барон своєю хусткою витер чоло Миколи. За якийсь час юнакові полегшало.

— Дозвольте мені тут побути, поки мені не стане краще, — попросив гість барона.

— Може, замовити для вас трохи вина або чорної кави?

— Ні, дякую. Я постараюся перетерпіти біль, він минеться. Скажіть мені, будь ласка, коли моя мати довідалася, що я занедужав?

Барон відвів співчутливий погляд від юнака, сів на стілець і руками став зігрівати холодні долоні Микольця.

— У свій день народження, — зітхнув він, і спогади про його колишнє щастя викликали в його душі глибоку скорботу.

Лише через деякий час він зміг докладно розповісти Миколі, якого листа вона в той день одержала, як занедужала, як він відвіз її до лікарні, а сам вирішив дізнатися докладніше про стан її сина.

— Ну от, я вивідав усе, що трапилося з вами, але оскільки нічого радісного повідомити їй не міг, і так стомившись від роботи й дороги, я хотів кілька днів відпочити в долині Дубрави, дочекатися доки вона скінчить лікування, а потім тільки повернутися за нею. Тому й вийшло так, що мій секретар не знав, де мене шукати. Якби Степан Градський не був другом пана Урзина, я б і сьогодні ще нічого не знав про те, що трапилося. А можливо, так було б краще, якби я нічого не довідався. Може, Наталія була б ще жива...

— Не говоріть так, пане барон, — заперечив юнак, — Ісус Христос однаково взяв би мою матір до Себе. Дивне Його провидіння. Він улаштував так, що ви були інформовані про все, що відбувається і вчасно могли приїхати. Що б ми зараз робили? На вас упала би тінь, ніби вона і з вами розлучилася. А тому що ви тут, ніхто нічого поганого не може подумати.

— Мені однаково, що думають люди. Чверть свого життя я прагнув честі й кар'єри, дворянського титулу, аби все це покласти до її ніг; а тепер, коли все це досягнуто, вона вмерла. Для мене нічого не залишилося, крім порожнечі. Степан Градський правий: без Христа і без достоїнності, що дає звання «християнин», — усе суєта проминаюча.

Барон зовсім забув, кому він усе це розповідав. Йому потрібна була близькість людини і можливість поговорити про те, що його гнітило. Стукіт у двері порушив тишу, що настала. Увійшов Урзин, якого вони щиро вітали.

— Ви принесли ліки, пане Урзин?

— Так, пане барон, прошу. У вас вода є?

— Так, будь ласка!

— Я свіжі приготував, Микольцю, щоб вони діяли краще і довше; тому тобі довелося так довго чекати. Вибач!

Провізор нахилився і подав йому ліки і воду.

— Як ти уривчасто дихаєш, Мирославе. Ти дуже поспішав?

— Я знав, що тобі болить, тому й квапився. Господь дасть, усе минеться.

— Будемо сподіватися.

— Цю подушку я приніс для пана барона, але поки що я тобі її підкладу, ось так...

Провізор дістав просту подушку зі свого саквояжа, підклав її Микольцеві під голову. Потім він вийняв гарну вовняну ковдру і накрив нею свого друга.

— Перепрошую, за таку вільність, — вибачився він перед бароном. — Ви сказали, що не бажаєте лягати в ліжко, а на дивані без ковдри прохолодно.

— Ви дуже люб'язні, дякую вам. — Райнер простягнув йому обидві руки. — Ви нагадали мені, що я залишив свої речі на вокзалі. Там у мене є подушка і ковдра, які я завжди беру із собою в дорогу. Але тепер я скористаюся тим, що ви мені принесли.

— Тобі краще, Микольцю? — звернувся Урзин до свого друга, щоб перевести розмову на інше.

— Так, Мирославе, ліки гарні, вони одразу допомагають.

— І ви справді відчуваєте себе краще? — запитав барон.

— Так, пане барон, вже скоро ми зможемо рушати.

Але довелося ще почекати, тому що барон Райнер змушений був дати відповідь на кілька термінових листів. Лише після цього вони з Микольцем коляскою виїхали в Орлів, прощавшись з Урзиним.

— Ти не їдеш з нами? — здивовано запитав Микола.

— Не можу, мене чекають в аптеці. Але, якщо дозволите, я прийду пізніше.

— Навіщо питаєш? Приходь і не залишай нас одних у нашій скорботі.

* * *

Маргіта поверталася з нижнього коридору. Вона тількино провела лікаря Лермонтова, який поїхав в Подолин, куди мав з'явитися відповідно до свого контракту. Оскільки доктор Раушер перебував в Орлові, без нього тут можна було обійтися. Маргіта вже хотіла зайти в кімнату покійниці, коли почула кроки, що наближались, і озирнулася. Вона побачила барона Райнера.

Ніколи Маргіта не була так схожа на свою матір, як у цей момент. Коли він побачив її, на обличчі знов лягла тінь скорботи. Маргіта ступнула до нього і без слів, але зі сльозами на очах, подала йому руку. Він її поцілував, і вона ввела його до кімнати.

Зайшовши з ним у кімнату, де горіли свічки і серед безлічі квітів висвітлювали умиротворене, неземної краси обличчя покійниці, Маргіта раптом згадала про своє дитинство. Вона усвідомлювала, що йшла поруч із своїм вітчимом, який з моменту її появи в його будинку і до від'їзду з нього, по-батьківськи піклувався про неї. А вона його за це ще жодного разу не подякувала.

Тепер, коли він зупинився біля своєї померлої улюбленої дружини і дивився на неї, у серці Маргіти пробудився невимовний жаль. Вона знала, що в нього, окрім дружини, не було нікого на світі. Яким самотнім і покинутим він їй видався. У неї було стільки рідних і близьких! Що він відчував? Вона раптом оповила його шию руками, як робила це в дитинстві, коли він повертався з подорожі, пригорнулася до нього. Їй потрібно було дати йому відчутти, що він не такий вже самотній. Він пригорнув її до своїх грудей. Вона відчула, як сильно стукотить його серце.

— Ти що, Маргіто, жалієш мене? — запитав він, заглядаючи їй в обличчя.

— Так, мій вітчиме, — відповіла вона. «Батьком» вона його вже не могла назвати. — Мені дуже шкода, що ти став таким самотнім від того, що матінка нас покинула. Але Ісус Христос не залишить тебе в самотині. Він тобі дасть кого-небудь, для кого ти зможеш жити, і тим винагородить тебе за всю любов, що ти дарував мені в дитинстві. Дивись-но, тобі подобається, як ми убрали матінку? Яка вона красива, чи не так? Гарніша, ніж вона була при житті. Ти задоволений?

— Задоволений, Маргіто, я дякую тобі. — Він поцілував її в чоло.

— Я знаю, — продовжував він, — ти багато сумних годин пережила в моєму будинку, хоча я до тебе завжди добре ставився. Я не засуджую тебе за те, що ти пішла з мого дому до

своїх родичів. Того, що ти знайшла тут, ми тобі ніколи не змогли б дати, особливо такого брата. Ти була так милосердна до мене; зроби ще одну добру справу: залиши мене тепер наодинці з твоєю матір'ю.

Вона кивнула головою і вийшла. Залишившись один, барон уповні віддався своїй скорботі. Тому що тільки зараз він відчув і усвідомив, що на землі назавжди залишився один.

Розділ сорок другий

У той понеділок, коли Наталія Орловська після років блукань повернулася додому, лікар Лермонтов з опущеною головою йшов Подолинським парком. Він був смутний, тому що душею і серцем був з її скорбною родиною. Не помітивши, що йому назустріч йшов маркіз Орано, не бачачи запитального погляду його гордих темних очей, він сахнувся, коли хазяїн замка привітав його.

— Вибачте, ваша милосте, що я сьогодні так пізно, — сказав молодий лікар. — Сумні обставини змусили нас учора виїхати в Орлів; я якраз звідти.

— В Орлів? Чи не занедужав пан Орловський? Учора Маргіта сказала, що він поїхав туди.

— Так, ваша милосте, його учора викликали в Орлів, тому що до нього повернулася його єдина дочка, щоб вмерти в нього вдома.

— Пані Коримська!? — вигукнув маркіз, не повіривши своїм вухам.

— Так, то була пані Коримська, мати Микольця, що розлучилася з паном Коримським і вийшла заміж за барона Райнера, — пояснив Лермонтов через силу. Йому було важко говорити.

— Що? Дочка пана Орловського була розлученою?

— Так, ваша милосте.

— І вона повернулася? Може, вона не змогла більше жити з бароном?

— Ні, барон дуже шляхетна людина. Вона приїхала, щоб довідатися про стан Микольця. Але через те, що вона була

хвора, подорож і хвилювання дуже зашкодили їй, і вона сьогодні вранці померла.

— Померла?.. Уже померла?

«Чому це він так розхвилювався?» — подумав лікар, помітивши страх і блідість на обличчі маркіза.

— І як пан Орловський переніс цей удар?

Маркіз зі страхом подивився на молодого лікаря.

— Тяжко, однак переніс його легше Микольця, який знову занедужав.

— Знову занедужав? — почувся інший голос збоку.

Маркіз злякано обернувся і пішов назустріч своїй дочці, що стояла неподалік від них, пригорнувши руки до грудей. Але дочка майже не дивилася на батька.

— Він знову занедужав, — мовила вона печально.

— Він одужає, — заспокоював її батько. — Правда, лікарю?

— Будемо сподіватися.

— Навіщо ви залишили його, якщо він хворий? — запитала Тамара в сльозах.

— За контрактом я зобов'язаний прибути до вас, ваша милосте. Крім того, я приніс вам лист від пані Маргіти.

— Маргіта мені написала? Дайте сюди!

— Якщо дозволите, я вам його прочитаю, — запропонував лікар, подаючи Тамарі листа.

— Ні, ні, — похитала вона головою, — я його сама прочитаю. Я вийду на світло, де краще видно. За через чверть години ви прийдете і всі мені розповісте.

Як раптово вона з'явилася, так раптово і зникла.

— Тамара хоче, щоб ви їй усе розповіли, — звернувся до лікаря маркіз. — Але ви розумієте, що і я хотів би знати про те, що трапилося в Орлові, тому що пан Микола до мого приїзду сюди зробив мені велику послугу, і я не хотів би ненавмисно в розмові завдати йому болю.

Лермонтов вклонився. Йому було нелегко розкрити перед чужою людиною, цим єгипетським вельможею, таємниці близької йому родини, однак він відчував, що маркіз має право знати. Він також повідомив, що дружина Райнера перед смертю помирилася зі своїм батьком, дітьми, зі своїм першим

чоловіком. Перед його внутрішнім поглядом як живий стояв той останній жахливий момент, який він і описав.

— Це жахливо! — вимовив маркіз, важко зітхаючи, заклавши обличчя руками. — І раптова смерть матері так схвилювала і вразила Миколу Коримського, що він знову занедужав?

— Так, він зомлів, а потім у нього був серцевий напад. Ваша милість мені дозволить ще сьогодні повернутися до нього, тому що я боюся повторення нападу?

— Ви побоюєтеся, що він може вмерти?

— Як його друг, — відповів молодий лікар, — я сподіваюся, що цього не станеться; але як у лікаря — у мене немає цієї надії. Все в руках Господа.

Ці слова немов ужалили маркіза.

— Невже ви вірите в Нього?!

Обличчя Аурелія почервоніло. «Он як! Виходить, ти не віриш у Нього, — промайнула у нього думка. — Тому ти такий нещасний».

— Чи вірю я в Ісуса Христа? — відповів він питанням, вимовляючи дороге йому ім'я з усією сердечністю першої любові. — Так, пане мій, і це моє щастя, що я в Нього вірю.

— Щастя? — перепитав маркіз. — Це щастя — схилитися перед фантомом? Хто вас навчив такої віри? Ви ж лікар, а лікарі здебільшого освічені люди. Відкіль у вас ця відсталість?

— Так, я лікар, пане маркіз, і хоча практика в мене невелика, я мав досить можливостей переконатися, що без віри в Ісуса Христа в людини немає розради в біді. І зараз в Орлове світло розради сходить лише на тих, хто в Нього вірить. Інші — на краю розпачу. Я знаю з власного досвіду, що один Ісус Христос може нам усе замінити і дарувати.

— Виходить, ви не завжди так говорили, як зараз?

Бесідуючи, вони йшли алеєю.

— Не завжди, ваша милосте. Я був нещасним пропавшим безбожником. Дану мною в дитинстві обіцянку Ісусу Христу я не дотримав. Але милість Господа повернула мене до Нього. Ви запитали, хто мене навчив віри? У дитинстві мати учила мене, потім, коли її не стало, я усе забув. Тепер Отець Небесний запалив у моєму серці світло віри, і воно залишиться зі

мною назавжди, тому що Його світло вічне. Однак дозвольте, ваша світлосте, мені піти до маркізи.

— Ми підемо разом.

Якийсь час вони йшли мовчки, потім Орано раптом запитав:

— Ви греко-католицької віри?

— Ні, пане маркіз, євангелічної.

— Росіянин, а євангелічний?.. Мені здавалося, що росіянин може бути тільки греко-католицької віри.

— На моїй батьківщині є й інші віросповідання, хоча вони зневажаються і переслідуються. — Очі молодої людини сяяли. — Заради Христа і свободи совісті варто винести і переслідування.

— Невже ви?... — Маркіз навіть побілів від здогаду.

— Я син матері, що залишила і втратила заради Христа все, але Він віддав і ще віддасть во стократ.

Аурелій схилив голову, але відразу випростався, коли почув питання:

— Чому ви завжди згадуєте одну тільки матір?

— Батька я не знав, я його втратив у ранньому дитинстві.

— А навіщо ви мені тоді говорили, що ви з батьками приїхали до Відня?

Маркіз був такий схвильований, що йому довелося прихилитися до стіни біля сходів.

— Я вас не обманював, ваша світлосте. Брат моєї матері мене всиновив. Він був моїм батьком. Ваша світлосте, що з вами? — злякано запитав молодий лікар.

Обличчя маркіза було білим як крейда, спотвореним, немов від страшного болю.

— Що з вами?.. — повторив Аурелій.

— Нічого, не турбуйтеся. Йдіть до Тамари, вона вас, напевно, уже чекає.

— Щоб я, ваш домашній лікар, залишив вас у такому стані?

— Я вам наказую, я прошу вас!

Останні слова маркіза пролунали як наказ і як благання. Молодий лікар підкорився.

Тим часом Тамара читала лист Маргіти, у якому та повідомляла, що мати її повернулася не тільки до батька й дітей, але що вона знайшла Ісуса Христа і пішла до Нього. Під

силою перших вражень вона писала з щирою любов'ю про покійну матір, намагаючись змінити думку Тамари про неї, що склалося з останніх розповідей Маргіти. І це їй вдалося. Тамара уявила собі красиву жінку, що лежала серед квітів, що нічого про Христа не знала і була такою нещасною, а тепер пішла до Нього у вічне блаженство. Нею опанувало сильне бажання побачити її. «Так, я піду до Маргіти, — вирішила вона, — і не тільки до Маргіти!» Там був ще хтось, кого смерть матері привела на край могили...

«Ми думали, що він більше не прокинеться, — писала Маргіта, — і що нам доведеться покласти його поруч з матір'ю. Але, слава Господеві, він прокинувся, і хоч був дуже слабкий, але Христос його все-таки зберіг для нас».

— Я маю побачити матір Маргіти і його теж, — схлипувала Тамара. — У нього така печаль! Він її передчував. Як я можу не піти до нього і не сказати, що мені шкода його матінку. Любі мої, я прийду до вас, щоб плакати разом з вами. З таким рішенням Тамара зустріла молодого лікаря. Вона уважно вислухала усе, що він розповів, і коли довідалася, що пані Райнер завтра повинні вивезти з Орлова, обіцяла приїхати туди з батьком. Вона не довго затримала Аурелія.

— Будь ласка, йдіть скоріше, щоб не спізнитися на потяг! — ї обіцяла перепросити його перед батьком.

Коли він пішов, вона побігла в покої свого батька. Вона знайшла його за письмовим столом з якоюсь книгою в руках. Ніколи ще вона не бачила його таким сумним. Вона підійшла до нього.

— Батьку мій!

Він здригнувся.

— Тамаро, ти тут? — пригорнув її до себе. — Чого тобі, моя зіронько?

— Батьку, ми поїдемо завтра в Орлів?

— В Орлів, дитя моє, навіщо?

Його і без того бліде обличчя зблідло ще більше.

— Навіщо? Висловити наше співчуття! Ти хіба не знаєш, що сталося?

— Знаю, але співчуття можна висловити і письмово.

— Письмово? — Вона наморщила чоло. — Батьку, якби я

вмерла, хіба не краще було б для тебе, якби пан Микола особисто прийшов, аніж він би тобі написав?

— Не муч мене, Тамаро! Що за думки! Якби ти вмерла, то нікому не довелося б мене утішати, тому що я всім стражданням відразу поклав би край.

Вона здивовано подивилася на нього і тим самим повернула йому втрачену холонокровність. Вона доти благала його, поки він, нарешті, не пообіцяв завтра поїхати з нею в Орлів. Вона побажала йому спокійної ночі, коли він сказав, що в нього нема часу прийти на вечерю. Вона не знала, що в цю ніч очі його не зімкнулися, що він довго сидів над маленьким портретом молодої людини.

«Виходить, я маю піти на цей похорон! Ти не знаєш, моя квітко, який біль ти мені приготувала, чого від мене вимагаєш! Однак поїхати доведеться, тому що підозра небезпечна, навіть якщо сховане могилою ніколи не розкриється і свідка нема... Якщо мене не обманюють мої очі, це він! Мій домашній лікар — син Фердинанда Орловського! Іронія долі! Але як мені упевнитися в цьому, щоб він нічого не помітив? Хіба не настане година, коли земля і мене покриє?»

Наступного дня Тамара Орано ні про що інше не говорила зі своїм батьком, як тільки про Орлів. Коли вони, нарешті, були готові вирушати, зібралася ціла група бажаючих, серед яких була і родина Зарканих. Усім хотілося ще раз побачити красуню пані Райнер, про яку ще довго ходили розмови серед жителів Подграда і його околиць.

Для пана Миколи і пана Адама прибуття Орано було великою розрадою. На жалобних зборах їм були запропоновані місця серед членів родини. Хоча Тамара не знала заповіді «Плачте з плачучими!», проте вона її виконувала, і зацікавлена публіка стверджувала, що хазяїн Подолинського замка теж був дуже засмучений. Однак він усю свою увагу приділяв одному лише пану Миколі Орловському. Надовго запам'ятали подградці дивну картину: навколо розкішної труни з одного боку сиділи пан Микола з маркізом Орано, Маргіта, лікар і прекрасна єгиптянка. За ними стояли пан Адам і доктор Лермонтов, потім Манфред Коримський біля

свого блідого сина, з іншого — стояв один барон Райнер, а поруч з ним, тому що вони прийшли разом, — провізор Коримського. Як він у своєму простому чорному костюмі потрапив у ряд високих панів, багатьом було незрозуміло. Його скромний вигляд показував, що він не зник бути на виду. Навіщо він, власне, був тут?

Ніхто не знав, що коли покійна одного разу устане, вона пройде попри увесь ряд цього вишуканого товариства, щоб подати руку пану провізору. І вони разом стануть перед Господом, до Якого він її навернув, і уста її скажуть: «Віддай йому за любов, Господи!» Так, цей світ не знав і тільки там довідається, де не буде більше смерті.

Розділ сорок третій

Одного вечора тінистою алеєю Цвинтарної вулиці проходили декан Юрецький і каплан Ланг, зайняті серйозною розмовою.

— Хто б міг подумати... — почав каплан Ланг. — З таким інтересом і так уважно вона завжди слухала, так сердечно мене дякувала за проведені з нею заняття — і раптом таке!

— Вона справжня дочка своєї матері, — підтвердив декан. — Та навіть на смертному одрі виявляла таку ж упертість. Коли я вперше розмовляв з Маргітою Орловською, вона здалася мені досить вільнодумною; однак такого я від неї не очікував.

— Багато в чому винуватий Адам Орловський, — зауважив каплан, морщачи чоло. — Треба було йому вжити заходів! Але тому що він сам ні в що не вірить, то зовсім байдуже, які переконання і думки в його дружини. А пан Микола...

Декан махнув рукою.

— З моменту смерті його дочки з ним роблять, що хочуть.

— Ви знаєте, ваше священство, що пані Маргіта витратила багато грошей на ремонт євангелічної школи в Боровці?

— Знаю, однак це мене не так турбує, як рух серед тутешніх протестантів, те, що Коримський погодився надати їм свій будинок для проведення зборів.

— Він, напевно, сподівається, що вони вимолять йому сина.

— Але послушайте, пане каплан, цей Урзин для нас небезпечна людина! Куди не піди, скрізь чуєш його ім'я. У нього в аптеці великі можливості розмовляти з людьми, і бідняки його дуже поважають. Варто побоюватися, що він поширить псевдовчення серед наших людей.

— Я вже звертав увагу вашого священства на нього. Мені стало відомо, що деякі з наших ходили вже на їхні збори. Був би це якийсь лютеранський рух, я б не побоювався. Але тому, що сам пастор з Раковіан виступив проти них, я думаю, що Урзин — сектант, що він тут створює секту, проти якої ми, а також євангелічні, потім будемо безсилі, коли вона засяде в приватному будинку.

Причиною розмови для цих двох панів були манускрипти Маргіти Орловської, які були ударом грому серед ясного неба. Пан декан написав одного листа пану Миколі, другого — пану Адаму, а каплан тим часом відправив довге послання пані Маргіті.

— Знаєте що, — сказав раптом Юрецький, — завтра я поїду в Раковіан до пастора і попереджу його, нехай він буде наготові. Адже Подград — великий приход. Наскільки меншим стане його заробіток, якщо парафіяни перейдуть до Урзина! Коримський, напевно, і не підозрює, які наслідки можуть мати його дії. У справах віри він таке ж порожнє місце, як Адам Орловський. Я упевнений, що цей непомітний, на вид безневинний, провізор має великий вплив на світогляд Миколи Коримського і Маргіти Орловської. Якщо його усунути, весь рух припиниться і все затихне.

— Однак його зараз не так просто усунути. Про це треба було думати раніше, ваше священство. Орловський і Коримський йому зобов'язані. Кажуть, що він подбав і доглядав за пані Райнер до приїзду його милості. І з тих пір, як він тут, в аптеці зразковий порядок. Доктор Раушер каже, що Коримський ніколи більше не знайде такого провізора, що він дуже надійний працівник. Але от що я придумав: сьогодні ввечері я теж піду на збори і подивлюся, чи буде хто-небудь там з наших католиків. Якщо ні, то залишимо поки що цю справу в спокої; нехай євангелічні думають, як бути далі.

— Добре, пане каплан, подивіться і прийдіть потім до мене, навіть якщо я вже ляжу. Мені це цікаво.

Цікавість пана декана було задоволено, але як?! Каплан Ланг опів на десяту повернувся, розпаленілий від швидкої ходи.

— Дайте мені усе розповісти, ваше священство, — відповів він на питання свого начальника. — Входжу в аптеку. Чути спів, прямо-таки спеціально для того, щоб увести душі в спокусу. Відкриваю двері великого приміщення, освітленого великими гарними світильниками. На вікнах — довгі бордові штори, а на розмальованих стінах різні вислови з Біблії, написані золотими буквами. Попереду — невеликий стіл, накритий важкою скатертиною. На ньому лежить книга, а перед столом стоїть стілець. Уздовж стін — у три ряди — стільці, майже всі зайняті. У кутку — гармонія, за якої сидить дівчина. І що ви думаєте, ваше священство, скільки я бачив там наших людей?

— Хіба з наших там теж хтось був?

— Так, я нарахував тринадцять, і хто знає, скільки там ще було, кого я не впізнав!

— Ох! І що ж ви зробили?

— Я сів ближче до дверей і почав слухати. Спочатку вони заспівали пісню, а потім до столу підійшов Урзин, помолився і почитав з Євангелії. Потім вони ще раз заспівали, і він знову читав і пояснював прочитане. Ваше священство, цих людей довше терпіти тут не можна! Ви б чули, як він говорив. Не торкаючись нашого вчення ані єдиним словом, він його підривав з усіх боків. Він заперечував, що після смерті буде виявлена милість, і стверджував, що людина вже на землі має одержати спасіння. Притім він це говорив так просто і переконливо, що і я ледве не повірив йому. Потім він деяких закликав помолитися. Я не міг довше терпіти і поспішив до вас. Буде справді добре завтра ранком поїхати в Раковіан. Одну вимовлену ним фразу я добре запам'ятав: «Друзі, не обманюйте душі свої! Ні діла, ні церемонії, ні церковне сповідання, ні священник, ні навіть читання Слова Божого не можуть дати спасіння. Але зараз, у цей момент, це може і хоче зробити Ісус Христос, Син Божий. Прийдіть до Нього!»

До глибокої ночі пан Юрецький і каплан Ланг сиділи разом і радилися, як би краще захистити «свою череду від цього вовка в овечій шкурі», від цього «авантюриста і його псевдовчення».

Майже в цей же час «мрійник» сидів у постелі свого помічника Генріха Г., у якого боліла голова. Урзин робив йому холодні компреси.

— Пане Урзин, я висловити не можу, який я щасливий, що Ісус Христос прийняв мене і дав мені пізнати Істину. Сьогодні я розмовляв зі своєю матір'ю. Спершу вона злякалася, але, коли ми трохи поговорили, вона погодилася з моїм виходом з католицької церкви. Як я вдячний Господеві, я вам і сказати не можу. Порадьте мені, коли і як мені це зробити.

— Ти почекай ще, Генріху, — сказав Урзин, провівши рукою по голові юнака.

— Ви думаєте, що я шкодуватиму? Ні! Я хочу волі. Я хочу відкрито, перед усім свідчити про Істину.

— Я тобі вірю, і все-таки я прошу тебе почекати. Твій вихід з церкви заподіяв би мені багато неприємностей, що я з радістю переносив би, але в нас ще багато слабких, на яких потрібно зважати. Продовжуй зі мною трудитися, свідчи про Господа, запрошуй хлопців, як ти робив це дотепер. Але як тільки ти відкрито відірвешся від католицької церкви, почнуться переслідування і ворожнеча. Тобі вони не зашкодять, а зміцнять тебе, тому що ти вже стоїш на скелі, а іншим вони перешкоджають.

Серце юнака стислося. Він прямо-таки бажав страждань заради Христа. Однак думка про те, що ці страждання на-самперед завдали б шкоди улюбленому провізору, його стримувала.

— Я усе зроблю, як ви сказали, — пообіцяв він лагідно.

Пан провізор ще раз перемінив компрес, помолився з ним і пішов. У своїй кімнаті він відкрив вікно і, піднявши очі до неба, тихо помолився: «Господи! Справа Твоя росте і розвивається. Слава і подяка Тобі за це! Збережи цю невелику громаду і дай їй гарного пастиря. Ти знаєш, що я вже недовго зможу тут залишатися». По його обличчю було видно, як він бажав, щоб ця молитва дійшла до Господа.

У ялинковому лісочку, під відкритим небом, слухаючи, як шумить вітер у верхівках дерев, лежав на кушетці Микола Коримський. Він був один. У руці він тримав пом'ятого листа, якого час від часу притискав до своїх грудей. Він приніс йому багато радості.

Батько писав йому наступне:

«Я сподіваюся, що повернувшись, ти будеш задоволений: зал убраний і збори тепер проходять у нас. Відвідувачів, кажуть, стало набагато більше, аніж раніше. Днями привезуть фісгармонію.

Пані Прибовська сказала, що в неділю ввечері збори відвідав каплан Ланг. Хто знає, що йому було треба! Вчора я одержав листа від пастора з Раковіан. Він наполягає, щоб я звільнив Урзіна. Однак я маю спочатку підшукати йому заміну, що навряд чи вдасться. Оскільки Урзін мені вельми потрібен, я хочу залишити його в себе надовго. Ми всі йому зобов'язані. За те, що він зробив для нас, віддячити неможливо, і ми зобов'язані подбати про те, щоб він у нас працював не задарма. Він попросив мене призначити Генріха помічником. Під його керівництвом цей хлопець робить успіхи. Я маю намір у майбутньому запропонувати Урзіну прийняти аптеку. Сам я, як і обіцяв, ніколи більше не буду працювати в ній. Тебе я там теж не можу та й не хочу бачити. Тож віддамо аптеку йому. Він же, я думаю, зможе її викупити, виплачуючи суму частинами. Зрозуміло, ми запросимо за неї недорого і, таким чином, хоч якимось відплатимо йому за його любов. Тепер я поруч із залом хочу влаштувати більш простору квартиру для нього, щоб він у майбутньому міг і женитися. Я думаю, що син мій цим буде задоволений».

Ще й як! На крилах Микола полетів би зараз до батька. «Який він добрий і шляхетний! Мирослав тепер буде забезпечений. Скоріше б мені одужати, — думав Микола, — щоб я міг допомагати тобі, мій друже! Я не обіцяв більше не працювати в аптеці. Я ще часто буду тобі допомагати в ній, щоб у тебе було більше вільного часу для служіння Господеві. Але оскільки

ки Генріх робить такі успіхи, мені хотілося б, щоб ти, дорогий друже, побув хоч кілька днів у нас, поки батько вдома».

Юнак відкрив очі і побачив Маргіту. Як вона була схожа на їхню любу матінку! Він схопився рукою за серце, щоб придушити біль.

— Вітаю, Маргіто! — гукнув він.

Побачивши його, вона підбігла й сіла на старий пень біля його кушетки.

— Здрастуй, Микольцю! Я тебе сьогодні ще й не бачила. Справи були, все ніколи, — вибачилася вона. — Ну, як ти почуваєшся?

— Чудово, Маргіто!

Вона подивилася на нього не то сумніваючись, не то радіючи.

— Я тобі розповім про причину моєї радості, але спершу ти скажеш, чого ти була така замислена?

Вона поклала голову йому на плече.

— Ох, Микольцю, мені потрібно зробити дуже важливий крок.

— Який, Маргіто?

Він обійняв її.

— Я сьогодні, нарешті, зважилася віддати дідушеві й Адамові листи від декана Юрецького. Я не знаю їхнього змісту, але здогадуюся. Минулого тижня я одержала листа від декана Юрецького, у якому він мені нагадав про конфірмацію, що відбудеться в липні. У відповідь на цей лист я послала йому мій зошит «Чому я не можу бути членом католицької церкви». Після цього я одержала листа від каплана Ланга. От він в мене, тут, можеш прочитати. У дідуся позавчора боліла голова, учора він був у Подолині, Адам повернеться лише сьогодні. Тому я прийшла до тебе, щоб спершу разом помолитися перш, ніж я віддам ці листи.

— Не бійся, Маргіто, ти ж знаєш, що Ісус Христос усе улаштує. Спершу помолимося. Потім я тобі скажу щось дуже радісне для нас обох.

Вони стали на коліна, і він узяв її складені руки в свої.

Після молитви він прочитав їй лист батька. Щоки її порожевіли, очі засяли.

— Микольцю, коли я віддам листи, то попрошу дозволити мені відкрито перейти в євангелічну церкву, і тоді ми разом будемо працювати. Я буду грати на фісгармонії і диригувати хором. Ми разом будемо розганяти хмари нещастя й омани, як учора сказав Степан, щоб люди не могли поскаржитися, що ми, знаючи Христа, дали їм без Нього загинути.

— Правда, так буде добре. А в мене увесь час звучать у вухах слова нашої матінки, що пішла у вічність: «Причиною мого нещастя і блукання було те, що я не знала Христа».

— Я їх теж не можу забути, і мені увесь час хочеться кожному про Нього розповідати. Але хочу тобі ще щось повідомити: учора Тамара була в мене. Подумати тільки, вона прочитала вже весь Новий Завіт, до того ж Аурелій її і її компаньйонкам щодня вголос з нього читає і пояснює. Але це не головне. Вона вражена тим, що дотепер жила в такій темряві й боїться, що Ісус Христос її не прийме, тому що вона дотепер не поклонялася Йому. Аурелій вважає, що в неї зараз відбувається та боротьба, як колись і в нас. Як добре було б, якби Мирослав з нею поговорив! Ми усі маємо потребу в підкріпленні.

— Маргіто, напиши сьогодні батьку, щоб він послав його до нас на кілька днів. Мирослав обов'язково знайде потрібні слова для Тамари, щоб вона увірувала в Ісуса Христа і стала щасливою. Я її вже так давно не бачив, — зітхнув він.

— Якщо хочеш, я її приведу сюди, коли вона завтра приїде до мене.

— Ти думаєш, вона захоче сюди прийти?

— Звичайно, вона завжди про тебе запитусь.

— Але мені незручно тут неї прийняти!

— Чому незручно? Вона знає, що ти хворий. Я зараз піду подивлюся, чи не потрібно вам чого-небудь по господарству, а потім зайду до дідуся. І відразу напишу листа батькові й пану Урзину. Помолись за мене, Микольцю, і на добраніч! Передай привіт Степанові й Петрові, якщо прийдуть.

Вони поцілувалися, і вона пішла. Микола залишився один.

«В неї зараз відбувається та боротьба, як колись і в нас», — повторив він про себе слова Маргіти, — а Аурелій мені цього не сказав. Він її щодня може бачити і говорити з нею, Маргі-

та — кожен другий день... Адам, дідусь — усі, крім мене... І що в цьому дивного, що саме ти її не можеш бачити?»

Юнак сховала обличчя в подушку й увявив собі — вже вкотре! — як там, у труни матері, до його руки доторкнулася маленька ніжна рука і як її оці співчутливо дивилися на нього. «Тамаро, ви теж прийшли?» — запитав він тоді. — «Як я могла не прийти? У вас таке горе...» Чому він не міг забути ті слова? І що це було за обличчя, що він так часто бачив у сні?

«Чому я постійно думаю про неї? Адже я її так мало знаю, — подумав він знову. — Усі вже мали можливість краще познайомитися з нею, крім мене».

На це питання юнакові ніхто не міг відповісти. Тільки зозуля вдалині розмірено кукувала, немов вона хотіла на щось звернути увагу юнака.

Неподалік, на іншому боці дороги, по якій пішла Маргіта, раптом розсунулися кущі й у їхній зелені з'явилася вершниця, вся в білому, як марево. Очі її були опущені, воно їхала задумавшись. Але голос зозулі відвернув її від роздумів. Вона підняла очі — і рум'янець залив її чарівне личко. Її сині очі засвітилися від щастя. Здавалося, їй хотілося пришпорити коня, однак вона вчасно стрималася. Зіскочивши, вона прив'язала коня до дерева й обережними кроками наблизилася до місця, де відпочивав Микола.

Чотири тижні минуло відтоді, як вона вперше розмовляла з Миколою Коримським. Багато пережила дівчина за цей час. Велике, про що душа її ніколи не мріяла, відкрилося їй. Хоча пізнана Істина ще не звільнила її, вона вже ходила у світлі. Завдяки точному виконанню призначень доктора Лермонтова, й особливо, завдяки тому, що вона щодня допомагала садівнику в роботі, про що батько її нічого не знав, вона фізично зміцніла, так що могла вже робити досить тривалі прогулянки. Протягом цих чотирьох тижнів вона ще жодного разу не втрачала зір, хоча багато плакала — спочатку над матір'ю Маргіти, потім через погіршення стану здоров'я Миколи і, нарешті, у ці останні дні через те, що її батько виховав її без Бога, без Ісуса Христа. Він і зараз, як тільки мова заходила про Бога, не давав їй слова сказати. Здавалося, що дороге ім'я Ісус було йому ненависним.

Вона завжди йшла до батька з усіма своїми проблемами. Але в цій боротьбі, коли їй здавалося, що вона одна з тих нерозумних дів, яких не пустили на шлюбний бенкет, які ніколи не побачать Небесного Нареченого, — вона до нього йти не могла.

До того ж, її увесь час мучило бажання, хоча б на мить побачити Миколу Коримського. Через день вона приїжджала в Гірку з наміром попросити Маргіту піти з нею до нього, але їй не вистачало сміливості висловити це прохання.

Сьогодні ж її бажання перемогло усе. Їй хотілося хоча б проїхати повз те місце, де він жив. Може, доктор Аурелій буде на вулиці і запросить її увійти? І от вона знайшла Миколу тут, одного в лісі!

Тамара ступила усього кілька кроків, і листя під її ногами зашелестіло. Він повернув голову і скрикнув радісно:

— Пані Тамаро!

Дівчина поспішила до нього і потисла його протягнуті руки, не в змозі вимовити ані слова.

— Як ви сюди потрапили, панночко? — питав він здивовано і радісно. — Ви з'явилися так раптово, як фея з чашечки лілії, щоб ошчасливити нещасного мандрівника, який навіть не може гідно її прийняти.

— Не кажіть так, мені боляче від таких слів. Мені нічого не треба, тільки хоч раз побачитися з вами.

Вона схилила голівку, як напоєна сонячним світлом квітка, і присіла поруч на пеньок. Він гладив її руки і притискав їх до своїх губ. Навколо стояла казкова тиша. Весна в природі вже пройшла, але в серцях цих молодих людей вона тільки починалася. Вони не могли сказати, відкіля з'явилося до них щастя, вони знали лише, що воно прийшло.

— Ви мені ще не відповіли, Тамаро, як ви сюди потрапили? — благально запитав її юнак.

— Я прийшла до вас.

— Навмисне, до мене? — із сумнівом у голосі вимовив Микола.

Він піднявся, щоб краще бачити дороге обличчя. Вона подивилася на нього і наче повернула йому силу життя.

— Так, я повинна була, нарешті, побачити вас.

— І чому ви раніше не прийшли? Як я надіявся, що ви прийдете! Я тужив за одним лише поглядом ваших милих очей, а ви усе не приходили!

Юнак сам не знав, які почуття видавав його голос. Він відпустив руки дівчини. Вона їх склала на грудях, і сльози блиснули в її очах.

— Я не знала, — мовила вона, — я вдень і вночі про вас думала і багато плакала. Але тому, що мене ніхто до вас не запрошував, я не знала, чи думаєте ви про мене.

— А якби ви знали, що я за вами тужив, ви б прийшли?

— Не запитуйте мене про це!

Вона опустила голову, і в лісі довго стояла тиша.

— Я дякую вам, Тамаро, — перервав Микола мовчання. — Ви бачите мій стан. Я дуже повільно повертаюся до життя. Але подяка Ісусу Христу за це! Однак мені дуже хочеться знати, що ви пережили під час моєї відсутності. Чи не буду я надто сміливий, якщо попрошу приділити мені трохи часу й часточку того щастя, яким ви обдаровуєте моїх рідних, спілкуючись з ними? Ви виконаєте моє бажання?

Вона знову поклала свої руки в його.

— Якщо хочете, я трошки побуду у вас, — сказала вона рішуче, — я розповім вам усе, що ви хочете знати.

Вона почала розповідати, не зауважуючи, як летів час. Вона говорила про свої печалі й сумніви. Микола також розповідав, як він на порозі смерті пізнав любов Бога й Ісуса Христа, яку любов він тепер відчуває до людей. Він їй сказав, що якщо Ісус Христос в останню годину прийняв його матір, то Він і її прийме, у якої ще все життя попереду. Але він також закликав її, не гаючись віддатися Йому.

Захоплені бесідою, вони раптом почули чиесь вітання.

— Степане, це ти!? — скрикнув радо Микола.

Маркіза здивовано дивилася, як він подав руку молодому християнину і як вони по-братерському поцілувалися. Про що вони говорили між собою, вона не розуміла. Але потім незнайомець звернувся до неї гарною німецькою.

Він запитав її, чи прийшла вона теж порадіти милості Ісуса Христа над паном Коримським, поліпшенню його стану здоров'я?

Вона ствердно кивнула.

— Маркіза по доброті серця свого прийшла, щоб зі мною порадіти, хоча я їй ще ніколи не зробив нічого доброго, — сказав Микола, посміхаючись, і серйозно додав, що вона не може повірити, що Ісус Христос її любить, тому що дотепер не знала Його.

Тамара злякано подивилася на свого друга: навіщо він говорив це молодому селянину?

— Це легко зрозуміти, — відповів той серйозно. — Зі мною було те саме: я думав, що Ісус Христос мене не може любити. Я хотів спочатку заслужити Його любов і поторгуватися з Ним. Однак з Ним так не можна: Він нічого не продає. Він тільки дарує.

— Чуєте, Тамаро? — сказав Микола, нахилиючись до замисленої дівчини.

— А я з Ним не торгуюся!

— Ні, ви тільки говорите: «Ось, Господи, Тобі за те, що Ти мені дав інше...»

— Ну і як ви потім могли повірити й зрозуміти, що Він вас любить? — звернулася вона до Степана.

— Зрозуміти я цього і дотепер не можу, — відповів хлопець, хитаючи головою, — і чим довше я Його знаю, тим менше я розумію, за що Він мене любить. Так само, як я не можу зрозуміти, чому для мене сонце світить і чим я заслужив стільки добра. Я просто повірив і переконався в цьому.

— А як ви переконалися? — знову запитала дівчина.

— Я прийшов до Нього зі своїми гріхами, і Він мені їх простив. Зробіть те саме, пані, і Він вас також простить. Хто впевнений у прощенні, той не сумнівається більше в Його любові.

Слухаючи Степана, маркіза розкривала очі ширше і ширше, немов у них загорялося світло. Маргіта, Микола, Аурелій — усі вони говорять, що Ісус Христос їх простив, що Він і її простить. А вона думала, що їй спочатку треба заслужити Його любов і тільки тоді усе буде добре. Але як вона могла Його любити, коли ще не просила в Нього прощення?

Раптом вона простягнула Степанові руку.

— Я вам дякую, але маю йти додому.

Потім вона повернулася до Миколи.

— Завтра, — сказала вона тихо і залилася рум'янцем, — я знову прийду сюди. Ви будете тут?

Микола почервонів від щастя.

— Звичайно, я буду тут, якщо Господь дасть гарну погоду. Ви прийдете і скажете мені, що для вас світло вже засяяло?

— Не знаю, можливо. На добраніч!

Степан підвів їй коня, із замилюванням погладжуючи його.

— Пані Тамаро, хоч я вже знаю, що Бог усе робить нам на добро, навіть якщо ми Його і не розуміємо, — сказав Микола. — Я багато чого віддав би за те, щоб мати змогу провести вас!

— Не поспішайте, Миколо, — утішила вона його, як це роблять добрі друзі, — ми з вами ще підемо гуляти.

Він посміхався. Уже двічі вона намагалася відняти свою руку, але він її не відпускав, підносячи до уст. Йому так важко було прощатися з нею. Коли вона, нарешті, поїхала, він довго дивився їй услід. На пагорбку вона обернулася, кивнула йому ще раз головою і посміхнулася. І ця усмішка доповнила те, що не сказали вуста. Після цього вона зникла в ялиновій хащі. Юнак закрити очі.

— Не засмучуйтеся, — бадьорив його Степан, — адже вона ще приїде.

Степанові так хотілося утішити друга. Він йому щиро співчував і розумів його без слів. Адже й він під час хвороби так само дивився услід Марійці, немов вона назавжди йшла, а він без неї жити не міг. Микола відчував, що друг його розумів, і з цього моменту Степан став йому ще ближчим і дорожчим. Він йому розповів, у яким невігластві батько виростив свою дочку. Розповіддю він викликав в серці Степана ще більше жалю до маркізи.

— Чому ви мені раніше не сказали про це, пане Коримський? — сказав він Миколі з докором. — Ми могли б давно молитися за неї, за її нещасного батька. Зробімо ж це тепер і попросімо Господа, щоб Він їй ще сьогодні відкрився і дав сили засвідчити це перед своїм батьком.

Степан подумав, що якби молода дама пробудилася до нового життя і стала б свідком Христа, то вдома чекало б її

мало хорошого. Але ці думки він залишив при собі, щоб не тривожити хворого друга. Вони разом помолилися, благаючи Господа, щоб Він у Своїй любові й милості відкрився їй, дарував сили свідчити про Нього.

Розділ сорок п'ятий

На превелику радість обох компаньйонів, що розхвилювалися, бо не могли зрозуміти, де їхня володарка так довго затрималася, Тамара щасливо повернулася додому. Вона було люб'язною з усіма, насамперед зі своїм батьком, а також із професором Герингером, що уже тиждень знаходився в Подолині!

Але, після вечері усі виявили бажання піти в парк, вона вибачилася і послалася на те, що стомилася за день, а завтра хотіла рано встати. Батько сам проводив її до спальні.

— Чи не хвора ти, моя перлінко? — допитувався він.

— Ні, батьку, повір мені. Але мені чогось не вистачає, а чого — я навіть пояснити не можу, — відповіла вона, схиливши голову на його плече.

Він став просити її поділитися з ним.

— Не сьогодні, батьку, завтра. Завтра я тобі усе скажу. А тепер залиш мене, будь ласка, одну.

Він пішов з тяжким серцем, побоюючись, що вона після чергового поліпшення здоров'я, перевтомившись, знову може ослабнути.

Він довго не міг заснути і вночі спав неспокійно.

Тим часом Тамара у своїй спальні довго стояла у вікна на колінах і каялася перед Господом в усьому, що неї гнітило. Вона гірко плакала, мимоволі скаржачись Богу на свого батька за те, що він не зробив нічого, щоб дати їй узнати про любов Свого Творця і Спасителя.

— Я знаю, що я дуже зла, неслухняна і норовлива. Микольцо так терпляче переносить свої страждання, аби нікого не засмутити, а я що робила? Я постійно усіх мучила! — плакала вона. — Ти, дорогий Ісусе, за це дав прибити Себе до

хреста, Ти вмер за мене, а я Тебе не знала, не кликала до Тебе. Мільйони людей схиляються перед Тобою, возносять Тобі хвалу і подяку, а я захоплювалася грецькими богами, схилялася перед небесними тілами й природою. Я вихваляла людський розум, освіту, все що завгодно, тільки не Тебе. Як мені соромно, що я виросла, як язичниця. Якщо Ти можеш, то прости мені, усю мою провину і по милості Твоїї прийми мене! Мені так хочеться вірити, що Ти мене любиш, але це неможливо, поки Ти мене не простиш. Прости! — говорила Тамара зі сльозами, тому що їй здавалося, що всі її молитви даремні.

Вона піднялася з колін. Зі сльозами на очах подивилася на зоряне небо. Яке воно було високе і далеке! Як Ісус Христос міг її чути? Але раптом дівчині здалося, начебто небо опускається усе нижче і нижче, і треба тільки простягнути руку, щоб дістати зірку, що сяяла сяючу їй з висоти.

— Господь Ісус Христос! — проговорила вона вже не вустами, а серцем. — Прости!

І вона повірила, що Він її почув. У ній все замовкло. З упевненістю чекала на відповідь. Той, що сказав: «Хто шукає Мене, знайде Мене» і «А того, хто до Мене приходить, Я не вижену геть», — не обдувив бідне дитя пільми. «Витяг мене Він із згубної ями, із багна болотистого, і поставив на скелі ноги мої, і зміцнив мої стопи».

Тамара раптом відчула, що вона вже не одна серед пільми і страху. Щось у ній і навколо її сталося, описати того вона не могла. Незрозуміла зверхня сила потрясла і пронизала її. Вона впала без звуку, як зламана квітка.

Коли вона отямилася, уже світало. Вона озирнулася. Звідки було це світло? Уся її спальня була осяяна ним. Вона знову відкрила очі і зрозуміла, що світло це в ній.

— Ісусе, Ти любиш мене! — зраділа вона. І подивилася вгору, простягнувши обидві руки до неба.

— Ти мені простив!..

Спальня їй раптом здалася затісною. Вибігла на балкон під відкрите небо. Пісня хвали була на її вустах. Хотіла, щоб цей ранок ніколи не минув, щоб їй назавжди залишитися на-

одинці з дорогим Ісусом. У той же час їй захотілося скоріше поділитися своїм щастям з іншими.

Нарешті вранішня прохолода заспокоїла її. Тамара лягла на диван тут же на балконі, склала руки і заснула.

Такою знайшов її батько о восьмій ранку, після тривалих пошуків. Він подумав, що вона рано встала прогулятися й заснула. Побачивши її, він прогнав геть усі свої побоювання. Блаженний вираз на її рум'яному від сну личкові робив її такою чарівною. Такою батько її ще не бачив. Він опустився біля дивана на коліна, дивлячись на неї, як на своє божество. Вона здригнулася. Може, відчула його погляд і від цього прокинулася.

— Батьку, рідний мій! — вона обома руками оповила його шию.

— Рідненька, хіба в замку тобі мало місця, — любовно докоряв він, — чому ти спиш на балконі?

— Я тут спала? — запитала вона, здивовано оглядаючись. — Батьку, яка це була дивовижна ніч! Спочатку була пітьма і жахлива боротьба, а потім — мир, світло і любов. Батьку, радій із мною: Ісус Христос мені простив! Він мене любить! Він простив мені, що я дотепер жила в пітьмі, без Бога і Христа, що я Йому не поклонялася і не любила Його. Цю любов осягнути неможливо!

Захоплена почуттями дівчина не помітила, як маркіз вжахнувся від її слів. Такі почуття, які зараз вирували в душі людини, що безсило притулилася до стіни, опановують, напевно, будівельником, перед очима якого валиться будинок, який він будував роками. Як піклувався маркіз Орано про те, щоб дочку його із самого раннього дитинства оточували люди, що не знали ні Бога, ні Христа! Як він стежив за тим, щоб ім'я Ісуса при ній ніколи не вимовлялося! Компаньйонкам і слугам за договором було заборонено говорити з нею про Нього. Ні однієї релігійної книги вона ніколи не тримала в руках. Він виховував її в дусі освіти 19-го століття. Він хотів довести світові, що він і його дитя обійдуться без Христа. І раптом його дочка з такою радістю, яку в неї не викликали жодні скарби світу, вигукує: «Ісус любить мене!»

Так, його будинок зруйновано, це він зрозумів. Занадто добре він знав свою дочку. Також знав, що цей ненависний йому Ісус, коли вже заволодів серцем, ніколи не залишить його. «І ніхто їх не вихопить із Моєї руки», — нагадувало йому серце незабутні слова, що він колись чув.

— Батьку, що з тобою? — скрикнула Тамара раптом, вражена зміною в його обличчі.

Вона підбігла до нього, щоб обійняти, але він відсторонив її і погляд його, що виражав дотепер тільки любов, простромив її як ніж, змусивши відступити назад.

У цей момент двері відчинилися і на балкон вийшов професор Герингер. Маркіз Орано його помітив. Зусиллям волі він опанував собою, зустрівши його зі звичайною ввічливістю. На дочку він навіть не дивився. Тамара, привітавшись з професором, тихо вийшла.

У салоні на столі лежав Новий Завіт. Вона розкрила його, бажаючи знайти слова для підкріплення. Її погляд зупинився на словах, що вразили її: «І видасть на смерть брата брат, а батько дитину. І діти повстануть навпроти батьків, і їм смерть заподіють. І за Ім'я Моє будуть усі вас ненавидіти. А хто витерпить аж до кінця, той буде спасенний!» Ніхто не пояснив Тамарі цей вірш, але вона його зрозуміла, як зрозуміла раптом і те, що через Ісуса Христа й ім'я Його втратить усе, що дотепер для неї називалося «батьківською любов'ю».

Чи треба дивуватися, що це відкриття її приголомшило? Адже в неї на землі не було нікого, крім батька. І знову вона опустила на коліна, але не молилася і не плакала. В усій своїй слабості вона лежала у ніг Христа, на тому єдиному місці, де можна знайти розраду і силу. Навколо неї раптом усе повітліло, знову вона відчула солодкість любові Господа, так само, як минулою ночі й цього ранку. Вона відчула, що навіть, якщо земний батько від її відвернеться, у неї є інший добрий Батько, що віддав Сина Свого за неї, що вона належить цьому Синові — Ісусу Христу. Тепер вона також зрозуміла те, що казала Маргіта про свою матір: що Ісус Христос наситив її.

Вона покликала покоївку, щоб зачесатися й одягтися. Під час сніданку вона була трохи блідою, але лице сяло. Тамара

вітала всіх, у тому числі й батька, начебто вона з ним ще не зустрічалася. Він відповів на її вітання поклоном, і також, начебто нічого не відбулося, запитав її, чи добре вона спала. Але в його очах, що намагалися не зустрічатися з її поглядом, було вже щось чуже. Вперше в житті вона довідалася, що таке гнів батька.

Після сніданку зі своїми компаньйонками поїхала в М., де вони хотіли купити паперу для малювання. Дорогою Тамара розповіла молодим дамам про своє навернення і попросила їх, тому що в неї не було договірного зобов'язання мовчати про Ісуса, шукати і полюбити Ісуса Христа. На питання, чи знали вони Його вже раніше, перше, аніж лікар Лермонтов до них прийшов, вони відповіли ствердно. Обидві вони були євангелічними християнками і знали всю історію життя, страждань і воскресіння Ісуса Христа.

З невимовним сумом вона подивилася на них. «Вони знали. Чому вони залишили мене в темряві? Хіба вони не боялися, що я могла загинути навіки?»

Ася плакала і говорила, що їм було заборонено говорити з нею про це. Орфа цілувала її маленьку руку і говорила, що їй дуже шкода було свою володарку, але допомогти їй вона не могла, тому що в неї не було ні віри, ні переконання, як у пані Маргіти Орловської, лікаря Лермонтова, як у Тамари зараз.

— Хоча ми й раніше за тебе знали, ти нас випередила. Учора мені сказав лікар Лермонтов, що я маю пережити відродження. Яке відродження? — подумала я. А от тепер по тобі бачу, що значить одержати в дарунок від Бога нове життя і бути світлом для інших, яке запалив Сам Ісус Христос, — говорила Орфа.

Бесідуючи, молоді дами поверталися додому з твердим наміром від сьогодні служити Христу. Ася бажала цього заради своєї улюбленої володарки, а також, щоб заспокоїти розтривожену совість. А Орфа хотіла виправити упущене. Вони обидві відчували, що Тамара приведе їх до Христа.

Людина — дивна істота. Скільки Аурелій Лермонтов молився за те, щоб ці три молоді дами знайшли шлях спасіння! А коли він довідався, що його молитви почуті і що в серцях двох інших дам також дозрівають добрі плоди, він ледве по-

вірив цьому. Сьогодні вони усі разом молилися після читання Слова Божого, не помітивши, що хтось стояв у дверима і слухав. Після молитви слуга зупинив Лермонтова в коридорі, попросивши його зайти до маркіза.

У вухах Лермонтова усе ще радісно звучали слова пацієнтки: «Скажіть Микольцеві, що я послухалася Степана й увірвала в любов Господа Ісуса Христа».

Як тільки він з'явився, маркіз одійшов од вікна, де він стояв зі схрещеними на грудях руками. Лець помітним кивком голови він відповів на вітання лікаря.

— Ваша світлість веліли мене покликати?

— Так. Я хотів би знати, які обов'язки ви, відповідно до нашого контракту, прийняли на себе: домашнього лікаря чи проповідника? — запитав маркіз різко.

Юнак почервонів. Він випростався на повен зріст перед маркізом Орано.

— Ні те, ні інше, ваша світлосте. Я лікар маркізи Тамари і сподіваюся, що ваша світлість не може поскаржитися на те, як я виконую мої обов'язки.

— Це правда! — Маркіз провів рукою по чолу, з трудом відвівши свій погляд. — Винуватий, напевно, я сам. Зазвичай я всіх моїх службовців, особливо з оточення моєї дочки, зобов'язую договором ніколи не говорити з нею про релігію. З вами я не вважав потрібним це робити, тому що ви лікар. Цю помилку тепер доведеться виправити.

— З мого боку жодної помилки не було, тому що я з маркізою ще ніколи не говорив про релігію, що, утім, внаслідок її зовсім безбожного виховання було б і неможливо.

— Чим ви мене дорікаєте?! — знову розгнівався маркіз.

— Правдою, ваша світлосте, — спокійно відповів Лермонтов, без зніяковілості дивлячись просто в обличчя маркіза, по виразу якого було помітно, що дотепер він був оточений рабами, що йому сліпо корилися. — Я з вашою дочкою говорив про божественні Істини, про які вона ще нічого не знала, які їй довелося визнати, тому що Бог не хоче погібелі її шляхетної душі. Тому я вказав їй на Ісуса Христа, що в силі спасти. Я зобов'язаний був це зробити. І якби ви зажадали

від мене підписати договір, що заборонив би мені згадувати ім'я Господа, то я такий договір кинув би до ніг вашої світлості.

— Лермонтов! — маркіз відступив назад.

— Так, ваша світлість, бачу, якими людьми ви оточили себе і як вони до вас ставилися.

— Як вони до мене ставилися? Звичайно, як до людини, що їм краще платить, чим ваш уявний Бог.

— У вас був тільки уявний бог, але мій Бог — живий. У глибині моєї душі я гордував би людиною, що зажадала від мене стати нещасним зрадником, що продається за гроші.

У кімнаті повисла тиша. Лермонтов зрозумів, що він перед маркізом поставив питання руба. Однак він був так обурений безбожним вихованням його дочки, що нізащо не взяв би свої слова назад.

Іскри гніву в очах маркіза згасли. Він кілька разів пройшовся салоном, зупинився перед Лермонтовим.

— І що вам тепер від того, — звернувся він до нього, майже як до рівного собі, — що ви між мною і дочкою поставили цей ідеал, перед яким вона — я її занадто добре знаю — обов'язково схилиться і який я ненавиджу? Хіба він їй замінить мене і мою любов?

— Так, ваша світлосте; тому що немає втрати на світі, яку Він не міг би заповнити. — Губи лікаря гірко здригнулися. — Яке жорстоке серце людини! Коли я узнав вашу світлість, мені здалося, що ви здатні життя віддати за дочку, а тепер ви стали її ворогом тільки тому, що вона побачила Світло, яке ви ненавидите, але від Якого вам ніде сховатися. Так, Господь наш правий: «І вороги людині — домашні його».

— Хто вам сказав, що я стану ворогом моєї дочки? — запитав маркіз серйозно.

— Ви самі мене тільки що запитали, чи зможе Ісусе Христос замінити їй вашу любов? Хіба це не означає, що ви хочете позбавити її вашої любові? Краще не робіть цього. Вашу дочку Ісус Христос утішить, але хто замінить вам любе, покинуте дитя? Я, напевно, можу говорити за бідну маркізу, тому що я теж один з покинутих. І мене рідний батько залишив через Христа, він покинув мене, мій нещасний і пропащий батько!

Молодий чоловік закрив обличчя руками... Раптом на його плече лягла важка рука.

— І ви ненавидите цього батька і проклинаєте його, правда?

— Я? — Лермонтов прибрав руку з плеча. — Християни не проклинають. Незважаючи на те, що він зробив нещасною мою матір і вона потрапила до в'язниці, де занедужала, а потім і вмерла, у моєму серці немає нічого, крім любові. Я його благословляю, як і Тамара благословляла б вас, якби ви з нею так вчинили. У нас з нею для вас немає нічого іншого, крім слів Господа нашого: «Отче! Прости їм, бо не відають, що творять». А тепер, якщо ваша світлість мною незадоволені, а маркіза лікаря більше не потребує, я можу повернути вам наш договір. Ми можемо більше не зустрічатися.

Лікар хотів дістати папір, але зблідлий маркіз удержав його руку.

— Ні, я не хочу розривати договір. Моя дочка не може бути без лікаря. І якщо ви її, на мою думку, спокусили на хибний шлях, то й не залишайте її тепер. Може бути, я згодом звикну до цієї жахливої обставини, однак, напевно, не швидко. Ви вільні...

«Слава Богу! — зітхнув юнак в коридорі. — Я можу залишитися і допомогти тобі, дорога моя сестра! О, Господь, Ти і з цим Савлом можеш упоратися! Змилуйся над ним!»

Маркіз же замкнув усіх двері, кинувся на диван і гірко заривався.

Це жахливо, коли чоловіки плачуть. Але для таких сліз у чоловіка має бути особлива причина. Тому що так не плачуть ні безневинні, ні скривджені.

Розділ сорок шостий

Коли Маргіта Орловська поверталася від свого брата в Гірку, приїхав додому й Адам Орловський. Як звичайно, він запитав, де господарка будинку. Довідавшись, куди вона поїхала, він, не заходячи в замок, пішов їй назустріч. Дорогою він зупинився. Під великим кленом по велінню Мар-

гіти були поставлені зручні дерев'яні лави. На одній з них, укритись теплим покривалом, лежав пан Микола.

«Дідусь тут спить, — здивувався Адам, зупинившись біля нього. — Який він блідий і змарнілий! Уже два дні як він скаржиться на головні болі. Не занедужав би! — подумав він. — Хоча лікар Лермонтов говорить, що нема нічого небезпечного, що це від його душевного стану, але лікарі можуть і помилятися. Але чому я думаю про гірше?»

Він поцілував руку діда, яка звисала, і поклав її зручніше. Старий поворухнувся.

— Фердинанде! — промурмотав він.

«Що йому сниться?» — злякався Адам.

— Фердинанде?.. — ще тоскніше повторив старий. — І ти тут, Наталіє? Мої дорогі пропащі діти!

«Навіщо я йому про нього написав, — жалів Адам. — Може, він би дядька давно забув. А тепер, коли вмерла й тітка, він так багато думає про їх, що вони йому навіть сняться. Хоч би довідатися які-небудь подробиці від маркіза Орано; але він явно уникає розмови про це. От якби дідусь сам його розпитав...»

Адам ще трохи постояв біля дідуса, але той не прокинувся. Тоді Адам повернувся і пішов. Коли він проходив повз пишно квітучий кущ троянд, його щоки торкнулася гілочка. Він повернувся і відламав гілочку з трояндою, подумавши: «Вона прикрасить голівку Маргіти; як вона їй личитиме!» Він спробував заглушити в собі ніжні почуття, але не зміг. «Адже я тітці обіцяв, що зроблю Маргіту щасливою, — подумав він, — а в мене так мало можливостей побалувати її. Поїздка й похорон зайняли майже тиждень. Вона багато часу приділяла Микольцеві, а тепер, із приїздом професора, я знову завантажений роботою в Подолині. Ми ще так мало говорили одне з одним, власне, один тільки раз на балконі...»

Адам знову згадав той момент, коли Маргіта у своїй скорботі, шукаючи у нього розради, пригорнулася до нього. І тепер, коли його серце сильніше забилося від бажання, щоб там повторилася, під чіємись ногами заскрипів пісок, що перервало його спогади. Він підняв голову і побачив Маргіту. Вона йшла йому назустріч. На її руці висів знятий з голови

капелюшок з вінком свіжих польових троянд. Вона йшла задумавшись, і Адам ледь устиг сховатися за кущами на узбіччі, щоб, коли вона порівняється з ним, пригорнути її до себе. «Вона прекрасніше за усі троянди», — подумав він.

— Адаме, це ти? — злякано вимовила вона.

Він обійняв її, але вона не намагалася звільнитися. Навпаки, сині її очі засвітилися, і в серці Адама ще сильніше спалахнув вогонь.

— Так, я нарешті вибрався з пилу старожитностей, щоб подихати свіжим повітрям дійсності. Ти звідки йдеш з такою багатою здобиччю?

Вона спробувала звільнитися, але він її не відпускав.

— Я йду від Микольця, а от це я збрала дорогою. Відпусти ж мене, Адаме! Раз ти вже тут, то мені потрібно приготувати вечерю. Я й так занадто довго затрималася. Але я батькові написала листа... Відпусти ж мене, будь ласка!

Він подивився на неї бешкетним поглядом.

— Я відпущу тебе тільки за умови, що ми привітаємо одне одного, як це личить чоловікові й дружині.

Вона почервоніла. Після короткої внутрішньої боротьби вона, закривши очі, підставила йому свої губи для поцілунку.

«Може, — подумала Маргіта, збуджена радісним почуттям любові, — він мене більше не буде так пестити, якщо я дам йому прочитати листа. Але Ісуса Христа і Його Істину я не залишу навіть заради-цього щастя».

— Маргіто, — сказав він палко, — невже ти не хочеш мене поцілувати? Звичайно, я цього не заслуговую. Ти не можеш забути ті нерозумні слова з мого листа...

Вона похитала головою, і так само, як того разу на балконі в Орлові, оповила його шию обома руками. Губи Адама зайнялися від її першого гарячого поцілунку. Але не встиг він опам'ятатися, як залишився один. «Вона моя, моя! — радів він. — Нерозумна я людина! Яким убогим життям я жив дотепер! З цим покінчено! Усе має змінитися, я заволодію її любов'ю!»

З таким настроєм він увійшов до своєї кімнати. Кожен куточок цього чарівного, з любов'ю обставленого приміщення, говорив йому, чії руки все це зробили.

Посередині столу стояв порцеляновий кошик для квітів і в ньому — польові троянди.

Це вона їх йому принесла. Дивлячись на ці квіти, йому здалося, що більш красивіших він ніколи не бачив.

«Вона така добра, — говорив він сам собі, — а я її тоді так скривдив і навіть прощення ще не попросив. Я навіть не пам'ятаю, що я їй написав у тому злому листі. Але я виправлюсь обов'язково, я попрошу в неї вибачення».

Двері відчинилися, і увійшла Маргіта, яку він зустрів так радісно, що вона зніяковіла. Він подякував їй за троянди.

— Тому що в Подоліні тебе оточує така краса, Гірка тобі повинна здаватися убогою, я квітами хотіла замінити тобі те, чого тобі тут, може, й не дістає, — сказала вона.

— Весь Подолін, — заперечив він, узявши її руку, — не може замінити мені красу, приховану в Гірці.

Вона його зрозуміла, але руку свою забрала. Не для того вона прийшла сюди, щоб схопитися за край того оманливого щастя, яке охопило її у парку. Вона прийшла за вироком.

— Адаме, прошу тебе, прочитай до вечері ці два листи. Після цього я хотіла б з тобою поговорити.

— Листи... Від кого? — здивовано запитав він.

— Адресоване тобі — від декана Юрецького, адресоване мені — від каплана Ланга.

— Як він наслідкується писати тобі? — обурився Адам.

— Я одержала листа від декана Юрецького, у якому він мені повідомив, що в М. незабаром конфірмація і щоб я теж брала участь у ній. У відповідь я йому написала от цей лист.

Маргіта поклала перед Адамом дрібним акуратним почерком пописаний зошит.

— Після вечері я хотіла б з тобою поговорити, — мовила вона ще раз і, кивнувши йому головою, вийшла.

Він сів до столу, на якому стояли принесені Маргітою троянди. Спочатку він прочитав зошит, а потім лист декана Юрецького і, нарешті, лист каплана Ланга.

«...Неймовірно, — писав каплан, — що піднесена душа, яка живе в такому прекрасному тілі, постійно може протиборствувати нашій святій церкві. Неймовірно, щоб зразкова онучка так

могла засмутити дідуся, що ще не одужав від останнього удару. Сподіваюся, що милостива пані мені ще раз дозволять пояснити вчення нашої церкви, щоб показати омани лютеранського віросповідання. Якби ваша милість хоча б трохи розкрили мені душу свою! Але Ви завжди з таким внутрішнім спокоєм сиділи переді мною, що я й підозрювати не міг, які сумніви...»

Далі пан Адам читати не став. Він порвав листа.

Декан Юрецький у своєму посланні скаржився на вільнодумство баронеси Райнер, яке вона прищепила й Маргіті. Він по-отцівски нагадував про борг перед святою церквою і про те, що він, як чоловік, зобов'язаний змусити Маргіту погодитися прийняти конфірмацію. Декан пошле до нього каплана Ланга, щоб підготувати її.

Усе це він, нібито, робить для порятунку душ родини Орловських.

Немов хмара залягла на обличчі молодого чоловіка, який ходив по кімнаті, що вказувало бурю в його душі.

«Ще й у Гірку він його хоче послати, щоб він тут сидів і видивлявся на її чарівне обличчя! — скипів він. — Так ви просто нетямитеся від злості, що вам не дісталися доходи від похорону тітки, а не турбота про душі наші рухає вами. Я не бачив, щоб ви дотепер піклувалися про них. Гроші наші вас турбують. І щоб я став вашим слухняним інструментом, щоб змусити Маргіту поступитися своїм переконаннями?.. О ні! Не бійся, Маргіто! Мені подобається твоя сміливість, те, як ти їм сказала правду. Я подбаю, щоб вони дали тобі спокій».

Дзенькіт дзвіночка покликав пана Адама вечеряти. Коли він увійшов до їдальні, Маргіта саме подавала дідусеві тарілку із супом. Вона запитально подивилася на нього. Вона ледве не пролила суп, коли помітила на собі сяючий погляд чоловіка, відчувши, що він був на її боці. Під час вечері Адам був у такому гарному гуморі, що йому навіть вдалося розвеселити дідуся, що сталося вперше після смерті його дочки.

Він так тужив за нею. Йому тепер увесь час хотілося бути одному чи з Микольцем. Онукові весь час доводилося переказувати, як він зустрівся з матір'ю, який пишний похорон барон Райнер улаштував своїй дружині. Він зробив усе, щоб

їй і після смерті виказати честь, тим самим довівши свою любов до неї. Дідусь розповів онуку, як місцеве панство жаліє його дочку, з якою повагою говорять про неї, про барона та їх шлюб. Старий так любив говорити про свою дочку! Маргіті він про матір не нагадував, щоб не засмучувати її. Хто б їх усіх утішав, якби й Маргіта була сумною?

— Я піду до Микольця, — сказав він після вечері.

Коли онуки запропонували йому провести його, він погодився.

— Ти тільки що прийшов, Адаме, а Маргіта там була довго.

— Тоді ми за тобою приїдемо, дідусю, — пішов на поступки Адам і велів осідлати коня пана Миколи.

Маргіта й Адам заклопотано дивилися йому вслід, коли він виїхав.

— Він так змінився, — зітхнула Маргіта, — Як би ми не старалися, утішити його ми не можемо. Але я думаю, що Ісус Христос його утішить, і остання рана заживе.

На її очах блищали сльози.

Тим часом пан Микола досить швидко їхав верхи горою повз село. Раптом почувся вечірній дзвін. Він повернувся, і погляд його спинився на церкві. Вона нагадала йому ту невелику церкву, де проводилося богослужіння з приводу поховання його дочки. Богослужіння було євангелічним і німецькою мовою. Старому усе ще чувся спів пісні, що так благодатно заспокоював його:

О, смерть, де, скажи, де твоє жало?

О, пекло, де перемога твоя?

У воскреслім Христі засяяло

Нам вічне сонце буття...

Пан Микола знав цю пісню напам'ять. Він купив собі пісенник і одного разу навіть попросив лікаря Лермонтова зіграти її.

«Так, у них гарні пісні, — подумав пан Микола. — Скільки впевненості у вічному житті, тієї впевненості, що мала і вона — моя Наталія».

Коли він бував з Лермонтов наодинці, просив його грати і співати пісень. І зараз він думав так само попросити його,

якщо Лермонтов буде в будинку. Микольчик теж любив слухати його спів.

Перед будинком пан Микола зійшов з коня і, прив'язуючи його, подивився убік водоспаду, де часто сидів Микольцьо із своїм другом. Однак на лаві сидів один Аурелій Лермонтов.

— Доброго вечора, Лермонтов! — вітав його старий. — Куди ж Микольцьо подівся?

— Доброго вечора! — юнак підвівся. — Микольцьо сьогодні так довго був на повітрі, що тепер уже спить. Шкода! Знав би я, що в нас буде ще такий гість, я б не відправив його так рано в постіль.

— Ну, це нічого, нехай відпочиває. Я буду вашим гостем.

— Моїм? За що мені, чужоземцеві, така честь?

— Не говоріть так, Лермонтов, — заперечив пан Микола. — Я вас не вважаю чужоземцем. Я вас полюбив, і всі ми зобов'язані вам. Я сьогодні саме вас хотів бачити, тому що мені так захотілося, щоб ви мені що-небудь зіграли і заспівали. Ви виконаєте моє прохання?

— З радістю! Зараз я принесу мою цитру і пісенник.

Молодий чоловік зник в будинку і незабаром повернулася зі своїм інструментом.

— Я саме розучив нову пісню, ваша милосте, — сказав він, перегортаючи книгу.

Дивно зазвучали струни під дотиком тонких пальців, коли молодий лікар заспівав:

*Єрусалим прекрасний! В уборі чистоти
Залитий ясною зорею, великий і чудовий ти!
Там молоко і мед течуть,
Тобі співає голосно там радісний народ.*

*Ти — труд Царя Сіону, палаців повно там;
Твоя земля мощена із злитків золотих.
Тобою прийнятий, бідняк розкішно вдягнеться,
Аніж багатший, і славніший із людей.*

*О місто, де не має там ні цвинтарів, ні домовин,
Там пишно розцвітають сади живих квітів.
То місто життя вічного без бурі і тривоги;
В тобі притулок справжній для нас готує Бог.*

*О, вічне місто миру! Прекрасні твої стіни:
Їх грані із сапфіра, із каменів коштовних.
Вогнем вони сяють від Господа очей
Яскраво відбивають захват Його дітей.*

— Не чи правда, дивовижна пісня, пане Орловський? — запитав Аурелій, закінчивши спів.

— Так, дивовижна! Я дякую вам, — вимовив старий розчулено.

— Вона так підходить до того, що я читав, коли ви прийшли.

— А що ж ви читали?

Лермонтов дістав Новий Завіт.

— Дозвольте?

— Звичайно!

Молодий лікар прочитав йому всю двадцять першу главу Одкровення Йоана. Закінчивши читати, він закрив книгу і сказав:

— Дуже втішливо думати про те, що в тому дивовижному місті, де будуть зібрані мільйони врятованих людей, там, де не потрібні ні сонце, ні місяць, де світлом є Сам Бог, що там, де немає більше ні плачу, ні страждань — знаходиться і наша дорога пані Наталія Орловська.

Старий, що уважно слухав, оживився, випростався.

— Ви упевнені, що вона там?

— «Хто слухає слова Мого, і вірує в Того, Хто послав Мене, життя вічне той має, і на суд не приходять, але перейшов він від смерті в життя», — говорить Ісус Христос; а Він неправди ніколи не говорив. Я твердо переконаний, що зустріну її там, і що ми там подамо один одному руки для вічного союзу.

Паном Миколою опанували ревності: Микола, Маргіта і цей юнак вірили і радувалися, що побачаться з його дочкою, будуть жити у вічній славі. Чому він цього не може?

— У вас, напевно, була віруюча мати, — сказав він після деякого роздуму.

— Так, пане, — здригнувся Лермонтов.

— Чи давно вона вмерла?

— Коли мені йшов шостий рік.

— Дивно, що світ не стер у вас вражень дитинства, — зауважив пан Микола задумливо.

— Він би їх, звичайно, стер! Якби не милість Божа, що допомогла мені повернутися, покаятися і відродитися, то я ніколи б, напевно, не побачив свою матінку. Я б її втратив не тільки на цьому, але і на тім світі.

Старого вразили ці слова. Щоб трохи відволіктися, він попросив:

— Розкажіть мені про свою матінку, про своє дитинство, мені дуже цікаво послухати.

Пан Микола не помітив погляду, яким юнак подивився на нього; він не знав, яку бурю почуттів і яку боротьбу він викликав у грудях молодого лікаря. Він не знав, що Аурелій Лермонтов, нарешті, сам собі сказав: «Так, я розповім йому про тебе; йому, що погордував тобою, і тим самим очищу пам'ять про тебе. Він нічого не знає, любя моя матінко!»

Щасливий той син, що з такою любов'ю може говорити про свою матір!

Пан Микола не міг відірвати очей від нього. Коли Аурелій закінчив свою розповідь, старий потис йому руку.

— А про свого батька ви більше нічого не довідалися? Він не повернувся?

— Ні, пане. Ми за віру втратили його; але дозвольте мені більше про це не говорити.

* * *

Занурений у глибокі роздуми, повертався в будинок своєї внучки пан Микола. Серце його було торкнуто долею матері Аурелія.

«І з Наталією все сталося так раптово — це нове духовне життя, любов до Христа, впевненість у вічному житті. І якби

вона залишилася жити, її вже ніхто не зміг би переконати в її вірі, яку вона, можна сказати, захищала до останнього подиху. Чому, — думав старий, — Бог мені не посилає такої зміни? Хіба мої гріхи такі великі, що мені немає прощення?»

З такими думками пан Микола повернувся в Гірку, не віддаючи, який серйозний і вирішальний момент там настав для його рідних. Він і не помітив, що ніхто з них не вийшов йому назустріч.

— Маргіто, я усе прочитав, — сказав Адам Орловський, узявши свою дружину під руку і повів її до лави під кленом.

Вона подивилася йому у вічі.

— І яку відповідь ти даси декану?

— Декану? Хіба ти знаєш, що він написав?

— Ні, не знаю, але я припускаю, що він жадає від тебе змусити мене прийняти конфірмацію. Чи я помиляюся?

— Ні, ти не помиляєшся, і, як мені здається, ти цих панів знаєш досить добре, — відповів він, задоволено посміхаючись. — Так, мене закликають виявити свою владу над тобою; але я не знаю, яким чином і з чого почати.

— Запитай їх, — сказала вона, блиснувши очима. — То вони тобі скажуть, як мучити людей. Адже я вся у твоїй владі, з моїм тілом ти вільний робити, що завгодно. Коли в Римі мучили християн, мучителі це виправдували тим, що вони убивають плоть, щоб врятувати душу. Ти ж читав, як Ланг пише, що він мене краще хотів би бачити в труні, аніж серед еретиків.

— Цього я не читав! — заперечив Адам спалахнувши.

— Як? У самому кінці це написано.

— Я порвав листа, не дочитавши! Які ти мені жахливі речі говориш, Маргіто.

Він хотів пригорнути її до себе, але вона противилася.

— Ні, — сказала вона, — хто знає, може, ти передумаєш? Адаме, я не католичка і ніколи нею не буду! І лукавою я не можу бути: я завжди буду стояти за Істину Ісуса Христа. У мене євангельські переконання і їх я буду сповідати перед світом. Я не хочу більше ховатися. Вирішальний крок зроблено. Я вказала причини, чому я не можу належати Римській церкві; а тепер я заявляю, що пориваю з нею і переходжу до євангелічної.

— Маргіто, а якщо я тобі цього не дозволю?

— Ти повинен мені дозволити. Завтра мій день народження — мені виповниться вісімнадцять років. Світський закон на моїй стороні. Перешкодити мені у виконанні моїх намірів ніхто не може.

Вона встала і притулилася до клена, бліда, як лілія; але очі сяяли рішучістю, немов хотіли сказати: «Мене можна зламати, але не переконати».

— А дідусь, Маргіто? — запитав він. — Так ти його любиш, що можеш тепер, коли він ледь не зійшов у могилу разом із своєю дочкою, заповідати йому такий біль?

Вона затремтіла.

— Ісус Христос знає, що я інакше не можу. Він не допустить, щоб я так ранила серце дідуся. Повір мені, він перенесе це тепер легше, ніж раніш. Адаме, я прошу тебе, — заблагала вона, — роби зі мною, що хочеш, тільки дай мені свободу віри!

Вона так щиро його просила, не підозрюючи, що в нього навіть не було наміру їй відмовити. Якби не дідусь, він не заговорив би з нею про це зовсім, тому що насильства над нею він уявити собі не міг. Нею, однак, заволодів страх, що він може змусити її. Маргіті здалося, що Христос у цій боротьбі залишив її одну. Простягнувши до чоловіка руки, вона знову повторила своє прохання. Адам, не витримавши її благаючого погляду, палко пригорнув її до себе.

— Я дам тобі свободу віри, я навіть сам подбаю про це, щоб ти переконалася, що Рим виховує не тільки тиранів і катів. Якщо ти хочеш переходити, то роби це зараз. Ти говориш, що завтра тобі виповниться вісімнадцять років. Нехай це буде моїм першим подарунком тобі до дня народження! Я не знаю, який більш коштовний подарунок я міг би тобі зробити. Але що ти мені подаруєш, Маргіто?

— Що я тобі подарую? — перепитала вона. — У мене немає нічого, Адаме. Але якщо моя любов на все життя може бути тобі нагородою, то я сплачу свій борг.

— Так, Маргіто, твоя любов буде мені нагородою. — Він нахилився до своєї дружини. — Але не та любов, що у тебе для усіх; цього мені не вистачить. Один раз я тобі писав, що мені любові не потрібно, сьогодні я весь у твоїх ніг і прошу:

забудь це, прости, полюби мене! Будь моєю дружиною, а не подругою. Однієї дружби мені замало!

Коли пан Микола повернувся додому, він помітив зміну у поведінці онука, яку не можна було не помітити.

— Дідусю, я перед сном хотів би з тобою ще поговорити, — попросив Адам, після того, як Маргіта, побажавши йому спокійної ночі, пішла, а він провів старого в його спальню.

— Ну що ж, я готовий слухати. Я був би радий почути від тебе що-небудь гарне, — посміхнувся пан Микола.

— Дідусь, прийми подяку за те щастя, що ти мені дав, і порадій зі мною — сьогодні ми з Маргітою обручилися!

Від несподіваної радості пан Микола нахилився до свого онука, що стояв на колінах у його ніг, узяв його чорноволосу голову в руки і заглянув йому в обличчя, що сяяло від щастя. Пану Миколі здавалося, що він от-от задихнеться від щастя!.. У спальні стало тихо. Адам піднявся.

— Але не тільки це я тобі хотів сказати. Я хотів тебе ще запитати, чи маю я, як чоловік, право вирішувати за Маргіту її справи?

— Звичайно, — відповів старий здивовано.

— Тоді я тобі повідомляю, дідусю, що на прохання Маргіти я дозволив перейти їй у ту церкву, до якої належать її вітчим і мати, тим більше, що вона виховувалася у вченні цієї церкви.

Адам Орловський очікував більшого від цих слів: подиву чи обурення. Тому він сам був здивований, коли дідусь після прохання Адама: «Не сердься, дідусю, Маргіта інакше не може», — тихо й серйозно відповів:

— Я не серджуся, сину мій. Якщо ти на це згоден, то я їй перешкоджати не буду. Моя дочка вмерла в блаженстві, незважаючи на те, що наша церква затаврувала її, як еретичку. Якщо Маргіта вважає, що вона так буде щаслива, то нехай вона робить за велінням свого серця. Адже вона може сказати те саме, що говорила моя Наталія, — що ми не піклувалися про неї. Обов'язком священників було переконати її. Якщо їм це не вдалося, то я нічого зробити не можу.

— Дідусю, як я тобі вдячний! — вимовив Адам.

Виходить, Маргіта знала дідуся таки краще, аніж він. Потім він подав йому обидва листи Юрецького, але старий не захотів їх читати.

— Я знаю, що в них написано. Якщо вона не хоче, то все даремно. Напиши йому завтра також від мого імені, що Маргіта залишиться в тій релігії, у якій вона вихована, і що ми обоє з цим згодні.

Розділ сорок сьомий

Вечоріло. Промені призахідного сонця, заглядали до зали, у якій, здавалося, усе дихало священним миром. Це помітив і пан Коримський, що увійшов. Він віддав цей зал для евангелізації, забезпечив провізора грошима для облаштування, але сам ще жодного разу не приходив сюди. Цього вечора він зайшов, тому що шукав Урзина, якого сподівався знайти тут. Коримський скористався нагодою глянути на залу. Напроти дверей золотими буквами було написано: «Ісус Христос прийшов у світ спасти грішників». Трохи нижче були слова: «Зверніться до Мене й спасетесь, всі кінці землі!» Поруч був напис: «Кров Ісуса Христа очищає нас від усякого гріха». А в середині, між верхнім і нижнім написами, великими чорними буквами було написано: «І не ввійде до нього ніщо нечисте, ані той, хто чинить гидоту й неправду». Якийсь час Коримський розглядав підбір божественних виразів, а потім, уражений прочитаним, відвернувся. Гордим поглядом він оглянув, як облаштовано залу, і його погляд зупинився на фісгармонії, звуки якої він почув відразу, коли увійшов. Чутно було, що грав не професійний музикант, а самоучка. Неподалік від гармонії стояло крісло, єдине з тих, котрі колись наповняли цей зал. Воно було залишено тут для Микольця. Тепер їм скористався Коримський. Він сів і став чекати, коли провізор, а це був саме він, скінчить грати. Коримський не хотів йому заважати.

Той награв кілька пісень, потім розкрив книгу і награв ще трохи без нот, тихо і зворушливо. Здавалося, що звуки відби-

вали весь його характер. Коримський дивився на нього дуже уважно. Він бачив його в профіль.

Що було в цьому блідому, милому обличчі такого, що привертає, що один раз побачивши його, не хотілося з ним більше розлучатися? Коримський уже не дивувався, що його діти попросили прислати до них Урзина. Вони скучали за ним. Так він і сам мав до цього юнака більше, ніж просту симпатію. Біля нього він почувався так добре. Мимоволі згадалася ніч після смерті Наталії, коли Коримський, не в силах дивитися на муки Микольця, у розпачі пішов у свою спальню, стогнучи від внутрішнього болю. Не було в нього нікого, з ким він міг би поділитися своєю скорботою, а перед дітьми її не можна було показати.

Йому здавалося, що він не переживе цю ніч. І раптом відчинилися двері, на порозі стояв Урзин... Коримський, як потопаючий, простяг йому руки. Ще й зараз він бачить перед собою це несміливий вираз співчуття на обличчі Урзина. І він тоді провів з ним усю ніч. Хоча Коримський не надавав великого значення його словам, якими він так переконливо описували вічне блаженство, йому все-таки було приємно слухати його м'який голос, що утішає, бачити його миле обличчя. Завдяки йому, Коримський не занедужав тої ночі, коли йому раптом стало дуже погано. Урзин вчасно приніс необхідні ліки і до ранку робив йому холодні компреси. Він також подбав про те, щоб діти нічого не узнали, що трапилося тієї вночі. І все це юнак робив з повною самопожертвою, як боржник. Його релігія справді була релігією любові.

Спочатку Коримський зовсім не цікавився поглядами свого провізора. Те, що він був релігійною людиною, Коримський помітив першого ж дня, тому що Урзин, сідаючи за стіл, завжди молився. Про це також говорило і те, що Урзин попросив закрити у неділю аптеку. Люди тепер звикли до цього. Те, що він був другом людей, він доводив тим, що просив безкоштовно видавати ліки для бідних. Тепер він уже краще знав його принципи. Хоча вони зовсім не збігалися з його світоглядом, не поважати їх Коримський не міг.

«Урзин, — думав він, — навчив нас усіх бути корисними в цьому світі. Поруч із ним моє власне життя здається мені

таким егоїстичним. Щоб він робив, якби мав мої можливості?!»

Коримський слухав музику, підперши голову рукою. Його горда душа перебувала в дивному сум'ятті. Раптом прелюдії перейшли в пісню, що на обох справила сильне враження. Сонце вже зайшло, і вечірня зоря вгасала. Прекрасний день підходив до кінця, але Коримський і Урзин цього не бачили.

*Оселя моя у потоків живих:
Там квіти не сохнуть від спеки;
Там вічнеє царство проміння ясного,
Там спокій, любов досконала.
І прагну душою в надії живій
В той край, де немає ні зла, ні страждань.
О Господи, дай сили іти за Тобою
У тьмі випробовувань у вітчизну свою.*

Коримський випрямився в кріслі. З німим подивом він дивився на юнака, по якому було видно, що він дійсно відчуває те, про що співала.

*Вітчизна та серцю дорожче всього;
Там я відпочину з борні.
Там місце мені є в Батька мого
Вдалині від земних спокус.
Закінчився шлях, і буря в душі,
По вірі перемогу дав Він мені.
З блаженними там порадію і я!
До вічної слави покликав Він нас.*

*Там друзів побачу — їх смерть забрала
І нас на землі розлучила.
І стогін пропав, упали кайдани гріха,
Печалі великі там радість змінила.
У хвалінні одному перед Господом сил
У пісні здійсниться душа...
І Агнцю, Хто смертю смерть подолав,
Співатиму славу і честь я завжди.*

Коли пролунали заключні акорди пісні, біля Урзина, що сидів із закритими очима й опущеною головою, раптом почувся заклопотаний голос:

— Урзине, що з вами?

Ох, якби Коримський міг передбачати, що він своєю раптовою появою так злякає свого провізора — адже той досі не помітив, — він був би обережнішим. Мокрі від сліз очі парубка розгублено подивилися на нього, щоки почервоніли, а потім побіліли.

— Що накажете, пане Коримський? — вимовив він тремтячим голосом.

— Нічого я не накажу. — Коримський схилився до нього і, спонукуваний незрозумілим почуттям, провів рукою по чолю провізора. — Я чув ваш спів, він змусив мене запитати вас, що з вами. Я не припускав, що ви так можете співати для себе. Ви завжди піклуєтеся про те, щоб усунути наш біль, а самі носите його у своїй душі.

— Немає в мене тепер уже ніякого болю, пане Коримський. — Урзин обережним рухом звільнився від руки Коримського, що лежала на його плечі.

— Тепер уже нема? Але ви були так сумні...

— Вам здалося. Одначе, пане Коримський, чим можу служити?

Коримський помітив, що Урзин уникає щирої розмови, і це було йому неприємно.

— Я зараз не маю потреби у ваших послугах, — відповів він холодно.

Обличчя молодой людини ще більше зблідло. Але він не підняв очей. У залі стало тихо. Урзин мовчав, і Коримського пом'якшав.

— Я приніс вам звістку, — сказав він трохи тепліше.

Погляд Урзина говорив про його безмовне страждання, але після цих слів він ожив.

— Від Микольця?

Коримський знову був обеззброєний, на Урзина неможливо було ображатися.

— Від усіх. Маргіта пише від імені всіх інших, особливо

від імені Микольця, і просить мене, щоб я хоча б на тиждень відправив вас до них. Але я не знаю, чи хочете ви цього? За аптеку вам не треба турбуватися, а інше залежить від вас.

— Пане Коримський, якщо ви дозволите, я із задоволенням поїду, — відповів провізор просто, але з радістю в голосі.

— Ну, якщо інших перешкод нема, то готуйтеся й їдьте взавтра.

— Я вам дякую, пане мій! Виходить, я на сьогоднішніх зборах ще зможу попередити про мій від'їзд. Що стосується аптеки, то я завжди піклуюся про те, щоб у ній усе було гаразд, щоб вона не залежала від моєї відсутності. Мені потрібно приготувати тільки ще два рецепти. Дозвольте мені зараз зробити їх.

— Я піду з вами.

Вони разом вийшли із зали у вузький коридор.

— Я згадав, — заговорив раптом Коримський, — що чверть року вже давно минуло, а ви дотепер не приходили за своїм жалуванням. Може, ви очікували, що я вам його принесу? У мене заведено, що мої службовці з цього приводу самі звертаються до мене.

Урзин нічого йому не відповів.

— Коли закінчите виготовлення ліків, зайдіть до мене.

Провізор тільки вклонився.

«Дивний якийсь, — подумав Коримський, дивлячись услід Урзину, що швидко віддалявся. Мої слова йому, напевно, були неприємні. Але чому? Хіба він може задарма служити в мене, і так служити, як він це робить? І справді, настав час подбати про те, щоб він краще був одягнений. Його бідність упадає в око».

Але що сказав би Коримський, якби він зайшов у кімнату свого провізора і побачив би, як той упав на свій диван, сховавши обличчя в подушку. «Господи, змилуйся наді мною, не залиши мене! Допоможи мені устояти!». — міг би він ще почути зі стогоном вимовлені слова.

Розділ сорок восьмий

Пройшов тиждень. Знову був дивовижний ранок, наповнений світлом і ароматом квітів. Цей аромат проникав у широко розкриті вікна робочого кабінету Адама Орловського в Гірці.

Кабінет був дуже затишно обставлений. Два письмових столи і секретер стояли між двома кущами мирту і зеленню фінікової пальми. Маргіта із задоволенням оглянулася довкола. Сьогодні сюди прийде професор Герингер, і в Гірці він з Адамом завершить працю по дослідженню зібраних старожитностей, їм також допомагав маркіз Орано. Як вона рада, що Адам, нарешті, може жити вдома! Хоча тепер не буде більше тих дивовижних хвилин, коли вони ранком зустрічалися у хреста, щоб привітатися, коли він чи вдень або ввечері, приходив до неї на кілька годин.

— Ти не можеш собі уявити, — говорив він їй у суботу, — як важко мені зосередитися на роботі! Постійно думки мої летять у Гірку. І якби мені не було соромно перед професором, я б кинув все й утік би до тебе.

— А не могли б ви продовжувати свою роботу в Гірці? — запитала вона. — Ви вже досить довго користуєтеся гостинністю маркіза. Мені б так хотілося побачити твого шановного друга в нас.

Адам із вдячністю прийняв її пропозицію, і переїзд був призначений на наступний тиждень.

Тепер цей час настав. Тому Маргіта піднялася сьогодні рано, щоб усе упорядкувати, і от вона нарешті скінчила.

Зупинившись у вікна, вона подивилася вниз, у парк. Там, де алея розгалужувалася, виднівся двір Микольця.

«Цікаво, чим брати там займалися? Піднялися вже? Брати! Яке гарне слово! — думала Маргіта, дивлячись на парк. — Добрий батько виконав їхнє прохання і прислав до них Урзина — і не на тиждень, як вони просили, а відразу на два. Правда, тепер уже залишалася усього кілька днів, і Мирослав поїде. Але благословення, що він привіз із собою, залишиться, і особливо для Тамари. Бідна Тамара! Мені заради Христа нічим не

приходиться поступатися. Дідусь сам шукає шлях спасіння, і Адам мене любить. Він дозволяє говорити про Ісуса Христа, скільки мені завгодно, хоча ще не вірить у Нього, але він не противиться. А в Тамари нікого нема, крім батька, і вона його уже втратила. Так втратила, хоча Орано і піклується про своє єдине дитя, забезпечує дочку усім, що можна добути багатством, але між ним і Тамарою усе-таки відбувся розрив, він заборонив їй вимовляти при ньому ім'я Христа. У протилежному випадку він негайно їде. А Тамарі, що усім серцем полюбила Ісуса Христа і з кожним хоче говорити про Нього, буває так важко мовчати перед батьком про те, чим повна її душа.

Вона більш успішно йде шляхом віри, чим я, хоча Господа вона пізнала пізніше. Може тому, що в неї тільки Він один. А мені Господь дав на землі ще багато дорогих людей. „Перші будуть останніми, а останні — першими.“ Про це мені думати не можна, — злякалася вона, — я не хочу бути останньою, ні! Однак мою увагу постійно повертає Адам. Хіба це гріх, що я його так люблю? Адже він — мій чоловік і любить мене. А любов його — це щастя! Серце моє із самого дитинства тужило за любов'ю, а її не було для бідної Маргіти. Зате тепер я її маю повною мірою, навіть більше того! Яке щастя знати, що хтось за тобою скучає, що ти для нього усе на світі, що йому дорогий твій голос, кожен твій подих!»

Молода жінка, що притулилася до вікна, була переповнена щастям. Однак собою вона була незадоволена. Вона згадала, як Тамара вчора, заговоривши з дідусем про своє навернення, запитала, чи знає і він це щастя. Він зніяковів, але сказав правду, і вона висловила таке щире співчуття, попросила його не баритися прийняти Ісуса. У дідуся сльози виступили на очах. Вона свідчила також перед професором Герингером, паном Вильє і родиною Зарканих.

«Вона в повній темряві приїхала сюди, і яке світло вже сама поширює! — продовжувала думати Маргіта. — А я цього не роблю. Але і я так буду робити, як тільки налагодиться справа з моїм переходом».

Обличчя її опечалилося. Вона згадала, як їздила з Адамом у Подград. В Орлів вони спочатку не пішли, а зупинилися в

батька. Потім вони з двома свідками прийшли до священника і заявили про її вихід з католицької церкви. Там вона свідчила про Істину. Маргіта щасливою повернулася до свого батька, що вельми здивувався з її рішення й згоді Адама.

Вона була щаслива побачити прекрасний зал для зборів, пограти на новій гармонії.

— Коли ми знову будемо жити в Орлові, я буду грати на кожних зборах, — обіцяла вона їм обом.

Вони їй не заперечували, щоб не затьмарювати її радість, однак Адам жартома сказав:

— Якщо ти тут будеш грати, то ми обоє ще станемо набожними і будемо ходити з тобою сюди. Правда, дядьку?

— Але ти підеш зі мною хоч раз, Адаме, правда? — спитала вона.

— Так, — пообіцяв він. — Треба ж мені довідатися, через що ти пішла з нашої церкви і так розсердила доброго декана.

* * *

Батько порадив Маргіті скористатися перебуванням у Гірці і заявити про себе пастору в Боровці, щоб у цій справі їй не довелося їхати в Раковіан.

Ранком, проводивши Адама до хреста, вона повернулася в село і вирушила до будинку пастора. Пастор цього разу не здавався їй таким хворим, як першого разу. Вона помітила, що він людина освічена. У нього була гарна бібліотека. І дружина його була цікавою жінкою з красивим обличчям і живими очима. Вона дуже добре говорила німецькою мовою. Маргіта довідалася, що вона виховувалася в євангелічному інституті в Німеччині.

Дізнавшись про мету її приходу, вони обмінялися здивованими поглядами.

— І що змусило вас зробити цей крок? — запитав пастор.

— Мое переконання, пане пастор. Я пізнала Істину слова Божого й омани римської церкви і тепер не можу їй належати.

Після цього пастор дуже привітно став давати їй усілякі поради. Тепер вони зовсім по-іншому заговорили з нею —

елейно, набожно! «Але якби я ще не пізнала Христа, вони, напевно, і не згадали б про Нього», — подумала Маргіта.

Вони говорили про омани Риму і про чисте вчення євангелічної церкви. Пастор приводив безліч цитат, але не вимовив ні єдиного теплого слова про Ісуса Христа.

«Ім Христос ще не відкрився, — знову подумала Маргіта. — Незабаром я буду належати до їхньої церкви, але яка користь від цього буде моїй душі? Адже пастор у М., який щонеділі виступає проти „мрійників“, маючи на увазі Степана Градського і всіх його побратимів, теж євангелічний. Хіба євангелічна церква теж переслідує справжніх учнів Христа, як це робить Рим? У чому тоді різниця?..»

Коли Маргіта вперше почула від бабусі Степана, що пастор на них сердиться, вона не могла в це повірити. Вона запитала Петра про це, і він підтвердив слова бабусі...

І зараз ці міркування гнітили її. Вона лягла на диван і, щоб забутися, стала згадувати прекрасні недавні дні.

Вона згадала ту пообідню годину, коли перед ними раптом став нежданий, але дуже дорогий гість. Він стояв з привітною посмішкою на вустах, із сумкою через плече, як простий тесля. Вони з Миколою пожурили його трохи за те, що він не повідомив про своє прибуття, що вони не змогли послати за ним коляску, на що він їм відповів, що хотів пройтися по горах і поговорити з людьми.

Увечері вони зібралися навколо Микольця на свіжому повітрі: пан Микола, Маргіта, Урзин, Лермонтов, а пізніше до них приєдналися Степан, Петро і старий Градський. Вони розмовляли про вічні істини Божі. Під кінець Урзин розучив з ними пісню. Вона так сподобалася пану Миколі, що їм довелося заспівати її ще раз. Аурелій грав на цитрі. Це була перша з тих прекрасних пісень, яким Урзин їхній навчив за той час, що був у Гірці.

— Ні, мені цей провізор вельми й вельми подобається! — сказав дідусь учора.

Те, що він йому подобався, помітно було з того, що пан Микола усюди кликав Урзина за собою: «Проведіть мене, будь ласка!» Хто знає, про що вони говорили наодинці? Маргіта аж згоряла з цікавості.

Дідусь ніколи не пропускав «штунду», як він називав збори. «Сьогодні Урзин проводить штунду?» — запитував він щодня. Чи була це штунда німецькою мовою після обіду, у якій брали участь Тамара та її компаньйонки, пан Вильє та Ілона Заркана, чи вечірні збори, на які приходили селяни з долини Дубрави, — йому було байдуже; він завжди був присутній. І, напевно, не було в молодого провізора більш уважного слухача. Друзі з долини Дубрави приходили не одні. Вони приводили із собою все більше слухачів, а Лермонтов за ці два тижні придбав багато вдячних друзів, яких він лікував безкоштовно, які тепер за його запрошенням теж приходили на збори. Часто збори проходили на свіжому повітрі, усі сиділи на колодах, що велів покласти пан Микола. А скільки відвідувачів було в неділю після обіду!

Та неділя Маргіті запам'яталася як чудесний сон.

Святково вдягнені люди сиділи півколом довкруг крісла Миколи і співали. Тамара сиділа біля нього. Хоча вона та її компаньйонки не розуміли проповіді, вони раділи, що так багато людей могли слухати Слово Боже. Поруч з Маргітою сидів Адам, що усе розумів. Спочатку він сидів з опущеними очима, потім він співчутливо подивився на Урзина, що саме говорив про багатство, що є в словах «Син Божий». У своєму простому одязі серед святково одягнених людей він виглядав більш ніж скромно. Адам дивився на нього так, немов хотів сказати: «Що ти можеш знати про багатство, нещасний бідняк?» Але потім він перестав посміхатися. Урзин так жваво описав вихід євреїв з Єгипту через Червоне море, пустелю і Йордан, порівнюючи Єгипет зі світом, а ізраїльтян з народом Божим, що йде через Червоне море крові Ісуса і через Йордан смерті у вічну Отчизну. А потім він заговорив про нову Землю, причому так цікаво, що слухачі боялися поворухитися, щоб не перешкодити. Навіть Адам слухав з увагою.

— Якби ваш пастор так проповідував, Маргіто, — тихо сказав він їй, — то варто було б сходити послухати. Мені ще цікаво, що скаже нам ваш Степан, якого всі так хвалять. Однак цьому твоєму пророкові варто віддати належне, адже саме завдяки йому ти стала моєю.

Вона благально подивилася на нього. Він замовк і став уважно слухати далі. Спів скінчився, і Степан став читати текст із Біблії.

— Мені дуже шкода, — почав він у своєї серйозний, але щирій манері, — коли я думаю про те, що не усі ви, що чули зараз про це прекрасне місто, у ньому дійсно будете. Хтось із присутніх тут почує слова: «Не знаю вас, звідки ви...» У моєму тексті Господь говорить про те, що вони не могли увійти через своє невір'я, що Бог обурювався їхньою поведінкою сорок років. Скільки років Бог обурюється уже твоїми справами, мій бідний не навернений брате? Деякі з вас живуть у цьому світі, як у пустелі; хвороби, бідність і інші скорботи пригнічують вас. Ви в пустелі й у ній загинете, тому що не хочете послухатися Бога, що кличе вас до Свого улюбленого Сина, до Господа Ісуса Христа.

Але я думаю, що тут присутні й такі, котрих можна порівняти з тими ізраїльтянами, що, прийшовши в Елим, подумали, що вони прийшли в рай. Я знаю, що людині іноді здається, начебто небо до нього спустилося, тоді людина назавжди хоче оселитися в цьому раю. Однак не обманюйся, мій друже! Елим не був Ханааном. Елим — не рай, і твоїм щастям він теж не є. Ти маєш залишити його, повернутися в пустелю. І якби ти все життя міг залишатися в Елімі, але не вірив у Бога, ти б ніколи не побачив воріт нового Єрусалима.

В Елімі було тільки сімдесят пальм і дванадцять колодязів, а там тече повноводна ріка і ростуть тисячі пальм. Яка користь від того, що ви зібралися сюди і все це чули, але не навернетесь до Бога?!

«Поведи нас, і ми підемо за тобою», — говорили ізраїльтяни Мойсею, але Мойсей не міг їх повести: було пізно. Господь уже сказав: «Вони не ввійдуть в ту країну», і вони не ввійшли до неї; вони вмерли в пустелі. І ви теж вмерете в пустелі, якщо не послухаєтеся нашого Мойсея, що кличе вас: «Йдіть за Мною!» Яке горе для вас і для нас! Подумай про це, дорога душа, якщо ти ще не віриш, і пам'ятай: Бог осміяний бути не може. Амінь.

Коли Степан скінчив свою проповідь, Адам не сказав жодного слова.

Обидві проповіді були записані й перекладені Аурелієм, і передані тим, хто їх не зрозумів, тож і вони не залишилися без благословення і могли почути слова, що опанували серцями і думками тих, що слухали. Яка це була дивовижна година! Шкода тільки, що наступної неділі Мирослава тут уже не буде!

— Ви не можете собі уявити, — сказав Аурелій Маргіті, — скільки він нам дає, як у звичайній розмові він нас учить, щоб життя наше на землі не було даремним. Я склав собі вже цілу програму служінь на осінь і зиму, у виконанні якої і ви можете брати участь. Тамару ми також думаємо залучити до цієї справи. Хоча Урзин і говорить, що думає залишити нас... Не може ж він завжди залишатися на посаді провізора, а про той сюрприз, що ваш батько йому готує, він ще не знає.

«Коли батько йому про це скаже? — подумала Маргіта. — І як він буде реагувати?»

Так, роздумуючи про події останніх днів, вона заснула. Їй наснилося, що вона йде до нового Єрусалима. У радісному хвилюванні вона спрямовувала свій погляд на місто, що лежало перед нею. Оглядаючись, вона дивилася, чи бачать й інші його, і не могла знайти серед тих, що йдуть за нею, ні батька, ні Адама. Вона злякалася. «Бачиш, Маргіто, — почувся момент сумний тихий голос, — вони вмерли в пустелі; для них даремним було, що вони чули від Урзина; вони не повірили і загинули».

«Це неможливо!» — скрикнула Маргіта і прокинулася. У страху спрямувавши погляд угору, вона якийсь час сиділа нерухомо.

— Це був тільки сон, — проговорила вона, — ми ще усі в пустелі. Ми в Елімі, а Елим — не рай, не бажаний Ханаан.

Знаходячись у цій тиші наодинці з Господом, вона зрозуміла, що найближчі й дорогі їй серцю двоє людей загинуть, якщо не звернуться до Бога. Від цієї думки їй стало боляче. Але вона зрозуміла задачу свого життя: зробити все можливе, щоб ці двоє спаслися. Маргіта кинулася на коліна, і до Бога піднеслася її перша гаряча молитва про порятунок її чоловіка і батька. Коли вона піднялася, на віях її блищали сльози, але обличчя світилося.

Вона хотіла вийти з кімнати, але тут двері розчинилися, і з радісним вигуком: «Моя Маргіта!» — Адам обійняв її.

— Ти вже прокинулася, кохана моя? Але що сталося? На твоїх очах сліди сліз, на твоїх променистих діамантах, що так зачарували мене, що я без них жити не можу! Чому ти плакала? — допитувався він.

— Я не плакала, Адаме, — відповіла вона, притискаючи голову до його грудей, — я молилася про твоє щастя, і це мене так зворушило.

— Ти молилася про моє щастя, Маргіто? Це зайве. У Бога немає такого щастя, яке хоча б якоюсь мірою могло зрівнятися з тим, яке я тримаю у своїх обіймах. Я зовсім щасливий з тобою, моя дорога, кохана!

Вона приймала його ласки, але в серці її не було вже захвату від його любові.

— Адаме, твоє щастя недосконале, — проговорила вона, звільняючись з його обіймів. І повела його до вікна. — Я прошу тебе, вислухай мене: твоє щастя недосконале, тому що невічне.

— Що ти говориш, Маргіто? — На його чолі з'явилася загрозна складка. — Хіба ти не назавжди моя?

— Назавжди, Адаме, але не навічно. Ми ще в пустелі, а Елим — ще не рай.

— Що мені до того міфічного раю? — вигукнув він з юнацьким запалом. — Мені потрібний справжній. Той рай, напевно, гарний для такого бідного пілігрима, як Урзин, у якого на землі, мабуть, мало було доброго і для якого така надія може бути справжнім скарбом. Той рай гарний і для такого пророка, як Степан. Але нам з тобою, Маргіто, вистачить свого. Ми його на землі влаштуємо так добре, що навіть святі нам позаздрять. Як тільки я закінчу свою працю, я умовлю дідуся, і ми усі разом вирушимо в подорож. Твій допитливий дух не повинен хиріти тут у повсякденних турботах, так я без тебе і не зміг би далі жити. І для дідуся зміна клімату й умов життя можуть бути корисні. Я покажу тобі світ у всій його красі, введу тебе у вищі світські кола. Я хочу досягти популярності серед вчених. Де шукати кращого раю? Хіба це не рай, Маргіто?

Знову він обійняв її, заглядаючи їй в очі з такою пристрасстю, що ніхто не зміг би устояти перед ним. А серце Маргіти легко спалахувало...

— Хіба цей рай не прекрасний? — запитав він знову, цілюючи її в губи.

Вона почувала, як сильно стукотить серце в його грудях. Навколо сяло сонце, уся природа дихала разом з ним. Аромат квітів наповнив повітря. Може, такий же прекрасний ранок був, коли сатана повів Ісуса Христа на високу гору і показав Йому всі багатства світу, сказавши: «Тож коли Ти поклонись передо мною, то все буде Твоє!»

Думка про те, щоб поїхати з Адамом, побачити світ, постійно бути з Адамом і в будь-який момент пригорнутися до його грудей, відчувати тепло його любові — усе це було би сповенням усіх її бажань. Якусь мить Маргіті здавалося, що вона не удержиться і скаже: «Так, це моє щастя, це рай... і мені цього досить!» Вона вже розкрила уста, як раптом із села донісся дзвін, і їй здалося, начебто хтось застерігаючи говорив їй: «Маргіто, Маргіто, це тільки Елим. Це не рай, ні!»

«Господи, Ісус Христос!» — зітхнула вона і швидким рухом звільнилася з обіймів чоловіка.

— Ні, Адаме! — сказала, і очі її спалахнули. — Це не рай, до якого прагне безсмертна душа!

Він був приголомшений.

— Тобі недостатньо моєї любові?

— Для серця мого її досить, але не для душі, так само, як і для твоєї. Це щастя недосконале, воно засновано на смертній людині. Вічне лише на небі.

— Я тобі вже сказав, Маргіто, що мені цього життя досить, що в мене досить блаженства, — заперечив він їй уперто.

— Вона подивилася на нього.

— Але ти не запитуєш, де цей рай був би для мене, якби я втратила тебе? Ти не запитуєш, — продовжувала вона м'яким голосом, — де твій рай був би, якби я раптом умерла?

— Маргіто, про що ти кажеш! — скинувся він, вжахнувшись. — Хто тебе, мою троянду, мою любов, мою кошовність, може відняти в мене? Звичайно ж, з тобою був би

похований і мій рай. Але як ти можеш про таке говорити? Ми молоді, і смерть не посміє вирвати тебе з моїх обіймів, ніколи!

— Адаме, немає в тебе цієї сили, і тому я тебе прошу, подумаємо в цьому Елімі про обітовану землю, де любов вічна, де ніяка смерть нас не розлучить, де буде досконале, радісне, нескінченне блаженство. А тепер, Адаме, ходімо й подивися, як добре я для вас усе приготувала. Я думаю, що і пану професору буде в нас добре.

Маргіта зрозуміла, що час дати розмові інший напрямок. Адам зітхнув і з полегшенням пішов за нею. Він дякував їй за кожну дрібницю. Задоволена, що Адамові сподобалася приготовлена кімната, вона опустила в крісло у вікна.

— Ви будете працювати, я буду сидіти тут і дивитися на тебе, — сказала Маргіта.

— Ні в якому разі! — енергійно заперечив він. — Чи ти думаєш, що я зможу написати хоч слово, якщо ти будеш сидіти напроти мене? Як я можу писати, якщо ти будеш сидіти тут і я не буду чути твого голосу і не відчувати зачарування, що виходить від тебе і яке навіть зараз мене зовсім полонило? Е ні! Щоб успішно працювати, від твоєї присутності мені потрібно відмовитися.

— А шкода! Я собі так жваво уявляла, як я потихеньку підкрадуся до вас і кожному покладу свіжу троянду на стіл, щоб розважити вас їхнім ароматом. А потім я дивилася б, як ви працюєте. Але ти не хочеш дозволити мені прийти...

— Ти прийдеш, звичайно, Маргіто! Ти, як сонечко, до нас заглянеш!

— А тепер переглянь свої папери на письмовому столі, а я піду замовлю сніданок. Приходь, будь ласка, у сад. Я проводжу тебе потім у Подолин, щоб урочисто зустріти пана професора.

Він подивився їй услід. У дверях вона ще раз ласкаво поглянула на нього. І раптом страшна думка майнула в його голові: «Де був би мій рай, якби раптом...» Далі думати він не хотів, але він зрозумів, що немає раю у цьому холодному світі.

Тим часом, ялиновим лісом в глибокій задумі ходив Лермонтов. Йому хотілося побути наодинці зі своїми думками. Учора між ним і маркізом відбулося щось таке, що навіть у сні турбувало його. Про це він зараз у молитві говорив з Господом. Походжаючи, він раптом помітив на землі маленький чорний предмет. Нагнувся і підняв досить потерту записну книжку, що була в шкіряній оправі. «Чия це?» — подумав він з подивом. Розкривши її, він побачив, що сторінок двадцять-тридцять було пописано красивим почерком Мирослава. Це були вірші, пісні і пояснення до Слова Божого. Між ними були також описані і події тижня. Аурелій не міг дозволити собі читати написане, хоча бажання його було велике. Він прочитав тільки деякі пісні, у тому числі і ту, яка спонукала його до навернення.

Перегортаючи книжку, він помітив дату останньої неділі, й цікавість узяла гору. «Мирослав, напевно, ніяких таємниць сюди не записував і не розсердиться, якщо я йому скажу, що прочитав щось», — подумав він. Однак він почервонів, прочитавши слова: «Мій дорогий Аурелій духовно росте. Він уже зрозумів, що лікар зобов'язаний лікувати не тільки тіло, але і душу. Там, де немає доступу священику, лікар його завжди має. Я дякую Тобі, Господи, що Ти ведеш його до мети!»

Потім йшли зауваги про Миколу і Маргіту. Один із записів глибоко зачепив Аурелія: «Миколо, любий брате мій, якби ти тільки знав, як твій нещасний брат тебе любить і яка тяжка йому думка про розставання, що наближається! Я сам ще не знаю, як я це переживу. Але хіба в мене немає причини дякувати? Адже я приїхав сюди тільки для того, щоб показати любов, коли її недоставало. Я приїхав, тому що я знав, що не було нікого, хто міг би молитися в цей скорботний час. І що зробив Господь!? Настало світло, воно світить, і струмок тече. Молитися тепер майже усі можуть. Доручена мені справа закінчена, і я можу рушати далі. Так, я зобов'язаний піти, цього вимагає Господь. Але...

*Як, мій Спаситель, угодно Тобі,
Мною керуй!
У горі чи страшній життєвій борбі
Допомогу мені подай!
У сумнівах щоб я не був,
Сили надії своєї я не втрачав,
Духа Святого в мене виливай,
Ним ти зміцняй!*

«Як нерозумно діє Коримський, — подумав молодий лікар, ледь стримуючи сльози. — Замість того, щоб сказати Мирославі про свої наміри, він вичікує. Звичайно, якби він знав, що Мирослав збирається іти, він, напевно, сказав би йому. Що він без нього робив би? Дорогенький мій, ти думаєш, що справа твоя закінчена, а вона тільки починається! Але про що він тут пише? Що він з'явився не випадково, як вважає Коримський, а навмисне, щоб показати любов — як дивно! Чому він саме Коримським прийшов показати любов? І чому він тепер повинний іти?»

Відповіді не було. Далі йшли нотатки зовсім про інше. Але цікавість важко буває задовольнити. Аурелій не картав себе більше за те, що читав недозволене, — занадто цікавими були замітки друга, через них він отримав можливість заглянути в саму душу цієї лагідної істоти. От що він прочитав на іншій сторінці: «Сьогодні я порахував свої заощадження, їх виявилося так мало, що мені вже через це потрібно їхати».

«Дивні слова! — дивувався Аурелій. — Як це Мирослав у нестатку? Хіба Коримський не виплатив йому жалування за чверть року?»

Він погортав далі й полегшено зітхнув, коли прочитав: «Сьогодні пан Коримський виплатив мені жалування. Душе моя, ти усе ще не досить покірлива, якщо це тебе так зачіпає! Але що мені робити з цими грошима? Прийняти їх я, звичайно, міг, тому що працівник гідний свого жалування, а я його чесно заробив... Але ці гроші ж від нього! Я обіцяв, а дане слово умираючому святе, що ніколи нічого не прийму від цієї людини».

Приголомшений Лермонтов закрив блокнот, не знаючи, що й подумати. Він зрозумів, що тут приховано якусь таємницю. Мирослав обіцяв ніколи нічого не приймати від Коримського! Умираючий узяв з його таку обіцянку, напевно, у нього була причина вважати аптекаря своїм ворогом. А Мирослав прийшов, щоб показати йому любов. Слова «Йди і віддай любов'ю!» він виконав сповна...

Шерех сухого листя і кроки, що наближалися, перервали думки Аурелія. Він підняв голову і здригнувся: з хащів виїшов Мирослав, він ніс в руках повний капелюх грибів.

Його обличчя розрум'янилося, очі світилися від тихого щастя і миру. Помітивши друга, він вигукнув:

— Аурелію, ти тут? Подивися, що я несу на кухню! Миколи не можна їх навіть спробувати, а для нас бабуся зробить з них гарний обід.

Аурелій поспішно сховав блокнот і побіг йому назустріч.

— І це ти усе сам зібрав?

— Так, одні молоденькі! Але я не знаю, чи любиш ти гриби?

— Ще як! Але рано ти сьогодні встав, Мирославе!

— Рання зоря — краща пора. Так, я і спав на свіжому повітрі.

— На свіжому повітрі? — здивувався Аурелій. — Чому ж?

— Мені захотілося згадати те, що мені так подобалося в дитинстві. Ніч була така тиха, і мені здавалося, що небо до мене спускається. — Урзин поклав капелюх на траву і прибрвав пасмо волосся з чола. — Ісус був так близько! Поблизу Його я про все забув: про те, що мені в цьому Елімі, як висловився Степан, не можна залишатися, що мені знову необхідно йти в пустелю, що потрібно ще перейти Йордан. Аурелію, яку любов Ісус Христос виявляє до вас!

Вираз неземної любові осяяв обличчя Урзина.

— Господь ніколи не забуває, — продовжував він, — що ми знаходимося в пустелі; удень Він береже нас від спеки, а уночі Він світить нам, вкриває нас від холоду. Ти можеш повірити, коли я сьогодні спав у горах, я немов відчував, як Він мене вкривав. Мені згадалися слова: «І Він сяде топити та

чистити срібло, і очистить синів Левія, і їх перечистить», і я зрозумів, чому діти Його тихо вмюють страждати, хоча Він їх і кладе в плавильну піч. Адже Він сидить біля них. Його про-
рита десниця тримає їх за руку. На обличчі Його написана
таємниця Його добровільного страждання за них. Близькість
Агнця Божого дає нам сили для будь-якої жертви.

— Мирославе, хіба жертва, що Бог жадає від тебе, така велика?

Молодий лікар обійняв свого друга і пригорнув його до своїх грудей, але швидко пошкодував про свою поспішність: рум'янець на щоках Урзина зник, він закрив очі.

— Вона невелика, — сказав він неголосно, — тому що Господь мені допомагає. Але не будемо про це говорити.

— Мирославе, хіба я усе ще недостойний твоєї довіри? — запитав Аурелій сумно. — Коли ти мені довіришся, нарешті, і розповіси все, адже я з тобою відвертий?

— Аурелію, — тихо відповідав Мирослав, — є долі, яких не варто торкатися ні в житті, ні в смерті. Така і моя доля. Я можу сказати тобі тільки, що єдине моє бажання — це взяти із собою в могилу те, що мене пригнічує в житті, що життя моє перетворило на пустелю, що розучило мене сміятися, але що послужило мені на благо, тому що воно розіпнуло моє горде «я» і тримає мене в покірливості до кінця днів моїх. Я прошу тебе, більше мене не запитуй!

Мирослав сів на пенюк і закрив обличчя обома руками. Якусь мить Лермонтов дивився на нього, потім опустившись поруч з ним на коліна, обійняв і пригорнув його до себе.

— Прости мені, Мирославе, я ні про що більше не запитую.

— Мені нема що тобі прощати. Довіра, яку ти виказав мені, вимагає взаємної довіри. Твоя довіра до мене було на користь, але якби я тебе посвятив у мої справи, то мені б це анітрохи не допомогло, а привело б мене лише на крок ближче до смерті, тобі ж від цього була б одна печаль. Але щоб довести тобі свою довіру, я, якщо хочеш, розповім тобі, як я навернувся до Бога.

— Так, звичайно, це мене більше цікавить.

— Ну, тоді пройдімося трохи.

— У тебе такі гарячі руки.

Лермонтов доторкнувся до обличчя друга.

— У мене трошки болить голова, але на свіжому повітрі це незабаром минеться. Ходімо! Я, власне, не знаю, з чого почати, — сказав Урзин роздумуючи. — Наскільки я себе пам'ятаю, я завжди шукав чогось, що могло б заповнити все моє серце. Я жив у дідуся. Він орендував маленький будиночок у горах і займався бджільництвом. Крім того, він обробляв невеличке поле і фруктовий сад біля будинку. З цього ми і жили. Я був йому поганим помічником, тому що мав слабе здоров'я. До чотирьох років я навіть ходити не міг. Не пам'ятаю жодного дня мого дитинства, коли б у мене не було болю. Дідусь мене любив, в цьому я був переконаний; але ця людина не могла простити вчиненої йому несправедливості. Тому він був нещасний і ображений на увесь світ. Ласкавих слів я від нього чув мало, але він доглядав за мною, як тільки міг. Щодня він носив мене до досить віддаленого струмка, а взимку він мені влаштовував лазню вдома. Він навчив мене читати, коли мені не було ще і п'яти років, і хоча бідував, купував мені книжки. Серед них більше всього цікавила мене велика стара Біблія, і я читав у ній історії, що мені дуже подобалися.

Я ходив у ліс збирати гриби, ягоди, складав на купу хмиз, а дідусь потім приходив з тачкою і відвозив зібране разом зі мною додому. Мені тоді здавалося, що мене оточували образи з Біблії — Йосип, Мойсей, Давид... Чим слабшим я ставав, тим більше мріяв про те, щоб і мені стати таким Давидом або Йосипом. Душа моя прямо-таки знемагала по героїству і подвигам. У мене було дуже горде серце!

Я часто спав надворі, тому що дідусь намагався загартувати мене на свіжому повітрі. Для цього він сам сплів для мене солом'яну підстилку, укріпив її міцними мотузками на старій груші, і там я спав з весни до пізньої осені. Завдяки цьому я зміцнів. Іноді, лежачи під відкритим небом, я бачив Ісуса Христа. Більше всього я думав про Його страждання й обвинувачував Його учнів за те, що вони не захистили Його. Будь я в той час серед них, так з мечем у руках, я б відітнув Малху не тільки вухо, але і голову, те саме я хотів зробити і з Іудою. Я думав, що якби там був Давид зі своїми трьома

героями, вони б усіх перемогли і звільнили би Господа. Я часто плакав над тим, що це не відбулося.

Коли дідусь помітив, що мене цікавить, він став учити мене біблійним історіям. Завдяки йому я знаю напам'ять стільки псалмів і уривків зі Слова Божого. Потім він дістав для мене підручники, у тому числі історію церкви, і почав готувати мене до гімназії. І він так мене підготував, що я в дванадцять років після вступного іспиту був прийнятий у гімназію в Т. Скільки він трудився, скільки він переніс, щоб виховати мене, — одному Богу відомо. На другому році мого навчання йому стало трохи легше, тому що я вже міг давати уроки слабким учням.

Канікули я завжди проводив у нього, хоча батьки моїх товаришів запрошували мене двічі до себе на літо. Але мене завжди тягло в мої гори. Після третього навчального року один із професорів запропонував мені разом із сином вирушити в подорож по Татрам. Я довго роздумував, але перемогла любов до батьківщини, до дідуся. І це було добре, тому що того літо я провів останні канікули вдома! З ними закінчилося моє дитинство. У серпні дідусь мій занедужав. Він застудився в сильну грозу, потім — запаленням легень і через два тижні він помер.

У свої останні дні він багато думав про те, чи простити йому одній людині, яку він ненавидів усією душею. І тому що його останніми словами були: «І прости нам борги наші, як і ми... і я прощаю. Господи», — то я сподіваюся, що ми з ним побачимося там, і це мене утішає.

Але перед смертю, у маренні і після нього, він на моє настійливе прохання відкрив таємницю, що стояла між нами. Те, що він мені сказав, вразило мене більше, аніж його смерть. На його похороні я не пролив ані однієї сльози, хоча крім нього, у мене нікого не залишилося. Він був моїм батьком і годувальником, єдиною людиною на землі, що мене любила. З ним зникло моє щастя, зникли мої мрії й ідеали — усе!

Після похорону я залишився один у нашому бідному будиночку і був свідком того, як прийшли судові виконавці й розпродали усе: меблі, навіть мій одяг і книги, щоб сплатити за оренду. Бджоли і мед були продані для сплати боргів за

моє навчання. Добрі люди дали мені притулок, пустили переночувати і навіть спорядили в дорогу в Б. до мого вітчима, якого я мало знав, але до якого, за порадою дідуся, усе-таки повинен був піти. Прибув я туди стомленим і хворим. Вітчим мій був бідний. Він відвіз мене в міську лікарню, де я між життям і смертю провів дев'ять тижнів.

Про подальше навчання не могло бути й мови, і мій вітчим віддав мене в навчання до місцевого аптекаря. Почалася жорстока школа життя, для якої в мене, напевно, було мало фізичних і духовних сил. Залишки гордості в моєму серці знищив мій вітчим своїм ставленням до мене. Я б про це не говорив, якби не бажав засвідчити, як дивно Господь веде Своїх дітей і на скільки більше Його любові, аніж людська несправедливість.

Мій вітчим був писарем. Він одержував досить гарну платню; але він кілька років пив. У будинку його часто бував великий нестаток, навіть хліба не було. В аптеці я одержував тільки обід. Це, по суті, було моїм харчуванням, тому що вітчим сніданку мені ніколи не давав, а на вечерю тільки шматочок хліба. Моєму ослабленому тілу важко було звикнути до такого способу життя. Вітчим часто приходив пізно ввечері додому п'яним. Якщо він бував зовсім п'яний, я його без особливої праці міг укласти в постіль, якщо ж він бував не зовсім п'яний, то бив мене за всяку дрібницю. Часто, коли я йому знімав черевики з ніг, він мене так бив ногами в груди, що я падав, або ж він до крові бив мене в обличчя. Але це я б ще виніс. Набагато боліснішим була для мене лайка, на яку я не міг йому відповісти. У той час я молився про те, щоб умерти, але марно. З роками жорстокість нещасного вітчима посилювалася, і з нею погіршувалося моє становище. У мене вже не було ні одягу, ні білизни. Аптекарь говорив, щоб я таким обшарпанним не ходив до нього, інакше він мене відішле назад, а я вже закінчував навчання. І тоді в мені дозріло рішення покласти край цьому лиху.

Було це уночі, наприкінці червня. Вітчим знову прийшов додому п'яним. Я на столі залишив ніж, і коли він мене покликав, я не пішов його роздягати. Я чекав, щоб він схопив ніж і кинувся на мене. Нерухомо я лежав на своїй твердій

підстилці. Коли він справді схопив ножа і зі злості в нестямні кинувся на мене, я безстрашно подивився на нього, із внутрішнім задоволенням очікуючи смерті, як звільнення. У своєму розпачі я, звичайно, не знав, що цим я штовхав нещасного на вбивство. Але ж цей чоловік колись, коли він ще не пив, був шляхетною людиною, він облагодіяв мою матір, яка любила його віддано до самої смерті.

Раптом я відчув біль у грудях і зрозумів, що сталося те, що мало статися. Тепла кров потекла по моїй руці, і я знепритомнів. Коли я через два тижні прийшов до тьми в будинку аптекаря, то довідався, що нещасний побіг покликати когонебудь на допомогу. Рана була глибока. Ще трохи лівіше, і ніж потрапив би в серце, і ми обоє навіки загинули б. Але Бог, багатий милістю, любив нас страшних грішників, і оживив нас.

Аптекарь і його родина були дуже добрі до мене. Через цей випадок їм стало відомо про моє становище і прийняли мене до себе. Після одужання мій наставник, незважаючи на те, що мені ще півроку залишалося учитися, дав мені атестат, і я став одержувати харчування і жалування.

Вітчим постав перед судом. Після мого видужання він на моє прохання був звільнений з-під варті і не втратив свого місця на службі. Якийсь час він навіть перестав пити.

Неподалік від містечка протікав невеличкий струмок. Сидячи на його березі одного недільного ранку, ще слабкий від хвороби і втрати крові, я думав над тим, чому Бог зберіг мені життя. Адже не було в мене ніяких сил винести таку важку, безрадісну долю. Я згадав слова Іова: «Чому я не згинув в утробі? Як вийшов, із нутра то чому я не вмер? Бо тепер я лежав би спокійно, я спав би, та був би мені відпочинок».

Раптом я відчув чиясь руку на моєму плечі. Піднявши очі, я побачив над собою людину із суворим обличчям, із своєю бородою, добрими очима.

— А хіба ти готовий стати перед Богом, що ти так бажаєш смерті? Чи одягнений ти вже у святковий одяг, в одяг праведності Христа? Чи обмитий ти кров'ю Агнця і помазаний олією Духа Святого? Чи служив ти Христу на землі? Чи привів ти до Нього хоч одну душу? Чи не правда, сину мій, на всі ці питання

ти не можеш дати позитивної відповіді? Що ж тобі треба? Ти в розпачі від того, що Бог тебе ще не прокляв. Ти не обмитий кров'ю Ісуса Христа, а в рай ніщо нечисте не увійде. На кому не буде святкової одежі, той не ввійде. Ти не служив Христу, на тебе вінець не очікує. І Бог залишив тебе дотепер у живих, тому що Він усе це ще хоче подарувати тобі. Він зберігає тебе, тому що любить тебе і хоче, щоб ти Йому служив.

Усі ці слова я знав, але я не міг би описати, які почуття вони викликали в мені. Незнайома людина так вплинула на мене, що я став просити його не судити мене, а повірити, що в мене була причина просити смерті. Я попросив його вислухати мене, і він повів мене в маленький будиночок у струмка, де він проводив літо. Як зараз бачу: він скип'ятив чай і подав до столу дві чашки ароматного напою з двома бутербродами.

Він мені так нагадував дідуся і моє дитинство, що я розплакався. Старець присів до мене, пригорнув і дав мені виплакатися.

Це були мої перші сльози з часу останньої розмови з дідусям. Я йому розповів усе. Я відчув, що він до мене ставиться дуже добре, жалів, тому що іноді ставив питання і гладив по голові.

Потім і він почав говорити... Що він говорив, я зараз уже не можу передати; знаю тільки, що я того разу разом з ним уперше помолвився у вірі. Після цього, сидячи в його ногах, із спраглим серцем слухав Добру звістку про спасіння, що зрошувала мою душу, як животворна роса, надихала моє скорбне серце. Він переконав мене також у моїй гріховності, тому що я підклав вітчиму ножа, і я зрозумів, що мені потрібно шукати прощення і спасіння.

Він відіслав мене в аптеку за дозволом провести день з ним. Я його одержав, і це була сама благословенна неділя в моєму житті, коли я відродився до нового життя, коли скінчилася для мене ніч і в мороці засяяло світло. От і усе, що я тобі хотів сказати, — закінчив свою розповідь Урзин, глибоко зітхнувши.

Лермонтов підняв голову, обличчя його було блідим, розчуленим.

— Мирославе, це жахливо!

— Так жахливо, Аурелію, але це проминуло і ніколи не вернеться. Адже сказано: «І приведе Він їх до берега бажаного».

— Дозволь мені ще одне питання, дорогий мій Мирославе, — сказав Аурелій, міцно тримаючи руку свого друга і борючись з хвилюванням. — А де тепер твій нещасний вітчим?

— Там, брате! — і Урзин показав угору.

— Там? Неможливо!

— Можливо. Той, що нещасного піднімає з бруду, щоб посадити його поруч із князями, помилував і його. Роки тривала боротьба в його душі, але Господь благословив мою працю, і я, що його ледве не штовхнув на погибель, зміг показати йому шлях до спасіння, я був свідком його примирення з Богом. Це відбулося минулої осені.

— Не обвинувачуй себе, Мирославе. Розпач приводить людини іноді до такого безуму, що й пияцтво.

— Так, брате, але він є таким же гріхом, як і пияцтво. Ми не можемо виправдати ані п'яного, ані зневіреного. Ми обидва образили Бога, і Він нас обох простив.

— Мені хотілося б ще довідатися, хто була та людина, яку Господь використав для твого спасіння?

— Це був проповідник громади з Н., що відпочивав у нашому містечку. Завдяки його посередництву мене прийняли у велику аптеці в Н. і був там я дуже щасливий. Я сидів у його ніг, як Савл сидів у ніг Гамаліїла.

— І матеріальне твоє становище покращилося, чи не так?

— Так, у мене там було дуже гарне жалування, і воно стало ще більшим, коли я став готувати сина і племінника аптекаря до вступу в гімназію. Завдяки цьому я зміг узяти до себе в Н. мого вітчима і утримувати його, тому що він згодом майже зовсім осліп і не міг більше виконувати свою службу. Йому дали невелику пенсію, але на життя її не вистачало, а я непогано заробляв. Коли мій вітчим помер, у мене після відрахування, за його лікування і похорон залишилася ще деяка сума, і коли я приїхав сюди, у мене було ще майже 80 гульденів.

— А тепер?

— І зараз дещо є, а інше, — посміхнувся Урзин, — відкладено на майбутнє. Однак уже пізно, ходімо назад. Микольцо нас, напевно, чекає.

Вони повернули назад, тому що вже досить далеко зайшли від будинку.

— Мирославе, а чи не залишилося в тебе від тієї рани і втраченої крові яких-небудь поганих наслідків, — запитав доктор заклопотано. — Тепер я можу пояснити твій блідий вид і твої головні болі.

— Зараз я вже не так страждаю, як колись, а блідим я був завжди, із самого дитинства. Але я прошу тебе, не будемо більше про це говорити. Я тобі краще розповім, як мені було, коли я в понеділок повернувся в аптеку. Я немов зсередини світився, душа була повна надії на вічне життя. У мене був блаженний стан: я не самотній, у мене є Отець на небі, а на землі велика родина дітей Божих; я тут, на землі, уже не зайвий і знайшов мету свого життя! Усі мої обставини залишалися такими, Господь мене не виводив з них. Але Він утішав кожну гіркоту, угамовував усякий біль. Коли моя душа в променях любові Божої одужала, поправилося і моє тіло, Господь давав мені на щодня досить сили, дає він її мені і тепер. Я сьогодні вперше і востаннє про це розповідаю. А тепер поговоримо про що-небудь інше.

Однак пройшло якийсь час, поки Аурелій заспокоївся.

— Я хотів тобі повідомити, що вчора зі мною відбулося, — після деякої мовчанки почав розмову Лермонтов. — Як ти знаєш, я учора відвідав маркізу. Її не було вдома, і мені сказали, що вона скоро прийде. Я вирішив дочекатися. З нудьги я витяг свою записну книжку і дещо записав. Розкриваючи блокнот, я не помітив, що з нього випали фотографії моєї матері й мого батька, які я в ньому зберігаю. У цей час увійшов маркіз. Він мене чемно вітав у своїй стриманій манері. Ми заговорили про маркізу. Я сказав, що побоюватися більше нема чого, якщо вона проживе ще рік у цьому м'якому кліматі під західним небом. Раптом маркіз нахилився і підняв мої фото. Ти б бачив вираз його обличчя! «Хто це?» — вимовив він нарешті. «Мої батьки», — відповів я спокійно. «Ваш рідний батько?» — «Ні, мій вітчим». Він сів на диван і довго розглядав знімки. Потім він мені їх повернув. Коли я простягнув за ними руку, він схопив її і притяг мене до себе. Я раптом опи-

нився в його обіймах. Я хотів щось сказати, але раптом він майже грубо відіпхнув мене від себе й уривчасто вимовив: «Тамарі тепер стало краще, вам необов'язково відвідувати її щодня; два-три рази в тиждень достатньо». Потім він вийшов, і мені здалося, що він біжить від мене чи від самого себе. Як ти вважаєш, Мирославе, що мені робити? Тамара сьогодні усіх нас запросила до себе. Микольцю перший раз буде там. Він, звичайно, міг би піти з тобою, але це було б помітно для інших, і я не знаю, що сказати Тамарі. А маркіз такий дивний, начебто він не при своєму розумі.

— Нічого, Аурелію. Маркіз, напевно, вже обдумав свої слова. Якщо він тебе холодно зустрине, то наша люба сестра гідна деякої поваги з твого боку. Повір мені, тому, хто прощає завжди краще, ніж тому, якому прощається. Чого ти чекаєш від нещасного невіруючого, котрий протривить Ісусу Христу?

— Твоя правда. Я дякую тобі за раду. Образи з боку маркіза я готовий винести заради Христа і Тамари.

— Що це ти хочеш винести заради Тамари?

— Микольцю, ти тут?!

— Я пішов вас шукати, брати.

Отак разом, жваво розмовляючи, вони повернулися додому, де їх уже чекав сніданок. А в лісі, що належить Миколі Коримському, ще довго листя дерев і трава будуть розповідати одне одному історію про сумну долю Мирослава Урзина.

Розділ п'ятдесятий

У Подолині готувалися до прийому гостей. З Гірки чекали на пана Миколу, Маргіту та Адама, екіпаж Тамари мав привезти трьох панів з Боровця. Після обіду вони усі хотіли прогулятися до найближчих гір, піднятися на мальовничу скелю, з якої, за твердженням Ілони Зарканої, відкривався чудовий краєвид на Орлів.

Обід було закінчено. У бібліотеці сиділи пан Микола, маркіз, Адам і управляючий Зарканий. Професор Герингер спостерігав за грою. Маргіта в супроводі Асі й пана Вільє

відвідала Зарканих. Аурелій Лермонтов поїхав до хворого, а Тамара, надавши Орфі дорогоцінну можливість поговорити з Урзиним, прогулювалася в парку з Миколою Коримським.

Дівчина почувалася невимовно щасливою. Її хворий друг нарешті вперше міг побувати у неї в гостях, побути поруч з нею. Вона не могла відвести від нього очей, їй так хотілося чути його голос. Як радісно було бути поруч із ним серед цієї дурманячої принадності квітучих лип, акацій і троянд. Життя і світ навколо були такі прекрасні, а Ісус Христос такий невимовно добрий. Він почув її молитви і все так добре зробив! Сьогодні Аурелій сказав, що він упевнений у повному одужанні Миколи, необхідно лише тільки зміцнити здоров'я. Небезпека вже позаду. Він не вмере, ні, ні, не вмере!

Який же добрий Ісус! А її батько не хоче вірити у Христа! Під час розмови з Миколою, Тамарі раптом пригадався сьогоднішній ранок. У той момент, коли вона встала після молитви, увійшов батько. Побачивши, що вона робила, хотів піти, але вона з благанням кинулася до нього, то й він залишився. Посідавши на диван, стали планувати сьогоднішній день, прогулянку. Батько обіцяв дізнатися, чи можна піднятися на одну із скель, оскільки Миколі Коримському нелегко було б брати участь у цьому поході. Багато про що вони говорили, а це траплялося не так часто.

— Батьку, — схвильовано сказала Тамара, — який сильний Ісус Христос! Він мені повернув зір, і я тепер можу брати участь у такій прогулянці!

Батько враз відсторонився од неї. Сполотнівши, він крізь зуби вимовив:

— Хотілося б знати, Тамаро, коли ти перестанеш мучити мене цим ім'ям? Скільки разів тобі треба говорити, що я чути про нього не хочу?

— Так, батьку, — засмутилася вона. — Ви дуже явно противитесь цьому дорогому імені; але повірте мені, я не можу мовчати. Як може ощасливлений не хвалити свого благодійника? Як може врятований мовчати про Того, Хто врятував його ціною Свого власного життя? Якби у мене був брат, хіба Ви заборонили б мені вимовляти його ім'я? Чи Ви мені

не дозволяли б говорити про мого нареченого? А Ісус Христос для мене більше, ніж благодійник, рятівник, брат чи наречений. Він усе це поєднує в Собі. Він — мій Бог, моє світло; Він для мене все! Про що мені з Вами й усіма іншими людьми говорити, якщо про Нього не можна згадати? Батьку, мій дорогий, Ви противитеся Йому, як Савл по дорозі до Дамаску. Чим це усе закінчиться?

Що вже могло бути страшного у її словах? Але маркіз однією рукою закрити вуха, а іншою відтрусив дочку.

— Збожеволіти можна! — скрикнув він й кинувся геть із кімнати.

Від такої згадки їй стало так боляче, що відчула потребу поділитися з другом. Він дивився побожно і співчутливо, немов читав слова з її вуст перш, аніж вона їх вимовляла.

— Я знаю, що Ісус Христос мене любить, — сказала вона, і сльози виступили на її очах. — Але серце крається від того, що я втратила довіру і любов свого батька. Нема на землі того, який би мене так любив.

— Тамаро, а я! — вирвалося з вуст юнака, і вони зашарілися, приголомшені.

Навіть солов'ї вмовкли, враз втративши здатність співа-ти. Дівчина в блаженному збентеженні підвела очі, погляди їхні зустрілися. Потім юнак розкрив свої обійми й вони не залишилися порожніми. Їм враз стало зрозуміло, чому того травневого дня під хрестом їх так сильно вабило одне до одного. Це любов з небес прийшла в їхні серця, щоб зв'язати навіки.

— Миколко, невже ти мій!?

— Твій, а ти моя!

— Тільки твоя, а обоє ми належимо Ісусу Христу.

— Так. І я знаю, і твердо вірю, що одужаю зовсім, тому що мій добрий Пастир подарував мені тебе. Я маю тебе охороняти і берегти все життя.

Троянди, що обвивали вхід перед ними, вітали їх своїм ароматом, птахи виспівували їм весільної. Молоді люди були наче уві сні. Така мить ніколи більше не повторюється, навіть якщо опісля проживуть вони ще багато-багато років, хоч би й ціле життя.

Розділ п'ятдесят перший

У замку дограли партію шахів. Маркіз під час гри по мітив, що пан Микола був стурбований і часто схиляв голову. Тому він після обіду запропонував прилягти й трохи відпочити. Той погодився. Але щойно як двері маленького салону за ними зачинилися й господар повів його до зручного, засланого дорогими килимами дивану, пан Микола мовив:

— Я не хочу спати; краще б я з вами наодинці поговорив, пане маркіз. Але ви, напевно, не маєте часу?

— Для вас — завжди! — обличчя єгиптянина освітілося радістю. — Інші гості зараз із моєю донькою, так що нам ніхто не заважатиме.

— О, пане маркіз! — вигукнув старий, схопивши руку господаря. — Будьте милосердні до нещасливої людини.

— Ваша милість, — здивувався маркіз, — що це за слова? Що з вами?

— О, пане Орано, мені так тяжко на душі! Але, якщо хочете, ви можете полегшити мою душу. — Старий зітхнув. На очах його заблищали сльози. — Ви колись знали сина, що справедливо звинувачував свого батька, а тепер ви сидите поруч з цим батьком, що глибоко, але дуже пізно шкодує про свою жорстокість і який має лише одне бажання: довідатися що-небудь по життю свого сина. І це його бажання ніхто на світі не може виконати крім вас, пане маркіз. Вдовольніть його прохання, і він вас довіку буде благословляти.

В салоні стало тихо. Тільки чути було як билися двоє сердець.

— Яка з того користь вашій милості? — запитав маркіз, опустивши голову. — Навіщо вам знати про долю сина, якого багато років уже немає серед живих. Дайте померлому спокій. Можу лише сказати: Фердинанд вам простив. Ваша правда, він усе життя жалів, що вчинив так необдуманно. Його життєвих шлях у тій країні та серед того народу, що позбавив батька вітчизни, не був усипаний трояндами.

— Ох, маркізе, вам легше розповідати, ніж мені слухати, — блавав старий. — Мій син, напевно, не просив вас мовчати, тому що він не міг знати, що ми колись зустрінемося. І якщо він мені

простив, він не сердився б на вас за це. — О, я прошу вас, розкажіть мені усе, що ви знаєте.

Маркіз підвівся, пройшовся по салону. Він випив склянку води, що стояла на столику, руки його тремтіли від сильного хвилювання. Трохи заспокоївшись, він опустив штори на вікнах, щоб яскраве сонце не заглядало в салон, і сів так, щоб обличчя його залишалось у тіні.

— Так слухайте ж, ваша милість, — почав він глухим від хвилювання голосом. — Ви знаєте, що Фердинанд Орловський працював у польсько-російській спілці. Ви також знаєте, що після його повернення до вас в Росії залишалася жінка, яку він любив більше свого життя, заради якої він пожертвував вашою батьківською любов'ю, своєю польською самосвідомістю і своєю вірою. Так, він вам того разу не усе розповів: він не тільки оженився із протестанткою, а й сам став протестантом, хоча не за переконанням, тому що цього від нього не вимагалось. Але ця жінка його обдурила.

— Як це сталося, маркізе? — застогнав старий. — Вона йому зрадила?

— Не в звичайному значенні цього слова. Перед його поверненням з Угорщини вона приєдналася до секти штундистів. З того часу серцем віддалася Ісусу Христу. Вона говорила і думала тільки про Нього, жила для Нього і мріяла ночами про Нього. Одним словом, у Фердинанда була дружина, яка йому вже не належала, бо коли він пригортав її до себе, між ними одразу повставав цей ненависний образ. Для свого Ісуса Христа вона хотіла виховати й своїх дітей. Той же образ затуманив і розум брата дружини Фердинанда. Він мріяв тільки про якесь царство світу і любові, у якому їхній Бог повинен бути Царем. Після чергової суперечки Фердинанд взагалі відмовився від роботи і відійшов від спілки, душею якої він був доти. Одного разу уночі Фердинанд повернувся з таємних зборів, де було вирішено перенести агітацію до Польщі. Він застав свою дружину на колінах у колиски їхньої дитини, чудового хлопчєнати, і почув як вона в молитві просила свого Царя зробити дитину Своїм підданам. «Він повинен належати не нам, а Тобі!» Фердинанду здалося, що

його серце простромили ножем, віднімаючи щось надзвичайно дороге його серцю. Вжахнувшись від думки, що він має бути батьком сина, якого жертвують цьому удаваному образу, він вирішив покинути і жінку, і дитину. Однак перш ніж піти, він вирішив помститися тим, хто її спокусив і відвернув від нього. Громаду штундистів розігнали. Про те, що і його дружина опинилася в тюрмі, Фердинанд не знав, і це було добре, тому що він її, незважаючи ні на що, дуже кохав і намагався би її звільнити. Довідався він про це за кілька років, коли вона зі своїм братом вже оселилася у Відні. Не знаходячи душевного спокою, він не міг більше працювати у спілці, зберігаючи обережність. І хоча його мучила туга за батьком, але він не наслідився повернутись, оскільки боявся, що тоді не зможе встояти перед поїздкою до Відня, щоб побачити свого сина. Адже за ним він теж сильно тужив. Дружину свою він бачити не хотів: він її ненавидів і любив одночасно.

Потрапив до рук поліції і був засланий до Сибіру, але друзі допомогли йому втекти до Англії. Жив там у великій нужді, та настали для нього кращі часи, тож він міг подумати про виїзд в Америку. Дорогою туди він довідався про смерть дружини. Стан його був жахливим... Як же він бажав узяти до себе осиротілого сина, щоб виховати його у своєму дусі! Але не міг про це навіть мріяти! Щоб знову не потрапити до рук російської поліції, він мав зникнути. Зрозумів, що втратив сина назавжди, хоча б з тої причини, що в Англії відомий Ліщинський на одрі смерті віддав йому, Фердинанду, свої документи, і в Америці він жив під його ім'ям. Там Фердинанд потрапив до мого будинку і став моїм другом. Близько року ми разом подорожували. Ми заприсяглися, що ніколи більше не розстанемося. Але раптом мене відкликали до Каїру, де мене очікувала не тільки моя родина, але й наречена. На кораблі ми обоє захворіли на небезпечну хворобу. Я видужав, а він помер і спочиває в єгипетській землі.

Ось і все, додати більше нічого. Він хотів, щоб батько простив йому, бажання його здійснилося, хоча вже після смерті.

Глухий голос маркіза затих. Пан Микола теж мовчав. У салоні запала тиша. Він і подумати не міг, що доля сина може бути настільки жакливою. Старий розумів, що його син протистояв Богу, ненавидів Христа. Кілька тижнів тому він би його, може ще виправдав би, але сьогодні він цього не міг, не зміг би! Дружина Фердинанда інакше зробити не могла. Ісус Христос понад усе! Це засвідчила йому Наталія, це відчував і вірив у це сьогодні пан Микола. Нещасний Фердинанд, що збився з дороги!

Роздумуючи над цим, старий раптом пригадав, що недавно чув подібну історію. Так-так, Аурелій! Пан Микола підвів голову і замислився. Мати Аурелія теж сиділа в тюрмі. Вона із своїм братом оселилася у Відні. Вона була штундисткою і присвятила свого сина Христу, прагнучи виховати його для Нього. Через Христа покинув її чоловік, згодом зникнувши безвісти...

У старого враз перехопило подих.

— Пане маркіз, — проговорив він майже пошепки, — яке було дівоче прізвище дружини Фердинанда?

Маркіз його, напевно, не чув. Старому довелося повторити запитання.

— Лермонтова, — сказав він нарешті.

— Лермонтова? — мовив старий. — Маркізе Орано, як я вам вдячний! Ви не тільки втамували мою тугу, розповівши мені про долю мого нещасного сина, але й вказали мені слід.

— Слід? — Маркіз підвівся.

— Ви мені повернули онука, якого я всім серцем любив із самого початку. Ви кажете, що дівоче прізвище моєї невістки було Лермонтова; в моєму будинку теж є Лермонтов. Він — син штундистки, син батька, що покинув їх через Ісуса Христа. О Боже праведний! Як я Тобі вдячний за Твою милість! І якщо мій нещасний син загинув, я хоча б онука свого зможу пригорнути до грудей і віддати йому всю мою любов!

— Ваша милосте, а ви упевнені, що не помиляєтеся? — запитав маркіз, чомусь спохмурнівши.

Але раптом ноги в нього підігнулися, голова впала старому на коліна, і він голосно застогнав.

— Пане маркіз, що з вами? — злякано спитав той.

— Не віддавайте свою любов йому! Так, він ваш онук, я це

знаю! Але залиште хоча б трохи місця у вашому серці й для бідного Фердинанда; він у могилі зрадіє!

— Я люблю Фердинанда і ніколи не перестану його любити, — відповів старий, поклавши руку на голову маркіза. — Батько завжди залишається батьком своїх живих або мертвих дітей. Але тільки-но ви сказали, ніби знаєте, що Аурелій мій онук. Звідки?

— Я бачив фотографію його матері і дядька; така ж була і у Фердинанда. — Маркіз випростався. — Що ви тепер будете робити?

— Що я робитиму? Я буду просити прощення в мого онука, тому що я не мав змоги вибачитись перед його батьком. І якщо він мені простить, я дам йому ім'я Орловський і спадщину, як то і належить. Я буду просити його залишитися тут і не кидати мене. Я подбаю про те, щоб він залишався не тільки нашим найкращим другом, але щоб його усі визнали і любили як сина і брата. Маркізе, нехай воздасть вам Бог за те, що ви зробили для мене, нещасного! І, дорогий сину мій, — як кращий друг Фердинанда ви, напевно дозволите, щоб я вас так називав, — не судить Лермонтова, тому що він інакше не міг зробити. Христос достойний того, щоб умерти за Нього. Без Нього жити важко. Якби ми — мій син і я — знали Його, то все було б інакше. Якби я Його знав і дітей моїх виховував для Нього, вони усі могли б стати щасливими. Ми б не стали жертвами такої омани. Моїй доньці не довелося б на своєму смертному ложі сказати: «Сорок років я жила, до двох церков ходила, і ніхто з вас не показав мені Істини!» Хвалить Бога, маркізе Орано, що ваша дочка вже пізнала цю Істину, і вона буде щаслива. Від скількох же оман вона зможе уберегтися! Я знаю, я відчуваю, що ви не любите Христа. Тоді дозвольте вашій Тамарі показати вам шлях до Нього так, як моя вмираюча дочка це зробила, пояснивши мені, що людина повинна зробити, щоб врятуватися... Пробачте, що я про таке з вами розмовляю! А тепер залиште мене, щоб я міг наодинці оплакати мого Фердинанда, бо в його нещастях моя провина. Якби в серці його був Христос, то ні за що б не покинув би дружину і сина.

Маркіз мовчки вклонився і вийшов. Якби пан Микола побачив вираз його обличчя, він, напевно б, жахнувся.

— І він, і він теж, — стиха говорив до себе маркіз, упавши в сусідній кімнаті, ніби вражений блискавкою, на диван. — Це понад мої сил! Цього я не винесу! Але що мені робити? Тамару я не можу взяти з собою, а залишити тут одну?... Але вона буде не одна! Мені треба трохи розважитись, подихати свіжим повітрям...

Він сховав обличчя в подушки і мовчав. Тільки зрідка приглушені болісні зітхання говорили про те, що буря в його душі ще не пройшла.

А в іншій кімнаті батько оплакував загублене, зруйноване життя свого сина і каявся перед Богом за свою провину, що він виростив своїх дітей без Христа і без світла, давши їм увійти у світ. Пан Микола згадав слова своєї дочки: «З порожніми руками я прийшла до Господа і Він мене прийняв». І він теж вирішив звернутися до Нього. Він знав, що йому нічим відкупити свою душу, що йому нема чого дати Богу, щоб заплатити Йому за даремно прожите життя.

Саме в цю хвилину в житті пана Миколи відбулася серйозна і чудова переміна. Він упав для молитви на коліна як Яків, а піднявся уже як Ізраїль. І над ним схилилося слово: «Лише у вечірній час з'явиться світло».

Коли він вийшов до сусідньої кімнати, то побачив на дивані маркіза. Боячись його розбудити, старий пройшов повз маркіза навшпиньки до іншого покою.

— Пан лікар вже повернувся? — запитав він у першого ж слуги, що трапився йому.

— Він тільки-но, ваша милосте, пішов до музичного салону.

Біля відкритого роялю сидів, тихо награвачи мотив пісні, Аурелій Лермонтов. Старий притулився до дверей, дивлячись на нього. «Він мій онук, кров і плоть моя, досі я вважав дорогим другом, але чужим. Це син Фердинанда».

Промінь сонця освітив обличчя молодого лікаря. Хоча зір пана Миколи вже слабшав, але це обличчя він тепер бачив ясно. Аурелій був схожий на свою матір, але губи в нього були, як у Фердинанда.

Вуста Аурелія розкрилися, щоб заспівати пісню, якої Урзин навчив друзів:

*Не бійся нічого! Я завжди з тобою!
Мій світильник на шляху тернистому.
Крізь хмари летить світло сильне його;
Я з тобою, й у світі не лишу одного.
Ні, я не один! Ні, Бог мій мене
Не покине ніколи.
Ні, не лишуть один!..*

— Так, Аурелій, дорогий мій онучку, ти не один. У тебе є не тільки Батько на небі, але й на землі, що по-батьківськи хоче пригорнути тебе до грудей.

— Ваша милосте! — сахнувся Лермонтов, звільняючись від обіймів старого. — Що ви говорите?..

— Правду, Аурелію. Але, перш за все, я — батько Фердинанда і винен у нещастях свого сина, — говорив старий тремтячим голосом. — Він не зможе обійняти свого сина, він має сказати, що перед ним стоїть його грішний дідусь, але якого Бог простив. Аурелію, дорогий мій онучку, Ісус Христос, помилував мене, як і тебе. Заради Його любові я благаю тебе: прости і визнай мене своїм дідусем!

Від несподіванки і радості обличчя молодої людини то блідло, то червоніло. Не було сумніву, що пан Микола казав правду; адже лице старого немов зсередини світилося. Але як він взнав, з ким говорив? Хто відкрив те, що повинно було поховано назавжди?

— Аурелію, ти не бажаєш, щоб я був твоїм дідусем? Може, я спізнився? Ох, я це заслужив...

Пан Микола опустил голову. У цей момент молоді руки оповили його шию. Радісний вигук: «Дідусю, дідусю!» — пролунав як чудесна музика в його вухах, а на руках і щоках своїх він відчув гарячі поцілунки юнака.

Аурелій Лермонтов не став запитувати, хто видав його таємницю. Він був занадто щасливий в обіймах свого дідуся. Хто міг би оповісти його радість?

Обійнявшись, сіли на дивані, й пан Микола сказав онуку:

— Ви вказали мені шлях порятунку. Основу поклала моя Наталія, потім прийшов ти, а потім Микольцьо, Маргіта, Тамара Орано, Степан Градський...

— А Мирослав? — зауважив Аурелій.

— Мирослав? Це слуга Божий, — із сяючими очима відповів старий. — Через нього Господь нас усіх відшукав і врятував, чи не так?

— Так, дідусю, він дійсно слуга Божий, — зітхнув молодий лікар.

І перед його поглядом знову вставала доля улюбленого друга у всій своїй трагічності.

— Аурелію, оскільки ти мені простив і любиш мене, то дозволь перед усіма відрекомендувати тебе як мого онука? — поспитав пан Микола.

— Так, якщо ви того хочете. Микольцеві це вже не зашкодить. Але я прошу вас, дідусю, тільки не в Подолині, а у нас вдома.

Аурелій по-особливому виділив останні слова. Старий гаряче розцілював юнака.

— Я вельми щасливий, що ти бажаєш, аби це сталося саме у нас вдома. Але не знаю, чи зможу витримати до вечора.

— Тоді зробіть це під час прогулянки. Для Мирослава це буде як нагорода.

— Для Урзина?

— Так, тому що без нього усе б склалося інакше. Мені вам ще треба дещо розповісти.

І Аурелій обережно добираючи слова, щоб не скривдити і не засмутити старого, розповів йому про розмову на терасі і його наслідки.

— А тепер я вас прошу, дідусю, простіть мені!

— Мені нічого тобі прощати, — відповів старий сумовито. — Ти мав право так думати, і я цьому не дивуюся. Наш милостивий Бог послав тобі Свого слугу, що загородив тобі шлях, аби ти не пішов від нас ображеним. Тому що, хоча я нічого не можу виправити і не хочу, сподіваюся, що будеш щасливий серед нас. Ми усі тепер знаємо, що ти належиш нам, а ми — тобі.

— Так, дідусю. Це таке щастя, яке тільки Ісус Христос може дарувати. А я, нерозумний, думав, що повинен боротися і вийти з цієї боротьби переможцем.

— А хіба це не так? Хіба ти не прийшов, щоб віддати свою любов? Хіба ти не переміг нас прощенням?

— Не хваліть мене, дідусю, я не заслуговую на це, — сказав Аурелій і, підійшовши до рояля, загравав псалом: «Благослови, душу мою, Господи!»

Пан Микола дістав свій німецький Новий Завіт, і вони разом заспівали, хоча різними голосами, але спів лунав з глибини їхніх шляхетних сердець.

Вони не знали, що господар уже певний час стояв за порт'єрою, на його обличчі відбився вираз болю. Він протягав уперед руки, наче благаючи зупинити спів; потім повернувся і вийшов.

Раптом спів підхопили один за одним кілька голосів. На п'ятому вірші до салону увійшли Маргіта, дочка Зарканих і Ася. Відчинилися двері з іншого боку, і Орфа відсунула завісу, щоб впустити свою володарку і Миколу Коримського. Отак, один за одним з'явилися й усі інші. З чоловіків не було тільки пана Орано та Урзина, який, за словами Орфи, вирішив трохи прогулятися парком.

На прохання Тамари псалом проспівали вдруге різними мовами. Окрім Микольця й Адама, усі співали з натхненням і почуттям. По закінченні пан Микола щось шепнув акомпаніатору Аурелію; той озирнувся й стенив плечима.

— Шановні пані та панове, — почав старий, голос його тремтів, — ви усі, за винятком цих двох панів, знаєте, що я колись несправедливо обійшовся із своїм сином Фердинандом і вигнав його. Я це зробив, тому що не зміг змиритися з його шлюбом, який він узяв в Росії. Сина мого немає серед живих, але через пана маркіза, що знав його і поховав у Єгипті, я довідався, що син Фердинанда — мій онук — під ім'ям своєї матері живе поруч зі мною. Оскільки мій онук простив мені, визнав своїм дідусем і дозволив заявити про це відкрито, то я хочу його вам відрекомендувати. — І, взявши Аурелія за руку, він під загальний подив вів далі. — Адаме, Маргіто,

Микольцю, ви разом із мною співали псалом, яким я дякував Господу за милість Його, бо Він дарував мені мого Аурелія.

— Аурелій, ти...??? — Адам першим кинувся до свого новоявленого дворідного брата, за ним — інші.

Усі вони щиро раділи, один Микольцю тримався осторонь.

— Микольцю, — кинулась до нього Тамара, — ви не хочете вітати Аурелія?

— Любий мій, Микольцю! — вигукнув Аурелій, обіймаючи його.

— Чому ти мені цього не сказав, Аурелію?

— Хіба ти мене тоді більше б любив?

— Ні, звичайно, однак

— Знаєш, товаришу мій, коли я сам довідався про це, ти був занадто слабкий, щоб знати про це.

— Виходить, у цьому були твої боріння? Тепер мені зрозуміло!

— Те, що я тепер належу до вас, не має великого значення, — мовив Аурелій, очі його світилися радістю, — набагато важливіше те, що дідусь тепер належить нам! Він прийняв Ісуса Христа, і ми тепер одне ціле!

Молоді люди обіймали старого. Микольцю, Маргіта й Тамара, радіючи, цілували йому руки.

Велика радість була тут, але ще більшою вона була там, на небесах, де ангели Божі навколо престолу Спасителя співали гімни подяки. Ще одна душа була врятована для вічного життя.

Розділ п'ятдесят другий

Тим часом Мирослав Урзин заглиблювався в парк. Дорогою він зупинявся поговорити з робітниками, коротко засвідчити їм про Христа. Коли садівник відкликав їх до себе, він знайшов у тіні дерев зручне місце. Там стояло плетене крісло з гарною подушечкою, і такі крісла були розставлені для молоді володарки по всьому парку. Він сів, витяг свою кишенькову Біблію і почав читати, як людина, що вже сьогодні багато попрацювала і мала поповнити запаси сил своєї душі.

Читаючи, він молився, обличчя світилося радістю. Потім він закрив книгу, розстелив чисту носову хустинку на подушці і, відкинувшись на бильця, закрив очі.

Старі дерева шуміли над його головою, аж поки не заколисали. Точнісінько як того разу, коли він доглядав за баронесою і заснув у маленькій кімнатці, бліде обличчя віддзеркалювало блаженство і небесний спокій.

Він не чув, як до нього підійшов господар замку.

Яка разюча несхожість була між цими двома людьми! Одяг маркіза був, хоч і дуже простого елегантного покрою, але дуже багатий; білизна — найтоншого шовку; сорочка попереду була заколота шпилькою з дорогоцінним каменем. Годинник його висів на золотому ланцюжку, прикрашеному діамантами. Він був власником цього прекрасного замку, і можна було припустити, що крім цього маєтку в нього на землі було ще багато інших статків.

А цей тендітний юнак, що не насмілювався покласти свою голову на гарну подушечку, а накрив її своєю хусточкою, носив вельми поношене чорне вбрання, і таким же скромним була його білизна та взуття. І все-таки, маркіз дивився на нього з заздрістю.

«У нього немає нічого, та ж він такий багатий», — подумав маркіз. Але що це? Обличчя сплячого якимось дивно здригнулося, губи судомно сіпнулися. Це був біль, глибокий біль, що відбився на молодому обличчі. Маркіз спостерігав за ним із певним задоволенням. «А говорять, що послідовники цього Христа такі щасливі...» Гірка усмішка з'явилася на його вустах.

По зовнішньому вигляду Урзина відразу було помітно, що цей юнак жив не для цієї землі, а для неба, про яке мріяв і до якого спрямовував людей; що був тільки гостем на землі, готовим будь-якої хвилини вирушити далі. Він вирізнявся якостями справжнього християнина: був тендітний і лагідний, повний любові й готовий творити добро. Він любив Бога і людей, про що свідчили навіть люди. Ну і що? У нагороду цей Бог не дав навіть кращого одягу і не захистив від хвороб! Нічого собі нагорода!

Оскільки вираз болу з обличчя юнака не зникав, а став усе сильнішим, і він навіть застогнав, маркіз схилився над ним і обережно поклав свою руку йому на чоло. Чоло було холодним і вологим.

— Пане Урзин!

Мирослав здригнувся, відкрив очі й зітхнув, як людина яка раптом звільнилася від тяжкої ноші.

— Вам щось погане наснилося, — пояснив маркіз, бачачи, як Мирослав поспішно підвівся, прикривши обличчя рукою.

— О, так, це був дуже поганий сон, ваша світлосте. Дякую, що розбудили мене.

— То пусте.

— Вибачте, я на хвилиночку! — Урзин побіг до криниці, випив води зі склянки, що там стояла, і повернувся.

Маркіз, сидячи в плетеному кріслі, вказав Урзину на місце біля себе.

— Я хотів би вас про щось запитати.

Провізор сів.

— Скільки років ви, як каже Тамара, вже служите своєму Господу?

Такого питання від маркіза Урзин не сподівався.

— З вісімнадцяти років, — відповів Урзин.

— А скільки років вам зараз?

— Виповнилося двадцять сім.

— Значить більше дев'яти років. Не дивлячись на те, що Він говорить: «Моє срібло і Моє золото», і що Йому дана уся влада на землі і на небі, Він вам не дав кращого вбрання.

Голос маркіза був різким. Обличчя Урзина злегка почервоніло. Він зніяковіло перевів погляд зі свого одягу на одяг маркіза, і стиха засміявся.

— Не так важливий одяг, пане маркіз, а важливо, що приховує цей одяг — чи щастя, чи нещастя.

Тепер маркіз зрозумів. Він стиснув долоню молодого провізора у своїй, прикрашеній дорогоцінними каменями, руці.

— Ви хочете сказати, що в грудях ваших джерело щастя, і що ви завжди щасливі?

— Так.

— А той біль, що ви тільки-но у сні перенесли — це теж щастя?

— Біль ще не є нещастям, пане.

— Що? Тілесний чи душевний біль не є нещастям? А що ж це таке?

— Це вогонь, що згасне, коли він спалить те, що не може або не має жити.

— Скажіть мені правду, але тільки правду, Урзине: ви часто знаходитеся в цьому вогні? Тобто, чи часто у вас бувають такі моменти, коли вас щось мучить, як от сьогодні у сні?

— Кожного дня, пане маркізе.

— Щодня... і ви хочете говорити про щастя?

— Так, ваша світлосте, тому що я передбачаю кінець і терпляче чекаю звільнення.

— Ви чекаєте звільнення? А якщо його не буде? А якщо те, у що ви вірите, тільки міраж, якщо цього вашого Господа зовсім немає і ви Йому дарма служили, що тоді?

— Якщо немає вічності, — молодий провізор випростався, — тоді, після мого життя, для мене назавжди настане мир та спокій, і не буде більше розчарувань і печалей. Мені втрачати нема чого.

Маркіз трохи збентежився.

— Бачите, — сказав він після недовгих роздумів, — я цьому Господеві неба і землі не служу. А якщо вірно, що усе належить Йому і що Він усе розподіляє, то як Він мені дав Подолін і все інше моє багатство, як, наприклад, от цей перстень, що коштує так багато, що ви з родиною могли б від суми його вартості жити кілька років, у той час, як Він вам нічого навіть самого необхідного не дав. Якби ви до мене пішли на службу, я краще б піклувався про ваше майбутнє. Не думайте, що я хочу підвищитися над вами, або ж вас принизити. Ні, я поважаю вас. Я говорю це лише тому, що вже так часто чув слова хвали вашому Господеві за Його силу і багатство, любов і турботу, і я задумався про Його справедливість.

Урзин підняв голову.

— От вам приклад, пане маркіз: уявімо, ви раптом по великодушності своїй зняли цей перстень і подарували його мені. Але поруч з вами стояла б інша людина, так само чужа

і недостойна такого подарунку, як і я. Де б у цьому випадку була несправедливість?

— Ви хочете сказати, що я незаслужено володію Подолином?

— Саме так, пане маркіз. Господь дав його вам, а не мені. Де ж тут несправедливість? Чи Він не вільний чинити за Своїм бажанням?

— По-вашому, Бог так само піддається настрою, як і людина?

— О, ні. Він знає усе. Знає, що і кому може довірити. Він знає, що я б не зміг нести тягар багатства і відповідальності за нього. Тому Він мені його не дає, і я вдячний Йому за це.

— А тягар бідності легший?

— Бідність дає нам покірливість і робить більш лагідними, робить більш залежними від нашого Отця. Я знаю, що коли в мене нічого не має, Він дасть усе, бо Він мій Отець. Дозвольте, пане маркіз, ще одне зауваження. Якби цей перстень прикрашав мою руку я, напевно, був би дуже нещасним.

— Це чому ж?

— Воно б не давало мені спокою. Я постійно підраховував би його вартість і скільки б голодних родин можна було за ці гроші нагодувати, скільком хворим можна було б надати лікарську допомогу і скільком потребуючим відпочинку можна було б дати можливість побути на свіжому повітрі. Якби я зрозумів, що це все неможливо виконати поки я ношу перстень, як би я міг бути щасливим? День і ніч я бачив би нещасних людей, яким я заборгував.

М'який голос звучав зворушливо у своїй переконливій істині. Видно було, що він говорить з глибокого переконання.

— Звичайно, — засміявся маркіз, — з такими поглядами багатство вас не може ошчасливити. Тож, ви засуджуєте носіння коштовностей?

— Ні, я не засуджую, пане мій, лише кажу про себе. Я вважаю, що найкраще прикрашені руки, які зрошуються сльозами подяки за вчинені добродіяння.

— Ну добре, припустимо Подолин належав би вам. Що б ви зробили?

— Я просив би Господа зробити мене гарним вірним господарем. І ніколи не дозволив би собі забути, що Він усе це довірив мені лише на певний час і колись прийдеться дати відповідь перед Ним. Порахувавши, скільки я можу витратити на себе і на мою родину, виділив би на це певну суму. Інше я б витратив на те, щоб поширити в окрузі світло, освіту, та на благодійність.

— Он як, — мовив маркіз зацікавлено, — значить ви роздавали б свої гроші жебракам, які вас, зрештою, ще б і пограбували?

— Ні, пане маркіз! Я знаю, що милостиня не завжди є виразом любові, а в багатьох випадках це підтримка лінощів і пороку, що з неї випливають. Добродійність, як і робота, повинна мати свою систему, свої правила і закони.

— О, я не очікував від вас такої розсудливості! Мені навіть цікаво з вами розмовляти. Давайте трохи прогуляємося, якщо ваша ласка. Чи ви бажаєте приєднатися до решти людей?

— Ні, пане маркіз, я навмисно їх залишив.

— Я не знаю, чому ви вийшли, — сказав маркіз, — думаю, вас ображає розкіш мого будинку.

Урзин почервонів.

— Вона мене не ображає, але приголомшує. Мій одяг не для таких розкошів.

— Вас не скривдили мої слова?

— О ні, ви сказали те, що мені давно відомо.

— Дарма я це сказав. Простіть мені, будь ласка, і забудьте!

Вуста, що звикли наказувати, раптом щиро просили прощення. Перед цим втіленням лагідності маркізу зовсім неважко вимовити слова вибачення.

— Не будемо більше про це говорити. Тамара дуже рада вашій присутності, — вів маркіз далі. — Скажіть мені краще, що вас у будинку особливо пригнічує і що б ви усунули?

— Можна сказати? — весело посміхнувся Урзин.

— Так, звичайно! — побадьорив його маркіз.

— Я б прибрав усі ці важкі килими зі стін й підлоги.

— От, як? І щоб ви з ними зробили?

— Вони такі гарні й коштовні! Нехай би вони послужили стражденним, хворим людям у якій-небудь лікарні.

— Непогана думка! Але ці килими повинні покривати стіни, щоб охороняти мою дочку улітку від спеки, а взимку від холоду. Я думаю, що якби я віддав Подолин у ваше розпорядження, ви б його за короткий час спустошили.

— О, ні, пане маркіз! Разом із розкішшю та надмірністю не повинні зникнути краса, поезія і світло, — заперечив Урзин. — Але у вашому серці була б гармонія подяки, що зігрівала б ваше серце більше, ніж усі персидські килими, і при своєму наближенні могли б бачити в очах людей стільки дорогоцінних каменів, скільки неможливо купити і за мільйони.

— Не знаю, не знаю, але бідність дуже невдячна. — Маркіз намагався позбутися розчуження. — У Єгипті у мені часто випадало жертвувати тисячі. Люди приходили, щоб подякувати мені — це вірно, але більше за тим, щоб одержати ще більше.

— Так, ваша світлосте, але чи допомогли людям ваші тисячі?

— Цього я не знаю, адже я їх сам розподіляв. Однак, ваша правда: добродійність теж повинна мати свою систему, інакше це тільки милостиня. Не подумайте, що я скнара. Повірте мені, для мене багатство не така вже й велика цінність. Я не такий розпещений, що не міг би обійтися без цієї розкоші, як моя дочка, яка у ній виросла. Але в мене зовсім немає таланту добродійності. Чи, думаєте, мені треба щось приховувати? Я не люблю людей і не довіряю їм. Якби я віддав їм свої гроші, вони б повбивали одне одного через них і страждали б ще більше. В мене немає ані співчуття, ані милосердя; серце моє як камінь. Воно не завжди було таким, але кам'яніє усе більше. Але навіщо я вам усе це розповідаю? Дивно, але здається мені, що якби ви частіше були б зі мною, цей камінь розм'як, і серце моє, можливо б, ще зігрілося. Так, я знемагаю за якимись кращими, шляхетними почуттями, які даремно шукаю в собі. Колись я з високими ідеалами пішов у світ, мене переповнювали бажання добра і сміливі плани звільнення людства. А сьогодні, коли роки минули, що з мене стало? Тиран, як називає мене відома людина.

Образа і біль відбилися в очах людини, але дивно — його слова запалили в душі Мирослава промінь надії.

— Пане маркіз, лід незабаром розстане, — сказав він м'яко, — сонце так сильно гріє. А скеля вже тріснула від удару. І від могутнього: «Хай буде світло!» засяє світло.

— Я вас не розумію. — Маркіз відступив на крок. — Ви зі мною хочете говорити про релігію? Даремно, про це я не маю наміру говорити.

— Я теж, пане маркіз.

— У чому ж тоді річ?

— Я вам тільки хотів сказати, що ваш Господь і Бог стоїть перед вами й обов'язково переможе вас.

— Урзине!

— Так, пане маркіз! — Лагідно, але мужньо Урзин витримав погляд Орано. — Він обов'язково переможе вас, тому що любов Його сильніше за ваш супротив. У вашому серці вже горить прагнення до нового життя. Душа ваша знемагає від спраги, а серце ваше порожнє. Ви стоїте біля провалля і боїтеся упасти. Визнавати не хочете, але не можете позбутися цього страху. День і ніч чуєте голос: «Віддай Мені, сину Мій, твоє серце!» Ви знаєте, що маєте звернутися до Бога.

— Хто вам дав право так зі мною говорити? — вигукнув маркіз грізно.

Він уже хотів підняти руку, щоб прогнати Урзина, як він недавно вчинив із Лермонтовим, але раптом їхні очі зустрілися. І погляд, повний лагідної любові й благання подіяв, як вода на бурхливий вогонь: маркіз заспокоївся.

— Хоч ви багато собі дозволяєте, — сказав він уже тихіше, — я не можу сердитися на вас, не можу. Однак я доведу вам, що ви помиляєтеся. Богу моє серце вже не потрібне. Так, колись Він його вимагав, я відчував це, але не хотів віддати. Я вчинив дуже підло із людьми, що Йому служили, радіючи, що завдавав їм страждання — так я озлобив своє серце. Дочку свою, я виховував так, щоб вона ніколи не пізнала Бога. Часто в моєму житті мої гріхи повставали переді мною, засуджуючи мене. Тоді найгірше діставалося моїм рабам. Їхні зойки від болю мали заглушити крик моєї совісті. Отак я убив

в собі все. І тепер — засуджений та проклятий. Бог підняв десницю Свою, і я лише чекаю, коли вона мене знищить.

Маркіз схрестив руки на грудях й уп'явся кудись поглядом. Навколо стояла мертва тиша. Раптом маркіз, глухо зойкнувши, похитнувся і упав би на землю, але Урзин вчасно підхопив його.

— Пане маркіз, що з вами? — скрикнув він злякано.

— Води! Покладіть мене. Це удар...

Урзин поклав маркіза на землю і побіг за водою, але губи нещасного вже були міцно стулені, ока вилізли із орбіт і повні жаху, немов вони хотіли сказати: «Я гину! Я падаю до глибокої прірви!»

Урзин, в душі взиваючи до Бога про допомогу й милість, приніс води і, накапавши на хусточку ароматної рідини з флакончика, який носив при собі, став протирати маркізу обличчя. Але чим довше протирив, тим блідішим воно ставало, а вода у склянці набула брунатного кольору.

Нарешті маркіз зітхнув і закрив очі, з грудей вирвався стогін.

— Пане маркіз, не бійтеся, Господь Ісус Христос допоможе і вам стане краще, — говорив Урзин, пригорнувши голову маркіза до своїх грудей.

— Моліться, Урзине, — ледь чутно прошепотів маркіз. — Смерть жахлива, я не можу стати перед Богом, я образив Христа, руйнував Церкву Божу. Усі вони обвинувачують мене. Ох, якби прожити ще кілька років перед тим, як щезну я у безодні, отримавши те, що заслужив. Моліться за мене, Бог вас почує!

— Я вже молюся, пане мій, і я знаю, що Він мене почує.

— Це вже втретє, — мовив маркіз. — Лікар сказав, що ще один — і кінець. Допоможіть мені підвестися, підтримайте мене; я хочу взнати, чи не паралізувало мене.

Урзин допоміг йому встати і зробити кілька кроків, але той був такий слабкий, що ледь тримався на ногах. На щастя поблизу виявилось крісло.

— У мене свисток у кишені. Свисніть, щоб слуги почули. Нехай прийде мій камердинер і перенесе мене до зимового

саду. Там є кімната; самому туди мені не дійти. Не залишайте мене, мені страшно.

Хвилини за десять маркіз Орано вже лежав роздягненим на кушетці в кімнатці, прикрашеній квітучими рослинами. Його чорний камердинер поправляв йому подушки, укриваючи легенькою м'якою ковдрою. При цьому він злякано дивився то на бліде обличчя свого пана, то на молодого провізора, що допомагав йому.

Маркіз задрімав. Слуга вийшов, але невдовзі повернувся. Оскільки Урзин з ним не міг говорити, слуга намагався знаками щось пояснити. Він здивувався, коли той, відкривши маленький флакончик, почав мазати чуже і спотворене обличчя маркіза, якоюсь рідиною. За кілька хвилин воно знову набуло свого попереднього вигляду. Це знов був Орано, яким його усі знали.

Камердинер полегшено зітхнув. Здавалося, для нього було дуже важливо, щоб ніхто не побачив його пана таким. Потім він спинився перед молодим провізором, схрестив руки на грудях і приклав палець до губ, немов закликаючи мовчати, на що той відповів згодою.

Розділ п'ятдесят третій

Нарешті я вас знайшла, пане Урзин! З бічної алеї поспішала маркіза Тамара.

— Якби ви знали, що в нас тільки-но відбулося! — вигукнула вона піднесено, але зі сльозами на очах. — Ви подумайте тільки, пан Микола відрекомендував нам Аурелія як свого онука. Що ви на це скажете? Він — син Фердинанда! І мій батько, нібито, допоміг пану Миколі знайти цей слід. Як шкода, що батька зараз не було з нами! Маргіта, пан Адам, Миколка і я — ми всі такі щасливі! До того ж Аурелій нам сказав, що пан Орловський теж тепер з нами, він віддав себе Господеві. Ходімте ж, розділіть нашу радість! А ви не бачили мого батька?

Вираз радості на обличчі Мирослава зник.

— Я бачив пана маркіза і говорив з ним. Він зараз лежить у своїй кімнаті в саду і спить. У нього боліла голова.

— Боліла голова? — перепитала дівчина стурбовано.

— Не переймайтеся так, маркіза Тамаро, прошу вас. Господь Ісус Христос поверне усе на краще, — заспокоїв її Мирослав. — А зараз не ходіть до нього, щоб він не прокинувся. Я упевнений, що після сну він буде почувати себе краще. Він не один, при ньому камердинер.

— А, Бен там? — промовила дівчина з полегшенням. — Але від чого ж це в нього тепер? Головні болі бувають часто, особливо відтоді, як ми тут. Мабуть, не так добре переносить клімат, як я. Як ви гадаєте?

— Ні, ваша світлосте.

— О, знову ви так до мене звертаєтеся, пане Урзин. Чому ви не можете називати мене просто Тамарою, як інші? Чи я вам не сестра в Господі?

— Звичайно, ви мені сестра, і я не перестану радуватися цьому.

— Але ви мені нічого не сказали, що ви думаєте про те, що Аурелій — двоюрідний брат Миколки. Вам це не здається дивним?

— Ні, — посміхнувся він, — про це я знав від Аурелія вже давно. Не думав, що це так швидко стане явним, хоча «немає нічого таємного, щоб не відкрилося б».

— Ви це знали? І якби це не стало відомо, ви б про це Миколі навіть словом не прохопились? Йому було так ніяково, що він раніше нічого про це не знав.

— Я не міг розкрити таємницю Аурелія. Але Господь Сам відкрив її, я Йому дуже вдячний за це. Напевно пан Микола дуже щасливий, та й Аурелій, звичайно?

— Так, усі щасливі, повірте мені. Я теж, хоча я їм чужа... І все-таки, я їм уже не чужа, — проговорила вона, таємниче посміхаючись. — Миколчине щастя — і моє щастя.

Урзин дивився на обличчя, сповнене радістю таємної любові. Він не вважав своїм обов'язком розпитувати дівчину більш докладно, та й не було можливості, тому що до них наближався Адам Орловський.

— Вітаю, таємний співучаснику, — вигукнув він весело, — ти допоміг Аурелію нас обдурити. Як це в'яжеться з вашими принципами?

— Цілком в'яжеться, пане Орловський, — всміхнувся Урзин. — У Біблії написано: «Відданий серцем ховає, що знає».

— Ну от, тепер таємне стало явним. Дідусь так щасливий, що я починаю ревнувати. Маргіта, Микольцьо і я — ніщо в його очах, у порівнянні з Аурелієм.

— Пане Адам, що ви кажете? — Тамара насупилася. — Пан Орловський любить вас усіх, але, звичайно, доктора Аурелія більше.

— Отож, — жартівливо продовжував Адам, — ми так довго намагалися завоювати любов дідуся, і от з'являється Аурелій і без будь-яких зусиль заволодіває усім його серцем.

— Ви нестерпні, я вас і слухати більше не хочу, — сказала Тамара і побігла назустріч Маргіті, що наближалася в супроводі інших.

— Ви не бачили маркіза? Слуга мені сказав, що він теж у парку, — звернувся Адам до Урзина. — Я хотів би його запитати про нашу прогулянку. До тієї скелі досить далеко.

— Пан маркіз не піде з нами, — відповів провізор. — І було б добре, якби інші уже вирушили.

І він коротко повідав про те, що відбулося, не згадуючи про домовленість з маркізом.

— Ваша правда, залишайтеся тут, а я пришлю Аурелія. Через кілька хвилин молодий лікар уже обіймав свого друга.

— Любий Мирославе, подумати тільки: те, що я вважав похованим назавжди, стало явним і дало нам усім так багато щастя! Ти розумієш?

— Так, Аурелію. Дивні діла Господні. Він усе повертає на краще.

— Це справді так. Але ти велів мене покликати?

— Так, друже. Моя вістка не така радісна, як твоя, але і вона від Бога: маркіз від душевних переживань занедужав.

— Що ти сказав?...

Молоді люди разом поспішили до постелі господаря замку. Маркіз спав глибоким сном і не заважав лікареві робити огляд.

— Пульс слабкий, — промовив той, — але ритм серця рівномірний. Якщо його ноги і руки не уражені, тоді можна тільки дякувати Богові.

— Ноги не паралізовані, тому що маркіз пройшов кілька кроків, і мені здається, що він рухав і руками.

— Тоді побоюватися нічого. Дуже добре, що в тебе із собою аптечка. Я йому зараз дам ліки.

Лермонтов дав вказівки камердинеру про догляд за маркізом, і повідомив друзям, що в маркіза головні болі і що той потребує спокою.

Коли Тамара побачила, що її батько під доглядом камердинера спокійно спить, вона помолилась у його постелі, передала його Господеві, і розпорядилася щодо прогулянки.

Всі здивувалися, коли Урзин висловив бажання дочекатися, поки пан маркіз прокинеться, і вже разом із ним залишитися або ж наздогнати їх дорогою. Він так прохально сказав про це, що ніхто не зміг йому відмовити, хоча й дуже хотіли, щоб Урзин був з ними.

— Чому ви хочете залишитися з моїм батьком, пане Урзин? Ви побоюєтеся, що стан його погіршиться? — запитала Тамара.

— Я плекаю надію, що Господь дасть мені можливість поговорити з його світлістю про речі, що можуть послужити ліками для його душі, маркізо Тамара.

— Тоді залишайтеся, і хай воздасть вам Христос за вашу любов.

У її очах блиснули сльози. Невдовзі маленька компанія вирушила в путь, а провізор залишився в зимовому саду біля маркіза. Той спав. Урзин дістав свою кишенькову Біблію і почав читати.

Раптом у сні маркіз заворушився, немов хотів одмахнутися від чогось і проговорив: «Як я можу на це погодитися? Як я можу на це погодитися?» Слова ці не здивували того, хто слухав, але здивувався він мові, якою вони були сказані. Маркіз говорив польською.

«Що скаже твоя наречена? Вона тебе не знає і ти молодший. Краще помремо разом. Навіщо мені жити?... І те, що ти зробив у Єгипті, я однаково не зроблю. Я не вмер... Яка вона красива! Одного разу розпочату комедію потрібно грати далі. Що з цього вийде — комедія чи трагедія? Якщо ста-

ло б відомо, хто там похований і хто прийшов, то вийшла б справжня драма. Все ж таки, життя прекрасне на таких висотах! У руках влада, багатство... Хто міг сказати мені в Сибіру, яке життя випаде мені під ім'ям Гельмара Вернінг-Орано? Ха-ха! — засміявся тихо він й огидно. — Вона мене любить, я її ідол. Якби вона знала! Ніхто цього не знає! Він не воскресне з мертвих, щоб домагатися своїх прав. І якби він устав, я б йому нізащо не повернув того, що він мені добровільно віддав, навіть примусив узяти. Але він не прийде. Нарешті в мене є дитя. Це моя дочка, і я її виховую для себе. Тобі вона не дістанеться, вона вмерла!... Я піднімаюсь ще вище! Коли ж я задовольнюся, коли в мене не буде більше бажань? Чим можна заповнити цю порожнечу? Шлюб мене не радує, у багатстві щастя нема. Батьку, батьку, хоч би ще раз пригорнутися до твоїх грудей!»

В останніх словах дзвеніла велика туга. Маркіз замовк, продовжуючи спокійно спати, а Урзин вражено дивився на нього.

Розділ п'ятдесят четвертий

Минуло з півгодини, володар Подолина розкрив очі. Погляд його блукав навколо, поки не зустрівся з очима молодого людини. У цей момент він отямився.

— Пане Урзин, ви ще зі мною? Чому ви не пішли з іншими?

— Тому, що я хотів знати, як ви почуваетесь.

— Я відчуваюся добре. Маркіз підвівся і почав рухати руками й ногами, бажаючи переконатися, що вони не паралізовані.

— Тільки голова важкувата, але це минеться. А де Бен? Я хотів би одягтися.

— Я покличу його. Він недавно вийшов. Але, може буде краще, якби ви ще залишилися в ліжку?

— А гості? А прогулянка? Хіба ви не знаєте, що я тут хазяїн?

— Чому ж, знаю. Вибачте мені, але я взяв на себе сміливість сказати усім, що у вашої світлості головний біль і ви спите. Аурелій заспокоїв всіх і умовив вирушити на прогу-

лянку. Я дозволив собі залишитися, щоб повернутися до них разом із вами, або принести від вас звістку. Хочу просити, щоб ви залишились вдома.

Маркіз мовчки потиснув руку провізора, ліг і стулив повіки. Враз він відкрив їх, погляд його спинився на молодому чоловікові.

— Ви врятували мені життя, — вимовив він глухо. — Без вас я, напевно б, перетворився на труп. Але чи можете ви після того, що сталося, коли слова мої підтвердилися, говорити про любов Божу?

— О, пане маркіз, більше, аніж то було раніше. Він врятував вас на краю прірви. Він міг би дати вам загинути, це було у Його владі. Але цього не сталося, тому що Він вас любить і хоче простити. Він чекає, щоб ви попросили в Ісуса Христа прощення. Я прошу вашу світлість дозволити мені прочитати дещо про мого чудового Господа. Ви тільки сказали, що я вам врятував життя. Якщо це так, то в мене є право щось від вас зажадати. От я і жадаю від вас того, що тільки-но сказав.

— Урзине, ви хочете піддати моє життя новій небезпеці! Ви для цього залишилися?

— Ні, ваша світлосте! Якщо хочете, можете послухати.

Маркіз знизав плечима і закрив очі. Інший на місці Урзина, можливо, закрив би книгу і не насмілювався б продовжувати. Але він склав руки, і губи його заворушилися в тихій молитві. І маркіз почув історію страждань Христа так жваво і виразно, немов би сам був там і переживав жахливі години у Гетсиманському саду, у будинку Каяфи, приниження перед Іродом і Пілатом, смертний вирок і тяжкий шлях на Голгофу. Йому здавалося, начебто настала ота третя година, коли сонце померкло, щоб ніхто не бачив мук і страждань Сина Божого, вмираючого Агнця.

Мирослав був такий розчулений, сльози котилися по його щоках, голос його тремтів. Він до кінця дочитав історію страждань Ісуса Христа. І коли пролунали слова: «І схиливши голову, віддав духа», у кімнаті настала тиша.

Урзин плакав, закривши руками обличчя. Слухач же пильно дивився на нього.

— Що з вами? — нарешті здивовано запитав він. — Чого це ви плачете?

— Через потоптану ногами любов, через те, що Ісусу Христу довелося страждати і вмерти за вас, тому що Він вас завжди любив і зараз любить. Багато разів Він доводив вам Свою любов! Ніколи Він вас не карав, а любити ви Його не хочете! Як страшно, що ви Його ненавидите! Яка цьому причина? У чому ви Його можете звинуватити, чому зневажаєте? Чому ви Йому плюєте в обличчя? За що ви Його розпинаєте? Своїм невір'ям б'єте Його по обличчю і подаєте замість води жовч своєї ворожості. Ви стоїте над прірвою. І до цієї прірви наближається ваш найкращий друг — Той, Котрий так вас любить, що заради вашого порятунку залишив небо. Він протягає руки, а ви кидаєте каміння і відштовхуєте Його. Якби була можливість, ви зараз із кулаками накинулися б на Нього. А зневажений Спаситель, як багато років тому, так і зараз чекає у вашого ліжка і звертається через мене ще раз, і можливо, востаннє: «Прийди до Мене!» Я не можу з вами більше говорити. Серце крається від того, що ви Його відштовхуєте...

Урзин упав біля постелі на коліна, і ще ніколи в цій кімнаті не звучала така молитва. Стражденна душа говорила зі своїм стражденим і зневаженим Спасителем. З палкою любов'ю вона горнулася до Нього, немов хотіла витерти сльози з Його очей, що з'явилася через ненависть нещасного маркіза. Потім вона звернулася до Небесного Отця і стала благати про милість для того, котрий так засмутив Ісуса Христа. Вона просила, щоб і над маркізом пролунало могутнє «хай буде світло!»

Голос Мирослава слабшав, він тихенько зітхнув і замовк. Урзин лежав на підлозі, закривши обличчя долонями. Раптом несамовитий лемент розірвав тишу: «Боже мій! Боже мій!»

Почувши цей крик, Урзин стрепенувся і швидко піднявся. Маркіз, ламаючи руки сидів у постелі. Його обличчя було перекошене від жаху. У невимовному страху він протягав руки до Урзина.

— Полуда упала з моїх очей, — промовляв він уривчасто, — я прозрів. І бачу, що стою перед судом. Пекло, якому я так довго

служив, розверзлося переді мною. Тягар гріхів лежить на мені, я загинув, загинув... і це справедливо! Я знущався з Нього і кидав у Нього каміння, я переслідував Його дітей, дочку свою виховав язичницею... Немає прощення моїм злочинам!

— О, пане маркіз, просіть прощення, хіба ж ви й досі не можете упокоритися перед Ним? Він чекає, Він ще не пішов. Просіть в Нього прощення!

— Я відчуваю, що Він тут, ще більше від вас. Однак, я не можу наблизитися до Нього. Він такий страшний, Він мені не простить!

— Спробуйте! І якби вам довелися просити роками, у вас однак була б надія, що Він вас почує, тому що Його царська обітниця говорить: «Просіть, і дано буде вам». Як не соромились ви образити Його переді мною, так не соромтесь покаятися. Ходітьте ж!

— Подайте мені одяг!

За кілька хвилин маркіз був одягнений і мовчки почав міряти зал кроками. Його страх і душевні муки досягли найвищої точки. Це була жахлива виснажлива боротьба. Усі сили пекла кинулися на свою жертву, щоб втримати її.

— О, Урзине! — вигукнув маркіз, враз спинившись. — Тепер я знаю, що таке пекло! Це страхітливі муки! Я нещасний грішник, а Бог святий. Я бачу все своє загублене, нікчемне життя. Я нічого не заслуговую, окрім прокляття, і я знаю, що вже засуджений.

— Отож, втрачати вам нічого, так просіть же прощення. «Віруючий у Мене на суд не приходить», тобто, хто прийме Його у вірі. Ви знаєте історію про мідного змія у пустелі?

— Так.

— Як Мойсей у пустелі підняв змія, так і Син Людський має піднятися, щоб усі віруючі в Нього не загинули, але мали життя вічне. Змії жалили ізраїльтян за їхні гріхи, але як тільки вони слухалися і піднімали погляд на змія, вони рятувалися. І ви теж будете помилувані, якщо послухаетесь. Пляньте хоч раз на Ісуса Христа!

Ще якусь мить маркіз стояв, притискаючи руки до грудей, зі схиленою головою, потім він впав на коліна. Опір було

зломлений. Почалася смертельна боротьба, коли людина, приходячи на Голгофу, повинна умерти із Христом, щоб відродитися до нового життя. Коли ця боротьба скінчилася, надворі настав вечір. З квітами і з піснею, що розучили сьогодні, поверталися друзі з прогулянки:

*О світу спасіння, святая любов!
За наше прощення Христос пролив кров.*

Пісня линула парком, через відкрите вікно, біля якого стояв маркіз зі схрещеними на грудях руками.

*Він викупив світ наш, дав радість і спокій.
Хай світ ввесь радіє, хвалу віддає.*

Обличчя маркіза світилося виразом глибокої згоди із словами пісні.

*Гріхів моїх безліч, і темний мій дух,
Та Божее Слово торкнулось мене.
І серце змирилось, і сльози я ллю.
Господь, мій Спаситель, спас душу мою.*

Голоси стали віддалятися, тому що дорога, якою йшли співаючі, звернула убік. Але в той момент, коли вони підійшли до зимового саду, маркіз уже чекав на них.

— Батьку! — скрикнула радісна Тамара і кинулася до нього з обіймами.

Було помітно, що вона, незважаючи на чудово проведені в горах години, і знаючи, що брат Урзин залишився з її батьком, все ж таки турбувалася за нього.

— Як Ви, батьку?

— Чудово, моя дитино. Твій нещасний батько цього не заслужив.

Вона розгублено подивилась на нього. Тут підійшов Аурелій.

— Ваш головний біль, пане маркіз, уже минувся?

— Не тільки головний біль, пане лікарю, — відповів маркіз схвильовано. — Але дозвольте мені привітати інших гостей.

— Що оце сталося, Аурелію? — дівчина схопила руку друга.

— Не знаю, Тамаро...

— Ласкаво просимо, панове. Перепрошую, що я не зміг бути з вами, — мовив тим часом маркіз.

— Справді було дуже шкода, що вас не було, пане маркіз. Нам було так добре разом, — весело розповідав пан Микола. — Завдяки вам ми відсвяткували прийняття мого онука до нашої родини. І ви, що після Бога є винуватцем нашого щастя, теж мали б бути із нами.

— Тоді прийміть зараз мої вітання, пане Орловський, — сказав маркіз, ледве ховаючи внутрішнє хвилювання. — Скажу лишень, що так було краще, тому що я теж відзначив не менш важливу зустріч, — його голос затремтів, — а саме: повернення блудного сина в обійми Отця, що прийняв його.

Вигук радості вирвався з вуст Тамари. Усі інші були просто приголомшені звісткою.

— Дозволь, Тамаро, — звернувся маркіз до своєї дочки, — просити в тебе вибачення за той гріх, що я вчинив перед тобою, бо я зростив тебе без Бога, без Христа. Прости мені! Простіть мене і ви, мої дами! — звернувся він потім до компаньйонів, — що я вас через контракт змусив бути невірними Господеві. Простіть і ви мені, лікарю Лермонтов, за мої зневажливі слова. А вам усім, що вказали моїй дочці Світло Істини, я дякую за те, що ви зробили для неї і для мене. Єдине, чим я можу віддячити, — це визнати, що я у своєму невір'ї багато років грішив проти Бога. Я знущався з Христа і ненавидів Його. Саме сьогодні душа моя, як ніколи, відчула своє приреченість, і в цей момент любов Божа перемогла мої гріхи. Господь мені ще раз послав Свого свідка, і любов Його благословенного служителя стала зброєю для мого порятунку. Я увірував і покаювся. Незбагненно, але вірно: Він мені, недостойному простив.

Ніколи маркіз не здавався родині Зарканих таким шляхетним, як у цей момент. А іншим? На Адама його слова спра-

вили величезне враження. Пан Микола обійняв маркіза, і вони обое заплакали від щастя. Тамара ридала на грудях Маргіти, а Микола тримав її за руку. Аурелій ледве стримував свої почуття. Йому здавалося, що він більше інших має право і зобов'язаний величати Господа. Але чому саме він? Усі мали на це право.

— А де Мирослав? — згадали раптом, коли урочистий момент пройшов і маркіз повів своїх гостей у замок.

— Батьку, де він? — більше за інших допитувалася Тамара.

— Він пішов до парку, — відповів маркіз, — і прислав мені записку, що йому час додому. Він, Тамаро, вирішив уникнути слів твоєї подяки, побачивши, що справу зроблено.

— Ну, від неї йому не сховатись! — викликнула дівчина. — Буду вдячна йому довіку!

Розділ п'ятдесят п'ятий

У музичному салоні палало багато свічок. Вечеря вже минула. Ася і Лермонтов грали в чотири руки. Біля вікна за важкою гардиною, у глибокій задумі, стояв Микола Коримський. Важливі події відбулися сьогодні в Подоліні. Але його думки раз у раз поверталися до Тамари. І погляд його, наче магніт, тягнувся до Тамари, що разом з Маргітою походжала салоном. Її біла сукня різко вирізнялася від темного одягу його сестри. Обличчя молодих жінок були серйозні.

«Вона моя!» — нетямився він од радощів, і коли вона пройшла повз від нього, то ледь стримався, щоб не обійняти її. Коримський оглянувся навколо. На дивані щасливий дідусь поруч із професором Герингером. Недалеко від них сиділа в кріслі Орфа з книгою на колінах. За нею, спираючись на колону, — Адам. Він дивився на Маргіту, і у погляді легко було прочитати: «Ти мій рай!» Всі інші стояли півколом, не було тільки маркіза Орано.

«Яке тут багатство, — думав юнак, оглядаючи кімнату. Ця розкіш гнітила його. — Хоча Тамара і моя, але різниця

між нами дуже велика. Я тільки син аптекаря, а вона дочка такої багатой людини. Але навіщо про це думати? Навіщо затьмарювати мрії любові? А для чого будувати недосяжні повітряні замки? Хіба ти можеш дати Тамарі те, до чого вона звикла?»

Такі думки роїлися в голові Миколи Коримського. Він розумів, що не може дати їй такого багатства, і це пригнічувало його.

«Я належу не собі, я належу Господеві. І якби можна було, я б однаково не міг би покласти його багатство до її ніг. Я не повинен оточувати її такою розкішшю, ні! Господеві ніде було й голову прихилити. Але ж, вона так звикла до цього...»

Юнак згадав ті щасливі хвилини, коли вони з Тамарою сиділи біля скелі. Усі піднялися вище, а Тамара залишилася з ним. Він і зараз ще відчував її солодкий поцілунок на губах і обійми її ніжних рук.

— Чому ти з іншими не пішла подивитися на красу навколо? — запитав він неї.

— Для мене немає краси, яку ти не можеш бачити. Я хочу бути там де ти, — сказала вона.

«Можливо, вона й у нас була б щаслива, — подумав він радісно. — Але що на це скаже пан маркіз?»

Коли вони обручилися в парку, Миколі здавалося, що він має її захищати і бути її прихистком, якщо вона втратить батька. Тепер у цьому не було потреби. У Тамари знову був люблячий батько, що тепер сам належав Господеві й він ніколи не скривдить свою дочку. Та він був багатую людиною, а Тамара — його єдиною дочкою. Чи віддасть він її йому? Раптом це видалось геть неможливим, і він відчув такий біль, що приклав руки до грудей, щоб угамувати його.

— Що з вами, пане Коримський? — раптом почув він поруч.

Від несподіванки Микола почервонів. Перед ним стояв маркіз, заклопотано дивлячись йому в обличчя.

— Вас щось турбує?

— Так, ваша світлосте, — сказав Микола, випростуючись.

Ним опанувала тверда рішучість будь за що одержати відповідь на ті питання, що не давали йому спокою. Якщо ж

нічого не вийде, то покінчити з мрією про любов. Хоча серце говорило йому, що він свою таємницю має залишити при собі, маркізу необов'язково знати про неї, юнак усе-таки вирішив, що християнину не слід ховатися.

— Мене турбує те, що на землі існує нерівність між людьми і вона може розлучати серця, щиро зв'язані й створені одне для одного, — відповів він.

Маркіз відступив. Він помітив вираз болю на обличчі юнака, як той дивиться на Тамару поглядом любові й суму.

— Благати про подібне негідно християнину, — вів далі Микола. — Я люблю Тамару і вона любить мене. Але я син простого аптекаря, а вона дочка вашої світлості. Між нами велика різниця. Ваша світлість — високий вельможа, а Тамара ваша єдина дочка. Мені стало страшно від думки про вашу можливу відповідь. Та якщо Господь мені поверне здоров'я і я попрошу руки вашої дочки, пане маркіз, якої відповіді слід мені чекати?

Юнак зі страхом і благанням дивився на маркіза. В ту саму мить він опинився в його обіймах.

— Пане маркіз, ви не сердитесь на мене за мою сміливість?! — зрадив Микола.

— Ні, Миколко, у сто раз миліше бачити мені своє дитя у твоїх обіймах, навіть якщо ти поведеш її в бідну хату. Я не хочу руйнувати вашого щастя. Але — вона моє єдине дитя і ти вже хочеш забрати її у мене?

— Забрати? О, ні! Ми радо почекаємо. З вашого дозволу ми заручимося, щоб не було пліток, і я міг відвідувати мою наречену в Подолині. У світі нашу любов уже помітили б, тому що сховати її ми не в силах. Я прошу вас, віддайте за мене Тамару, якщо ви вважаєте мене гідним її, і дозвольте сказати про наше щастя батькові.

— Ти маєш йому сказати, але спершу питаємо Тамару. Поклич її.

— Тамаро! — окликнув юнак дівчину, що тільки-но підійшла до іншого вікна.

Вона озирнулася. Посмішка і блиск очей показували, що вона його шукала.

— Ти де подівся, Микольцю? Чим ти зайнятий? — запитала вона.

Юнак схилився до неї. Маркіз спостерігав за ними дивним поглядом.

— Я розмовляв із твоїм батьком.

— З моїм батьком? Він тут? І про що ти з ним розмовляв?

— Про нашу любов.

— Миколко!

Вона наморщила чоло.

— А хіба йому не можна знати про неї? Йому вирішувати, чи віддати тебе мені, чи не віддати.

Вона підвела голову, роздумуючи. Раптом побачила батька й підбігла до нього, сховавши своє обличчя в нього на грудях.

— Тамаро, так це правда?

Вона мовчала.

— Правда, що ти хочеш належати Миколі? Він боїться, що його матеріальні статки досить скромні. Чи будуть прийнятними тобі такі умови?

Голос маркіза тремтів.

— Що Миколка може, те і я зможу. Що його задовольняє, досить і для мене. Скрізь я з ним буду щаслива і нещаслива без нього, — проговорила вона впевнено.

— Одначе подумай про те, що з того моменту, коли ти станеш перед вівтарем, ти вже не будеш маркізою Орано.

— Це мене анітрохи не тривожить, адже однаково ти залишишся мені батьком, — засміялася вона.

Маркіз полегшено зітхнув.

— Ти сама зробила вибір, улюбленице моя. За рік буде ваше весілля, якщо Господь дасть нам здоров'я і продовжить життя. Раніше я тебе не віддам, сонце моє!

Хто б міг подумати, що цей знаменний день закінчиться заручинами Миколи і Тамари? Ні, подій за цей короткий день було занадто багато!

Розділ п'ятдесят шостий

У Подолині вечеряли, коли у двері кімнати, де в ці дні жив Мирослав Урзин, хтось застукав. Урзин відчинив двері, і перед ним постав барон Райнер!

— Доброго вечора, пане Урзин! — Барон обійняв юнака. — Не чекали? Коли я довідався, що ви тут один, я не міг не зайти до вас.

Урзин повів гостя в кімнату, запросив сісти. Ввімкнув світло й опустив штори.

— Ви до Петра, пане барон?

Райнер ствердно кивнув головою.

— Я прийшов, щоб заспокоїти його і переконати, що я його не забув. Але я радий, що спочатку можу поговорити з вами. Ви Петра знаєте краще мене і тому зможете мені допомогти в одній справі. Я зрадив, коли довідався, де вас можна знайти.

— Ви були в Подграді? — запитав Урзин співчутливо.

— Ви мені співчуваєте? Так, цей шлях для мене був не легким, але так вимагав обов'язок.

— Я б це охоче зробив для вас, якби ви доручили мені цю справу.

— Вірю, але ви вже так багато зробили, що я і не знаю, як віддячити вам. Я хотів особисто подякувати і пані Х., і Агнесі. Хотів про них подбати, але родина Орловських випередила мене. Пані Х. переселилася до Орлова. На щастя, я знайшов Агнесу в будиночку, у якому страждала моя дружина, і вона ще раз мені усе розповіла. Я довідався, скільки ви добра зробили для моєї бідної Наталії, і зрозумів слова Миколи Коримського: «За те що він зробив, ми ніколи йому віддячити не зможемо». Тому я вас прошу, прийміть хоча б мою щире вдячність.

— Я її охоче приймаю. Але, прошу вас, не будемо більше про це говорити. Мені так хочеться довідатися про стан вашої душі.

— Моєї душі? — Барон відхилився здивовано. — На це питання я вам не можу дати точної відповіді, Урзине. У всякому разі, стан її не такий уже й добрий. Біль втрати усе ще гнітить мене. Подумайте тільки, яка порожнеча в моєму бу-

динку! Даремно намагаюся почути її легкі кроки, її голос. Хоч слуги мені співчувають і люблять мене, і я ціную це, але вони — чужі люди. А думка, що це назавжди, просто вбиває мене. Та я відчуваю, що самотність наблизила мене до Бога, до якого пішла моя дружина і де їй, напевно, добре. Я вже тричі проганяв відчай од себе. Знаю, якби я міг прихилитися до Господа так, як це зробили ви, моя душа знайшла б спокій... Перебуваючи в Німеччині, я кілька разів відвідав зібрання і одержав там благословення. Але мені одного не дістає: миру з Богом. Урзине, помоліться зі мною!

— Залюбки, — відповів провізор, схиляючи голову поруч із Райнером.

— Вже час, — мовив барон, коли вони підвелися після молитви, — мені треба йти.

— Прошу вас, пане барон, не йдіть, залишіться в мене ночувати. Микольцьо дуже зрадіє. А завтра я вас проведу в долину Діброви, якщо побажаєте.

— Ви б пішли зі мною?

— Так, якщо на це буде воля Господа. Мені потрібно туди піти попрощатися.

— Попрощатися? Ви повертаєтеся в Подград?

— Відпустка моя ще не скінчилася, — всміхнувся Мирослав. — Але без мене панові Коримському не можна нікуди поїхати. А оскільки в родині Орловських сталася дуже радісна подія, він, напевно, хотів би побути із ними, щоб розділити цю радість.

— Он як? Що ж відбулося?

Урзин коротко повідомив барону, що лікар Лермонтов виявився онуком пана Миколи. Барона це дуже зацікавило. Помітно було, що він радів за старого і Маргіту, особливо за Миколу Коримського.

— Цю радість, — сказав він, — Господь дарував Миколі Коримському за те, що він так шляхетно повівся зі мною.

Після того, як Райнер погодився залишитися на ніч, Урзин розшукав бабусю Степана і з її допомогою приготував вечерю для гостя. У барона з'явився апетит, чого не було після смерті Наталії.

— А коли я зможу прийняти вас? — запитав він.

— Ви так чекаєте на мої відвідини, пане барон?

Молодий провізор відклав ложку.

— Як ви можете таке говорити? Я багато віддав би за те, щоб ви мене не тільки відвідали, але щоб допомогли мені почати нове християнське життя.

Молодий провізор задумався. Барон з любов'ю співчутливо дивився на нього.

— Так ви приїдете, пане Урзин?

— Приїхати до вас просто так у гості мої статки не дозволяють. Та й у такій одежі, яка в мене зараз, роль гостя у вашому будинку мені не підійшла б. Але якби ви дали мені яку-небудь роботу у вашому будинку, пане барон, це було б чудово.

— Роботу в моєму будинку, пане Урзин? Ви жартуєте?

Той зніяковіло подивився на барона.

— Я не жартую. Обставини змушують мене залишити аптеку Коримського. Оскільки це дуже особисте, про що я з Микольцем говорити не можу, то й не називатиму причини, чому я їх покидаю. Я не бачу можливості піти на службу до іншої аптеки, не скривдивши цим пана Коримського і Миколи. Тому мені доведеться шукати іншу роботу, щоб сказати, що робота в аптеці мені шкідлива. Але це правда. Якби ви, пане барон, могли доручити мені яку-небудь роботу в вашому домі, і звільнити мене від цього досить незручного становища, то я був би вам дуже вдячний.

Погляд юнака був сумним і благальним. Барон розчулено узяв його руку.

— Мені нічого іншого не залишається, любий Урзине, як зробити вас моїм секретарем. Мій секретар через місяць іде від мене, тому що одержав інше місце, однак я не можу уявити вас моїм підлеглим.

— Чому ж, пане барон? Син Людський не прийшов, щоб Йому служили, а щоб служити, а я Його самий молодший слуга. Ви були б до мене добрі, я знаю, і платили б мені стільки, щоб я міг пристойно вдягатися. Якщо в мене буде одяг і харч, то я буду задоволений.

— Але хто вам зможе замінити те, що ви залишаєте в Подграді? — вигукнув барон схвильовано.

— Ніхто, але залишатися мені тут ніяк не можна. Де б я не був, скрізь буду на чужині й самотнім.

— Виходить, ви справді маєте намір піти?

— Так треба, — сказав Мирослав, похиливши голову. — У своєму щасті вони мене легко забудуть. Над ними світить світло благодаті Божої.

— А ваша розпочата робота в Подграді?

Урзин підвівся.

— Господь від мене не вимагає неможливого. Він усе влаштує, не знаю як, але упевнений, що влаштує. Ми не можемо робити людей залежними від нас, бо сьогодні тут, а завтра, може, в іншому місці.

— Отож, ви й справді маєте залишити Подград?

— Так.

— Пообіцяйте мені, що ви нікуди не підете, як тільки до мене.

— Вашим секретарем. — Юнак простягнув йому руку.

— Моїм другом.

Рука опустилася.

— Цього я не можу, пане барон, — сказав Мирослав. — Я не гордий, але Миколка сказав би, що як друг я міг би жити у них, а цього я не хочу. Але облишмо цю розмову. Навіщо про це говорити, якщо ми зовсім не знаємо, чи доживемо до завтрашнього дня.

З утомленим видом Урзин почав збирати зі столу.

— Сподіваюся, що я вас не скривдив, пане Урзин, — сказав барон заклопотано. — Будьте тоді секретарем, якщо ви інакше не хочете, тільки йдіть до мене.

— Я дякую вам, пане барон, і якщо на те воля Божа, то я прийду. Перепрошую, я зараз повернуся.

Мирослав вийшов. Стоячи біля вікна, барон думав: «Цікаво, яка-то причина змушує його піти? Я бачу, що він змушений так вчинити. По своїй скромності він думає, що це так просто. Спочатку він служив, як добрий самарянин, і тепер думає, що вони так просто його відпустять? А я маю прийня-

ти його на посаду секретаря! Я почуваю себе так, начебто ангела беру на службу. Коримський ще може подумати, що я його відбив. Але іншої роботи для Урзина нема, в аптеці ж йому стало важко працювати. Але зажди, Урзине, зажди! Якщо ти будеш у мене секретарем, я тебе просуну по службі. Ти занадто добрий і обдарований, щоб бути просто провізором Коримського».

Розділ п'ятдесят сьомий

Настав новий день, на балконі в Подолині стояв Аурелій, схрестивши руки на грудях. Учорашні події знову схвилювали молоде серце.

«Мій перший ранок нового життя, — міркував він. — Я — член родини Орловських, як син Фердинанда Орловського. Я живий, а він мертвий; його покриває пісок пустелі. Багато розповів маркіз дідусеві, але про одне не згадав: чи вмер мій батько у Христі. Учора я ще не міг про це запитати, а сьогодні я його запитаю. Сьогодні ж такий чудовий день! Який день настав сьогодні для дідуся і для мене! Голова дідуся вже побіліла, а сьогодні лише перший ранок нового життя після довгих років блукання без світла, без Христа! Дякую тобі, Христос, що ти навернув мене до Себе замолоду, що я в молодості зміг ступити на шлях Істини! Усе моє життя присвячую Тобі! І сьогодні я обновлюю мою обітницю! Спасибі Тобі, що нині, уперше переступивши поріг Орлова як син цього роду, я можу це зробити як свідок Твоєї милості й Істини!»

Радісна усмішка освітила його обличчя. «А Миколка сьогодні вперше прокинеться як наречений. Був ще кілька тижнів тому між життям і смертю, а сьогодні — вже наречений! Які почуття опанують ним, коли прокинеться?! А Тамара? Ні, це так чудово! Вона приїхала сюди, щоб знайти світло для своєї душі і скарб для серця. Яке велике щастя, що її батько навернувся до Господа! Узимку нас оточували скорботи та морок, а тепер навколо нас лише одне світло! Згадати страшно, як тут було, коли прийшов Мирослав. Мирославе,

брате мій любий! Що ти робиш зараз? Ми залишилися вчора тут, тому що після того, як Миколка представив свою наречену, нам не хотілося розходитися, а ти залишився один. Що ти робиш зараз? Я піду до тебе, поки усе ще сплять; а потому повернуся сюди».

Аурелій відірвав погляд від долини, що лежала перед ним у яскравому ранковому світлі, збираючись йти до Урзина. І тільки тепер він помітив, що був не один. Позаду, притулившись до колони, стояв маркіз.

— Доброго ранку, ваша світлосте! Ви уже встали?! — здивувався Лермонтов.

— Доброго ранку, пане лікарю! Таке ж питання я можу поставити й своєму гостеві.

— Вашому гостю? Домашній лікар може вставати раніше свого господаря, — засміявся Аурелій весело.

Серйозне обличчя маркіза теж просіяло.

— Онук пана Орловського не може бути більше моїм домашнім лікарем.

— О, чому ж ні? Адже я не для того вчився, щоб розпрощатися з наукою. Я хочу залишитися лікарем моєї майбутньої невістки, тим більше, що я тепер можу вільно говорити з маркізою Тамарою про те, що є дорогим не тільки мені, але їй, також і вашій світлості.

— Ви й так це робили, тому я вам вдячний за це. Якби не ваша сміливість, то я б може й сьогодні ще стояв би на краю провалля і, напевно, вже загинув би в ньому.

— Слава Господеві, що провалля більше немає! Але, пане маркіз, — сказав Аурелій, впритул наблизившись до нього, — цього прекрасного ранку залишилася ще одна тінь у моєму серці, і хотілося, що вона зникла.

— Тінь у вашому серці? — Маркіз уважно глянув на нього.

— Так, ваша світлосте. Я чув, що ви розповіли дідусеві про мого нещасного батька. І мені хотілося б знати ще одну річ. Якби ви для мене це вияснили, то був би вельми щасливий.

— А про що ви хочете довідатися? — маркіз відступив від нього, болісне занепокоєння опанувало ним. — Мені більше нема що додати.

— Одначе! — Світле обличчя Аурелія засмутилося. — Мені боляче, але, як син, маю запитати. Чи пошкодував батько мій коли-небудь про те, що він заподіяв моїй матері й Церкві Божій?

— Так, — глухо вирвалося з вуст маркіза.

— Так? Чи він покався?

— Так.

— І він отримав прощення і мир?

— Христос по милості Своїй прийняв його, лікарю. Повірте, але не допитуйтеся більшого.

— О, пане маркіз, більше я нічого і знати не хочу! — зрадив Аурелій.

В захваті йому захотілося обійняти увесь світ, і він обійняв ту людину, що принесла йому таку радісну вістку. І маркіз його не відштовхнув, ні, маркіз пригорнув його до своїх грудей.

— Ви радієте?

— О, пане маркіз, не питайте! Через таку новину я зараз обіймаю вас, я обійму і батька, там, де ми вічно будемо жити, де я буду його сином, а він — моїм батьком.

— Згадайте, — голос маркіза затремтів, — яке зло він заподіяв вам і вашій матері! Яка велика його провина!

— Бог простив йому, пане маркіз, цього досить. Усе так, як сказав Мирослав: мої батьки на небесах примирилися і щасливі навіки.

— Він так сказав? Коли саме?

— Тоді, коли я не міг простити Орловським, обвинувачуючи дідуса в жорстокості. Тоді він навів мене на думку, що в Бога тисячі шляхів, що Він одним з них і батька мого привів до Себе, з'єднавши з матінкою. Я зараз хочу би піти до Мирослава. Дозвольте мені, пане маркіз. Хочу розповісти йому про моє велике щастя.

— Я теж піду з вами, якщо не заперечуєте; я йому теж зобов'язаний.

За чверть години вони обидва їхали через долину Подолина в напрямку гори.

— Може, він ще спить? — спитав маркіз.

— О ні, Мирослав рано встає, він наче жайворонок.

Аурелій згадав, яким щасливим він прийшов з прогулянки. У той момент перед ним постала трагічна історія життя Урзина. Він оглядав дерева, чи не висить де плетений гамак із сплячим Мирославом. Раптом Аурелій подумав, що його друг став тим Давидом, через якого Господь переміг Голіафа, який їхав поруч. Він сам був Йосипом, якого Бог послав для порятунку його братів. Він був героєм, переможцем! Усі його юнацькі мрії збулися, але як! Справді, невідомі шляхи Господні!

— Пане лікарю! — почув він раптом голос маркіза.

— Що, ваша милосте?

— Чи знаєте ви матеріальне становище пана Урзина?

— Гарним його назвати не можна, — відповів той сумовито. — Коримський хотів залишити йому аптеку на виплату. Намір добрий, але не знаю, — Лермонтов озирнувся, — чи погодиться на це Урзин. Вам, пане маркіз, я можу сказати, ви нікому не розкажете: я вчора знайшов його щоденник і прочитав, що він колись дав обіцянку ніколи нічого не приймати від Коримських. Дотепер він витрачав на себе те, що заощадив раніше, тепер йому потрібно піти, бо він не може доторкнутися до теперішнього свого заробітку.

— Дивина, — вигукнув маркіз схвильовано. — Якщо він не погодиться на пропозицію Коримського, він піде.

— Ви так гадаєте? — мовив Лермонтов. — Думаю, так воно й буде.

— Мені дуже хотілося б йому допомогти, — сказав маркіз, — хоча б через те, що я його вчора скривдив.

— Мирослава?

— Що ви так дивуєтеся? Хіба я вас не кривдив? — запитав маркіз з каяттям у голосі.

— Це зовсім інше, — заперечив юнак, — я ще постою за себе, але Мирослав такий лагідний, такий м'який — справжній учень Господа.

— І все ж таки, я йому сказав, що Господь за його вірне служіння не дав навіть гарного одягу. Тепер мене це мучить. Я знаю, що він багатший за мене. Я лише маленька головешка, вирвана з вогню, а він — вірний слуга Бога. На нього чекає вінець, але він ще такий молодий. У розмові він зізнав-

ся, що бідність його гнітить і знищує. Він терпляче несе свій тягар. Довідайтеся, будь ласка, як йому допомогти.

— Докладу всі зусиль, пане маркіз. Та ми майже досягли мети. Облишімо розмову, інакше він може помітити, що говорили про нього.

Даремна турбота! По прибутті до Боровця Аурелій знайшов у кімнаті Мирослава листівку такого змісту:

«Доброго ранку брати! Я був так щасливий учорашньому відвідуванню пана барона Райнера! Я залишив його в себе на ніч, оскільки було вже пізно, а тепер ми разом вирушаємо в долину Діброви. Господь з вами, до побачення! Ваш Мирослав».

Розділ п'ятдесят восьмий

У Гірці за письмовими столами сиділи двоє вчених, заглиблені у наукові дослідження. Адам не почув, як двері відчинилися і хтось увійшов. Але раптом він відчув обійми двох ніжних рук і чарівна голівка схилилася над ним для поцілунку. Маленька рука поклала перед ним на стіл троянду. У цей же момент її власниця стала полонянкою.

— Привіт тобі, моя Маргіто! З першого дня ти виконуєш свою обіцянку і приходиш сюди, щоб наші, прибиті пилом, давні світи оживити радістю своєї присутності?

— Я прийшла за вами.

— За нами? У якій же важливій справі?

— Обід на столі. Не забувайте, ви не мумії і маєте потребу в хлібі насущному, — пожартувала вона, підбігши до столу професора.

— Ну, начувайся! Гарний комплімент!

— Перепрошую, пані! — завертівся професор на своєму стільці. — Але я зовсім не голодний, та й думка може ввірватися.

— Я певна, ви її знову знайдете! Ходіте, прошу вас.

Протистояти погляду цих очей не зміг би ніхто. Професор підвівся, Маргіта взяла його під руку. Поряд із стареньким ученим вона здавалася більш юною і звабливою.

«Вона гарнішає з кожним днем», — подумав Адам.

Весело розмовляючи, вони прийшли до їдальні. За столом уже сидів Микола, поруч із ним, поклавши руку на його плече, стояв Аурелій.

— Дивись-но, Маргіто, — сказав Адам, — він нас з тобою зовсім витіснить із серця дідуся!

— Цього я не боюся, — заперечила вона, сяючи очима. — Ти вже давно вкоренився у його серце, і для мене в ньому є гарне містечко. Аурелій заповнює лише порожнечу, що утворилася там із часу смерті моєї матері і яку ніхто з нас не міг заповнити; за це ми повинні дякувати Господу.

— Твоя правда, про це я не подумав. Дідусь тепер оживе.

— Який ти задумливий! — сказав Адам, обіймаючи Миколку, що стояв у вікна. — Чи про прекрасні сині очі мрієш?

— Ні, зараз ні, — відповів той, червоніючи.

— Ні? Так про що ж?

— Я думаю про Мирослава. Чи скоро він повернеться?

— От як? Хіба він не був з вами?

— Ні, він у долині Діброви.

— А ти тепер його дочекатися не можеш, щоб поділитися своїм щастям? — піддражнив його Адам, що був радий заручинам.

— Так. Я ділився з ним своїми нещастям і болем, тому мені хочеться поділитися з ним і своєю радістю.

— Звичайно! Але мене розпирає від цікавості, чого це барон Райнер учора ввечері заходив до нас. Шкода, що нас не було в будинку!

— Так, шкода. Але може він заїде на зворотному шляху? Мені б дуже хотілося поговорити з ним.

— Мені теж. Він дуже порядна людина, пряма протилежність більшості новоспечених дворян. Однак, Маргіта кличе нас.

Тільки встигли усістися за стіл, як у двері застукали.

— Це Мирослав! — скрикнули всі, впізнаючи цей стукіт. Так воно і було. Увійшов Мирослав, приймаючи радісні вітання.

— Як вам вчора вдалося втекти від нас? — запитав Микола. — Маркіз вважає, що ви це зробили навмисне, але Тамара сказала, що від їхньої подяки вам усе рівно не втекти.

Урзин посміхнувся.

— Сьогодні на світанку, — сказав Аурелій, обіймаючи його, — я і маркіз були в тебе. Але ми знайшли тільки записку, а пташка вже полетіла.

— З паном маркізом? Шкода, що ви даремно витратили час!

— Це нічого! Після обіду усі прийдуть до нас, — заспокоювала його Маргіта. — Але перше Миколка вам має щось повідомити...

Обід пройшов за жвавою бесідою.

— То що, брате, ти маєш мені повідомити? — запитав Урзин Миколу, коли вони залишилися одні в саду.

— Те, що я дуже щасливий, такий щасливий, що самому не віриться. Але ти зрозумієш мене без зайвих слів: Тамара — моя, маркіз віддав її мені, ми заручені!

— Правда, Микольцю?

— Не віриш?

— Не повірив би, якби ти не сказав.

— Ти бачиш, що я щасливий?

— Бачу, але бачу і щось інше.

— А саме?

— Необхідність мого рішення.

— Якого рішення?

— Я вирішив термін моєї відпустки скоротити, щоб пан Коримський міг прийти і порадіти разом з паном Орловським. Отож, твій батько має повернутися, щоб порадіти не тільки за тестя і племінника, але насамперед за свого сина. Яка дивовижна звістка на нього чекає! — вигукнув він захоплено.

— Мирославе, чому саме ти маєш принести йому цю звістку? Я йому вже написав листа.

— Тоді дай мені його, Миколко! Ти ж даси, правда, і не позбавиш мене щастя принести йому таку чудову новину? Я прошу тебе!

— Навіщо ти так просиш, Мирославе? Якщо тобі так хочеться, то хай так і буде, але повертайся разом з ним.

— Не думаю, що це можливо, адже ви незабаром переїдете в Орлів.

— Твоя правда, Мирославе. Дідусь незабаром повезе туди

Аурелія і запросить Орано, щоб ще раз відсвяткувати повернення онука. Тоді ми й тебе візьмемо із собою.

— Я хочу попросити пана аптекаря, щоб він мені дозволив приготувати дещо у вашому будинку. Хочу зробити Тамарі сюрприз, щоб в будинку було гарно і затишно, коли вона приїде.

— О, який ти добрий, Мирослав!

Молоді люди гуляли, мріючи про майбутнє. Урзин дещо записав у свій блокнот.

— Ти батькові нічого не говори. Двері в мою кімнату не зачинені, а в столі візьмеш гроші. Можеш витратити стільки, скільки потрібно. Ісус Христос незадоволеним не буде, тому що і Він готується до зустрічі зі Своєю нареченою.

— Добре, Микольцю.

Потім Урзин повідомив йому, кого він призначить євангелістами в Подграді, і що про це є домовленість. Це Микольця дуже порадувало.

— Мирославе, а про Степана я і не згадав, тому що він мені здався досить навченим у Господі.

— Він і там буде усім благословенням. І якщо до того, чому Господь його навчив, додати відповідну освіту, то він буде гарним знаряддям благодаті в руках Божих.

— Так. Для мене з Аурелієм велика честь, що ми в цьому могли бути знаряддями Господа.

Так друзі розмовляли ще якийсь час. Пізніше в Гірці усі довідалися про це і були згодні з таким рішенням.

— Я б сам хотів передати дядькові цю вістку, щоб взнати, що він на це скаже, — заявив Адам.

— Це дуже добре з вашого боку, дорогий Урзине, що ви хочете зробити таку послугу пану Коримському, — підтримав пан Микола. — Шкода тільки, що ви нас покидаєте. Скажіть Манфреду, що Господь, по милості Своїй, дуже щедрий до мене, дарувавши мені любого онука, що і йому, Манфредові, подарована дочка, про яку він не міг і мріяти.

— Ви такий добрий, Мирославе, — сказала Маргіта. — По можливості, ми приїдемо в Орлів і в Подград. Тамара обіцяла погостювати в мене довше, і Микольцьо теж може відпочи-

ти в Орлові. А ви щодня можете приходити до нас. Це було б так чудово!

Адам наказав запрягати коней. Перед відїздом маленька громада опустила на коліна. Навіть молодого вченого торкнули слова, якими Урзин їх усіх передав під захист і охорону Господа.

«Він у своїй справі зовсім упевнений, — думав Адам. — Усе-таки добре мати таку міцну віру, так довіряти Богу».

Аурелій хотів провести друга до станції, але той не погодився.

— Микольцьо захоче поїхати з тобою, а йому не можна довго перебувати під відкритим сонцем.

— Тоді з Богом, брате мій!

Мирослав нахилився й обійняв Микольця на прощання.

— З Богом, Маргіто!

Він поцілував руку молодій жінки, помахав усім капелюхом. І ті самі гарячі коні, що одного разу зимового вечора привезли Маргіту зі станції, коли вона на мосту вперше побачила Урзина і їй стало його жаль, бо він йшов пішки в таку погану погоду, віднесли його на станцію. Та картина так жваво постала перед очима, що вона не змогла втриматися і розповіла все своїм братам. Довго дивилися друзі услід, поки коляска не зникла з очей.

— Він до нас прийшов пішки, — сказав Миколка, — прийшов бідняком, як з'ясувалося. Але він приніс нам, жебракам, таке велике багатство.

«А тепер, — подумав Аурелій, — він йде до людини, від якої він ніколи нічого не хотів приймати. Він їде з радісною вісткою, і я певен, що Коримський у своїй радості не згадає про свої наміри щодо нього. Але я з Коримським ще про це поговорю! Ця справу відкладати не можна».

* * *

Коли Мирослав приїхав на залізничну станцію, потяг уже стояв. Вагон виявився порожнім, що його врадувало. Ніхто йому не заважав міркувати і робити замітки.

— Пан провізор повернувся! — пронеслося аптекою, і усі збіглися вітати його.

Генріх ледь не плакав від радості, а Ферко стрибав від захвату. Пані Прибовська поспішно почала збирати для нього вечерю. Кожен хотів йому чимось прислужитися. Було помітно, що Урзина скрізь бракувало і що тільки тепер його по-справжньому оцінили.

У своєму робочому кабінеті сидів за підрахунками пан Коримський. Почувши стукіт, він знехотя відкрив двері. Але побачивши, хто прийшов, зрадів.

— Урзине, це ви? Але як же? Ваша відпустка ще не скінчилася!

— Доброго вечора, пане Коримський! Я приїхав, тому що добрі вісті не можна затримувати.

— Ви несете добрі вістки? Дивно, що саме вас послали із ними.

Коримський подав Мирославі руку.

— Мене не послали, я сам приїхав, тому що знав, що ви одразу ж рано вранці поїдете в Гірку.

— Через ці вісті? — запитав він здивовано.

— Так, пане Коримський, дозвольте передати їх вам.

— Тоді сядьмо. — Аптекарь вказав на місце біля себе. — Ну, я слухаю.

— Одного разу ви бажали знати, що так пригнічує пана Лермонтова? Таємниця розкрита. З паперів, які вручив йому його адвокат, він довідався, що він є сином Фердинанда Орловського. Те, що ховав Аурелій, за допомогою маркіза Орлоно розкрилося, і щасливий пан Орловський просить передати вам, що знайшов любого онука.

— Лермонтов — онук Орловського?! — скрикнув Коримський здивовано.

— Так, двоюрідний брат Маргіти і Микольця. Усі дуже щасливі!

— Тоді, ваша правда, треба до них поїхати!

— Так, звичайно! Але я ще не усе сказав. — Весела посмішка освітила обличчя Мирослава. — Пане Коримський, Микольцьо видужав і з кожним днем набирає сили. Учора він був у Подо-

лині, де навіть брав участь у прогулянці, а сьогодні ранком повернувся щасливим нареченим маркізи Тамари Орано. У цьому листі ви прочитаєте докладний опис щастя, що Ісус Христос приготував для нього і як провів його дивовижними шляхами.

Проїшов якийсь час, поки пан Коримський отямився.

— Прочитайте мені, будь ласка, — звернувся він до Урзина, — я занадто збуджений, букви танцюють у мене перед очима.

Прослухавши лист до кінця, він швидкими кроками став ходити по кімнаті. Лець стримуючи бурхливі почуття, він залишив провізора одного і пішов у салон. Наче камінь звалився з його душі тягар страху за сина.

«Вірити в проклін — це хлоп'яцтво, — говорив він сам із собою. — Мій син не вмере, ні! Він живий, здоровий і жениться. Я йому улаштую весілля в сто раз гучніше за моє. Моя наречена була дворянкою, а він жениться на маркізі Орано — єдиній дочці багатой людини. До чого всі ці побоювання? Як виповнюються твої пророцтва Боринський? Я бачу моїх обох дітей щасливими».

Весь його вигляд виражав зарозуміле задоволення. «Мої пошуки були даремними. Що це добре, я бачу тільки зараз. Ім'я Коримських, яке маркіза Орано готова прийняти, не повинно бути заплямоване! Те, що пішло в могилу, нехай назавжди залишиться в ній. Адже я й так уже винуватий: Боринський сховав його від мене. Я упевнений, що мій первісток вмер, якби він був живий, він не знайшов би мене в моєму серці...»

— Дозвольте, пане Коримський, — почув він чийсь голос.

Аптекарь побачив свого провізора. Прихильна посмішка грала на його вустах.

— Чого хоче вісник мого щастя?

Мирослав почервонів.

— Я прошу доручень.

— Яких доручень?

— Дозвольте упакувати ваші речі.

— Так, я був би вам дуже вдячний.

Коримський дав йому ключі від шаф. Вклонившись, Мирослав вийшов. Аптекарь знову став ходити кімнатою.

«Пора, — подумав він, — розстатися з цим господарством в аптеці. Микола може прекрасно жити і без неї. Маркізі Орано не пасує бути дружиною аптекаря. Я задумав уступити аптеку Урзину, отож, цю справу треба одразу залагодити». Повернувся Урзин і повідомив Коримському, що Микола дав доручення приготувати будинок для зустрічі нареченої. Це дало думкам Коримського інший напрямок.

Доручення, які тепер одержав Урзин, були численними. Вони стосувалися не тільки внутрішнього облаштування будинку, але і саду, і двору. Вочевидь, Коримський мав намір показати Орано багатство Миколи.

— У мене прохання, — сказав Мирослав після остаточного обговорення доручень.

— Нема такого прохання, що я для вас не виконав би, — відповів Коримський.

— Візьміть із собою пані Прибовську. Їй обіцяли, що вона зможе відвідати свою родину в долині Діброви, поки пані перебуватимуть в Боровці.

— Я не проти, але як ви обійдетеся без неї?

— З Божою поміччю обійдемося. І якщо ви дозволите, я попрошу Агнесу Х., щоб до вашого повернення вона її замінила.

— Добре. Якщо ви це владнаєте, повідомте пані Прибовську, щоб була готова.

— Дякую вам! Спокійної ночі!

— Як ви це собі уявляєте, пане провізор, щоб зараз, коли стільки роботи, я покинула вас?

Стара пані Прибовська сплеснула руками, коли Урзин передав їй доручення її пана.

— Тітонько, я Градським уже пообіцяв, що ви приїдете. Чи ви хочете, щоб я порушив своє слово?

— Але ж має бути ремонт усього будинку!

— Це нічого. Господь нам з Агнесою дасть мудрості зробити все як слід. Ви будете задоволені. Кухню вашу ми чіпати не будемо. Коли повернетесь, ви її самі упорядкуєте.

— Тоді поїду, залюбки, — погодилася вона врешті. — Я хоч побачу мого Микольця. Хто б міг подумати, що ми тут ще

зможемо прийняти наречену? І ще яку! Я бачила її на похоронах. Але чи не занадто вона вельможна дама для нас?

— Вона любить Ісуса Христа, а Він учить Своїх дітей усьому необхідному.

Нарешті з приготуваннями було покінчено, і Коримський разом із своєю економкою виїхав.

— А тепер за роботу! — сказав провізор.

Він зібрав слуг на вранішню молитву, розподілив доручення, написав записку і з нею послав Ферко до Агнеси. Та негайно з'явилася, і робота закипіла.

Справ було чимало, якщо врахувати і те, що Коримський доручив провізору упорядкувати також і аптеку. Саме з неї він і почав свою роботу. Значну частину роботи довелося виконати молодому провізору і його двом помічникам, тому що таку справу не кожному можна доручити. Бігати вгору і вниз сходами довелося сотні разів. Але пан провізор не відчував втоми. За два дні аптека була доведена до ладу. Прикрашена квітами і декоративними рослинами, вона могла тепер зрівнятися з будь-якою аптекою великого міста.

Урзин керував облаштуванням саду. За планом аптекаря зміни мали бути значними. Насамперед подбали про те, щоб парк до самої тераси був добре освітлений. У вітальні та в інших кімнатах блищали свіжо фарбовані підлоги. Залишалися ще кімнатка Урзина і молитовний зал, у якому тепер щовечора проводилися збори, тому що в Подграді хотіли надолужити, те, що упустили під час відсутності пана провізора.

Настала неділя. Весь день був у розпорядженні Мирослава. Його обличчя сяло, ніби він усьому світові хотів сказати:

Працю життя для Христа твори радісно,

Ближніх завжди люби, слабких підкріплюй!

Час у житті своїм праці присвячуй!

Трудись для Ісуса!

Ранок він провів у молитві з домочадцями, потім люди стали збиратися на богослужіння. По обіді він із групою молоді вирушив до руїн фортеці. Урзин спожив із ними узятую просту їжу, поділився своїм досвідом у служінні Господеві, надихаючи їх слідувати за Христом. Разом розучили пісню

«Спаситель про мене, недостойного, турбується, гріхи мої кров'ю своєю Він змив».

На вечірне богослужіння зібралося багато люду, як ніколи, і чимало сердець у цей вечір прийняло рішення віддатися Господу.

Коли усі пішли і пан провізор проводив останніх, Генріх помітив, як той притулився до дверей і закрити очі. Його обличчя зблідло, на чолі виступили краплі поту. Коли Генріх заклопотано підійшов до нього, Урзин всміхнувся, запевнивши його, що це дрібниці. Він поцілував Генріха, побажав йому спокійної ночі, нагадавши, щоб той скрізь усе позамикав і вимкнув світло. А сам пішов. Куди він пішов, Генріх не знав. Повернувся Урзин пізно і відразу ж замкнув за собою двері кімнати.

Розділ п'ятдесят дев'ятий

Тим часом пані Прибовська проводила щасливі дні в колі рідних. Вона побачила Микольця не тільки здоровим, але й рука об руку із своєї прекрасною нареченою. Миколка відрекомендував її своїй нареченій як добру, віддану тітоньку, що завжди, особливо ж під час його хвороби, піклувалася про нього. Оскільки маркізі було ще важко з нею порозумітися, вона ласкаво поцілувала його в щоку, очі Тамари світилися вдячністю.

Серце жінки горіло любов'ю до молодого маркізи. «Пан провізор правду каже, — думала вона, — Ісус Христос її усьому навчить. Вона не горда і дуже любить Микольця. З ним вона буде щаслива й усім задоволена».

Нарешті пані Прибовська побачила своїх панів щасливими. Так, це були славні дні, коли всі рідні й знайомі оточували її любов'ю. І все-таки почувалася не спокійно, її тягло додому, вона постійно думала про свої обов'язки, яких зараз було чимало.

— Ти знаєш, Степане, — сказала вона своєму небожу, — ми пану провізору залишили дуже багато роботи. Я краще знаю, скільки там роботи. Я маю йому допомогти.

У понеділок після обіду вона зібралася в дорогу. Коли пані Прибовська ввечері повернулася додому вона сплеснула руками, побачивши все перероблене. Однак і для неї залишилося багато справ.

* * *

У вівторок надвечір у Подолинському парку прогулювалися Коримський, Аурелій і маркіз.

— Дорогий дядьку, — говорив Аурелій, — пан маркіз знає про твій з Мирославом план. Я хотів би знати, чи повідомив ти йому про свої плани?

— Урзину? Ні! — аптекар заперечно похитав головою. — Я хотів це зробити, але не було часу. Думаю, ця справа потерпить ще кілька днів. Я звелів йому дати лад в аптеці. Отож, він це зробить для себе, тому що після нашого повернення я хочу передати її йому.

Обличчя Аурелія спохмурніло. Гордовитий тон у мові Коримського дратував його.

— Я думаю, що було б краще не відкладати цю справу, — сказав він задумливо.

— Так, адже залишилося усього кілька днів, — устряв маркіз в розмову, — і несподіванка буде ще приємнішою, якщо Урзин одержить приготовлену для свого шефа аптеку.

— Я теж так вважаю.

— Пане Коримський, підійдіть ненадовго до нас, але тільки ви один, — почувся із найближчої альтанки голос Тамари.

— А нам не можна? — запитав Аурелій.

— Ні, тільки мій батько, — заперечив голос Маргіти.

— Тоді, дозвольте, — сказав Коримський посміхаючись, і вклонившись, попрямував до альтанки.

Аурелій і маркіз залишилися самі.

— Він тягне, — сказав невдоволено Аурелій, — а ви, пане маркіз, підтримуєте його в цьому.

— Не переймайтеся, Аурелію, — заспокоював його маркіз. — У мене теж є план, і я думаю, що усе вийде якнайкраще.

— У вас є план?... Можу я довідатися який?

Маркіз ствердно кивнув головою.

— Урзин мене переконав у тому, що добродійність повинна мати свої закони і права. А тим часом у мене є потреба віддячити за видужання і щастя моєї дочки, а також за ту милість, яку я бачив від Урзина. Тому я хочу купити для Урзина аптеку за ціною її вартості. Не супте брови. Я знаю, що він не прийняв би це від мене. Але якщо він хоче за неї виплачувати, тоді нехай ці гроші підуть на благо стражденного людства, якому він готовий допомогти. Я б вам цього не сказав, якби не хотів вас попросити бути посередником у цій справі. Не думаю, що така лагідна людина, як він, не захотів би бути знаряддям для відшкодування мого боргу. З його принципами він, як власник аптеки, стане доброчинцем всієї округи і, — додав маркіз тихо, — від Коримського може нічого не приймати і ні від чого не відмовлятися.

— Пане маркіз, яка чудова ідея! — вигукнув Аурелій захоплено. — Нема нічого надійнішого для вашого капіталу, як довірити його йому! Я приймаю вашу пропозицію. Тепер мені потрібно якнайскоріше вирушити до Орлова.

Однак до виповнення цього бажання стекло ще багато води.

* * *

У середу по обіді у горах вдарила сильна гроза. Спалахували блискавки і чимало дерев було вирвано негодою із землі. Стоячи на балконі в Гірці, Маргіта дивилася на стихію, що розбушувалася, і думала про страшний час перед другим пришестям Христа. Вітер грався її золотавим волоссям. Раптом вона здригнулася: а що, як Адам зараз повертається із Подолина? У нього навіть не було парасолі! А хмари йшли такі чорні, грозові... от знову десь ударила блискавка!

Від страху молода жінка стисла руки на грудях. Адам не готовий постати перед Господом, якщо його вразить блискавка! Ох, Господи Ісусе, збережи його! Я піду до нього, піду!...

Страх перед стихією заступив страх за коханого. Маргіта набралася мужності, узяла у шафі парасолью й вибігла з

дому. Бігла спотикаючись, оминаючи зламані гілки, нагору до хреста, вітер підганяв її в спину. Час від часу спалахувала блискавка, і тоді гори виступали з мороку, кілька разів блискавка вдарила по деревах. Раптом з гущавини лісу вискочив вороний кінь Адама... але без вершника!

— Ада-а-м! — закричала Маргіта, сплотнівши від жаху.

«Кінь злякався і скинув його», — подумала вона. Зібравши усі свої сили, поспішила далі, не зважаючи на буревій. Вітер зірвав хустку, розтріпав і заплутав волосся на голові.

«Господи мій, Ісусе, допоможи мені знайти його!» — благала вона, піднімаючи складені руки до неба. Добігши до хреста, зупинилась й охопила його руками. Треба було перепочити, ноги її підгиналися, уся вона тремтіла від хвилювання і страху.

«Проклятий той, хто не любить нашого Господа Ісуса Христа», — чулося їй у гуркоті грому. На Адамові теж лежав проклин засудженого. Сьогодні цей вирок над ним може виповнитися — яке жахіття!

У цей момент Маргіта зрозуміла, що змусило Сина Людського страждати і вмерти за людей. Усі були засуджені, а Він любив усіх, як наречений любить свою наречену — як вона любила Адама. Вона теж умерла б, аби його врятувати.

— Боже мій, нехай краще вмру я, тільки не дай йому загинути! — вигукнула Маргіта розпачливо. — Адаме, Адаме! — зі сльозами на очах гукала вона свого коханого, але тільки луна відповідала їй.

Але цей крик, що очевидно був сильніше за електричні розряди, які сипалися навколо, досяг слуху Адама, що в глибокій задумі йшов лісом.

«Що це було?... Уві сні, чи наяву? Адже це голос моєї коханої Маргіти! Значить, вона тут, у таку негоду!»

Кінь Адама рвонувся з місця, злякавшись грози, але Адам устиг ще зіскочити і тому йшов тепер пішки. Грози він не боявся. Він уже не раз переживав таке на морі. Але тепер йому раптом стало страшно: десь серед цієї бурі Маргіта!

— Адаме, Адаме! — почулося дуже близько.

Невимовний страх стис серце молодого людини. Так, це був голос Маргіти! Грім гуркотав, не вгаваючи, спалахувала блис-

кавка, прорізуючи вогненними зигзагами навислі чорні хмари. Адам став кричати у відповідь, побіг, і враз зупинившись, упав біля хреста на коліна. На землі лежала Маргіта, наполовину прикрита великою гілкою, що зламавшись, упала з дерева.

— Маргіто, Маргіто! — закричав він, піднімаючи свою кохану дружину.

Її голова безсило звисала, а з чола капала кров. Він стояв і тримав на руках свій рай, про який він колись сказав, що іншого йому не треба. «Що б ти зробив, якби мене не стало?» — згадав він її слова, сказані йому нею одного разу.

— Боже мій, не забирай її від мене! — кричав Адам у розпачі, відчувши в цей момент безпосередню близькість цього живого Бога. Бога, у Якого вірила Маргіта, для якого жив Урзин, перед Яким схилявся дідусь з маркізом і тепер він сам потребував Його допомоги, тому що не силах був ані зупинити кров, ані привести до тями Маргіту, а звідси до Гірки було ой як далеко. Він перев'язав рану своєю носовою хустинкою, але кров швидко просочувалася. Тоді він узяв її на руки і побіг, незважаючи на бурю і негоду, спотикаючись об зламані гілки. «Господи, допоможи мені!» — безперервно повторював він, хоча вуста його мовчали.

Нарешті він досяг парку і, поклавши її поруч з водопроводом на лаву, став зупиняти кров. На одну мить Маргіта відкрила очі, але одразу ж закрила знову.

— Господи Ісусе Христе, помилуй мене, — стогнав він у відчаї.

Потім взяв її на руки і поніс до будинку.

— Адаме, що сталося? — почув він з кімнати.

— Аурелію, Маргіту поранило в лісі!

— Маргіту? Не може бути! Що вона там робила?

Молодий лікар схилювся над своєю кузиною.

— Не знаю, я знайшов її біля хреста. На неї впала велика гілка. Мені тільки в парку удалося зупинити кров. Тепер вона хоч дихає, але без свідомості.

— Покладемо її в ліжко, скоріше!

За кілька секунд Маргіта вже лежала на дивані. Аурелій оглянув голову.

— Рана неглибока, — мовив він нарешті, — і кров спинилася. Нехай відпочине. Я покличу покоївку і прислугу, щоб вони уклали її в постіль. Кріпися, Адаме!

Молодий учений мовчки підкорявся усім вимогам лікаря, обличчя його було бліде. Дівчина роздягла Маргіту, і Адам сам відніс її в спальню і сів біля її, щоб дочекатися коли вона відкриє очі.

Доктор робив їй холодні компреси і спробував привести до тями. Однак вона лише глибоко зітхнула, але не ворушилась.

— Маргіта, наша золота Маргіта! — скрикнув Аурелій, стискаючи руками голову. — Хто б міг подумати!? Ще недавно вона грала і співала для нас з дідусем, а тепер... І як вона потрапила туди? Вона жива, але якщо ушкоджений мозок, вона загине. Бідний Адам! А хто скаже про це діду-севі, Миколі Коримському?

Так, багато води ще витекло в Боровську долину, перш ніж маленька компанія могла вирушити до Орлова. Гірка, що якусь годину тому від чару Маргіти була центром щастя, перетворилася на місце невимовного горя й скорботи. Маргіта отямилася і почала говорити, але більше марення, так її сильно морозило.

З її слів Адам й усі інші довідалися, навіщо вона побігла до лісу, і кого вона шукала. Вони дізналися, як вона любила свого чоловіка.

«Нехай краще я вмру, — повторювала вона, — тільки помилуй його, не дай йому загинути! Тепер я знаю, мій Господь, Ісус Христос, як сильно Ти возлюбив людей! Ти пішов на смерть, щоб порятувати нас!»

Хіба можна описати, що відбувалося в душі Адама? У ці страшні хвилини Дух Божий говорив з ним. Адам зрозумів, що того раю, що зникне разом із Маргітою, для нього недостатньо. Він усвідомив, що має бути вічність, у якій це шляхетне, любляче серце, ця прекрасна душа повинна жити й одержати нагороду за щастя і світло, яке дарувала на землі протягом свого нетривалого життя. Так, Господь говорив з ним...

А Коримський? Хто розповість про те, що творилося в його душі, коли він стояв у постелі дочки? Він бачив її, як вона сьо-

годні йшла до нього із сяючими від щастя очима, із повним фартушком квітів. Він пригадав, як вона прихилилася до нього, говорячи про свої плани для Миколи, про свою мрію разом із Адамом, Тамарою і Миколою здійснити подорож на батьківщину Тамари. «Батьку, життя занадто прекрасне, воно не може так продовжуватися. Має бути і боротьба, тому що не може бути християнина без хреста», — говорила вона йому.

Коримський відчував, що цей нещасний випадок з його дочкою був відповіддю на його гордовиті слова: «Ну що твої пророкування, Боринський! Діти мої щасливі... І якби жив мій первісток, він не знайшов би місця в моєму серці...» Сильний страх стискав серце чоловіка, але милості воно не просило.

У ті дні, коли кожна душа жителя долини Боровця брала посильну участь у долі молодої хазяйки Гірки, засвітилася яскрава зірочка. Тамара із своїми компаньйонками перебрала на себе догляд за улюбленою сестрою. Вона, якій раніше під час її хвороби співчувала уся округа, стала тим яскравим світлому ці похмурі скорботні дні. Вона переживала і як подруга Маргіти, і як наречена Миколи, допомагала Адаму, підтримувала дідуся своєю любов'ю і молитвами, і як могла намагалася утішити батька Маргіти. Ким вона була для Миколи в ці дні, знав лише він один. Аурелій готовий був носити її на руках, із вдячності за розраду, що вона дарувала усім навколо.

Саму ж Тамару підтримував і підкріплював Степан Градський. Він приходив двічі на день, щоб довідатися про здоров'я Маргіти, за яку в долині Діброви постійно молилися.

Розділ шістдесятий

У суботу маркіз Орано повіз пана Миколу до Подолина. Аурелій сподівався, що він там віднайде спокій. Маркіз намагався заспокоїти й утішити старого, але це йому не вдавалося. Саме тому, що пан Микола був далеко від своєї улюблениці, серед тиші порожнього замку, перед ним дуже часто спливали картини короткого щастя онуків.

— Ох, яким сумним буде життя Адама, якщо Маргіта помре!

— Весь мій рід вимирає, — плакав він, — я залишаюсь самотнім і покинутим! Мій старший син Адам помер із дружиною, моя дочка Наталія вмерла, мій син Фердинанд, який міг бути щасливим батьком, помер у біді та горі. І тепер Адам овдовіє!..

Торкнувшись самого болючого місця, власного серця, він знову і знову жалібно повторював:

— О Фердинанде, сину мій, чому я не вмер замість тебе! Тебе нема, а я все ще тут!...

Якими жалісними були слова старого! Він не бачив внутрішньої боротьби маркіза Орано, що стояв біля його ліжка на колінах, не чув його молитви. Він навіть не звернув уваги на те, як маркіз швидко підвівся і вийшов у свою гардеробну кімнату, де вмився, вийняв з потаємної шухляди розкішний польський одяг і одягнув його. Пан Микола отямився лише тоді, коли польською мовою пролунали слова:

— Батьку, прости свого нещасного Фердинанда!

Пан Микола спершу замовк, але потім на повні груди скрикнув:

— Фердинанде, сину мій!

— Я живий, тату!

Пан Микола скам'янів. Перед ним стояв, хоча і сильно постарілий, його син і говорив до нього польською мовою, але голосом маркіза Орано:

— Батьку, це я — ваш Фердинанд, що вам одного разу запрягся повернутися або власником Подолина, або ж ніколи. Я справді живий, у цьому ви можете переконатися. Я тільки перед вами зняв одяг маркіза Орано. Лише на годину я встав з могили забуття, але лише на цю годину. Мені буде непереливки, якщо мене хто-небудь побачить. Але хотілося будь-що заспокоїти вас. Я хотів із ваших вуст почути прощення. Дайте мені його, батьку мій, і ваш Фердинанд знову піде в могилу!

Почуття, які опанували в цей момент батьком і сином, описати не можливо! Коли перше хвилювання вляглося, старий пестив свого сина, як колись у дитинстві. Обоє плакали.

— Мій рідний Фердинанде! Тепер ти мені усе розповіси, чи не так?

— Так, батьку. Як ви знаєте, Гельмар і я на кораблі занедужали. Перед своєю смертю він віддав мені свої документи і попросив замість нього вирушити до Каїру. У нас не було іншого свідка, окрім Бена, а він любив нас обох. Після тривалих роздумів я, нарешті, погодився. Бен дістав розчин, за допомогою якого моє обличчя набуло темного відтінку. Гельмар довгі роки був на чужині і можна було сподіватися, що ніхто не помітить підміни. Так і вийшло. Коли ми, поховавши його як Фердинанда Орловського, прибули до Каїру, моя зовнішність нікого не здивувала. У Гельмара була наречена, але її батьки не знали як він виглядає. Наречена стала моєю дружиною, і я отримав усі володіння і права. Життя моє було суцільним обманом. Я жив немов на вулкані, але ніколи не бувало так, як тепер, коли я поступився власній дочці і приїхав сюди, куди тягло мене моє серце, особливо відтоді, коли я довідався, що ви живі. Тут я знайшов свого сина, перед яким я не міг відкритися, тому що Фердинанд Орловський не може воскреснути, якщо не хоче заплямувати пам'яті Гельмара Орано великим скандалом. Я залетів занадто високо.

От, батьку, я все вам і розповів. А тепер я прошу вас, не плачте більше над своїм сином, хоча він і живе з Богом, але скоріше хотів би лежати в пісках пустелі, де вже багато років спочиває маркіз Орано. Ви, напевно, здивувались, що я, не довго думаючи, віддав свою дочку Коримському. Він же син нашої улюбленої Наталії! І якщо Тамара вийде за нього заміж, то ніколи не потрапить туди, де її батько грав таку роль. У день весілля вона втратить титул і звання, які вона має не по праву. Багатство нехай залишиться, тому що княгиня Вернінг була моєю дружиною і матір'ю Тамари, залишивши їй свої володіння. А іншу частину подарував мені Гельмар. Я заволодів ним законним шляхом, а моє незаконне ім'я піде зі мною в розкішну і холодну усипальню родини Орано. Рідна земля не покрие тіло нещасного. Не плачте, тату, кара за мої тяжкі гріхи не така вже й велика. На небесах у нашого Отця ми усі будемо вдома!

Після повернення пана Миколи у Гірці усі мали б помітити перемену, що відбулася з ним. Але там саме цього дня панувала велика радість: Маргіта опритомніла! Криза минула і життя її було поза небезпекою. Коли Тамара в захопленні обняла дідуся, він у відповідь так міцно пригорнув її до свого серця і розцілував, що вона здивовано подивилась на нього. «Але цей порив його радісних почуттів мабуть через Маргіту», — так думала Тамара.

— Я усім вам завдала так багато турбот, — казала Маргіта, — вибачте мені.

З якою радістю вони їй вибачили! Усі наввипередки хотіли показати їй свою любов! Адам носив її на руках з однієї кімнати до іншої...

— Не бійся, — говорив він, — я не завдам тобі болю своїм невір'ям, твоя смерть не була б даремною. Тепер я знаю, що рай може бути в нас самих, тому що я відчуваю, що він мій. Знаю, наш скарб має бути вище, у серця Ісуса Христа. За все моє життя я не зможу Йому віддячити за те, що Він знову тебе мені подарував! За моє невір'я Він міг покарати самотнім безрадісним життям, іншого я не заслуговував. І це було б справедливо.

Маргіта слухала, і від цих слів наливалася силою. У такій атмосфері вона швидко стала одужувати, як напоена росою квітка. За її бажанням запланували зібрання наступної суботи в Орлові. Про це рішення повідомили людей в аптеці й в Орлові.

У середу Маргіта одержала прекрасний букет квітів у розкішному манжеті, на якому золотими буквами було написано: «Ласкаво просимо до нового життя! Твій вітчим Райнер». Від такої несподіванки у Маргіти на очах блиснули сльози. А поштар приніс ще один букет, звитий із квітів священної поезії. Це був коротенький лист, у якому Урзин вітав Маргіту з одужанням і просив у Отця Небесного повноти благословення для неї. Складений ним вірш і підписаний простим ім'ям «Мирослав», був такий глибокий і наповнений святою любов'ю, що Маргіта ще довго перечитувала його і підносила до уст. Потім вона закрила очі й заснула, заколисана почуттям щастя від любові, що оточувала її.

У п'ятницю пан Микола запросив на гостину до Гірки, щоб відсвяткувати одужання Маргіти. У парку він звелів влаштувати велику альтанку, прикрашену зовні й зсередини ялиновими гілками. Увечері, коли сонце вже сідало, неочікувано для усіх з'явилася Маргіта вже без пов'язки. Її біла прикрашена мереживами сукня підкреслювала її блідість. На сходах стояли Адам і Аурелій, прикріплюючи гірлянду з написом «Маргіта», Микольцьо допомагав, дідусь тримав Аурелію драбину, а батько подавав Адамові нарізані зелені гілки.

«Життя таке прекрасне, — подумала Маргіта, — особливо тепер, коли й Адам наш». У цей момент її помітили. Батько першим поспішив до неї з обіймами. Адам зістрибнув з драбини, і рушив назустріч. Тільки він хотів її насварити, що вона так рано вийшла, як раптом почувся тупіт копит і стукіт коліс. З карети вийшла Тамара, також у білій сукні, у супроводі батька і компаньйонки. Потім приїхала родина Зарканих із управляючим. Після цього послали за паном Галем і його дружиною. З долини Дубрави прийшли Степан, Петро і Марійка, вбрані в красиві народні костюми.

Вечір видався на славу. Маргіта лише пошкодувала, що їй самій не можна було обслуговувати гостей. Робив це сьогодні Адам, причому спритно і люб'язно.

— Ледь не забув, пане Коримський, — сказав під час вечері пан Вільє, — я був на пошті і привіз із собою усю пошту, що надійшла на ваше ім'я, але я вам дотепер не передавав привезене.

Він дістав журнал і два листи. Журнал був адресований пану Миколі, один лист пану Коримському, інші — Миколі.

— О, від Мирослава! — зрадів Микола.

— Напевно повідомляє, що усе підготовлене, — зауважив Коримський і запахав листа до кишені.

— Ти дозволиш, Тамаро? — звернувся Микола до своєї щасливої сусідки.

— Звичайно, читай. Я також хочу довідатися що-небудь про пана Урзина.

— Ти не помічаєш, — промовив у цей момент Аурелій до

Адама, — що в дідуся з'явилася велика прихильність до Орано. Поглянь, як він на нього дивиться!

— Так, я бачу, але мені здається, що ця прихильність виникла тільки із суботи. Маркіз підтримав його в жахливу хвилину страху за Маргіту, і він тепер вдячний йому за це.

— Напевно. Однак хвороба Маргіти сильно позначилася на дідусяві.

— Микольцю, що там пише Мирослав? — допитувалась Тамара, коли усі повставали з-за столів і групами порозходилися парком.

Тамара взяла Миколу під руку, і вони пішли вглиб парку.

— О, Тамаро, це сумна звістка.

Дівчина злякано подивилася в обличчя своєму нареченому.

— Пан Урзин тебе засмутив?

— Так, любове моя. Він пише так добре, як тільки він уміє писати. Кожне слово в нього — промінь любові і світла. Але наприкінці він мені сповіщає, що обставини його змушують залишити Подград і наш будинок. Він вдячний мені за всю любов, якою, як він пише, я його обдарував. Останні рядки віють печаллю, помітно, що йому було важко писати. Я не можу дочекатися, щоб і батько прочитав свого листа. Можливо, у ньому докладніше пояснюються наміри Мирослава.

— Так піди до нього, Микольцю, відклич убік. Ні, краще я запрошу його сюди. Пан Урзин не повинен від нас піти. Адже він ще не знає, що має прийняти аптеку.

Тамара провела рукою по обличчю Миколи, подивилася ще раз у його очі й зникла.

— Що ти хотів, Микольцю? — питав Коримський згодом, обіймаючи сина.

— Батьку, ви вже прочитали лист Мирослава?

— Ні, а що?

— Тоді прочитайте його, будь ласка.

Коримський здивовано розгорнув листа. У ньому було ще один, адресований Аурелію. Потім він почав читати, тримаючи лист так, щоб і Микола міг читати.

«Вельмишановний пане Коримський! Усі приготування закінчені. Будинок прибраний так, що в ньому будь-коли може

відбутися сімейні урочистості. Аптека також упорядкована. На усіх медикаментах ми оновили етикетки. У присутності Генріха я розпочав нову книгу. До неї усе заноситься з точністю, і неясності не може бути. Ми привели до ладу і лабораторію, з лікарем я переглянув усі рахунки. Отож, моя робота у вас, пане Коримський, завершена. За контрактом я зобов'язаний оголосити про намір покинути службу за два місяці, однак обставини змушують мене залишити вас уже тепер. Пробачте мені, але неприємностей за виконання мого обов'язку через моє звільнення у вас не буде. Заміну ви легко знайдете, якщо Генріх вас не влаштує. Я ж довше лишатися не можу. Бог з вами, пане Коримський! Нехай благословить Вас Господь в усьому! Живіть щасливо і прийміть за все щире подяку від Мирослава Урзина, що відданий Вам і поважає Вас».

— Що це значить, батьку? — повернувся Микола до Коримського.

— Те, що він пише дурниці, — відповів Коримський, насупившись.

— А що він тобі написав?

— І зі мною він прощається.

— Не турбуйся, Микольцю, у нього нічого не вийде. Він ще не знає, що ми завтра приїдемо. Я з ним поговорю, і бажання залишити нас і шукати нові зв'язки зникне, — заспокоював Коримський свого сина.

— Завтра ранком я йому надішлю телеграму, щоб він нас зустрів. І якщо він вже спакував валізи, то нехай їх розпакує. Йому це, напевно, не так важко зробити, як це було б нам, — пожартував батько.

— Не говори так, батьку, мені боляче це чути.

— Який ти дивний, Миколо! Ти не розумієш, що його валіза буде повніше, коли він стане власником «Золотої ліллі»?

Коримський знову напустив на себе гордовито-веселий вид, але в Микольця так боліла душа, що він посміхався через силу. Батько умовив його повернутися до інших. Пізніше Коримський повернувся до старших і приєднався до розмови.

У той самий час Аурелій, усамітнівшись, читав свого листа.

«Дорогий Аурелію! З твоїх рук я узимку прийняв аптеку, тому я тепер хочу і повернути її тобі. Нехай Генріх тобі усе покаже. І, будь ласка, візьмися за євангелізацію в Подграді. У тебе гарна освіта і досить сил звіщати Добру Новину і великим людям цього світу. А нам, малим, Добра Новина особливо потрібна, щоб було чим утішитися в бідності, скорботах і самотності.

Я надіюся, що і Микольцьо не буде мовчати. Ти покажи йому приклад, тобі це буде легше. Дуже хотілося б ще поговорити з тобою, мені важко піти, не попрощавшись з усіма вами. Але про що я кажу! Бідний Мирослав бачив від вас так багато любові. Нехай винагородить же вас Бог за це! Бог з тобою, сподіваюся, ще побачимось! Твій Мирослав».

Аурелій зім'яв листа. «Що за дивні думки! Ти хочеш утекти від нас? І тому що ти не пишеш куди, може так статися, що ми втратимо твій слід, і тоді дійсно побачимось біля ніг Христа. Але з цього нічого не вийде, мій бідний Мирославе. Дядько заслужив, звичайно, щоб ти утік від нього, і він залишився б твоїм боржником! Однак, у тебе одні нестатки. Про це говорять мені твої слова „Щоб було чим утішитися в бідності, скорботах і самотності“. Але почекай ще трохи, усе це скінчиться для тебе».

Аурелій звелів покликати маркіза, і між ними відбулась тривала розмова, що скінчилась повним порозумінням.

Розділ шістдесят перший

Сонце зайшло, зачервоніла вечірня зоря. Чудовий день, що дав щастя багатьом серцям, закінчувався. Промінчиками сонця, що сідало, він надсилав свій прощальний привіт людям, які блукали у темряві.

На станцію П. прибув швидкий поїзд. Провідник відчинив двері вагона першого класу і з цікавістю дивився услід групі людей, що виходили з нього. Пани з увагою і турботою супроводжували дам до їхніх екіпажів.

— Це Орловські, — шепталася публіка, що стояла навкруги.

Інші, помітивши чорношкірого служку, додавали:

— А це чужі з Подолина.

За кілька секунд екіпажі відїхали від зацікавленої юрби. Один екіпаж біля міста звернув убік, узявши напрямок до аптеки. Аптекарь Коримський помахав іншим на прощання капелюхом. Вечірня зоря освітлювала його будинок, казковою красою виблискували вікна. Двері аптеки були вже замкнені. Коли Коримський зайшов до будинку, до нього долинули музика та співи. Коримський з полегшенням зітхнув, і посміхнувся: «Це найкращий доказ того, що він чекав на мене», — промовив він напівголосно.

Він попрямував на ці звуки і увійшов до наповненої людьми зали. Коримський сів біля дверей так, щоб важка червона завіса ховала його від цікавих очей. Але ніхто не обернувся. Одні співали, складаючи у спів свою душу, інші уважно слухали.

Сам Спаситель тебе кличе:

«Ось стою під дверима і стукаю.

В Твоєму серце жити Я хочу:

Чи можу в храм твій увійти до тебе?»

Несе прощення Він гріхам

І хоче мир в тобі створити.

Він просить двері відчинить:

«Чи можу в храм твій увійти до тебе?»

На Коримського ця пісня своїм текстом і сумною мелодією справила неприємне враження; він насупився. Проспівали третій куплет:

Не вічно буде Він просить

Його до себе запросить,

Вважай же, друже, на слова:

«Чи можу в храм твій увійти?»

Урзин, якого Коримський до цього моменту не бачив, підійшов до столу помолитися. І коли він став на коліна,

відблиск вечірньої зорі освітив його. Коримський не міг відірвати погляду від його обличчя. Йому здалося, що він це обличчя десь уже бачив.

На молитву молодої людини він не звертав уваги, але текст, що Урзин спочатку прочитав, йому запам'ятався, тому що він був дуже короткий: «Зверніться до Мене й спасетесь, всі кінці землі».

— Мої дорогі друзі! — почав Урзин, обвівши поглядом усіх присутніх.

— У незвичайну годину ми зібралися, бо завтра у мене вже не буде можливості з вами спілкуватися. Я ще сьогодні вночі маю надію полишити Подград, і тому я хотів попроситися з вами і передати запропоновану мені Господом звістку. За час, який ми могли проводити разом за Словом Божим, я вас безперестанку просив: помиритися з Богом! І про це же ж я вас і сьогодні хочу просити. Але є тут і такі, до яких я зараз звертаюся вперше і востаннє. І я прошу вислухати мене уважно, тому що це мої останні слова до них.

У зборах між присутніх почалися шепіт і рух, але невдовзі усе заспокоїлося. Коримський здивовано, з неприязню дивився на свого провізора, і обличчя його ставало усе похмурішим. «Виходить, він насправді хоче піти! Але я не хочу, щоб він пішов, йому не можна!» Спочатку він так був заглиблений у свої думки, що не чув слів проповідника, але потім прислухався.

— Зверніться до Ісуса! Я прийшов сказати вам, що Він вас любить. Ніде — ані на небі, ані на землі — нема іншого способу порятунку від гріха. Не думайте, що ви самі можете щось виправити. Ніякий гріх не прощається! І якщо він не прощений, він спричиняє цілі гори нових гріхів. Тому зверніться до Нього. Він вас зцілить.

— Я знаю, — говорив він, — що багато хто з вас ще не примирився з Богом. Знаю, що ви і сьогодні не примиритеся з Ним, а це мені завдає болю, тому що ви йдете на погибель, хоча і для вас приготовлені вінці слави. Я вам усе сказав, що мені було доручено. Тим самим робота моя закінчена. Я показав вам на Спасителя і на порятунок, на губителя і на погибель. Тепер вибирайте самі. Бог з вами!

У залі почувся плач, і Коримський не міг більше слухати.
— Коли усі підуть, — сказав він Ферку, що стояв біля виходу, — нехай пан провізор підніметься до мене в кімнату.

Юнак вклонився, і хазяїн будинку пішов по коридору. Він з подивом впізнавав власний будинок у його новому убранстві. Відкривав кімнати і вітальні, там було гарно і чисто. Ніхто Коримському не заважав, тому що вся прислуга була у залі. Напевно тому Ферко стояв біля виходу, щоб ніхто не міг непоміченим пройти нагору?

Оглянувши все, Коримський пішов до аптеки. Від здивування він застиг на місці — так чисто і затишно виглядало все навколо! Нічого не було нового, але усе здавалося новим і прекрасним. «Добре ти тут улаштував усе, — мовив він напівголосно, — а тепер хочеш піти? Цікаво, яку причину ти знайдеш, щоб виправдати свій необдуманий крок?»

Проходячи повз кімнату провізора, він відчинив двері. І знову його горде обличчя спохмурніло. У кімнаті панував зразковий порядок, але усе в ній здавалося чужим і нереальним. На столі не було більше книг, і на стіні не висів більше вислів: «Прощайте, і прощеними будете!» Недалеко від дверей стояла вже спакована стара валіза, на ній лежав такий же старий плед, парасолька, рукавички і капелюх. Усе це, здавалося, промовляло гордій людині: «Я йду, так, так, йду!» Коримський відвернувся і пішов до своєї кімнати. Там він почав стурбовано міряти кімнату кроками кімнату.

Нарешті в коридорі почулася знайома легка хода, двері відчинилися і перед ним постав його провізор.

— Я маю вас запитати, — промовив Коримський після короткого вітання, — з якої-то причини ви хочете залишити мій будинок?

Коримський промовляв холодним тоном. Перед своїм провізором він не хотів принижуватися.

— З вами хто-небудь обійшовся несправедливо в моєму будинку?

— Ні, але повірте мені, пане Коримський, я змушений піти, — заперечив юнак спокійно.

— Може у вас є власні причини наполягати на своєму, —

почав той знову із поблажливою прихильністю, — однак і в мене є причини, щоб вас не відпустити.

Урзин підвів очі. В них було щось дуже дивне.

— Ви їдете кудись до своєї рідні?

— У мене немає нікого, пане Коримський.

— Чи ви знайшли більш дохідне місце в іншій аптеці?

Урзин заперечно похитав головою.

— Ну, тоді ви нікуди не підете від нас, лише з тієї причини, що ми, Коримські, не хочемо залишатися у вас у боргу... Микола вас любить. Він не може так просто розпрощатися з вами, як і ви з ним. За згодою мого сина і дочки я віддаю вам аптеку. Чого це ви відступаєте, чого бліднієте! Це не милостиня і не подарунок, що ви, у своїй гордості, не бажали б прийняти від мене. Ви виплатите мені за неї частинами, тому що ми хочемо, щоб ви залишилися в нас і стали членом нашої родини. Так що усе залишається по-старому з тією лише різницею, що пан аптекар Урзин займе кімнати біля зали. Ну-ну, Урзине, не кам'янійте, — додав він у своїй добродушно-гордовитій манері.

За вікном була вже ніч. Коримський не міг бачити обличчя провізора, що стояв нерухомо. Він тільки помітив, що той сполотнів. Коримський поклав йому руку на плече.

— Мирославе!

Той здригнувся. Вираз подяки світився на його обличчі. Він схопив руку Коримського і підніс її до своїх уст.

— О, я красно дякую вам за милість, що ви мені хочете зробити! — вимовив він тремким від хвилювання голосом. — Нехай винагородить вас Христос на віки вічні за те, що ви навіть готові прийняти мене! Нехай віддасть вам Господь за це, але прийняти цього я не зможу — пізно!

— Що ви кажете? — Коримський поборов сильне бажання пригорнути юнака до грудей. — Ви не приймаєте нашої пропозиції?

— Я її не відкидаю, повірте мені, але тепер уже пізно.

— Чи змушують вас зобов'язання перейти на інше місце? — запитав ображений у своїй гордості Коримський.

— Так, пане мій, я маю перейти на інше місце. Дозвольте

мені пояснити вам, тільки не сердьтеся, будь ласка! — попросив його Мирослав.

— І цей договір ви уклали за нашою спиною, без нашого відома? Ви обдурили нас своїм лицемірством! Ми повірили в любов, якої у нашому серці не було!

— Дозвольте, пане...

— Мені вибачення не потрібні. Я не маю наміру вислухувати ваші брехливі аргументи! Навіщо усі ці слова? Надішліть мені зі свого нового місця вашу адресу, щоб я знав, куди надіслати вам борг. А тепер йдіть, але зараз же, тому що я не бажаю, щоб мій син зустрівся з вами і став би вас просити залишитися.

Владний порух рукою — і Урзин вийшов, але не доходячи до дверей, він обернувся.

— Пане Коримський, — сказав він голосом, яким, напевно, люди будуть говорити один до одного там, у безпосередній близькості від Бога, — якщо ви коли-небудь пошкодуєте про свої слова і про те, що ви зараз зробили, тоді згадайте, будь ласка, що я вас простив і пішов від вас з молитвою і добрими побажаннями.

Після того, як двері зачинилися, Коримський стояв ще якийсь час, борючись зі своїми почуттями. Раптом почув чийсь схвильований голос, в якому бриніло звинувачення:

— Пане Коримський, ви з цим молодим чоловіком обійшлися вкрай несправедливо, він цього не заслужив!

— Лікар Раушер! — вигукнув Коримський, заскочений зненацька. — Ви тут? Коли ви приїхали?

— Якраз на початок вашої розмови. Я поспішав сюди, бо я тільки що довідався на вулиці про ваше прибуття. Я поспішав сюди, щоб вас просити, за будь-яку ціну удержати Урзина в своєму будинку, і от я бачу, як ви його виганяєте, не даючи йому навіть можливості пояснити, чому вже пізно! Ви обвинуватили його в тому, що він вас обдунив! Він вас обдунив?! Ця віддана незрозуміла душа! Те, що ви не дали йому пояснити, я вам зараз замість нього поясню. Завтра буде саме три тижні, як він приходив до мене, щоб попросити оглянути його і довідатися, скільки йому залишилося жити. Результа-

ти огляду приголомшили мене. Я змушений був сказати йому правду: він проживе не більше трьох тижнів...

Коримський конвульсивно притиснув руки до грудей.

— А що з ним?

— Порок серця, напевно, з дитинства. Він сказав, що народився передчасно, і на п'ятнадцятому році життя з ним сталося щось дуже жахливе. Так було до вісімнадцятирічного віку і дуже погіршило його здоров'я. Цей юнак багато страждав, але переносив усі страждання з подиву гідним терпінням. Для нього небезпечно будь-яке хвилювання. Щось із рік тому лікар сказав, що жити йому залишилося не більше року. Але у вас він занадто багато працював. Крім того, його серце страждало разом з вами, а це для нього шкідливо. Він згубив себе у вас, і за це ви йому тепер вказуєте на двері! Мені шкода, що доводиться так з вами говорити, пане Коримський, але я скажу одне: ви повинні зізнатися, що нікому не заподіяли більшого зла, аніж цьому молодому чоловіку. Дозвольте мені подивитися за ним.

— Лікарю, те що ви мені зараз сказали, правда? — з натугою мовив Коримський.

— Правда.

— А якщо ви це знали, чому ж мені не сказали про це?

— Я хотів було сказати вам, але він просив мене не робити цього. А потім сталося нещастя з вашою дружиною... У той час я вам не хотів про це писати і чекав, коли ви приїдете... Тепер пустіть мене до нього! Чи ви хочете, щоб він пішов таким схвильованим і десь по дорозі вмер?

— Утримайте його і просіть від мого імені лишитися. Я не можу зараз йти до нього, але я прийду, — простогнав Коримський.

Лікар поспішив униз сходами. Коли він відчинив двері до кімнати провізора, то побачив картину, яку не забуде поки житиме. Біля дивану, схиливши голову на груди жінки похилого віку, стояла молода дівчина. Обидві тихо, але гірко плакали. Біля дивану стояв на колінах хлопчик і теж гірко плакав. На дивані лежав Урзин. «Тепер усе зроблено і мені нічого не треба», — говорило його обличчя. На землі це був

його останній сон, з якого його вже не розбудить жорстоке слово.

— Мирославе! — пролунав у кімнаті страшний лемент.

Сильні руки відсунули Раушера вбік.

— Що з ним, лікарю? — Аурелій Лермонтов узяв обвислу руку, помацав пульс і приклав вухо до його серця. — Агнесо, Генріху, пані Прибовська, що з ним сталося?

— Ох, лікарю, ми точно не знаємо, — відповіла пані Прибовська крізь сльози. — Ферко прибіг за нами, і ми знайшли його таким. Ми послали за доктором Раушером, але він усе не йшов. А вас Сам Господь привів сюди.

— Йому вже не допоможеш, він помирає, а Микольця нема! — Лермонтов упав на коліна, зрошуючи своїми сльозами руки друга. — Навіщо ти залишаєш нас, дорогий мій друже! Генріху, пустіть мене, я підтримаю йому голову. От так брате мій, у серця мого заверши свій земний шлях, якщо ти від нас йдеш!

Аурелій поцілував вологе чоло умираючого.

У цей момент довгі повіки Мирослава піднялися, і його погляд, повний любові, спинявся спочатку на другові, а потім на усіх інших, що стояли навколо. Вони стояли, затаївши подих і очікували, що уста розкриються, але... Стомлена душа після тривалої переможної боротьби мовчки попрощалася з усіма, прямуючи до оселі Отця, щоб прийняти вінець слави. Неземним світлом освітілося його обличчя і залишалося таким, поки земля не покрила його. Ледь помітний подих, тихий сон, подібний до сну дитини уві сні, — і все було скінчено.

Його земне життя завершилося. На руках лікаря Лермонтова спочивав спадкоємець неба, але земля зазнала втрати. Де тепер знайти таке серце, що вміє любити людей, допомагати нести їм тягар, витирати їхньої сльози, вказати їм світло Істини, не очікуючи визнання?

А що відчував Коримський, який стояв біля дверей поруч із Раушером, коли згасло світло його життя?

— Він умер? — вирвалося з його вуст у глухому розпачі.

— Умер, пане Коримський. Але смерть його була прекрас-

ною. Він жив, як святий, тому Бог і дарував йому таку смерть. Він був надзвичайно добрим хлопцем.

Намагаючись сховати свої сльози, лікар залишив кімнату померлого і цей будинок. Його почуття до Коримського у цей момент не можна було назвати добрими. У себе в будинку він згадав той день, коли Урзин зненацька так раптово прийшов до нього.

— Що вас привело до мене в таку пізню годину? Чи у вас знову є хворий, якого ви ховаєте?

— Ні, пане лікарю, я сам прийшов до вас. Перепрошую за таку пізню годину.

— Ви самі? Такий блідий! Що з вами сталося? Руки ваші гарячі, пульс з переборами. Ви хочете щоб я вас оглянув?

— Так, я за цим і прийшов. У мене порок серця. Лікар Н. сказав, що жити мені залишилося близько року, а тепер уже пройшло півроку. Але життя моє дуже швидко йде до кінця, я це відчуваю. Тому я прошу вас, скажіть мені як лікар, скільки я ще протягну?

— Якщо поберешетесь — два-три місяці, а так два-чотири тижні.

Доктор Раушер згадав, як юнак, підперши голову рукою, трохи посидів, а потім, подякувавши йому, простяг йому руку. Він уже зібрався було йти, але раптом у нього стався серцевий напад... Тепер страждання його скінчилися. Коримський своєю жорстокістю вкоротив йому віку.

В аптеці блискавично поширилася вістка про смерть пана провізора.

«Помер, помер!» — чулося в коридорах і в дворі, немов стіни повторювали це слово.

А в залі на колінах стояла молода дівчина, голосно ридаючи.

— Ти нам ще не все сказав, — зверталась вона до умираючого, — що ми без тебе будемо робити?

За кілька хвилин у відкриті ворота саду Коримського вїхали два екіпажі. На подив сусідів, сад освітився казковим світлом. Аурелій по прибутті сюди, дав слугам відповідні вказівки. Приготування Мирослава не були марними. Золотий блиск і барвисті прикраси вітали наречену Миколи. «Нехай благословенним буде твій прихід, Тамаро!» — світилися слова над аркою в середині парку. А над іншою аркою читали: «Ласкаво просимо, Маргіто, до нового життя!» Угорі, на скелі, світилися вогненні букви: «Ісус — перемога, світло, зцілення і благословення. Алілуя!»

«Яка краса!» — мимоволі захоплювалися усі. Тамара нахилилася до плеча Миколи, насолоджуючись освітленим садом, що нагадував їй казки Сходу. Здавалося, що навіть у раю не може бути краще. Микольцьо поділяв її почуття.

— Ласкаво просимо, любя Тамаро, у мою рідну домівку! Дай Боже, щоб життя твоє уподібнилося цьому саду і щоб ти ніколи не пошкодувала, що прийшла до мене.

Вона обійняла його і пригорнулася до нього.

— Не говори так, Микольцю! Чи ти не знаєш, що ми рівні з тобою? Хіба ми не діти одного Отця? Хіба в нас немає Небесного Брата, у Якого записані наші імена? Яка ж різниця між нами? Якщо в тебе тільки вистачить терпіння, я від усього відмовлюсь, що не відповідає нашим обставинам. Ісус Христос допоможе мені. Він прийшов на землю, тому що Він нас любить. Але навіщо цих слів? Ми з тобою любимо одне одного; ти — мій, я — твоя. Мені так добре від того, що я можу покласти голову на твої груди. Микольчику, я не помінялася б своєю долею із жодною царською нареченою!

І вона зітхнула, щасливо всміхаючись. Цим було сказано те, чого не вимовили вуста, а поцілунок молодого чоловіка закарбував те, що потрібно засвідчити всім життям.

Микола зняв капелюха. Він тримав свою наречену в обіймах, вона ж з такою любов'ю і повною довірою пригорнулася до нього, наповнюючи його серце блаженством. Микола відчув бажання знову передати себе разом із нею Господеві.

Щастя для нього було занадто великим, щоб удержати його своїми слабкими руками; тому він віддав його в сильні руки свого Господа. Тамара бачила, що її коханий молиться і підвела очі до неба з тихим благанням: «Почуй його, Господи!»

— Адаме, чи справді там написано, що Ісус — Переможець? — почулося питання з іншої карети.

— Так, Маргіто.

— Значить, ти поправді віриш у Нього і приймаєш Його як свого Господа?

— Він — Переможець, а переможені мають бути Його слугами.

— Адаме, слугою тільки з примусу?

Він здригнувся і пригорнув її міцніше до себе.

— Не лякайся, кохання моє! Що відчуває моє серце до твого й мого Господа я ніколи не зможу висловити, але Він мене розуміє. Подивися, там вітає і тебе рука любові в новому житті. Власне, там і моє ім'я має стояти, тому що і я вступаю в нове життя і зі старого нічого не взяв із собою, крім любові до тебе, моя Маргіто. Вона виникла у відповідь на твою велику любов, яку ти для мене зберегла, незважаючи на те, що ми стояли на різних берегах і глибока прірва розділяла нас. Якою ж глибокою вона була я бачу тільки тепер, коли її вже немає. Дивна і незрозуміла зміна в мені! Я тримаю тебе в своїх обіймах, чую, як б'ється твоє серце, відчуваю твій теплий подих, але мені здається, що ми одне ціле, що ніхто і ніщо не може нас розділити.

Вона відповіла не одразу, тому що відчувала те саме.

«Так і душі наші повинні бути пов'язані з Христом, тісно і нерозривно, тоді й ми зможемо сказати: „І вже не я живу, а живе в мені Христос”».

* * *

В Орлові пан Микола і маркіз Орано сиділи бібліотеці. Раптом пан Микола встав, замкнув двері й обійняв свого гостя.

— Фердинанде!

Маркіз здригнувся й підвівся.

— Батьку, що ви робите? Навіщо викликати свого сина з могили? Навіщо ви мене спокушаєте? — вигукнув він жалісно.

— Ми ж одні тут, нас ніхто не чує, — заперечив старий сумовито, майже по-дитячому. — Хоча б на короткий час будь моїм сином!

— Мене гнітить таке маскування, батьку! Я не повинен був вам відкриватися! Простіть мені за цю слабкість.

— Не говори так! Я хочу допомогти тобі нести цей тягар. Тільки мені стає страшно, коли подумаю, які почуття тебе опанували, коли переступив поріг Орлова! Напевно, тої ночі ти знов згадав мою жорстокість.

— Знаєте, батьку, що я відчував? Тугу і бажання померти у вас, як наша Наталія.

— Фердинанде!

— О, батьку, мені було б так добре в могилі, де немає більше обману. Дайте мені виплакати! Як душили мене оці сльози! Я радий, що наших дітей немає, і я ще раз маю можливість бути вашим синочком, хоча голова моя вже посивіла.

— Мій Фердинанде! — Старий гладив щоки сина, як це він робив у дні його дитинства. — Велике і тяжке твоє горе, але Бог милостивий, Він допоможе тобі його перенести.

— Я вірю, батьку, що коли Він мене не відкинув, незважаючи на мої великі й тяжкі гріхи, то Він і змилується наді мною, допоможе терпеливо нести заслужене покарання. Одначе, батьку, переоцінювати сили — це значить гратися із вогнем. Тому, не дивуйтеся, якщо я скажу, що наступного місяця виїду. Я зобов'язаний так зробити, щоб, де колись жив язичником, жити як християнин і ушанувати Ісуса Христа.

— Ти хочеш повернутися до Єгипту?... І так швидко?

— Так, мені треба повернутися, тож не затримуйте мене! Тамарі я сам усе поясню, вона мене зрозуміє. А коли на нашій батьківщині настане зима, тоді хай Тамара і Микольцьо, Маргіта з Адамом приїдуть до мене. Ви один не залиштесь, я залишу мого Аурелія замість себе. Віддайте же усю батьківську любов йому! Заради мене!

— Фердинанде, любий мій сину, зачекай хоча б на дітей!

— Не можу, батьку. Не плачте і не затримуйте мене! Я не можу, — переконував маркіз старого. — У мене нема більше сил ховатися від сина. Адже ви знаєте, що Аурелій Лермонтов ніколи не зможе бути сином маркіза Орано, а Фердинанд Орловський ніколи не може піднятися з могили. Якби я йому відкрився, то довелось б йому нести зі мною разом мій тягар. Досить і того, що ви несете. Але ви старий, і ми незабаром з вами підемо за Наталією, а він молодий. Було б гріхом занепасти йому життя. Він щасливий від того, що його батьки поєдналися на небі. І коли він прийде до Господа, він узнає істину. Я не думаю, що він піде раніше за мене. Серце моє не бажає розлуки, але розум і почуття обов'язку ніби підказують: «Йди туди, де ти грішив, щоб жити там, як велить тобі Христос. І якщо ти нічого вже не можеш виправити, то можеш хоча б свідчити про Істину, що без Ісуса Христа немає ні світла, ні щастя». Єдине, що мене підтримує в моєму горі — це те, що я ясно бачу мету для мого життя. Ви не будете перешкоджати мені, чи не так?

— Ні, сину мій! Йди туди, куди кличе тебе Дух Божий. У роботі горе забувається. Ми обое дотепер Богу не служили. Наприкінці мого життя я вже не можу Йому так служити, як хотів би. Але ти ще повний сил і життя. Тож, присвяти все Господеві! Залишатися тут означало б гратись з вогнем і переоцінювати власні сили, та й користі від цього не було б ніякої. Тому буде добре, якщо ми попросаємося. Вже залишилось недовго до чудесної безкінечної вічності, де Господь зітре усі сльози з наших очей.

— Дякую, батьку. Прошу вас благословити мене. Колись я з вашим прокльоном пішов звідси, він зруйнував все моє щастя, а тепер я прошу вашого благословення — воно принесе мені велику користь.

— Нехай благословить тебе, дорогий мій сину, Бог Отець, Бог Син і Бог Дух Святий, щоб тобі жити і вмерти з Божим благословенням. Амінь.

— А тепер, подивімося ще раз на Орлів. Я ще раз хочу побачити мою рідну домівку і згадати ті щасливі дні, що я

прожив тут з Адамом і Наталією, коли ми ще були вашими малими дітьми і нічого не знали про життя. Пройдімося по усьому Орлову, благаю вас! До цього часу, напевно, і наші діти повернуться, а з ними Урзин, якого я ледве можу дочекатися, тому що ким би я сьогодні був без нього? І що б зі мною було б у вічності?

— Правда, сину, що б з нами усіма було?

Розділ шістдесят третій

А тепер, Генріху, розкажіть мені, як це сталося — звернувся Аурелій Лермонтов до юнака, коли перший порив минувся. — Крім вас мені ніхто нічого не зможе розповісти.

— Ох, пане лікарю, я вам усе розповім, що знаю, але я знаю так мало, що й пояснити вам нічого не зможу. Пан провізор сказав нам учора ввечері, що їде. Він призначив на сьогодні прощальні збори. Ми всі думали, що ви і молодий пан не відпустите його, коли приїдете. До обіду в нього було ще багато справ, тому що встановлювалися арки пошани в саду. Часом він був дуже блідий і видно було по-ньому, що він сильно втомлений.

Коли я після обіду зайшов до нього, він лежав на дивані. Напевно в нього щось боліло, тому що він посміхався через силу. Руки його були холодними, а щоки палали вогнем. Потім ми разом упаковали його речі. Він подарував мені усе краще з одягу. Книги й картини він теж поділив між мною і Ферком. Деякі він відклав убік для Агнеси і Степана Градського. Коли Ферко сказав, що в нього самого нічого не залишиться, якщо він нам усе пороздає, він запевнив, посміхаючись, що на дорогу в нього усе є, а там, де потім буде, йому усе дадуть.

Коли ми закінчили складатися, він вмився, зачесався й переодягся в чисте, узяв свій кращий одяг. Пані Прибовська принесла йому поїсти. Вона тільки посміялася, тому що була упевнена, що дарма він ладнається в дорогу. Їй подарував книгу і попросив віддати його речі після прання якомусь бідакові.

Їсти йому не хотілося. Він дав нам ще різні настанови. Коли ми уходили, щось писав у своєму щоденнику. Настав вечір. Перед закриттям аптеки він ще раз зайшов і приготував ліки для якогось хворого. Потім ще раз оглянув сад. Зайшов до зали, а ми вже сиділи на своїх місцях. Після зборів Ферко покликав його до хазяїна. Як ми чекали його повернення! Невдовзі він повернувся до своєї кімнати, але таким блідим і сумним, що ми перелякалися. Він сів на стілець біля дверей. Коли ми підійшли до нього й опустили поруч із ним на коліна, він пригорнув нас до себе, і заплакав, гірко заплакав. На питання Ферко, чи дійсно він нас залишає, він, переставши плакати, сказав: «Я маю піти, тут мені нема більше місця».

Потім устав, підійшов до столика і поклав свій годинник у футляр. Намагався стоячи написати кілька слів, але раптом похитнувся, і якби ми не підскочили, то упав би на підлогу. Він так стогнав! Певно було сильно боляче. Ми поклали його на диван. Я підтримував йому голову, Ферко побіг за пані Прибовською. Але перш, ніж вона з Агнесою встигла прийти, я почув його останні слова: «Сталось! Алілуя!...» Зі сльозами ми просили його сказати що-небудь, але він тільки ворухив губами і блаженно шепотів: «Ісусе». Це чули й інші. Потім ви прийшли, пане лікарю, і все закінчилось.

— А раніше ви ніколи не помічали, що він був хворий? — допитувався Лермонтов, намагаючись стримати сльози.

— Так. Особливо відтоді, як він повернувся з Боровця. Нам усім здавалося, що його полишають останні сили. Але він ніколи не скаржився. У ніч із середи на четвер він не міг спати, і серце моє підказало піти до нього. Двері його кімнати були зачинені, але гачок був слабенький і піддався. Я знайшов його напіводягненим на ліжку. Щоки його горіли. Він стогнав уві сні і був дуже вдячний, коли я його розбудив. На мої розпитування, чи він хворий і чи не потрібно щось, відповідав, що Ісус Христос його незабаром уже зцілить. Коли я в четвер і вчора намагався знову відчинити його двері, вони були міцно замкнені. Я думаю, що він хворів на серце, вже давно.

— Чому ви так вважаєте? — запитав лікар.

— Одного разу ми готували ліки для одного сердечника, і Ферко не захотів їх віднести, і я думав, що люди самі прийдуть за ним. І тоді він так сумно подивився на нас і сказав: «Якби ви знали, як це болить і як такий хворий потребує заспокійливих ліків, ви б поквапилися дати йому полегшення». — «А від цих ліків йому буде краще?» — допитувався Ферко. — «О, звичайно, це дуже гарні ліки! Вони тамують біль, і хворий може заснути». А учора ввечері я бачив такі ж ліки на його столику і поруч лежав шматочок цукру. Виходить, він їх приймав. Більше я нічого не можу сказати.

— І не потрібно, мені цього досить.

Аурелій сумно опустил голову.

— Пани їдуть! — оголосив у цей момент захеканий і заплаканий слуга, нагадавши Аурелію, що крім померлого друга на світі ще є хтось, що потребує його більше, аніж Мирослав, що відійшов у небесну обитель.

* * *

— Аурелію, Аурелію! Цього не може бути! Скажи, що це неправда! Невже Мирослав вмер і залишив нас! Аурелію, скажи, що це не так! — випереджаючи один одного, повторювали молоді голоси.

— Поясни нам, як це сталося!

— Цього я не можу, любі мої! Я теж спізнався і крім останнього погляду його милих очей, я вже нічого не одержав від нього. Господь відкликав Мирослава, у нього був черговий напад. Він його відкликав, Микольцю... Ходімте і переконаєтеся самі, що я говорю правду. Дивлячись на його спокійне обличчя, ви менше будете страждати від горя.

— Ти нас залишив, і ми не могли віддячити тобі, навіть руки твоєї не потисли на прощання! О Мирославе, навіщо ти це зробив!? — почувлися вигуки і плач у його кімнаті.

— Ти тепер вже в Новому Єрусалимі, — сказав Адам, — тепер усе, про що ти говорив, належить тобі, тепер ти багатий і піднесений високо.

— Але ми тобі навіть не віддячили, — ридала Тамара.

— Тільки тепер я розумію твій прощальний привіт, — плакала Маргіта.

— Я видужав і залишився живий, а ти вмер, — побивався Микола. — Мене ти вимолив у Господа, а сам пішов; нам би тепер трудитися разом, але ти вже досить потрудився!

Коли плач затих, пані Прибовська сказала, що в залі усе приготовано, щоб покласти Мирослава в труну. Слуги принесли ноші, але пани не дозволили їм доторкнутися до свого друга. Вони самі поклали його, і Аурелій з Адамом перенесли його до зали. Маргіта зачесала волосся, Тамара почала прикрашати труну квітами. Микола тримав його за руку, начебто усе ще не міг зрозуміти, що його вже немає серед живих.

Коли приготування були закінчені, Маргіта згадала, що її батька ніде немає. Для неї це було ударом. Вона побігла шукати і знайшла в кімнаті, він лежав на дивані, заховавши у подушки обличчя. Маргіта не здивувалася, очевидно він був убитий горем.

— Батьку, ми вже тут, — сказала вона, цілючи його. — Але що на нас чекало! Хто б міг подумати!

Від її слів він здригнувся і хотів було підвестися, але потім знову зарився в подушки.

— Батьку, не побивайтеся так, — утішала його Маргіта, плачучи. — Мирослав пішов до Ісуса Христа.

— Так, він пішов — пролунала глуха відповідь, — він пішов, щоб обвинувачувати мене.

— Тебе? Чого це раптом? Не думай так, батьку мій любий! Навіть якщо в Мирослава на це була причина, він був занадто добрий, щоб кого-небудь обвинувачувати.

— Так, він був добрим, а я...? Маргіто, якби ти знала! Залиш мене, я тебе прошу!

— Тамара прийшла і ніхто її не вітав тут.

— Тамара?

Коримський здригнувшись, підхопився з дивана, і дочка побачила його обличчя, спотворене до невпізнанності. Вона злякалася і більше ні про що не стала запитувати.

Усі помітили, що Коримський був сам не свій. Ніхто його не розпитував. Тамара вирішила побути з ним і хоч якось утішити. Маргіта пішла з пані Прибовською, щоб з нею та Аурелієм обговорити і приготувати все необхідне, тому що її батько не міг це зробити. Адам із сумною звісткою поїхав в Орлів, а Миколка запалив свічки навколо труни, залишившись наодинці із своїм другом.

Коли він у своєму невимовному горі схилився до нього, щоб пригладити костюм померлого, то помітив, що кишені були забиті книгами і паперами. «Там йому це вже не знадобиться», — і зітхнувши, виклав усе з кишень: два трактати, два Нових Завіти, невеликий гаманець і книжечку в чорній оправі — щоденник. Його разом із гаманцем узяв собі, решту поклав на гармонію. Довго він ще сидів біля померлого друга, і ніхто йому не заважав.

Розділ шістдесят четвертий

Правду казав декан Юрецький, зауваживши нещодавно: «Бідні цінують його дуже високо». Блискавично поширилася Подградом звістка: «Пан провізор умер!» Люди приходили, а коли йшли, говорили: «Для мене він те й те зробив, а для мене це; мені він те й те подарував». Так тривало кілька днів.

Багатьом людям пан провізор свідчив про Господа. Нехай число тих, що прийшли до Христа і було невеликим, то всі, що пізнали Його, знали доброту Урзина і за його благодіяння були зобов'язані йому. Люди просили дозволу хоча б до опівночі бути біля нього. Їм не відмовляли.

Коли приїхали пан Микола і маркіз, біля труни зібралось вже багато людей. Вони бачили, як пан Орловський поцілував пана провізора, і сльози котилися по щоках. Іноземець, що був з ним, також поцілував руку провізора і довго не міг відвести погляду від покійного. Панночки, що були з ними, також плакали. Потім пани виїхали до Орлова, у будинку

залишилися тільки пан аптекар, що нікому не показувався на очі, і Микола Коримський.

*Вітчизна моя в небесах, до неї рветься і прагне душа:
Там світліше у променях вічних, і вода жива там тече.
В небесах, в небесах, вітчизна моя в небесах!*

*На мене чекає Господь в небесах; Він готує оселю Свою.
Мирний спочинок на луках в Його світлім, блаженнім раю.
В небесах, в небесах, вітчизна моя в небесах!*

*Вже скоро бути мені в небесах, скоро скінчиться шлях
мій земний;
В райських воротах зустрінуться ті, що вірою жили
святою.
В небесах, в небесах, вітчизна моя в небесах!*

Лунав спів по всьому будинку, навіть у тій кімнаті, де з кутка в куток ходив Коримський. Він підозрював, які муки виніс тихий і скромний Урзин перед тим, як настала його несподівана, хоча і передбачувана смерть.

Чи знає хто, як почуває себе душа, що усвідомить себе винуватою у тому, що сталося! «Я нічого не міг зробити, він сам винен, — говорив собі Коримський. — Чому він мені відразу нічого не сказав? Я б дав йому можливість лікуватися. Якби він мені написав у своєму листі: „Я хворий, тому йду з аптеки”, — я послав би його на курорт. Але він усе ховав від нас. Раушер йому був ближче. Він винуватий, що я принизився перед цією людиною».

У такий спосіб Коримський намагався заглушити голос, що звинувачував, що повторював йому: «Він працював у вас до знемоги, а ви його вигнали з будинку».

*У спасіння джерела чи будеш мене зустрічати?
Там, втішаючись у славі, чи я зможу тебе обійняти?
Інші там у звуках співу мене привітають,
У джерела спасіння чи будеш мене зустрічати?*

*Так, тебе я стріну, де джерельце, так, я зустріну там,
Так, я тебе зустріну там, де тече живе джерело.*

Під звуки цієї пісні Микола читав щоденник свого померлого друга, і перед ним ще повніше розкривалася його душа. З цих записів він довідався про те, яку роботу Урзин проводив у Н. Раптом Микола Коримський прочитав таке, від чого не можна було не здригнутися.

«Сьогодні я був у доктора К. Моя хвороба досягла свого апогею. Лікар сказав мені, що я проживу не більше як рік. Господи, я ще так мало зробив і так мало часу залишив Ти мені служити Тобі! О, я прошу Тебе, дай мені сили бути Тобі вірним до кінця і зроби цей мій останній рік благословенним роком, щоб я ще багатьом душам міг указати шлях до спасіння».

«Відтоді пройшло якихось півроку, — подумав Микола. — Виходить, доктор помилився. Мабуть, Мирослав знав, коли він прийшов до нас, що жити йому залишалося недовго».

З хвилюванням Миколка читав далі. Серце його сильніше забилося, коли він прочитав:

«Що я сьогодні узнав! Яка сумна звістка! Микола отруївся! Панове, що розповідали про це один одному, мабуть, не підозрювали, хто чує їхню розмову і що від цього кров'ю обливалося серце брата. Мій Микольцю, мій Микольцю! А в мене немає можливості поспішити до тебе! Усі зараз у такій горі, а я не можу їм чимось допомогти! А чи так це? Їм потрібний провізор, а я тут звільнюся тільки найближчими днями. Може пан Коримський узяв би мене? Але піти до нього? Ох, це боляче! Тихо, душе моя, що це за думки? Адже в такий спосіб я потрапив би до Микольчика! І, можливо, міг би свідчити йому про Господа? Хто їм принесе Світло, якщо я цього не зроблю?»

По щоці Миколки скотилася сльоза. Він на мить закрив очі, а потім став читати далі:

«Слава Господеві, мене узяли. Я пишу вже з дороги. Після важкої боротьби мені знову світить світло. Так, я за усе воздам любов'ю. Я не порушу моєї обіцянки, дідусю. Я вам обіцяв ніколи йому нічого не давати. Оскільки він мені не дозволив бути йому люблячим сином, я хочу хоча б послужити як слуга

з останніх сил моїх. Адже він ніколи не довідається, хто жив із ним поруч. Мою ганьбу я і далі понесу один».

Зі страхом і подивом Микола став гортати книжку і шукати між викладами місць зі Священного Писання і текстами пісень зауваги, що стосувалися особисто його чи Мирослава. Їх було важко знайти, тому що він мало писав про себе.

«Я бачив Микольця. О, який гарний у мене брат, хоча він зараз такий хворий! Він так страждає, а тобі, душе моя, твої страждання іноді здаються нестерпними! Хіба можна порівняти з його стражданнями? Справді, страждаєш від народження; але ті страждання сильніші. Якби я міг умерти замість Миколи, щоб улюблений син залишився з батьком! Як він його любить! І Микольчик гідний цієї любові. Якби я міг домогтися хоч якоїсь прихильності від нього! Але він мене майже не бачить. І все-таки, я радий його бачити і служити йому! Я бачив Маргіту... Бідна моя сестричка! Господи, приведи усе до порядку, дай щоб вони змогли поєднатися. Є багато чого неможливо, але для Тебе немає перешкод».

Перед Миколою поставали картини недавнього минулого. У них було багато того, про що він не знав. З якою дбайливістю і радістю було описано як світло починає світити в серцях тих, кому Мирослав свідчив про Господа. Записано було в нього кожне добре слово, кожен навіть самий маленький доказ любові до нього. Які вони йому були дорогими і як мало їх було!

Микола дочитав до того місця, де мова йшла про хворобу його матері. Книга випала з його рук. «Це була жахлива ніч! Слава Тобі, Господь мій, що вона проминула. Але я Тебе прошу, нехай такі ночі не повторюються для Твоєї нещасної дитини! Я вчора дуже сильно розхвилювався. Дякую Тобі, що обійшлося без серцевого нападу, хоча для мене це, напевно було б краще, тому що я не знаю, як сьогодні вийду на вулицю. Я вже живу не для себе: нещасна жінка потребує моєї допомоги. Микольцьо доручив її мені. Мені вчора довелося сказати їй правду. Тепер, здається, кожен бачить на моєму чолі печать ганьби. Ох, не міг би цей біль пройти повз мене? О Господи, помилуй й утіш мене! Мені треба провести збори, але як я їх проведу з таким зраненим серцем? Про мою вчорашню жертву я не

шкодную, Господи, ні! Ця нещасна, дорога душа мала позбутися своєї омани, хай би мені це коштувало життя. Я не хотів, щоб вона мою матір підозрювала в такому жахливому грісі — тебе, мою бідну матінку! Але кому б ця нещасна більше повірила — Людмилі Боринській, чи її сину? Я не шкодную про це; тільки мені тепер здається, що кожен може прочитати на моему чолі ці жахливі слова: „незаконний син пана К-го”. Треба приглядати за нею, але не можу. О Господи, я бажав би, щоб її очі ніколи більше не дивилися на мене!

Навіщо я все це пишу? Навіщо я торкаюсь моєї рани? Хіба Господь моїй матері й мені не вчинив велику милість, коли Урзин, незважаючи на те, що знав про її становище, змилостивився над нею, узяв її і великодушно дав їй і мені своє добре ім'я? Поможи мені, Господи, бути гідним Твоєї милості, носити дароване мені ім'я з честю до кінця моїх днів!»

Прочитавши ці слова, юнак сидів, опустивши голову на груди, наче вражений блискавкою. Як часто слово людське сильніше за електричну іскру. А розкрита таємниця завжди вражає.

Ця таємниця, що так давила на Урзина, вразила Миколу Коримського. Під її вагою він упав на підлогу і закрив обличчя руками, тому що щоки сина спалахнули від ганьби свого загиблого батька.

Тепер весь морок розвіявся. Бідна його мати, з якою він часто бував таким несправедливим, обвинувачуючи її в жорстокості, виправдана в могилі. Подальшого роз'яснення не потрібно: Микола знав тепер усе.

Коли він через якийсь час увійшов до зали, ті, що зібралися вже співали:

*Вірним захистом Він буде,
І тягар твій понесе;
Він ніколи не забуде,
Сльози Сам з очей зітре.*

*Він блукання твої бачить,
І зітхання всі віддасть,
Плач і стогін він припинить,
Сльози Сам з очей зітре.*

Усі бачили, як Микола Коримський підійшов до труни покійного друга. Схилившись до його голови, він ласкаво провів рукою по його обличчю, немов хотів щось стерти з нього. Усі бачили його хвилювання, сльози котилися по його щоках. Але ніхто не знав і не підозрював, що у ту мить думав Микола. Тільки тепер, коли серце Мирослава перестало битися, Микола довідався про любов свого брата до нього, яку той дарував йому ціною свого власного життя. Він зрозумів, що такою любов'ю жодна людина ніколи більше любити не буде. Він зрозумів це тільки тоді, коли ця любов пішла туди, де був її початок — у серце Бога.

Микола молився. Хоча глибока рана в його грудях кровоточила, він дякував Господу за те, що довідався правду про свого брата, хоча і після його смерті. Дякував також за його звільнення, тому що зрозумів, що з цим жалом у серці на землі ніде щастя не могло бути. Від цього жала тільки смерть могла його звільнити.

Микола підвівся. Вибачившись, він попросив людей вийти і залишити його з братом наодинці. Усі присутні залишили залу. Микола провітрив приміщення. Подивившись з тугою на зоряне небо, він закрив вікна, двері і загасив усі лампи, крім свічок, що горіли навколо труни. Після цього знову дістав книжечку — єдиний заповіт свого любого брата. Час від часу поглядаючи на тихе, спокійне обличчя, став читати далі. Він знайшов рядки, які Аурелій не міг забути.

«Стан мій сильно погіршився, — писав Мирослав у той радісний для Миколи вечір. — Я поспішив піти з Подоліна, тому що мені було дуже погано. Коли повернуся, піду до лікаря Раушера. Хоча пройшло усього півроку, але в мене таке відчуття, що скоро можуть розірватися всі судини мого серця. Я відчуваю наближення мого кінця. О Ісусе мій, невже я так швидко побачу Тебе? Мені не віриться, що звільнення моє таке близьке і мандрівка моя на чужині незабаром закінчиться!»

Потім пішли записи про його розмову з маркізом і молитва про його порятунок. Наприкінці щоденника був запис про першу неділю, яку він знову провів у Подграді.

«Учора зі мною сталося нещастя. Коли я піднімався сходам, то відчув, що вони захиталися, і, хоча Господь зберіг мене від падіння, я вдарився, і сьогодні мені дуже важко ходити й сидіти. Я дуже втомився. Слава Богу, що основна робота закінчена. Сьогодні я зможу увесь день провести в служінні Господеві. Це для мене велика радість!»

«Ніч. Я був у доктора. Передчуття моє було вірним. Залишилося два тижні. Що мені робити? Гроші мої скінчилися. Піти до пана барона вмирати і бути йому тягарем я не можу. Якби долина Діброви була подалі від Боровця, брати і сестри охоче прийняли б мене на ці дні. А так мені нічого іншого не залишається, як іти в лікарню. Ох, не хвилюйся, душе моя, Спаситель твій умер на хресті. Не так важливо, де людина засне, важливо, де прокинеться. А я, що не мав на землі батьківщини, як і Ти, мій Спасителю, прокинувся, напевно вдома. Мало я встиг зробити, але я дякую Тобі, мій Господь, що Ти по великій милості Своїй дав мені побачити хоч трохи плодів. Я молю Тебе, візьми Подград під Свій захист, поки повернеться Степан. Спонукай братів свідчити про Тебе. Якби Микольцьо захотів, він за допомогою Аурелія міг би продовжити тут справу евангелізації! Спонукай, Господи, їх до цього, я на Тебе сподіваюся. Не залиши врятовані душі, а також пробуджених — Ти їх усіх знаєш по імені. Тебе не засмучує те, що я хочу додому, чи не правда? Ти знаєш скільки я вже не сплю, тому що цей біль, злі сни мучать мене. Я так утомився. Як би я хотів покласти свою голову на Твої коліна і виспатися перш, ніж почнеться нове життя!»

У щоденнику був ще один запис подій того тижня. Перша її частина містила молитви за Маргіту і подяка за її одужання. Був прикладений також лист, що вона йому послала у відповідь на його братерський привіт; а з подальшого запису Микола довідався про боротьбу, що Мирослав виніс, перш ніж він написав ті три листи.

«Мені треба іти, поки вони не прийшли, тому що хвороба може наздогнати мене будь-де, — писав Мирослав. — Вони такі добрі до мене і не відпустили б мене, я вже не міг би протистояти їхній любові. І тоді я порушив би обіцянку, яку дав дідусяві: ніколи нічого не приймати від Коримського. Дотепер

я кожен шматочок хліба сам собі заробляв, а тоді це стало б неможливим. До того ж, мною часто опановує туга, яку потрібно перемогти. Учора снилося мені, що я лежав на постелі, а Аурелій доглядав за мною і Микольцьо поправляв мені подушки, начебто усі відвідували мене. Маргіта принесла квіти і поцілувала мене, а потім прийшов він і схилився наді мною. «Як почувашся, сину мій?» — запитав він мене, так само, як він запитував Микольця. Я немов був в Елимі. Але Елим — не рай, і той сон ніколи не буде дійсністю. Він мене ніколи не назве своїм сином, ніколи! А більше всього боляче, Господи, від того, що я перед ним ще ніколи не міг свідчити про Тебе. Прости мені, якщо я був винуватий; мені дуже боляче. Поки він не покається, Ти не можеш його помилувати. Ти спробував прихилити його, але він протистояв Тобі. Якщо необхідно, зломи його, тільки не допусти, щоб він загинув навіки! Я одержав телеграму від нього, де він велить мені почекати на нього до вечора. О, душе моя, чому ти так боїшся цієї останньої зустрічі з ним? Але як мені не боятися? Усі вони прийдуть в Орлів, а звідти — сюди. Я усе приготував для прийому Тамари. Хто засудив би мене за те, що я хотів побачити свого брата щасливим? Якщо він зі мною привітно заговорить, я не зможу протистояти і залишуся; якщо ж він розсердиться на мене за те, що я хочу піти і скаже мені недобре слово, мені буде дуже боляче. Але чого мені турбуватися?! Я скажу йому, що хворий і попрошу його відпустити мене, тому що не хочу затьмарювати радості. Він шляхетний, він зрозуміє і відпустить мене, і я піду. Коли скінчаться всі ці турботи? Коли я побачу Господа мого? Як я хочу додому!

Маргіто, Микольцю, Аурелію! До зустрічі у славі небес! Побачимось у стіп Христа!»

— Тепер ти вдома, брате мій, і турботи твої скінчилися, — заривав Микола. — Скінчилася твоя боротьба з життям, повної страждань. Але ти правду мовив: Елим не був раєм, і твій сон не став дійсністю — він тебе ніколи не називав своїм сином. Але він не гідний того, щоб пригорнути тебе до своїх грудей. Він зробив такий гріх, а ми його вважали страдником і захоплювалися їм! Але тепер, коли усі твої скорботи позаду,

він довідається, хто йому служив і кому він хотів передати свою аптеку на викуп. Ти б мені ніколи цього не дозволив, любий брате. Але Бог — не тільки любов, Він і справедливість.

Микола поцілував це миле, застигле обличчя, якого ні біль, ні злий сон уже не могли розбудити. Потім Микола вийшов і покійний залишився один. Коли юнак причинив був двері за собою, враз болісно здригнувся від слів: «Миколо, це ти? Що ти тут робиш? Куди ти йдеш?»

— До тебе, батьку, — відповів він серйозно, відчинив двері і впустив Коримського.

— Навіщо ти проводиш тут усю ніч, сину мій? — запитав аптекар заклопотано, і його гордий погляд ледь торкнувся померлого провізора. — Це може тобі зашкодити, а йому вже ніщо не допоможе.

— Так, мого любого рідного брата я вже не можу повернути до життя. Йому моя допомога вже не потрібна. Коли він мав потребу в ній, ніхто з нас йому її не надав.

Холод у голосі сина неприємно зачепив Коримського.

— Батьку, я хотів би знати, чи пропонував ти Мирославові аптеку?

— Так, — відповів Коримський глухо.

— І що він тобі відповів?

Коримський хотів обуритися й обійтися без прямої відповіді, але це йому не вдалося. Очі сина пильно дивилися на нього, а поруч був також живий свідок — доктор Раушер. Коримський у досить м'якій формі передав ту розмову й останні слова провізора. Він хотів ще додати, що винувата в цій справі головним чином несправедливість Мирослава, але син з таким благанням і виразом болю простяг руки до нього, що він злякався.

— Нема для тебе вибачення, батьку, — сказав він чужим голосом. — Не тобі обвинувачувати його в несправедливості, тільки не тобі!

— Миколо!

— Ні, — повторив син засмучено, — ти нас усіх обманював і не покався в цьому. Батьку, подивися на це прекрасне чисте чоло! — Зі сльозами на очах юнак гладив лице померлого. — Ти ніколи не пошкодував про те, що заплямував його

печаткою ганьби? Тобі серце ніколи не говорило, хто до тебе прийшов, щоб служити тобі?

— О, жах! Про що ти говориш, Миколо? — застогнав Коримський, закривши обличчя руками.

— Правду, батьку! Подивися, тут лежить мій рідний брат, якого я ніколи не забуду, замучене серце якого завжди буде стояти між мною і тобою! Тут лежить твій покинутий син — син бідної Людмили Боринської! Я знайшов у нього щоденник, зміст якого мені усе пояснив. Прочитай його, а потім розсуди, якщо для тебе на землі є виправдання і чи можеш ти його обвинувачувати.

Немов уражений блискавкою, Коримський упав у крісло. Голова його безсило опустилась на груди. Він чув, як Микола пішов і залишив його наодинці з небіжчиком. Важко собі уявити стан такого батька! Це найстрашніший суд на землі, коли власний син, що поважав і любив батька більше всього на світі, по праву засуджує його.

Коримський був один. Навколо панувала тиша. Він чув свій подих, стукіт власного серця. Зрідка спалахувала свіча... І в той же час Коримському здавалося, що він чує багатоголосий спів, який він чув колись на цьому місці.

*Радісно, радісно іду я у путь
У вічний спокій, де зможу спочитьь...
Хори врятованих навстрічу співають,
До вічного дому радісно кличуть...
Скоро закінчу я свій шлях,
Де я забуду злигодні праці.
Чужою не буде блукати душа:
І радісно стріну спочинок святий.*

*Перед Христом усі друзі стоять,
І полум'ям вічного щастя горять
У захваті душі співають у них:
«З радістю, з радістю до нас поспіши!»
Голос солодкого співу звучить,
Серце прагненням неба живить.*

*Від звуків чудесних радіє душа,
В країну чудесну радісно йти.*

*Смерті окуви мене не страшать,
Без страху у серці зустріну її;
Христос переміг смерті закон,
Радість у серці живе, а не страх.
Вічності ранок яскравий зійде...
Смерті не буде, і горе мине...
Радо співатиму Богу чудесному
В вічнім прекраснім раю.*

Страждання Мирослава закінчилися. Людям він служив, для нього настав вічний день і мир. Той, кого Господь прийняв, коли він був самотнім і покинутим, не бачив тепер страшно-го болю чоловіка, не чув його скарг, не відчував поцілунків, якими він покривав його. Він нічого не відчував — було пізно.

Коли слуги ранком у коридорі зустріли свого пана, вони побачили згорблену людину із згаслим поглядом, якого ледве можна було впізнати. Наче зламане буревієм дерево, що не хотіло зігнутися.

Важко описати, яке враження справив цей випадок на всю родину. Це був страшний момент, коли учора ще настільки гордий Коримський в присутності всіх зізнався, хто умер вчора в його будинку, а Аурелій додав ще деякі пояснення. Ні, такі моменти описати неможливо, ані пером, ані словами; але вони закарбовуються в серцях тих, хто їх пережив.

На третій день молодого провізора поховали в саду Коримського під старою стіною. Місце було дуже гарне, спеціально освячене пастором з Раковіан.

На похорон приїхав також барон Райнер. У могили Мирослава Урзина вперше Коримський і Райнер подали один одному руки. Коли прикрашена квітами труна опускалася в могилу, усі плакали. Вони усі були його вічними боржниками.

У похороні брав участь також каплан Ланг. Коли усі розійшлися, він ще довго стояв у могилі «мрійника», роздумуючи про його життя і смерть. Мимоволі згадалися йому сло-

ва, сказані колись померлим: «Ніхто на світі вам не може допомогти, окрім одного Ісуса Христа».

«Якби в нас була така впевненість, що була в нього!» — подумав він сумовито.

Після похорону Микола Коримський у присутності подградців, що полюбили Господа, повідомив священнику Н., що і надалі спрагли душі будуть збиратися в його будинку для розбору Слова Божого. І пастор не насмілився заперечити. Вони мирно розійшлися, хоча Микола відрекомендував йому Степана, повідомивши пастору про свої плани з ним. Маргіта скористалася з присутності свідків і ще раз повідомила священнику про перехід до євангелічної церкви.

Цим закінчилися похорон Мирослава Урзина, якого в Подграді ще довго будуть пам'ятати.

Розділ шістдесят п'ятий

Орлів, 1 грудня 19... р.

Вельмишановний пане маркіз!
Десь під пальмами Єгипту ви радієте теплу. У нас же віють холодні вітри. Зараз така сама погода, як у той день, коли невпізнаний син уперше переступив поріг батьківського дому, коли світло в образі Мирослава прийшло до нас.

Ми в Подолині. Усі готуються до подорожі, а мені доручено повідомити вам про час прибуття. На жаль, я з ними їхати не можу: дідусь почувається зле, і ми не можемо залишити його одного — це перша причина. По-друге, моя лікарська практика так розширилася, що я не можу зараз покинути моїх хворих. І по-третє, не можемо ж ми залишити свої збори. Хоча я Микольця не заміню, як він не може замінити Мирослава, однак потрібно свідчити, і я радий, що можу це робити.

Я радий, що і ви, пане маркіз, свідчите про Христа, і я признаюся, що хотів би бачити вас в Єгипті християнином і представником Істини Божої. Але самозречення — теж заповідь нашого Господа.

Наша люба Тамара радіє, що зможе показати Микольцеві свою батьківщину. Йому зміна клімату, напевно, піде на користь. Та якби там вас не було, вони, напевно, краще залишилися би вдома, тому що вони тут розпочали гарну справу. Тамара привезе із собою Ілону Заркану — майбутню дружину пана Вільє.

Адам дуже радий, що Маргіта їде з ним. Однак, я думаю, що вони в Єгипті більше будуть досліджувати Істини Божі, аніж єгипетські старожитності. Маргіта цікавиться виходом ізраїльтян з Єгипту. Вони хочуть побувати також у святій країні. Разом з Тамарою і Миколою вони поклали початок добрим справам. І все це вони залишають під моїм доглядом! Чи не занадто багато почесних доручень?

Учора я був у долині Діброви. Нудно там без Степана і Петра. Марійка проводить недільну школу і у неї вже досить багато учнів. Слово Боже викладає їм дідусь Градський. І хоча це не захопливі проповіді Степана, усе ж таки помітно, що Дух Божий говорить вустами цього старця і діє на душі дітей.

З кафедри в М. усе ще кидають громами у бідних «мрійників», однак жоден ще не був уражений. Наш пан пастор Н. більш обережна людина: він з нами подружився. При зустрічах ми по-дружньому потискуємо один одному руки. Кілька разів він навіть був на наших зборах. Після проповіді Миколи він молився. Але чому ми зараз такі гарні друзі, я вам напишу наприкінці.

Від Степана і Петра ми одержали листи, які нас дуже врадували. Петро скаржиться на тугу за батьківщиною, а Степан, який вдома залишив наречену, повний снаги: «Як добре, що Ісус Христос нам допомагає і дає щодня можливість через самоствердження усе більш уподібнитися Йому і прагнути досконалості». Його вчитель Р. пише про нього: «Цей юнак для усіх однокласників справді благословення. Він зовсім вільний від власного „я“, лагідний, працьовитий і повний любові на словах і в поведженні. Прекрасний характер». Я радий чути таке про нашого вихованця.

Щодо дядька Коримського писати особливо нема що. Хоча стан розпачу в нього минув, але думаю, мине ще багато часу, перш ніж він заспокоїться. Однак, ми усі віримо і молимося, щоб це сталося. Він тепер знову працює в аптеці —

не знаю, чи поклав він це на себе як покарання, чи робить тому, що Мирослав там усе так добре облаштував. Якщо подумати, той і цей благоустрій коштував йому частки життя. Ранком і вечором дядько часто годинами стоїть у могилі Мирослава, але це тепер уже даремно. Але я радий, що розрив, що виник між ним і Миколою, який перейшов було і на Маргіту, завдяки старанням Тамари поступово заростає.

Це мене не дивує. Діти Коримського сильно помилилися у своєму батькові. Він був дуже несправедливий до того, хто нам усім був благодійником.

І останнє. Велике хвилювання викликало в Подграді та його околицях те, що Орловські перейшли в євангелічну церкву. Вони відкривають тепер школу, а Коримський ту частину парку, де знаходиться могила Мирослава, віддав для устрою цвинтаря. Він вже освячений церквою.

Однак, я думаю, що кращим його освяченням було те, що ми поховали там останки чада Божого. О спи спокійно, дорогий брате! Після того, що ти ціною свого життя розбудив нас від гріховного сну, ми вирішили оживити мертву євангелічну церкву, для якої ти був тільки «мрійником». Одного разу ти побачиш, що жив і вмер даремно.

Ми знаємо, що в очах світу, що б ми не робили, завжди залишимося «мрійниками». Байдуже. Слава Богу, що ніч омани минула, і в наших серцях сяє світло правди — Ісус Христос.

Йому віддає і Вас, пане маркіз, той, що вас любить, Аурелій Лермонтов-Орловський.

«Життя ж вічне це те, щоб пізнали Тебе, єдиного Бога правдивого, та Ісуса Христа, що послав Ти Його».

Зміст

Від видавництва	3
Розділ перший	5
Розділ другий	10
Розділ третій	13
Розділ четвертий	18
Розділ п'ятий	23
Розділ шостий	26
Розділ сьомий	32
Розділ восьмий	36
Розділ дев'ятий	45
Розділ десятий	49
Розділ одинадцятий	54
Розділ дванадцятий	59
Розділ тринадцятий	68
Розділ чотирнадцятий	72
Розділ п'ятнадцятий	76
Розділ шістнадцятий	82
Розділ сімнадцятий	85
Розділ вісімнадцятий	93
Розділ дев'ятнадцятий	102
Розділ двадцятий	105
Розділ двадцять перший	115
Розділ двадцять другий	120
Розділ двадцять третій	124
Розділ двадцять четвертий	129
Розділ двадцять п'ятий	134
Розділ двадцять шостий	139
Розділ двадцять сьомий	146
Розділ двадцять восьмий	150
Розділ двадцять дев'ятий	157
Розділ тридцятий	166
Розділ тридцять перший	170

Розділ тридцять другий	183
Розділ тридцять третій	190
Розділ тридцять четвертий	204
Розділ тридцять п'ятий	219
Розділ тридцять шостий	230
Розділ тридцять сьомий	242
Розділ тридцять восьмий	252
Розділ тридцять дев'ятий	265
Розділ сороковий	274
Розділ сорок перший	281
Розділ сорок другий	287
Розділ сорок третій	293
Розділ сорок четвертий	297
Розділ сорок п'ятий	305
Розділ сорок шостий	312
Розділ сорок сьомий	324
Розділ сорок восьмий	329
Розділ сорок дев'ятий	339
Розділ п'ятдесятий	350
Розділ п'ятдесят перший	353
Розділ п'ятдесят другий	362
Розділ п'ятдесят третій	371
Розділ п'ятдесят четвертий	375
Розділ п'ятдесят п'ятий	381
Розділ п'ятдесят шостий	385
Розділ п'ятдесят сьомий	389
Розділ п'ятдесят восьмий	393
Розділ п'ятдесят дев'ятий	402
Розділ шістдесятий	408
Розділ шістдесят перший	415
Розділ шістдесят другий	424
Розділ шістдесят третій	428
Розділ шістдесят четвертий	432
Розділ шістдесят п'ятий	443

Христина Рой
Дорогою ціною

Переклад Є. Луцишина
Редактор І. Нікольська
Коректор О. Авраменко
Дизайн і верстка Р. Салій

«Світло на Сході»,
Київ, вул. Хорольська, 30.

Підписано до друку 23.11.2004. Формат 60x84/16. Друк
офсетний. Наклад 5 000 примірників. Зам. № 4—191.
Реєстраційне свідоцтво: ДК № 1827 видане Державним
комітетом телебачення і радіомовлення України 03.06.2004.

Надруковано: АТ «Київська книжкова фабрика»
03151, Київ, вул. Ушинського, 40.
Свідоцтво: ДК № 787 від 28.01.2002.

ISBN 966-96449-1-7